

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1998

39

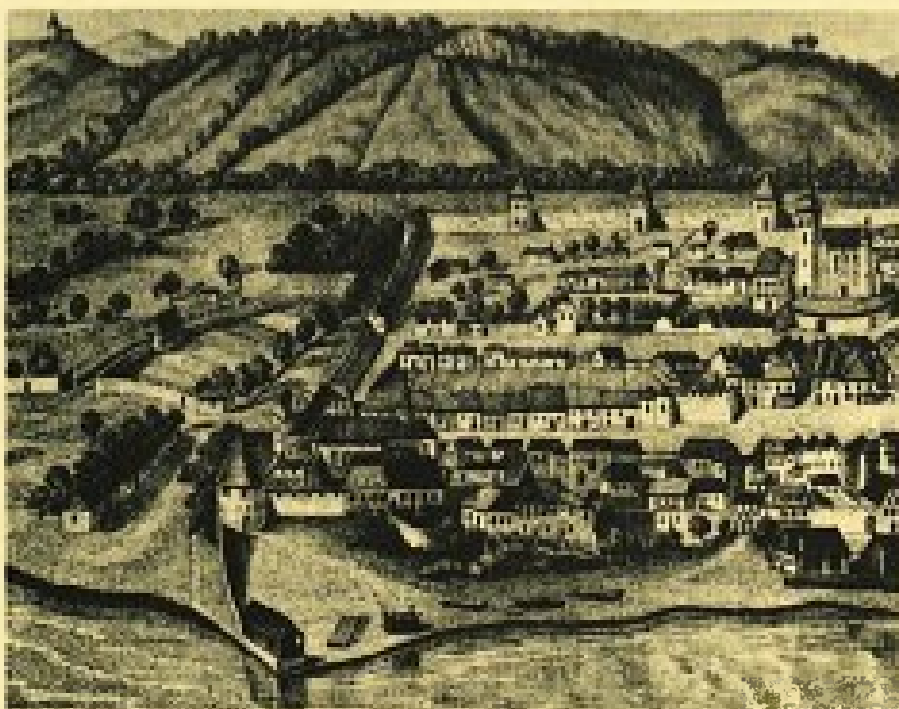
119980130,1

COBISS •

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 69 NOVA VRSTA 34	STR. 1 - 196	MARIBOR	1998
---	---	----------------------------	-----------------	---------	------

Na naslovnici:
Pogled na Maribor sredi XVII. stoletja (detajl): jugozahodni del mesta z Žižkim
dvorom in minoritskim samostanom. (Olje, Štajerski deželni arhiv Gradec.)

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata "Historical – Abstract" in "America: History
and Life"

Abstracts of this review are included "Historical – Abstract"
and "America: History and Life"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 69 Nova vrsta 34

I zvezek

1998

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

MARIBOR 1998

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOSLOVJE

REVIEW FOR HISTORY AND ETHNOGRAPHY

IZDAJATA

UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – Editorial Board

dr. Janez Cvirn, dr. Darko Friš, Miroslava Grašič,
Jerneja Hederih, dr. Janez Marolt, dr. Jože Mlinarič
dr. Franc Rozman, mag. Vlasta Stavbar, dr. Janez Šumrada,
dr. Igor Žiberna in dr. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

dr. Darko Friš
Pedagoška fakulteta
p.p. 129
SI - 2001 Maribor
telefon: (062) 22 93 6558
fax: (062) 28 180
e-pošta: darko.fris@uni-mb.si

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Mestne občine Maribor

KAZALO - CONTENTES

Jubileji - Anniversaries

Jože Turk, ZASLUŽNI PROFESOR DR. JOŽE KOROPEC - PETINSEDEMDESET- LETNIK	5
Peter Pavel Klasinc, ANTOŠA LESKOVEC - SEDEMDESETLETNIK	8

Razprave - Studies

Jože Mlinarič, MARIBORSKI SAMOSTANSKI DVORI IN NJIHOVA POSEST DO 16. STOLETJA	11
Maribor Monastery Manor Houses and their Estates until the End of the XVI Century	
Vasilij Melik, POLITIČNE RAZMERE V AVSTRIJI PRED STO LETI	33
The Political Situation in Austria 100 Years Ago.	
Bogdan Kolar, MEDNARODNI ZNAČAJ IN NALOGE ZAVODA V VERŽEJU (1912-1919)	41
The International Character and Tasks of the Institute in Veržej (1912-1919)	
Jurij Perovšek, SLOVENCİ IN JUGOSLAVIJA V LETIH 1918-1941	55
Slovenians and Yugoslavia during 1918-1941	
Jože Turk, UMETNOSTNA PODOBA POSAVINJA IN POSAVJA V OČEH VIZI- TATORJEV 17. IN 18. STOLETJA, (II. del)	75
The Artistic Appearance of the Savinja and Sava Valleys as Seen by Visitors in the XVII and XVIII Century, part II	
Manica Špendal, SLAVKO OSTEREC V MARIBORU	101
Slavko Osterc in Maribor	
Mihala Koletnik, SLOVENJEGORIŠKO NAREČJE OB SEVERNI MEJI REPUB- LIKE SLOVENIJE	109
The Slovenske Gorice Dialect along the Northern State Frontier	

Zapisi - Notes

Jožef Smej, TEŽAVE IN SKRBI MIKLOŠA KÜZMIČA KOT VICEARHIDIA- KONOVEGA NAMESTNIKA V LETU 1779	121
Andrej Vovko, UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA MED MURO IN RABO V LETIH 1870-1892	133

Problemi in diskusija - Problems and Discussion

Andrej Hozjan, ZA DOSLEDNEJŠE, BOLJ POGLOBLJENO IN RESNEJŠE PISANJE ZGODOVINE!	155
---	-----

Ocene in poročila - Reviews and Reports

Jože Maček, JOŽE MLINARIČ, MARENBERŠKI DOMINIKANSKI SAMOSTAN 1251-1782	163
Jože Maček, EINSPIELERJEV SIMPOZIJ V RIMU	165
Brane Goropčevsek, JANEZ CVIRN, TRDNJAVSKI TRIKOTNIK	168
Jože Turk, SERGEJ VRISER, JOŽEF HOLZINGER	171
Jože Maček, CELJSKI ZBORNIK	172
Jože Turk, PTUJ IN OKOLICA NA RAZGLEDNICAH 1891-1945	174
Jerneja Hederih, MARTA VERGINELLA, EKONOMIJA ODREŠENJA IN PRE- ŽIVETJA, ODNOS DO ŽIVLJENJA IN SMRTI NA TRŽAŠKEM PODEŽELJU	176
Aleksandra Berberih Slana, MARIO STRECHA, KATOLIŠKO HRVATSTVO: PEČECI POLITIČKOG KATOLICIZMA U BANSKOJ HRVATSKOJ (1897- 1904)	179
Anton Ozinger, TAMARA GRIESSER-PEČAR, STANISLAV LENIČ, ŽIVLJEN- JEPIŠ IZ ZAPORA	181

Sergej Vrišer, JANEZ J. ŠVAJNCER, UNIFORME	183
Jerneja Hederih, MOJCA RAČIČ SIMONČIČ, SLOVENSKA ETNOLOŠKA BIBLIO- GRAFIJA 1986-1990	185
Janko Anton, Henkel Nikolaus, NEMŠKI VITEŠKI LIRIKI S SLOVENSКИH TAL: ŽOVNEŠKI, GORNJEGRAJSKI, OSTROVRŠKI	187
Stanko Ojnik, SLOVESNOSTI OB 120-LETNICI ROJSTVA DR. MATIJE SLA- VIČA	189
 Simpoziji – Symposia	
Borut Holzman, MEDNARODNI SIMPOZIJ – PTUJSKO MESTNO PRAVO IZ LETA 1376	191
Borut Holzman, MEDNARODNI SIMPOZIJ – PTUJSKO MESTNO PRAVO IZ LETA 1513	194

JUBILEJI - ANNIVERSARIES

ZASLUŽNI PROFESOR DR. JOŽE KOROPEC – PETINSEDEMDESETLETNIK

Star pregovor pravi, da čas teče, življenje pa beži. Vendar je dolgo relativno. Za ene je čas le susletje trenutkov, za druge njiluv posledični splet, za prve je življenje niz doživetij, za druge sestavljena dejanj. Prvi življenje živijo, drugi ga soustvarjajo s tem, da ga bogate s svojimi prizadevanji, iz katerih rezultirajo nova spoznanja o njem, nove resnice, ki jih prvi niso niti opazili, kaj šele zaznali. Med take ljudi sodi tudi naš jubilar, zaslužni profesor dr. Jože Koropec.

Ne hram opisoval njegove življenjske poti v piklico, ker to navadno izzveni nedumisljeno in zato pogosto biografsko suboparno, razen tega pa sem to opravil

že ob njegovi sedemdesetletnici (ČZN NV 29/1993), ampak bom govoril le o njegovem raziskovalnem delu, ki je bilo vedno tesno povezano z rodno Štajersko in zlasti mariborskim Podravjem. Lokalni kolorit rojstnega kraja in njegove bližnje okolice, vpete med gozdno zaprtost Pohorja in vabečo širjavo Dravskega polja, mu je podaril značaj, ki ga je varno vodil skozi znanstveno življenje, saj ga je obvaroval tako pred akademsko zapetostjo kot pred populistično poljudnostjo.

To dokazuje ves njegov opus, mnoštvo razprav in člankov, sestavkov in predavanj, iz katerih je razvidna njegova uravnoteženost med obema skrajnostma, ki se kaže v prepletu znanstvene neoporečnosti in izrazno razrahljane interpretacije. To njegovim tekstom zagotavlja po eni strani večjo razumljivost obravnavanih tem, po drugi pa tudi večjo berljivost in to kljub pogosto zelo zgoščenim poglavjem, kar je redka odlika tovrstnih zgodovinarskih tekstov. Kar pa bralca posebej pritegne, je ugotovitev, da v njih avtor ne sledi samo odkritim dejstvom kot ugotovljenim rezultatom historične raziskave, ampak da pod njihovim potekom poišče tudi preproste ljudi kot historično neme priče in nemočne sooblikovalce svojih lastnih usod. Te so bile povečini socialno skromne, a vendar napolnjene z dovolj veselja in šegavosti, da jih je bilo vredno živeti. Serioznost raziskovalca se ob njih razklene v benevolenco premišljujočega opazovalca, ki pod površino splošne usodnosti sledi usodam posameznikov, predvsem kmetov – tlačanov, ki jih poskuša čim bolj približati bralcem. Ti iz njihovega opisa zaznajo, da vsakdanje življenje podložnikov vendarle ni bilo napolnjeno samo z vrsto tlačanskih obveznosti, ampak tudi z vaškimi in verskimi prazniki, prošenjskimi sejmi in občasnimi romanji, ki so jih napolnjevali s tolažbo in zaupanjem v posmrtno pravičnost življenja. Odstiranje tudi te plati zgodovinskega dogajanja je za bralce privlačno, ker je bolj osebno dojeto, poleg tega pa podprto z izrazno sočnostjo tekstov, ki jim taka stilistika nikakor ne jemlje njihove strokovne neoporečnosti.

Bibliografski pregled jubilentovega opusa nam razkriva več njegovih interesnih področij, ki so si sledila pa se tudi dopolnjevala. V prvem obdobju ga je privlačil študij zemljiških gosposčin kot temeljnih (sodnoupravnih) enot fevdalnega reda, sledilo mu je zanimanje za problematiko kmečkih uporov v 2. polovici 16. in 1. polovici 17. stoletja, v zadnjem času pa se predvsem ukvarja z raziskavo župnijskih matrik slovenjebistriškega območja kot važnega vira za predstavitev zasebnega in javnega življenja tukajšnjega prebivalstva v 17. in 18. stoletju.

S sistematičnim raziskovanjem zemljiških gosposčin je jubilent obdelal dobro polovico slovenjštajerskega ozemlja in s tem bistveno dopolnil naše vedenje o njegovi posestnopravni organizaciji v srednjem veku. Tako je raziskal gospostva v Dravski dolini (Dravograd, Bukovje, Vuzenico, Muto, Radlje, Remšnik, Falo, Zlemberk, Viltuš), širšo okolico Pohorja (Slovenj Gradec, Valdek, Vitanje, Konjice, Pohorski dvor, Razvanje, Slivnico, Fram, Bukovec, Palskavo, Gromberk, Slovensko Bistrico, Maribor), posesti na Dravskem polju in Savinjskem, gospostva v Podravlinju (Majšperk, Štatenberk, Studenice, Zbelovo, Pogled), v Slovenskih goricah (Svečino, Hrastovec, Vurberk), v Posavinju (Vransko, Novi kloster, Dobrno, Vojnik, Laško), v Posotelju (Rogatec, Žusem, Podsredo, Bizeljsko) ter v Posavju (Brežice, Brestanico, Krško, Radeče, Svihno, Žehnik). Ker je gosposčine v Savinjski dolini in v okolici Celja obdelal Janko Orožen, Radgono, Negovo in okolico Maribora Jože Mlinarič, Ljutomer in Središče Fran Kovačič, Ormož Anton Klasinc, Bori Vladimir Bračič in krška gospostva Hans Pirchegger, lahko ugotovimo, da je od velikih srednjeveških gosposčin ostalo neraziskano le manjše število, med njimi na prvem mestu še vedno Ptuj in Sevnica.

Drugo področje jubilentovega raziskovalnega zanimanja je veljalo družbeno-socialni strukturi slovenjštajerskega podeželja v 16. stoletju in iz tega izhajajočim

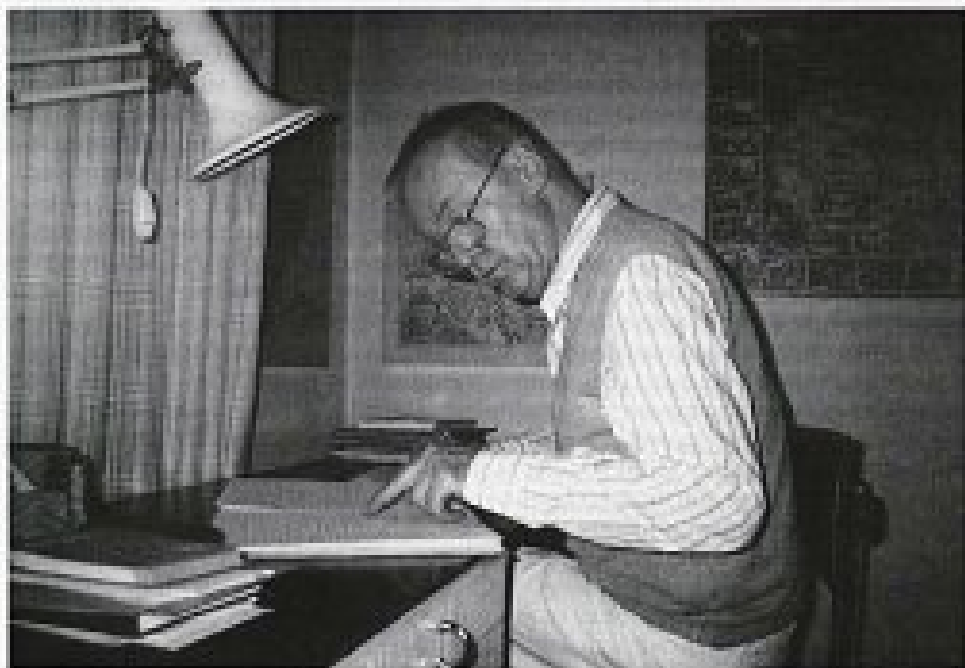
gibanjem za njeno izboljšavo, ki so dosegla svoj vrh v obliki kmečkih uporih leta 1573 in 1635. Prav obletnica upora iz leta 1635 je spodbudila nastanek vrste flunkov in knjige *Mi smo tu*, ki je izšla leta 1985 pri Založbi Ohzartja. V njih je avtor razgrnil vzgibe pa tudi naslikal posledice teh gibanj, ki sicer niso prinesla socialnih olajšav, a su vendar povzročila pretrese v nekaterih zemljiških gospodstvih, kjer su postojnoma začeli nadomeščati tlako z demurnimi dajatvami in s tem spreminjati strukturo podožnosti v prid domasnejših podoželskih dejavnosti, trgovine, obrti in prometa.

Z raziskavo matrik kot tretjega interesnega področja je jubilarnt pretegnul v sfero svojih študij tudi ta, dotlej le redko upuštevan zgodovinski vir. Zlasti matrike iz Slovenske Bistrice in njene okolice su postale predmet raziskav, ki so že dale prve rezultate v obliki transkripcij in njihovih večplastnih analiz.

Poleg pedagoške in raziskovalne dejavnosti su jubilarntovo življenje napolnjevale tudi druge obveznosti. Bil je med poludniki in nato 20 let urednik *Novo vrste Časopisa za zgodovino in narodopisje* (1965-1984), ki si je po tretstuletni prekinitvi pod njegovim vodstvom ponovno pridobil ime in ugled doma in v tujini. Kot odbornik je preko 15 let sodeloval pri Mednarodnem simpoziju *Mudinci*, s pomočju katerega je maribursko zgodovinsko društvo možnost, da se mednarodni uveljavi v srednjeevropskem prostoru. Udeleževal se je posvetovam in kongresov slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev ter jih seznanjal s svojimi in mariburskimi raziskovalnimi dosežki. Oh vsem tem pa se ni nikoli izogibal niti ljudskoprosvetni aktivnosti, kar su mu omogočali njegov komunikativni značaj, široka razgledanost in predvsem želja, da zainteresirano javnost seznaní z novimi ugotovitvami s svojega strokovnega področja ter jih tako obogati z znanjem, ki spada v okvir splošne kulturno-prosvetne izobrazbe prebivalstva.

Ker sem začel s pregovorom *in času, naj z njim tudi kunčam*, Gre za Vergilovo zagotovilo, da vztrajam delu premaga vse, torej tudi čas, kar velja v polni meri za našega jubilarnta. Vsem zaprnostim navkljub, ki tudi njegovemu življenju niso prizanesle, je namreč ohranil odlično obilico ustvarjalne volje, pronicljive miselnosti in delovne uspešnosti, ki mu zagotavljajo še vrsto plodnih let, kar mu poleg zdravja in osebnega zadovoljstva prav posebej in iz vsega srca želimo.

Jože Curk

ANTOŠA LESKOVEC - SEDEMDSESETLETNIK

Arhivski svetnik, profesor zgodovine in filozofije, po potrebi tudi prevajalec, arhivski svetovalec in mentor mladim arhivistom v pokoju Antoša Leskovec se je rodil v Radovljici leta 1928. Po zgodnji očetovi smrti se je leta 1930 preselil v Maribor, kjer je leta 1947 končal realno gimnazijo. Nato se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, smer zgodovina - geografija, a je že po prvem semestru namesto geografije vzel filozofijo kot predmet B. Študij je zaključil z diplomom leta 1952.

Svojo službeno kariero je pričel na nižji gimnaziji v Mariboru, kmalu se mu je ponudila možnost sprejeti delovno mesto v mariborskem arhivu. Ta je bil v začetku leta 1952 ponovno osamosvojen ter je začel delovati pod imenom Državni arhiv LR Slovenije, podružnica Maribor. Leskovec je obiskoval višji arhivski tečaj v Beogradu ter opravil arhivsko prakso v Državnem in Mestnem arhivu v Ljubljani, nato pa še v Državnem arhivu Hrvaške. Po odsluženem vojaškem roku je leta 1955 pričel delo v mariborskem arhivu, najprej kot dopolnilno k šolski službi, od leta 1958 pa kot redni uslužbenec arhiva.

Od leta 1960 do 1969 je ob svojem rednem službovanju poučeval občo zgodovino do oktorske revolucije na takrat nastali Pedagoški akademiji v Mariboru. Jeseni 1969 se je na tej šoli tudi redno zaposlil, vendar se je jeseni 1973 vrnil v mariborski arhiv, kjer je bil po letu 1962 skoraj ves čas namestnik oziroma pomočnik ravnatelja, večkrat tudi vršilec dolžnosti ravnatelja.

Njegovo strokovno delo je bilo v začetku usmerjeno na arhivsko gradivo, predvsem tisto, ki je nastalo pred letom 1850, in arhivsko gradivo, ohranjeno v fondu Občina Maribor. V sedemdesetih letih je prevzel v strokovno obdelavo fonde s področja gospodarstva in uprave po letu 1850. Od reorganizacije arhiva

leta 1976 je skrbel za arhivske fonde in zbirke s področja uprave po letu 1850 za celotno območje mariborskega arhiva. V tem času je odigral pomembno vlogo pri strokovnih odločitvah Pokrajinskega arhiva Maribor na tem področju.

Že vrsto let, tudi sedaj, ko je v pokoju, evidentira arhivsko gradivo za zgodovino Slovencev v madžarskih arhivih, predvsem v okviru Železne županije v Szombathelyu, arhivu zalske županije v Zalaegerszegu in državnem arhivu v Budimpešti. Za lažje in boljše proučevanje virov in arhivskega gradiva v madžarskem jeziku, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, se je naučil madžarščine.

Antoša Leskovec je evidentiral tudi gradivo za zgodovino Maribora, predvsem v Deželnem arhivu v Gradcu. Zaradi široke razgledanosti in znanja tujih jezikov je bil pritegnjen k delu in izvajanju arhivskega sporazuma z Avstrijo iz leta 1923 in arhivske konvencije iz leta 1958. Opravljal je tudi prevajalske in druge pomembne naloge v sklopu delovanja Arhivskega centra za strokovno tehnična vprašanja, danes Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti.

Svoje bogato arhivsko in zgodovinsko znanje še danes prenaša na mlajšo arhivarsko generacijo. Leta 1982 ga je tedanji Republiški sekretariat za kulturo imenoval za predsednika komisije za preizkuse strokovne usposobljenosti delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Vrsto let je sodeloval tudi v republiški komisiji za strokovne izpite arhivskih delavcev. V letih od 1964 do 1972 je bil predsednik Zgodovinskega društva v Mariboru. V izvršnem odboru Arhivskega društva Slovenije je aktivno sodeloval v času od leta 1958 do leta 1967. Kot profesor na Pedagoški akademiji, kjer je predaval občo zgodovino, je soustvarjal in izvajal program oddelka za zgodovino Pedagoške akademije.

V času od leta 1970 do 1974 je aktivno deloval v organizacijskem komiteju Mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci. V komiteju je bil delegiran kot zastopnik Visokošolskih zavodov v Mariboru.

V zvezi z deli za prvi Vodnik po arhivskih fondih Slovenije je bil pod njegovim vodstvom narejen prvi popis fondov Pokrajinskega arhiva Maribor. S tem je bila ustvarjena prva struktura arhivskega gradiva oziroma arhivskih fondov na podlagi arhivističnih načel.

Usmerjal je strokovne priprave in organizacijo mnogih razstav, med katerimi naj omenimo le nekatere: Arhivsko gradivo in njegovo varstvo (Slovenj Gradec 1974, Ravne na Koroškem 1974), 50 let Pokrajinskega arhiva Maribor (leta 1983), Maribor 1945-1965 (leta 1975), Viri za gradbeno zgodovino Prekmurja do leta 1919 (leta 1991), Lendava skozi stoletja (leta 1992).

S področja arhivskega strokovnega dela Antoše Leskovca moramo v prvi vrsti omeniti ureditev in inventarizacijo fondov Gospostvo Konjice – Oplotnica, Zemljiške knjige gosposčin ter magistratov mest in trgov (Pokrajinski arhiv Maribor, samostojna publikacija Inventarji III, Maribor, 1989, str. 1-46), Veliki župan mesta Maribor 1941 do 1945, 15 tekočih metrov. Gradivo ogrske uprave, ki je bilo v Sloveniji prevzeto po trianonski mirovni pogodbi (gre za odbrano gradivo v madžarskem jeziku iz fondov uprav županije Zala in Železne županije, civilne matične knjige, več letnikov gradiva murskosoboškega okraja iz ogrskega obdobja), je uredil in inventariziral do tolikšne mere, da gaje možno posredovati uporabnikom ter drugim raziskovalcem.

Strokovno je sodeloval pri urejanju mnogih fondov, med katerimi naj omenimo le nekatere: Sresko načelstvo Dravograd 1920 do 1942, 68 tekočih metrov, Municipij Železne županije 1894 do 1918, 0,7 tekočih metrov, Pooblaščenec za vprašanja dela šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 1941 do 1945, 1,4 tekočih metrov, Uprava za gradnje in regulacijo Maribor 1840 do 1963, 82,9 tekočih metrov, Okrajno sodišče Maribor, zapuščinski spisi 1850 do 1900, 20 tekočih metrov.

Ob vrsti njegovih tehtnih objavljenih razprav iz arhivske teorije in prakse zavzema posebno mesto v letu 1991 izdani zvezek inventarjev Mestna občina Maribor. Na 294 straneh je predstavljen najboljšežnji fond starih občin v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki meri 98 tekočih metrov ter obsega 560 arhivskih škatl spisovnega gradiva ter 550 knjig.

Pomemben je tudi prispevek Antoše Leskovca k zgodovinopisju. Njegovi prispevki zlasti k zgodovini Maribora in tudi širše so dragocen prispevek h globljemu in temeljitejšemu spoznanju o zgodovini Maribora in severovzhodne Slovenije. Med razpravami, članki in referati naj poleg zgoraj omenjenih izpostavimo samo tiste, ki se nanašajo na Maribor in njegovo ožjo okolico*:

Mariborski arhiv in nekateri njegovi problemi, 1960.

Pokrajinski arhiv v Mariboru 1946-1965, 1965.

Pohorski gozd mariborske meščanske srenje, 1967.

Franjo Baš in mariborski arhiv, 1969.

Mitnina in mitnice v Mariboru, 1969.

Vojaška oblačilnica v Mariboru, 1971.

Uradna potovanja Mariborčanov leta 1565, 1972.

Mariborska podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo 1964-1972, 1974.

Tovarna svinčenega belila v Selnici ob Dravi, 1975.

Benedikt Vivat izposluje leta 1841 deželno tovarniško dovoljenje za svojo steklaro ob Lobnici v Rušah, 1977.

Industrializacija v severovzhodni Sloveniji med 1873 in 1929, referat na Mednarodnem kulturnozgodovinskem simpoziju Modinci, 1978.

Gospodarski razvoj Dravske doline in prenos težišča industrije na Maribor, 1979.

Projekt verižnega mostu čez Dravo v Mariboru v letih 1835-1844, 1980.

Opis rajhenburškega nahornega okraja iz leta 1810: Brestanica. Zbornik član-
kov in razprav, 1982.

Mariborski arhiv in ustvarjalci gradiva (ob 50-letnici javne ustanove), 1983.

Politični in kulturni razvoj Maribora 1752-1850, 1991.

Zgodovina uprave v Mariboru 1752-1941, 1991.

Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752-1941, 1991.

Antoša Leskovca prištevamo med zaslužne delavce arhivske in zgodovinske stroke pri nas, po svojem strokovnem profilu pa kotira v sam vrh slovenske arhivistike in zgodovinopisja. Lahko ga imamo za prvega "resnega mestnega arhivarja", saj je največ svojih delovnih let (1952-1992) posvetil razvoju in uveljavitvi mariborskega arhiva.

S svojim delom je bistveno pripomogel k uveljavljanju Maribora in njegove okolice na področju lokalnega zgodovinopisja kakor tudi na področju arhivske teorije in prakse ter ohranjanja arhivskega gradiva kot pomembnega elementa kulturne dediščine slovenskega naroda. Zaradi tega ga je Pokrajinski arhiv Maribor leta 1998 ob 20-letnici posvetovanj o strokovnih in tehničnih vprašanjih v arhivih SODOBNI ARHIVI odlikoval z veliko (zlato) listino arhiva.

Prepričani smo, da bo Antoša Leskovec še mnogo let prihajal v Pokrajinski arhiv Maribor ter tako kot do sedaj nesebično delil arhivska strokovna pa tudi čisto življenjska spoznanja.

Naj še mnogo let prihaja med nas naš starosta slovenske arhivistike.

Peter Pavel Klasinc

* Podrobne bibliografske informacije na sistemu COBISS OPAC.

RAZPRAVE – STUDIES

MARIBORSKI SAMOSTANSKI DVORI IN NJIHOVA POSEST DO 16. STOLETJA

Jože Mlinarič*

UDK 94(497.4):271

MLINARIČ Jože: Mariborski samostanski dvori in njihova posest do konca 16. stoletja. (Die Mariborer Klosterhöfe und deren Besitz bis zum 16. Jahrhundert.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)1, str. 11-31, 109 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v prispevku obravnava posest cistercijanskih opatij Vetrinj (Viktring) na Koroškem in Rein pri Gradcu ter žičke kartuzije, pridobljeno v mestu Mariboru in v njegovi neposredni soseščini. Ustavlja se posebej pri pridobivanju t.i. svobodnih hiš (dvorov) v mestu, ki so postale upravna, gospodarska in trgovska središča za tukajšnje samostanske posesti.

UDC 94(497.4):271

MLINARIČ Jože: Maribor Monastery Manor Houses and their Estates until the End of the XVI Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)1, pp. 11-32, 109 notes

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this paper, the author considers the estate of Cistercian convents /Viktring/ in Carinthia and Rein by Graz, as well as the Žiče chartreuse, as acquired in the city of Maribor and its direct vicinity. He underscores, in particular, the acquisition of the so called free houses (manor houses) in the city, which became administrative, economic and commercial centres for the there residing convent estates.

*Dr. Jože Mlinarič, izredni član SAZU, redni profesor, Pedagoška fakulteta, Koroška c. 160, SI - 2000 Maribor.

Griči v neposredni okolici Maribora, od Vinarskega brega na zahodu do Meljskega hriba na vzhodu, so bili zaradi svoje odlične naravne lege posajeni z vinsko trto že v 11. stoletju, ko imamo na voljo prve podatke o vinogradih pri Kamnici in verjetno tudi za sosednjo Bresternico.¹ Na gričih, ki se pojavljajo z imeni od 13. stoletja naprej, so si vinogradniške parcele pridobili poleg mariborskih meščanov tudi svetni in cerkveni gospodje, v veliki meri pa tudi duhovne ustanove, zlasti samostani z današnje avstrijske Koroške in Štajerske.² Vinogradi so zaradi odličnih leg dajali temu primeren pridelek, ki ga redovniki niso potrebovali le za domačo rabo, ampak so se z njim vključevali tudi v donosno vinsko trgovino. Samostani so si pridobili zemljo v neposredni mariborski okolici na podlagi darovnic ter si ustvarili po nekaj jeder zemljiške posesti, ki so jih obogatili z nakupom posesti. Prav slednje razodevajo cilje in so odraz smotrne gospodarske politike samostanskih predstojnikov. Zemljišča so samostani le deloma obdelovali v lastni režiji. Vinograde so v veliki meri oddajali interesentom v zakup po gorskem pravu ter od sogornikov prejemali gornino.

K samostanom, ki so si v mariborski okolici pridobili posest že ob koncu 11. stoletja, štejemo benediktinsko opatijo Št. Pavel v Labotski dolini na Koroškem, ki je od ustanovitelja prejela posest v Kamnici in pri Bresternici, na desnem bregu Drave pa pri Rušah in Lovrencu. Na vzhodni strani Maribora pa je samostan imel posest v Melju, kjer je bil na začetku 13. stoletja ustanovljen samostan ivanovcev (malteških vitezov), ki so si tu ustvarili močno gospodarsko središče in si pridobili tudi dvor v mestu Maribor.³ K največjim posestnikom vinogradniških parcel pa smemo šteti benediktinsko opatijo Admont, ki si je v drugi polovici 13. stoletja od nemškega viteškega reda pridobila posest pri Trčovi, zahodno od mesta pa zemljo z gospodarskim in upravnim središčem na Račjem dvoru.⁴ K pomembnim gospodarskim dejavnikom srednjega veka na mariborskem območju moramo šteti tudi vetrinsko opatijo, ki je postala lastnik posesti na Dravskem polju že v sredini 12. stoletja, v Mariboru pa hiše na začetku naslednjega stoletja, kakor tudi žičko kartuzijo, ki je že v drugi polovici 12. stoletja prejela pravico do letnih dohodkov iz deželno knežjega mariborskega urada in ki je v tem času imela tudi že posest na Dravskem polju.⁵ Cistercijska opatija Rein pri Gradcu pa se omenja kot gospodar vinogradniške posesti v bližini mariborskega mesta v drugi polovici 13. stoletja, ko si je verjetno pridobila tudi nepremičnine v mestu samem.⁶

¹ Benediktinska opatija Št. Pavel v Labotski dolini je okoli leta 1100 prejela od Hartvika iz rodbine Spanheimov dvor in cerkev v Kamnici skupaj s posestmi, med katerimi se navajajo tudi vinogradi (vinee): dokument je nastal v letih med 1096 in 1105 (F Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III (= F Kos, Gradivo, št. 408, str. 240.)

Grof Engelbert Spanheim podari v letu 1091 Št. Pavlu med drugim tudi dva vinograda v Marki onstran Dravskega gozda (in Marchia trans silvam vineas duas), ki naj bi bila pri Bresternici. (1091, okoli 1. maja: F Kos, Gradivo III., št. 395, str. 232-233).

Prim. F Leskosecek, Geschichte des Weinbaues in Steiermark I-II Graz 1934-1935.

² Prim. J. Mlinarič, Admontski Račji dvor pri Mariboru v: ČZN NV 14 (1978), str. 34-35.

³ Prim. Isti, Odnosi med šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi Mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku v: Kronika 29 (1981), str. 241-250) in isti, Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803 v: ČZN 16 (1980), str. 217-238

⁴ Prim. J. Mlinarič, Admontski Račji dvor ..., str. 33-47.

⁵ Prim. isti, Posest vetrinske opatije na Štajerskem (ok. 1145-1786) v: ČZN 17 (1981), str. 38-59.

Prim. isti, Kartuziji Žiče ok. 1160-1782 in Jurklošter ok. 1170-1595. Maribor 1991.

⁶ Isti, Posest cistercijske opatije Rein na Slovenskem Štajerskem od 1276 do okoli 1600 v: ČZN NV 24 (1988), str. 93-118.

Na tem mestu bomo obravnavali pridobitev posesti in njen razvoj le treh od zgoraj omenjenih samostanov, njihovo vključevanje v vinsko trgovino ter odnose z mariborskimi meščani. Upoštevali bomo cistercijsko opatijo Vetrinj (Viktring) na Koroškem, ustanovo Bernarda Spanheimskega iz 1142, žičko kartuzijo, ustanovo štajerskega mejnega grofa Otakarja III., ki je okoli leta 1160 naselil pod Konjiško goro kartuzijane, kar velja za prvo naselbino tega reda v srednji Evropi in na ozemlju nekdanje nemške države, ter cistercijsko opatijo Rein pri Gradcu, ustanovo Otakarjevega očeta Leopolda Traungavca iz leta 1129. Omenjene duhovne ustanove so si prav v mestu Maribor ustvarile s svojimi dvori močna gospodarska in upravsna središča za posest v mariborski okolici, največ za vinogradniško posest na območju od Bresternice na zahodu do Malečnika na vzhodu. Pridobili so si tudi precejšnje zemljiške komplekse neposredno pred mestnim obzidjem, nekaj podložniških kmetij na Dravskem polju ter prav tako na desnem bregu Drave zemljo na Tačboru in vinograde pri Pekrah. Omenjeni samostani pa so si pridobili tudi vrsto nepremičnin v mestu, bodisi stavbe ali zemljišča, letne dohodke od služnostnih hiš ali npr. od mesarskih stojnic in mlinov. Prav s posestjo v mestu in na njegovem pomirju ter s poseganjem v vinsko trgovino so bile omenjene tri duhovne ustanove skozi stoletja močno povezane z mestom in njegovimi meščani, v dobrem in hudem, v prijateljstvu in sovraštvu, v sodelovanju in konkurenci.

Samostani so si čim prej poskušali povsod, kjer so imeli večje zemljiške komplekse, ter ob prometnicah pridobiti hiše, ki so postale upravsna in gospodarska središča za njihovo posest in za trgovske posle. Samostanske hiše (*curia*, *hof*) so menihom nudile tudi možnost prenočevanja in začasnega bivanja, hkrati pa so bile skladišča za blago: v kletih so hranili vinski pridelek, v kašči pa spravili svoje žito in druge pridelke. Tako so dvori postali hkrati tudi trgovske postojanke, kjer so samostanski ljudje trgovali v skladu z redovnimi pravili in danimi privilegiji. Cistercijani, prav posebej pa še kartuzijani, so glede trgovanja in prebivanja zunaj redovne postojanke poznali številne omejitve. Kartuzijanom je bilo npr. na poti prepovedano prenočevanje po gostilnah in pri družinah, kar so smeli le v skrajnem primeru, ko ni bilo druge možnosti. V letu 1157 je npr. cistercijski generalni kapitelj prepovedal svojim postojankam preprodajo pridelkov in obrtnih izdelkov. Menihi tudi niso smeli ničesar kupovati z namenom kasnejše preprodaje za višjo ceno. Svoje pridelke so po določilu omenjenega kapitlja samostani sicer smeli dati naprodaj, vendar ne na javnih tržnicah.⁷ V letu 1224 so cistercijani na zasedanju generalnega kapitlja sklenili, da smejo postojanke oddati posest, ki je sodila b grangijam (dominikalna posest), podložnikom za plačilo letnega činža.⁸ Presežek proizvodnje so mogli dati naprodaj in se vključiti v trgovske posle. Stroga določila glede trgovanja so se pri obeh omenjenih redovih sčasoma omilila, kar je bilo v prid vsem postojankam.

V ozki povezavi s trgovanjem je tudi vprašanje mitnine. Oprostitev so si samostani ponavadi pridobili od ustanovitelja že z ustanovno listino, ta je duhovno ustanovo oprostil mitnine na določenem ali na vsem teritoriju svojega gospostva. Za primer vzemimo vetrinjsko opatijo, ki si je znala pridobiti več privilegijev v zvezi z mitnino in prevozom vinskega pridelka na poti od Maribora do Vetrinja. Tako je kralj Rudolf I. leta 1277 potrdil samostanu vse svoboščine v zvezi z

⁷ J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234-1786*. Kostanjevica na Krki 1987, str. 99.

⁸ J. M. Canivez, *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis II*, št. 10, str. 31.

Prim. J. Mlinarič, *Gospodarska dejavnost cistercijskih samostanov in kartuzij na Slovenskem v: Kulturna dediščina meniških redov*. Ljubljana 1996, str. 23-36.

Vetrinjskim dvorom v Mariboru in je menihe oprostil mitnine ob prevozu živeža, ki so ga potrebovali zase (*libertas et iura eorum in deducendis suis victualibus hinc inde sine theoloneo atque muta*).⁹ V naslednjem letu si je vetrinjska opatija zagotovila oprostitve mitnine pri Dravogradu, leta 1290 plačevanja le-te od prazne vinske posode, ki so jo samostanski ljudje prevažali po Dravi mimo mostu pri Velikovcu, v letu 1291 pa od vina, ki so ga vozili skozi bambersko Muto.¹⁰ Deželni knez in vojvoda Friderik je v letu 1444 vetrinjskim menihom dovolil, da prepeljejo vsako leto po dvanajst sodov desetinskega in gorninskega vina iz Limbuša in Pekera skozi Maribor in nato skozi Dravski gozd na svojo postojanko na Koroškem.¹¹ Vetrinje je podobne ugodnosti prejel tudi od Celjanov: 1438 je grof Friderik II. sporočil slovenjebistriškemu mestnemu svetu, da je menihom dovolil prepeljati skozi mesto letno po šest sodov vina, pridelanega pri Limbušu, od katerega naj ne bi plačali nobene mitnine.¹² Friderik IV. je nato 1445 menihe oprostil mitnine od vina, pridelanega v vinogradih pri Mariboru, Limbušu, Pekrah in Bistrici, na mitninski postojanki na Muti.¹³ Omenimo naj, da si je tudi reinski samostan pridobil od deželnega kneza ugodnosti v zvezi s plačevanjem mitnine. Tako je njegov opat Alberon (1303-ok. 1323) prosil kralja Rudolfa I. za izstavitev ustreznega dokumenta. Kralj je naslovil pismo na Maribor, Voitsberg, Bruck na Muri, Leoben, Rottenmann in Judenburg, torej kraje ob pomembnih prometnicah, naj upoštevajo samostanske privilegije, ter je od omenjenih krajev izrecno zahteval, naj od menihov ne terjajo mitnine od živeža (in *deducendis et reducendis victualibus*), namenjenega lastni potrošnji, ne pa za prodajo.¹⁴ Samostani so spričo omenjenih privilegijev pač mogli v vinski trgovini konkurirati marsikomu, kajti oprostitve plačevanja mitnine na številnih mitnicah je naredila tržno blago bolj konkurenčno.

Dejali smo že, da so v mestih pridobljene hiše postale ne le upravna in gospodarska središča za okoliško samostansko posest, temveč tudi trgovske postojanke. Za vetrinjsko in reinsko cisterco ter žičko kartuzijo vemo, da so si pridobile nekaj hiš že v 13. stoletju. Vetrinjska opatija si je pridobila najprej bišo v Brežah (Friesach) na Koroškem, kjer je njena posest izpričana za leto 1194, v Velikovcu (Völkermarkt) se omenja 1204. leta, v Beljaku (Villach), ki je predstavljal pomembno postojanko na poti k samostanskim posestim na Zgornjem Koroškem, se navaja v letu 1207, v Celovcu (Klagenfurt) pa razmeroma pozno (1320).¹⁵ Vetrinje je med omenjeni redovnimi postojankami prvi, ki je postal gospodar nepremičnin v Mariboru, saj je kupil bišo že okoli leta 1220. Žička kartuzija in reinska cisterca sta imeli hiši v mestu pred letom 1300.¹⁶ O obstoju Žičkega dvora v Mariboru pred omenjenim letom govori listina kralja Friderika III. iz leta 1306,

⁹ 1277, avgust 31, Dunaj, orig. perg. listina (C 1727), Koroški deželni arhiv Celovec (=KLA) Objava: J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora II/40 (=GZM)

¹⁰ 1278, Dravograd, orig. perg. listina, KLA. 1290, orig. perg. listina v Avstrskem državnem arhivu na Dunaju. Objava: GZM II/71

J. Mlinarič, Posest Vetrinjske opatije ..., str. 45.

¹¹ 1444, januar 10, Št. Vid ob Glini: orig. perg. listina (št. A 888), KLA

¹² 1438, februar 26, prepis v Vetrinjski kopalni knjigi I (1542), št. 465, KLA.

¹³ 1445, maj 9: orig. perg. listina (št. A 954), KLA

Prim. F. Gestrin, Pronižno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku v: ZČ 36 (1982), str. 5-17

¹⁴ (1305), junij 19., Heiligenkreuz: orig. perg. listina (št. A V/54), arhiv samostana Rein.

Prim. J. Mlinarič, Posest cistercijske opatije Rein ..., str. 100.

¹⁵ W. Krallert, Beiträge zur Geschichte des Zisterzienserklosters Viktring v Carinthia 126 (1936), str. 6-12.

¹⁶ Glej str. 16, 23 in 27

ko je ta oprostil samostan prispevka za vzdrževanje mestnega obzidja.¹⁷ V letu 1369 si je kartuzija pridobila hišo na Ptuju, saj je imela posest v njegovi bližini in nekaj dohodkov v mestu samem, in do konca stoletja je postala lastnik hiš tudi v bližnjih Konjicah, v Celju in v Slovenski Bistrici.¹⁸

Samostanski dvori glede na ohranjene dokumente niso imeli vsi enakega pravnega položaja in s tem tudi ne enakih pravic in dolžnosti. Samostanski predstojniki so si ob pridobitvah hiš in drugih nepremičnin po mestih prizadevali, da bi bili zanje oproščeni vseh dajatev in bremen in glede le-teh ne bi bili izenačeni z meščani. Zato so si skušali pridobiti od deželnega kneza čim bolj izčrpane privilegije. Nasprotno pa je bil interes meščanov, naj bi privilegirani stanovi lastniki hiš v mestu, bili glede nepremičnin v vsem izenačeni z njimi. Nekaterih obveznosti so se gospodarji t. i. svobodnih hiš odkupili z enkratno vsoto ali pa se z mestnimi oblastmi pogodili za določeno letno vsoto. Privilegiji pa so veljali le za samostanske ljudi, medtem ko so bili tisti, ki bi se v taki hiši naselili in se ukvarjali z obrtjo in trgovino, v dajatvah in bremenih izenačeni z meščani. Celjski grofje so npr. žičke kartuzijane oprostili vseh bremen (ab omni servitio) za hišo in zemljišče v mestu Celje, vendar ti niso smeli v hiši nastaniti ne celjskega meščana in ne podložnika Celjanov.¹⁹ Za mariborski Žički dvor vemo, da je možnost nastanitve za tuje osebe hila, vendar so le-ti morali nositi vsa bremena, kot so jim bili zavezani meščani.

Omenjeni trije samostani so imeli možnost prodaje vinskega pridelka v svojih hišah, vendar je bila preprodaja izključena. Celjani so npr. žičkim menihom dovoljevali imeti v svojem celjskem dvoru vinotoč, vendar so smeli prodajati le lasten pridelek (possumus ibidem vina nostra ad thabernam vendere), kar je veljalo tudi za mariborski Žički dvor. V primeru celjskega dvora je tudi rečeno, da smejo menihi v mestu nakupovati in prodajati pod pogoji, kot je to dovoljeno tamkajšnjim meščanom.²⁰ Zanimivo je določilo v primeru mariborskega Žičkega dvora, ki je dovoljevalo kakemu žičkemu podložniku, ki bi mu samostan izkazal "to milost", prodati v dvoru po pol tovara vina na leto.²¹

Razumljivo je, da so meščani z zavistjo gledali na privilegije, ki so jih dobili samostani od deželnega kneza za svoje dvore in hiše po mestih, saj so te postojanke predstavljale trgovskega konkurenta. Nič nenavadnega ni, da je zaradi tega prihajalo med obema stranema do napetosti in sporov ter pravnih, kot je to razvidno tudi v primeru mariborskega mesta. Tako je bil eden izmed razlogov, da je reinska opatija v 15. stoletju oddala svojo posest v mestu in v neposredni okolici, napetost med samostanom in mestom.²² Od druge polovice 15. stoletja je med mesti in lastniki svobodnih hiš prihajalo tudi do sporov zaradi zahtev, naj bi tudi privilegirani stan nosil stroške v zvezi z utrjevanjem mesta. Kljub sporom, ki se jim ni bilo moč vselej izogniti, pa sta obe strani morali iskati "modus vivendi".

Vetrinjska opatija je bila s svojo posestjo pri Mariboru in v mestu samem že od prvih let svojega obstoja pa vse do ukinitve pod Jožefom II. v gospodarskem pogledu tesno povezana z mariborskim mestom. Vetrinjski menihi so si že v

¹⁷ Zapis v rok. št. 3192, fol. 25-26 v, ZAC.

Prim. J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, str. 73-74.

¹⁸ 1369, avgust 5.: orig. perg. listina (št. 3061), Štajerski deželni arhiv Gradec (=StLA).

Prim. J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter ...*, str. 98.

¹⁹ Rokopis št. 3192, fol. 30 v, Zgodovinski arhiv Celje (ZAC).

²⁰ Ibidem.

²¹ Glej str. 23.

²² Glej str. 29.

Prim. J. Mlinarič, *Posest cistercijske opatije Rein ...*, str. 103-104.

prvem stoletju obstoja samostana pridobili posest tako na Kranjskem kot tudi na Štajerskem. Vetrinjska posest na Štajerskem se omenja prvič v listini, nastali v letih med 1143 in 1147, v kateri je grof Bernard Spanheim z ženo Kunigundo samostanu poklonil posest v Marki: Bernard je tedaj daroval vas Loko pri Miklavžu na Dravskem polju (iuxta Brunne in Marchia ... villam unam, que Lonch dicitur), Kunigunda pa je poklonila svoj dedni delež pri Miklavžu (in Brunne) in posest po Wolframu iz Lahota, ki je bila v Hotinji vasi (Hunoldsdorf) ter v Rogozi (Rogor) na Dravskem polju.²¹ 1237. leta je salzhurški nadškof Eberhard II. (1200-1246), tudi gospodar Ptuja, zamenjal z vetrinjskim opatom Arnoldom desetino na Koroškem za samostanske vasi na Dravskem polju.²⁴ V letu 1394 se omenjajo le še vetrinjske kmetije pri Miklavžu, ne omenjata pa se več kot last Vetrinja vasi Rogoza in Hotinja vas.²⁵ Pač pa si je samostan pridobil posest pri Hočah in na Pohorju ter predvsem na levem bregu Drave v neposredni mestni okolici in v mestu samem.

Prve sledi o vetrinjski posesti v Mariboru in v njegovi najbližji okolici na levem bregu Drave segajo na začetek 13. stoletja, ko se v dokumentu omenja nakup hiše s pripadajočim zemljiščem in gospodarskim poslopjem v mestu. Ta t.i. Vetrinjski dvor je postal upravni in gospodarski sedež za samostansko posest, zlasti vinogradniško.²⁶ Sredi 13. stoletja si je Vetrin pridobil posest na območju Melja vzhodno od Maribora: sprva mu je posest bila le zastavljena, kasneje pa je nedvomno postala njegova lastnina.²⁷ Pridobitve posesti na osnovi nakupov in darovnic, ki se vrstijo od leta 1290 dalje, jasno nakazujejo gospodarske cilje vetrinjske opatiije in njenih predstojnikov. Opatije si prizadevajo predvsem za pridobitev vinogradov na območju od Kamnice na zahodu (Krivec, Vinarski breg, Račji breg) do Malečnika na vzhodu (Košaki, Počehova, Cvajnik, Melje, ob Malečnici) ter posameznih parcel in dohodkov od nepremičnin v mestu in obdelovalne zemlje zunaj mesta. Nekaj zemlje je prišlo v roke opatov tudi na desnem bregu Drave, poleg že omenjenih kmetij pri Hočah in na Pohorju so si pridobili njive na Taboru (am Rain) in vinogradniško posest pri Pekrah. Samostan si je pravkar omenjeno posest pridobil prvenstveno od mariborskih meščanov, prebivalcev okoliških krajev in od duhovne gospode.²⁸

V 14. stoletju so si vetrinjski menihi pridobili vinograde in dohodke v mariborski okolici: na Cvajniku (1290), v Počehovi in ob Malečnici (1321), na kraju Weyerbach (1322), na Vinarskem bregu, Račjem bregu in Cvajniku (1325),

²¹ W. Krallert, Beiträge zur Geschichte des Zisterzienserklosters Viktring Carinthia 123 (1933), str. 93-110 in 126 (1936), str. 5-14.

J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I. Graz 1875, št. 237, str. 244-245.

²⁴ J. Mlinarič, Posest Vetrinjske opatiije ..., str. 40-41.

²⁵ 1394, februar 4., orig. perg. listina (št. A.547), KLA.

Objava: GZM V/65.

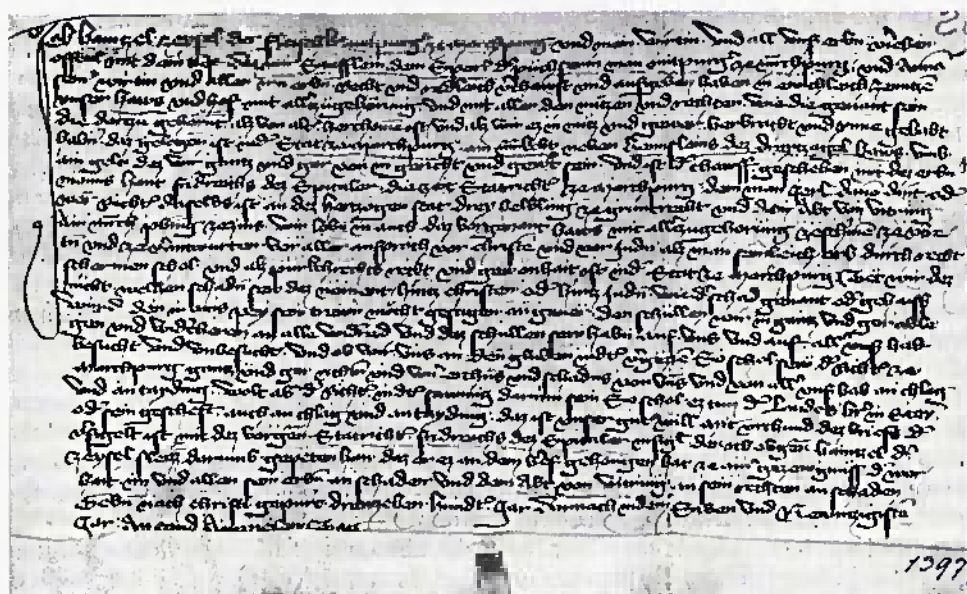
Prim. H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte München 1962, str. 22.

²⁶ (1220-1224): orig. perg. listina (št. A.1526), KLA.

Objava: GZM I/55.

²⁷ 1254, december, 6., Maribor. GZM I/86.

²⁸ Prim. J. Mlinarič, Posest Vetrinjske opatiije ..., str. 42.

Listina iz leta 1397, ki govori o prodaji hiše na Glavnem trgu v Mariboru, last opatije Vetrinj. (Orig. perg. listina, št. 722, Pokrajinski arhiv Maribor.)

pri Malečniku (1330, 1372), pri Melju (1382) in v Zgornjih Košakah (1399).²⁹ Po pridobitvi hiše v mestu na začetku 13. stoletja so se glede na ohranjene listine vetrinjska posest in dohodki v mestu in tik ob mestnem obzidju zunaj mesta povečali šele nekako čez sto let. Opatje pridobijo za svoj samostan vrsto dohodkov:

²⁹ 1290, januar 9., Maribor: orig. perg. listina (št. A 155) KLA.

Objava: GZM II/66.

1321, februar 27., Maribor: orig. perg. listina (št. A 219), KLA.

Objava: GZM III/58.

1322, april 26., Maribor: orig. perg. listina (št. C 221), KLA.

Objava: GZM III/114.

1325, marec 19., Maribor: orig. perg. listina (št. A 227), KLA.

Objava: III/72.

1364, oktober 1.: orig. perg. listina (št. A 414), KLA.

Objava: GZM IV/193.

1372, oktober 13., Maribor: orig. perg. listina (št. A. 422), KLA.

Objava: GZM V/9.

1382, februar 6.: orig. perg. listina, KLA.

Objava: GZM V/37.

1399, oktober 25.: prepis v Vetrinjski kopalni knjigi (=Vkk) I(1542), št. 326, fol. 228, KLA.

Objava: GZM V/75.

leta 1324 dohodke od trinajstih služnostnih hiš v mestu, 1330 kupijo dve hiši v mestu, 1355 dohodke od nepremičnin prav tako znotraj mestnega obzidja, 1373 činž od vrta, leta 1390 pa dohodke od nekaj hiš in vinogradov na mestnem pomirju.³⁰ V letih 1326 in 1379 pa si je samostan pridobil kmetije pri Hočah.³¹ Za 15. stoletje je značilno, da si predstojniki samostana pridobijo posest in dohodke v prvi vrsti na podlagi nakupov, pa še ti so bili vedno redkejši. Kot dar so v obravnavanem obdobju dohili vinograd na Cvajniku (1400) ter hišo z ohišnico in domcem v mestu (1402).³² Nakupi vinogradov pa si tedaj sledijo takole: v Pekrah (1428) in v Melju (1439, 1451).³³ V letu 1478 kupi samostan posest pri cerkvi sv. Magdalene na Taboru, v letu 1490 pa pred Ulrikovimi vrati.³⁴ Na začetku 16. stoletja sledi nakup vrta pred pravkar omenjenimi mestnimi vrati (1506) in nakup vinograda v Melju (1501).³⁵

Vpogled v stanje vetrinjske posesti na Štajerskem nam nudita urbarja iz 1488 in 1502. Po urbarju iz leta 1488 je vetrinjska posest sodila k dvema uradoma. K Mariborskemu uradu (*officium in Marchpurga*) so prištevali dohodke od služnostnih hiš in drugih nepremičnin v mestu in zunaj njega ter gorskopravno zemljo (vinograde) na levem bregu Drave (*die perckrecht vnsers hofs ze Marchpurg*), k Hoškemu uradu pa sta sodili dve urbarialni naselji: Spodnje Hoče (*Under Koetsch*) in Zgornje Hoče (*Ober Koetsch*), kamor so sodile še podložne kmetije na Pohorju (*am Pacher*). Po pravkar omenjenem urbarju je bila vetrinjska opatija gospodar 24 služnostnih hiš, domca in štirih neimenovanih gospodarskih enot kot tudi prejemnik činža od t.i. cesarskega dvora (*des kaisers ampthaff*). Med hasnovalci nepremičnin najdemo plemiče (Žusemske, Grasle, Rogendorferje) in

³⁰ 1324, september 22., Maribor orig. perg. listina (št. A 231-32), KLA.

Objava: GZM III/70

1330, februar 2.: prepis v rok. 10/2 (XIV. stol.), št. IX, fol. 6, KLA.

Objava: GZM III/98

1355, september 1.: orig. perg. listina (št. A 333), KLA

Objava: GZM IV/74.

1373, november 21., Maribor: orig. perg. listina, KLA

Objava: GZM V/12.

1390, november 21.: orig. perg. listina (št. A 568), KLA.

Objava: GZM V/60

³¹ 1326, junij 26., Maribor: prepis v rok. 10/2 (XIV. stol.), št. VII, fol. 5, KLA

Objava: GZM III/79

1379, januar 19.: prepis v Vkk I (1542), št. 362, fol. 248, KLA.

Objava: GZM V/29.

³² 1400, marec 17.: orig. perg. listina (št. A 608), KLA.

Objava: GZM V/77.

1402, september 27.: prepis v Vkk I (1542), št. 342, fol. 236 v. 237, KLA

Objava: GZM V/84

³³ 1428, november 11.: orig. perg. listina, KLA

Objava: GZM VI/33.

1439, marec 16.: prepis v Vkk I (1542), št. 325, fol. 227v-228, KLA.

Objava: GZM VI/74

1451, oktober 1.: prepis v Vkk I (1542), št. 370, fol. 251, KLA.

³⁴ 1478, marec 8.: orig. perg. listina (št. A 1335), KLA

Objava: GZM IX/20

1490, november 8.: orig. perg. listina (št. 1341), KLA.

Objava: GZM X/22.

³⁵ 1506, marec 23.: orig. perg. listina, StLA.

Objava: GZM XI/15

1501, september 30.: prepis v Vkk I (1542), št. 343, fol. 237-238, KLA.

Objava: GZM XI/7

številne mariborske meščane. V urbarju iz 1502 je poblize označena lokacija služnostnih hiš (15 hiš, 5 domcev): pri Vetrinjskem dvoru (domec), v Židovski ulici (4 domci), v Dravski ulici (hiša), na Glavnem trgu (2 hiši), ob mestnem obzidju (hiša), pri župnijski cerkvi (hiša), v Grajski ulici (3 hiše) in v Slovenski ulici (7 hiš). Po urbarju iz 1488 je Vetrinjin imel na levem bregu Drave deset gorsko-pravnih zemljišč, ki jih je hasnovalo enako število sogornikov, na desnem bregu Drave pa je imel petintrideset sogornikov.³⁶

Upravno in gospodarsko središče za posest vetrinjskega samostana na Štajerskem je bil t.i. Vetrinjski dvor (danes Vetrinjska 30), ki bo vsekakor identičen s poslopjem s pripadajočim zemljiščem in gospodarskim poslopjem, ki ga je pridobil opat Konrad za svojo ustanovo. V dokumentu, spisanem v letih med 1220 in 1224, je vojvoda Leopold VI. Babenberžan potrdil, da je omenjeni opat kupil od mariborskega meščana in kožarja Gotschalka za deset mark hišo z vsem pripadajočim, z ohišnico, vrtom in hlevi. Dvor je opravljal svojo zgoraj omenjeno funkcijo vse do ukinitve samostana v letu 1786.³⁷ Na dvorišču dvora je stala že pred letom 1344 kapela, ki jo je tedaj hotel povečati opat Janez. Glede prezidave sta se sporazumela opat in mariborski župnik Nikolaj. Ta je hotel s posebno pogodbo zavarovati svoje koristi in dohodke kot krajevni župnik. Pogodba je med drugim določala, da kapela ni smela biti višja od streh sosednjih hiš in imeti zvonika, ampak naj bi k bogoslužju zvonili le z majhnim zvončkom.³⁸ Dokument je še v istem letu potrdil salzburški nadškof Ortolf (1343–1365).³⁹ Vemo, da je kapelo v letu 1510 ponovno posvetil lavantinski škof Lenart Pewerl (1508–1536). Kapela je služila zlasti menihom, ki so prihajali od časa do časa v Maribor, kakor tudi opatom, ki so se radi udeleževali trgatve v samostanskih vinogradih, ter upravnikom posesti, med katerimi so bili nekateri redovniki.⁴⁰ Omenimo naj brata Wyricha (1322, 1323), ki ga listina imenuje "hofmaister" in kateremu je bil tedaj kot gorski mojster v pomoč Peter iz bogate in vplivne družine mariborskih meščanov Künigov, ter brata Janeza iz Brabanta, ki ga dokument iz 1353 omenja kot "rector curie in Marburga".⁴¹

Po zgledu drugih duhovnih ustanov so si tudi vetrinjski menihi prizadevali, da bi bili za svoj dvor in hiše v mestu oproščeni vseh ali vsaj delnih dajatev in bremen, ki so jih bili dolžni nositi meščani. Razumljivo je, da so privilegiji, ki jih

³⁶ Vetrinjski urbarji: 1488 (sign. 3/16, 1502 (sign. 3/23), 1497 (sign. 3/24) in 1524 (sign. 8/1), KLA.

Imenjska cenitev z dne 1. junija 1542: sign. 40/586, StLA.

Prim. J. Mlinarič, *Posest Vetrinjske opatije ...*, str. 50–52.

³⁷ (1220–1224): orig. perg. listina (št. A 1526), KLA.

Objava: GZM I/55.

³⁸ 1344, maj 14.: prepis iz XV. stol., ARS.

Objava: GZM IV/28.

1345, april 18.: Vetrinjin: objava GZM IV/34.

Prim. J. Mlinarič, *Gospočina Limbuš pri Mariboru v: ČZN NV 12* (1976), str. 86–87.

³⁹ 1344, december 3.: Ptuj: orig. perg. listina (št. A 308), KLA.

Objava: GZM IV/30.

⁴⁰ Prim. J. Mlinarič, *Posest Vetrinjske opatije ...*, str. 49–50.

Prim. isti, *Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru pod jurisdikcijo salzburške nadškofije. XII. stoletje–1786 v: Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije 1228–1978. Maribor 1978*, str. 127.

⁴¹ 1322, april 26., Maribor: orig. perg. listina (št. C 221), KLA.

Objava: GZM III/64.

1323, februar 24., Maribor: orig. perg. listina (št. A 230), KLA.

Objava: GZM III/66.

1353, april 8.: orig. perg. listina (št. A 339), KLA.

Objava: GZM IV/59

je deželni knez poklanjal samostanom v zvezi z njihovimi hišami (dvori), bili meščanom trn v peti. Kamen spotike so postali tudi privilegiji v zvezi s prodajo samostanskih pridelkov in pravico svobodnega nakupa blaga brez mitnine za samostanske potrebe. Že v letu 1290 je bil vetrinjski samostan oproščen mitnine v Velikovcu za prevoz prazne vinske posode, ki jo je ta prevažal po Dravi navzdol proti Mariboru.⁴² Pomembnost svobodnega prevoza po Dravi in prodaje vina v mestu kaže dogovor, sklenjen v letu 1305 med vetrinjskimi menihi in mariborskim mestom. Samostanci so si po tem dogovoru zagotovili nemoten prevoz vinskega pridelka za lastne potrebe in za pet let tudi za njegovo prodajo, vendar je to veljalo le za tovar, ki je bil na enem čolnu. Obljubiti pa so morali, da bodo dajali meščanom na razpolago dva čolna, zgradili v petih letih stolp pri Ulrikovih vratih, prispevali svoj delež pri utrjevanju mesta, bodisi ob delih na mestnem jarku ali na obzidju, ter po potrebi utrdili zidove pri svojih domcih v mestu. Vemo, da je Vetrinjski dvor stal tik mestnega obzidja.⁴³ Menihi so do leta 1315 izpolnili svojo obveznost glede pozidave stolpa, pa jim je zato mesto zagotovilo plačilo le štirih funtov na leto za njihov dvor.⁴⁴ Samostan je bil še nekajkrat deležen privilegijev v zvezi s svojim mariborskim dvorom. Omenimo naj le privilegija kralja Rudolfa I. (1277), vojvoda Viljema (1402) in Friderika V. (1438).⁴⁵ Pred letom 1404 si je Vetrinjski pridobil v mestu še eno hišo, ki je stala med njegovim dvorom in dvorom meljske komende in je bila last mariborskega meščana in peka Paleina. Menihi so se tedaj z enkratno vsoto odkupili pri mestu vseh davščin, ki bi jih morali plačevati od omenjene nepremičnine. Odkup pa je veljal le za menihe, ne pa za druge, ki bi se morda v hiši naselili in v njej opravljali trgoške posle. Taki bi bili dolžni nositi vsa bremena, ki so jih bili dolžni nositi meščani.⁴⁶

Od sredine 15. stoletja, v času najrazličnejših nevarnosti, zlasti še v času turških vdorov, so morali meščani poskrbeti za svojo varnost. K temu jih je spodbujal deželni knez, v prvi vrsti cesar Friderik III. (1452–1493). Za obrambo mesta: za utrjevanje obzidja, gradnjo stolpov in urejevanje mestnih jarkov naj bi prispevali tudi privilegirani stanovi, lastniki nepremičnin v mestu.⁴⁷ Razumljivo je, da so se le-ti bremen otepali, kar je povzročalo spore med meščani in njimi. Za vetrinjsko opatijo vemo, da je njen opat v letu 1473 plačal mestu za obrambna dela (zu dem paw der stat) osemindvajset funtov denarjev, vendar s poudarkom,

⁴² 1290: orig. perg. listina v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju
Objava: GZM II/71.

⁴³ 1305, marec 24., Maribor: prepis v Vkk I (1542), št. 336, fol. 234, KLA.
Objava: GZM II/108
1305, marec 25., Maribor: prepis v Vkk I (1542), št. 365, fol. 249v, KLA.
Objava: GZM II/109.

⁴⁴ 1315, julij 22., Maribor: orig. perg. listina v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju.
Objava: GZM III/36
Prim. F. Gestirn, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku v: ZČ 36 (1982), str. 15.

⁴⁵ 1277, avgust 31., Dunaj: orig. perg. listina (št. C 1727), KLA.
Objava: GZM II/40.

1402, junij 11., Gradec: orig. perg. listina (št. 4083a), StLA
Objava: GZM V/83.
1438, avgust 21., Gradec: orig. perg. listina (št. A 3810), KLA.
Objava: GZM VI/72.

Prim. J. Mlinarič, Posest Vetrinjske opatije ..., str. 48.

⁴⁶ 1404, januar 30.: orig. perg. listina (št. A 582), KLA.
Objava: GZM V/91

⁴⁷ Prim. J. Mlinarič, Posest Vetrinjske opatije ..., str. 48–49

da daje denar prostovoljno in da ga zato to dejanje za v bodoče ne obvezuje.⁴⁸ Iz dokumenta iz leta 1492 je razvidno, da so meščani tedaj od Vetrinja terjali tudi gradnjo stolpa (paw ains turn). Ker pa se je ta zahtevi očitno uprl, je mesto pričelo vetrinjske ljudi ovirati pri njihovem prevozu vinskega pridelka. Samostan se je pritožil pri cesarju Frideriku III. in ta je meščanom ukazal, naj samostancev ne ovirajo pri omenjenem prevozu, z zahtevo po gradnji stolpa pa naj počakajo do njegove odločitve.⁴⁹

V času turških vpadov (1529, 1532) je mesto od imetnikov svobodnih hiš ponovno terjalo prispevke za utrjevanje mestnega obzidja, kar je zadevalo tudi vetrinjski samostan. V prvi polovici stoletja je prihajalo do vrste napetosti med Vetrinjem in mariborskimi meščani. Tako se je v letu 1541 opat Sebastijan Schenk (1534–1544) pritožil pri deželnem vicedomu Kristofu Reschu, češ da terja mesto od njega za samostanski dvor po šest funtov denarjev na leto, kar da je v nasprotju z danimi privilegiji. Ker je opat zavračal plačilo zvišane davščine, so se Mariborčani izkazali za maščevalne ter so menihom delali težave pri dovozu dvajsetih štrtinov (ok. 10.000 l) vina z vinogradov v mestni okolici v klet Vetrinjskega dvora.⁵⁰ Spori so se nadaljevali pod Sebastijanovim naslednikom, opatom Bernardom Taindlom (1544–1570). Samostan pa je moral z meščani voditi še drugo pravdo. Po podatku iz 1542 je petindvajset mariborskih meščanov bilo dolžno dajati činž od nepremičnin v mestu, kar pa so ti pogosto zavračali z najrazličnejšimi izgovori, tako npr. da je mesto 1539. leta pogorelo in da od pogorišč pač niso dolžni plačevati. Vemo, da so bili nekateri meščani s plačilom v zaostanku že po nekaj let.⁵¹

Mariborski meščani so bili z vetrinjskimi cistercijani v prvi vrsti v gospodarskem pogledu povezani skozi šeststo let, vse od 12. stoletja pa do ukinitve redovne postojanke leta 1786. V tej dolgi dobi je razumljivo prihajalo med obema stranema do številnih nesoglasij in napetosti, vendar je gospodarska nuja obe strani prisilila k medsebojnemu sodelovanju.

Ustanovitelj **žičke kartuzije**, mejni grof Otakar III. (1129–1164), je podelil svoji ustanovi osnovne dohodke, pogoj za ustanovitev naselbine in za preživljanje redovnikov.⁵² S povečanjem števila menihov so se povečale tudi zahteve po večjih dohodkih. Ustanoviteljev sin in kasnejši štajerski vojvoda Otakar I. (1165–1192) v letu 1182 izdani listini ugotavlja, da so menihi po očetovi smrti tako zelo obubožali, da je zaradi pomanjkanja zemlje naselbina skorajda propadla. Ustanovitelj je menihom podaril tudi raznovrstne letne dohodke, tako npr. po devet mer medu v Laškem, njegov sin Otakar IV. pa jim je namenil še vse kože in krzna živali, ki so jih njegovi ljudje pojedli na prepoziturah v Mariboru (Marchpurch), Radgoni in Laškem, z izjemo tistih živali, ki so jih pojedli ob nedeljah ter za božične, velikonočne in binkošne praznike. Otakar je samostanu podelil še svojo posest v Rogozi pri Mariboru ter odredil, naj bi kartuzijani prejeli iz volil njegovega očeta vsako leto po osem mark. Tako naj bi prejeli po eno marko tudi iz vojvo-

⁴⁸ 1473, avgust 29.: orig. perg. listina (št. A 1233), KLA.

Objava: GZM VIII/54.

⁴⁹ 1492, marec 12., Linz: prepis v Vkk I (1542), št. 337, fol. 234 v, KLA.

Objava: GZM X/36.

Prim. J. Mlinarič, *Posest Vetrinjske opatije ...*, str. 49.

⁵⁰ Fond Opatija Vetrinj, fasc. XV, 390 in 391, KLA.

⁵¹ Ibidem, XV, 391, 392, KLA.

Prim. J. Mlinarič, *Posest Vetrinjske opatije ...*, str. 55.

⁵² Prim. isti, *Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595. Maribor 1991* (=v nadaljnjem: *Kartuziji Žiče in Jurklošter*).

dovega urada Maribor.⁵³ Tu je torej prvič izpričana neka povezava žičke kartuzije z Mariborom, omenja pa se tudi posest na Dravskem polju. Omenimo naj, da je v letu 1270 češki kralj Otokar II. namesto letnih dohodkov v višini osmih mark, ki so jih menihi do tedaj prejeli iz različnih uradov na Štajerskem, samostanu poklonil dve vasi z imenom Prepolje, ležeči v mariborskem deželnoknežjem uradu.⁵⁴ Ob svojem obisku v Mariboru leta 1195 je Leopold VI. (1195–1230) potrdil kartuziji pravico do desetih v naseljih Zgornje in Spodnje Rače, Podova in Rogoza, kar je menihom podaril že njegov oče, vojvoda Leopold V. (1192–1194).⁵⁵ Leopold VI. je nato kartuzijanom v letu 1207 podaril še nekaj posesti pri Ptuj, na Dravskem polju in ob Polskavskem potoku ter štiri kmetije v Rogozi in eno kmetijo v vasi z imenom Nebova (Nebov) pri Malečniku, da bi tamkajšnji podložnik obdeloval žički vinograd.⁵⁶ K žičkim dobrotnikom, ki so v prvi dobi obstoja samostana le temu poklonili posest, sodi še Rudolf iz Roža, ki je podaril menihom že pred letom 1194 posest na Zgornji in Spodnji Hajdini.⁵⁷ Od dobrotnikov nove meniške skupnosti naj omenimo še salzburškega nadškofa Eberharda II., ki je zapisal samostanu po tovor vina letno od salzburške vinske desetine z vinogradov okoli Maribora. Ob nerodovitnih letih naj bi salzburški pobiralec desetine manjkajočo količino dal iz drugih virov.⁵⁸ V letih 1311 in 1313 so žički menihi kupili dvanajst in pol kmetije na Dravskem polju: v Brezuli (7 1/2) in v Rogozi (5).⁵⁹

K mariborskemu uradu (officium) žičkega samostana je kasneje sodil del zgoraj omenjene podložniške zemlje in dohodkov. K njemu pa so sodili tudi zemlja, predvsem vinogradi, v mariborski okolici in dohodki v mestu samem. Prva omenba nekega žičkega vinograda v neposredni bližini Maribora je iz leta 1207, kot smo to že omenili.⁶⁰ Žički menihi so si v naslednjih stoletjih pridobivali vinograde in dohodke z gorskopravne zemlje pri Mariboru na podlagi darovnic in kupoprodajnih listin. Za leto 1243 vemo, da sta Friderik s pridevkom Monachus in njegova žena Alhajda podarila kartuziji dva vinograda: enega na Grajskem griču (in monte castri) (na današnji Piramidi) in drugega na zemlji šentpavelskih menihov (po vsej verjetnosti vzhodno od mesta), a s pogojem, da preide posest v last menihov šele po njuni smrti. Omenjena sta namenila vinograda najprej vetrinjski opatiji, a je kasneje njen opat Herbrand ob navzočnosti reinskega opata dovolil vinograd pokloniti, komurkoli bi hotela.⁶¹ Samostan je postal lastnik

⁵³ 1182, Radgona: kot insert v listini 1270 (orig. perg. št. 954, StLA).

Kot insert 1277, januar 12., Dunaj: orig. perg. listina št. 1058, StLA.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 50–51.

⁵⁴ 1270, (november, Slovenj Gradec), orig. perg. listina (št. 954), StLA.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 67.

⁵⁵ 1195, Maribor: orig. perg. listina (št. 290), StLA.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 54–55.

⁵⁶ 1207; orig. perg. listina (št. 346), StLA.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 55–56.

⁵⁷ 1202, april 11, žička kartuzija, prepis v rok. št. 617, št. 617, Avstrijska nacionalna biblioteka na Dunaju.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 56 in 54.

⁵⁸ Zapis v rok. št. 3192, fol. 26v, ZAC.

⁵⁹ 1311, junj 16, Maribor: orig. perg. listina (št. 1750b), StLA.

1311, november 25, Maribor: orig. perg. listina (št. 1756), StLA.

1313, februar 22: orig. perg. listina (št. 1776a).

Objave: GZM III/5, 9, 24.

⁶⁰ Glej opombo št. 56.

⁶¹ 1243, Maribor: orig. perg. listina (št. 581), StLA.

Objava: GZM I/69.

vinogradov tudi še v 14. in 15. stoletju, nekaj jih je prejel v dar, nekaj so jih predstojniki kupili. Tako je v 14. stoletju Oton Teuffenprein poklonil menihom več vinogradov pri Mariboru (vineas sitas prope Marpurg). Podarjeni vinogradi so ležali deloma na območju današnje Kalvarije, sosednjega Bezovja in na Holmu (Cholmberg) med današnjo Kalvarijo in Piramido.⁶² Omenimo naj še, da si je samostan v prvi polovici 15. stoletja z nakupom pridobil še nekaj vinogradniških parcel predvsem severno in vzhodno od mesta: na območju današnje Kalvarije, v Krčevini, na Počehovi in sosednjih gričih.⁶³

Od druge polovice 13. stoletja si žički predstojniki prizadevajo za pridobitev obdelovalne zemlje (njiv, vrtov) tik zunaj mestnega obzidja in na desnem bregu Drave (na Taboru) ter dohodkov od nepremičnin v mestu. K najbolj zgodnjim listinam za to vrsto posesti šteje mo dokument vikarja pri cerkvi sv. Magdalene na desnem bregu Drave iz 1289. Vikar Gotfrid je tedaj kartuzijanom poklonil dohodke od mлина na Dravi namesto obljubljenih desetih mark, ki naj bi jih dal samostancem, ter za neko prebendo, ki jo je od njih prejemal.⁶⁴ V prvi polovici 14. stoletja postane kartuzija gospodar njiv na Taboru ter njive v Žabji ulici (am rain in der Krotengassen) (morda na današnji Ruški cesti?).⁶⁵

Kartuzija pa je imela obdelovalno zemljo tudi tik pred mestnim obzidjem. V prvi polovici istega stoletja je samostan kupil dve njivi: eno pri Marijini cerkvi na Lebarjah (zahodno od mesta) in drugo nekako pod današnjo Kalvarijo.⁶⁶ 1320. leta sledi pridobitev dohodkov od posesti "pred mestom in pod njim" (oboje torej zunaj mestnega obzidja): od dveh zemljišč in od hiše v Novi ulici pred Ulrikovimi mestnimi vrati.⁶⁷ Nekako v tem času postane kartuzija še gospodar dohodkov od nepremičnin pred Koroškimi mestnimi vrati.⁶⁸

Glede na ohranjene dokumente si kartuzijani prizadevajo tudi za pridobitev činža od služnostnih hiš, domceev in drugih nepremičnin v mestu Maribor. V 14. stoletju si menihi pridobijo tudi dohodke od t.i. "zgornjega" mлина na Dravi ter dohodke od mesarske stojnice pri dravskem kopališču (iuxta stubam balneam prope Traham).⁶⁹ Nakupi in darovi tudi v naslednjem stoletju niso povsem usahnili. Izpostaviti je treba predvsem pridobitev dohodkov od služnostnih hiš in drugih nepremičnin v mestu in tik njega. Pač pa s koncem srednjega veka darovnic skorajda ni več, pa tudi nakupi so zelo redki. Omenimo naj Primoža Mačnika, kaplana beneficija sv. Ruperta v Mariboru, ki je v letu 1488 prebival v žičkem dvoru in ki je leta 1502 priorju Mateju poklonil vinograd s kletjo in prešo v Košah pri Mariboru.⁷⁰

⁶² Zapis v rok. 3192, fol. 27, ZAC.

Glej J. Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 89-90.

⁶³ Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 204.

⁶⁴ 1289, junij 10., Maribor: orig. perg. listina (št. 1358), StLA.

Objava: GZM II/64.

⁶⁵ Zapis v rok. št. 3192, fol. 27v, ZAC.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 90.

⁶⁶ Zapis v rok. št. 3192, fol. 27, ZAC.

Prim. ibidem.

⁶⁷ Zapis v rok. št. 3192, fol. 27v, ZAC.

⁶⁸ Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 204-205.

⁶⁹ Zapis v rok. št. 3192, fol. 27, ZAC.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 89-90.

⁷⁰ 1502, november 14.: orig. perg. listina in prepis (18. stol), StLA. Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 247.

Prve izčrpne podatke o posesti in dohodkih žičkih kartuzijanov imamo šele iz 16. stoletja. V letu 1542 je prior Blaž pri deželi napovedal vrednost samostanskih nepremičnin, ki so hile v imenjski knjigi zavedene s 307 funti, 6 šilingi in 3 1/2 denarja imenja. Sam Žički dvor je bil ocenjen na tristo funtov. K mariborskemu Žičkemu dvoru so poleg dohodkov v mestu in vinogradov v mestni okolici sodili tudi podložniki v dveh urbarialnih naseljih. V Rogozi (Rogays) je bilo devet podložnikov, v Brezuli (Bresula) pa jih je bilo enajst. Dvajset podložnikov je tedaj hasnovalo enako število hub, deset pušč, dvor, domec in hubni vinograd. Mariborske vinograde je hasnovalo po gorskem pravu devet meščanov in pet podložnikov. Gorskopravna zemljišča so bila: v Počehovi (3), na Malem Cvajniku (2) ter po eno zemljišče na Račjem bregu, v Vinarjih, v Krčevini in pri Malečniku.⁷¹ Žička kartuzija je kot lastnik vinogradov potrebovala v mestu svojo hišo, kjer je mogla ukletiti svoj vinski pridelek in ga tudi unovčiti. Sicer pa je Žički dvor postal gospodarsko in upravno središče za žičko posest na Dravskem polju, v Mariboru in njegovi okolici. Samostan je imel dvor že pred letom 1300 ob nekdanjem samostanu manjših bratov. Žički menihi so prejeli že pred letom 1306 privilegij, ki jih je oproščal denarnega prispevka za vzdrževanje mestnega obzidja, skrbeti so morali le za ohzidje okoli svojega dvora (satisfacere habemus cum muro circa domum nostram). Leta 1306 so kartuzijani omenjeni privilegij predložili deželnemu knezu in kralju Frideriku III. (1306–1330), ki je nato naslovil na mestne očete pismo z zahtevo, naj upoštevajo zgornji privilegij. Privilegijsko pismo pa je obsegalo še več svoboščin. Tako so bili menihi oproščeni davščin od svobodne hiše (Žičkega dvora), plačevanja mitnine od vina in od drugih, doma pridelanih reči, kar so ukletili in spravili v svojem dvoru. Menihom je bilo dovoljeno prodajati vino na dvoru na drobno (thabernatim), žički podložnik, ki bi mu menihi izkazali "to milost", pa bi smel na njihovem dvoru prodati letno po pol tovara vina. Sicer pa so bili žički ljudje dolžni od vsega v mestu naprodaj danega blaga plačevati le tretjino običajne mitnine. Privilegij vsebuje tudi večkrat omenjeno določbo, po kateri so svohoščine mogli uživati le lastniki svohodnih hiš, ne pa drugi, ki bi jih le-ti morda v njih nastanili. Taki so hili glede obveznosti izenačeni z meščani, uživati pa tudi ne bi mogli deželnoknežjih privilegijev.⁷²

Tudi žički kartuzijani so si enako kot drugi redovniki poskušali povečati svojo posest pri svojem dvoru, bodisi z nakupom hiš ali nezazidanih parcel. Kartuzijani so si v 15. stoletju pridobili od oficijala Eberharda zemljišče na severni strani Žičkega dvora, da bi imeli zagotovljen prost dostop do dvora. Dogovorjeno je tudi bilo, da ne bodo ne menihi in tudi ne meščani tega zemljišča nikoli zazidali s kakšno stavbo. Po letu 1420 so kartuzijani plačali mestu dvajset funtov denarja in se s tem odkupili pri mestu za vse obveznosti, ki bi jih imeli do njega.⁷³

Omenimo naj, da so žički menihi imeli stike tudi z mariborskimi Judi. Zanje sicer ni dokazov, da bi si pri njih izposojali denar, pač pa je to znano za žičke podložnike. Vemo, da so zemljiški gospodje svojim podložnikom prepovedovali izposojati si denar od Judov in zastavljati nepremičnine; v strahu, da bi prišli oh premoženje. Da je bila taka praksa pri žičkih podložnikih razmeroma pogosta, dokazuje nekaj dokumentov iz let 1477–1490. Vemo tudi, da so žički predstojniki

⁷¹ Imenjska cenitev 1542: Gültbuch št. 35/511, StLA.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 251–252.

Najstarejši ohranjeni urbar je iz leta 1564; glej ibidem, str. 282–274.

⁷² Zapis v rok št. 3192, fol. 25–26v, ZAC.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 73–74.

⁷³ Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 204–205

poravnali pri mariborskih Judih dolgove tudi za nekatere svobodne osebe. Tako je npr. prior Nikolaj v letu 1467 poravnal dolg za slovenjebistriškega meščana Štefana Kapelerja in je zato od upnika Juda z imenom Jud, Werohovega sina, prejel zadolžnico z vsemi iz nje izvirajočimi pravicami.⁷⁴ Pred letom 1479 se je pri mariborskem Judu Haygimu zadolžil žički oskrbnik Matej iz Zgornjih Zreč in je Judu zastavil štiri vinograde, ki so po vsej verjetnosti bili last kartuzije. V letu 1479 je prior Gašper dolg poravnal in s tem odpravil nevarnost, da bi bila posest samostanu odtujena.⁷⁵

Medtem ko so npr. v Vetrinjskem dvoru v Mariboru živeli od časa do časa člani vetrinjskega konventa, pa so članom kartuzijanskega reda bivanje v mestnih dvorcih redovna pravila prepovedovala. Žičko posest v Mariboru in njegovi okolici so upravljali laiki, od katerih so nekateri bivali v Žičkem dvoru, včasih tudi z družino. Znano je tudi, da so žički priorji v 15. in v naslednjem stoletju dajali dvor, pogosto s celotno posestjo in dohodki, večkrat tudi v zakup. Zakupniki so sicer v dvoru smeli opravljati tudi trgovske posle, vendar so bili dolžni od njih plačevati vse dajatve, ki so jih morali meščani. V letu 1488 je v Žičkem dvoru prebival že omenjeni samostanski dobrotnik Primož Mačnik, mariborski beneficiat, v letih 1499 in 1500 se omenja krojač z imenom Freysmut kot stanovalec v dvoru, leta 1504 pa neki Jurij. Leta 1513 je bil upravnik Žičkega dvora Mihael, ki je morda identičen z Mihaelom Fridrichom, omenjenim še v letu 1541.⁷⁶ V drugi polovici stoletja je za petintrideset funtov letno vzel v zakup Žički dvor Gregor Ennstaller (doma iz doline Aniže), za njim pa se omenja kot prvi zakupnik Gregor Schwingschrott, sicer proviantni mojster v Marki, s katerim je imel prior Andrej Vajvodić (1561–1564) pravdo zaradi izpraznitve dvora. Za dvor se je zanimal tudi razvpiti fevdalec Franc Tahy, ki naj bi prišel do dvora za petsto goldinarjev. Ni pa ohranjen dokument, ki bi pričal, da je Tahy dejansko prišel (vsaj za nekaj časa) v posest Žičkega dvora.⁷⁷

Z letom 1564 je prejel kardinal Caharija Delfin obe kartuziji na Štajerskem, Žiče in Jurklošter, kot komendi. Kardinal in njegovi upravitelji so brezvestno ravnali s premoženjem in iskali čim več dobičkov. Med te štejemo tudi žičkega upravitelja (1570–1579) Otolina Scazuolo, ki je npr. od mariborskega dvora pobiral letno po dvesto goldinarjev zakupnine, vendar je pustil dvor propadati. V letu 1573 so dobili Žički dvor v zakup bratje Orčiči, ki so smeli hasnovati tudi vso pripadajočo posest in dohodke. Zanimivo je določilo iz zakupne pogodbe, po kateri so bili bratje dolžni del prostorov prepustiti žičkim ljudem v primeru nevarnosti pred Turki ali katero drugo vojsko za začasno bivanje.⁷⁸ V letih 1589–1591 je bil upravitelj obeh štajerskih kartuzij reinski opat Jurij Freyseisen (1577–1605), ki je podal poročilo o slabem stanju posesti obeh samostanov. Mariborski Žički dvor je bil v slabem stanju in nič boljše ni bilo s pripadajočo posestjo. Dva vinograda

⁷⁴ 1467, februar 3.: orig. perg. listina (št. 7180), StLA.
Objava: GZM VIII/11.

⁷⁵ 1479, februar 3.: orig. perg. listina (št. 7756), StLA.
Objava GZM IX/45.

Prim. 1482, februar 26.: orig. perg. listina (št. 7908a), StLA.
Objava: GZM IX/57.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 217–218.

⁷⁶ Ibidem, str. 257.

⁷⁷ Dokumenti v fondu Mesto Maribor, šk. 7, StLA.

Prim. Kartuziji Žiče in Jurklošter, str. 257–258.

⁷⁸ Ibidem, str. 286.

naj bi hasnoval omenjeni Otolin Scazuola, ki da je zemljo slabo obdeloval in je eno zemljišče uporabil za potrebe opekarnice. Vinogradi naj bi tedaj dajali letno le do štiri štrtine (okoli 2000 l), medtem ko so predtem dobili iz njih tudi do dvanajst štrtinov (okoli 6000 litrov) vina. Za Žički dvor je rečeno, da je zidana nadstropna stavba, h kateremu je sodilo nekaj vrtov, dve njivi (ena pred Graškimi vrati, druga pri cerkvi sv. Magdalene) in vinograd. Zakupniki naj bi po opatovih besedah puščali stavbe v nemar in zemljo slabo obdelovali.⁷⁹ Razmere so se tudi na žički posesti v Mariboru in njegovi okolici izboljšale po letu 1600. V letih 1602–1605 je bil zakupnik Žičkega dvora Tomaž Reichel, ki je v dogovoru s priorjem Vianom Gravellijem (1595–1623) poskrbel za vrsto temeljitih popravil na stavbi in za izboljšanje stanja na pripadajoči posesti.⁸⁰

Cistercijska opatija Rein pri Gradcu si je svojo prvo posest na slovenskem Štajerskem pridobila v času opata Bernarda (1265-ok. 1281/82).⁸¹ Najstarejši ohranjeni podatek o posesti pri Mariboru je iz leta 1276, ko je postal samostan lastnik vinograda v Krčevini (in der Carthusen). Od mariborskega meščana Otona pridobljeno posest je opat Nikolaj (1368–1384) izročil v zakup po gorskem pravu meščanu z imenom Bernczel, ki jo je hasnoval tudi še v letu 1395.⁸² Nekaj let po prvi znani pridobitvi vinogradniške posesti pri Mariboru se omenja pridobitev gornine z vinograda v Košakih. Pred letom 1288 se je izkazal za dobrotnika cisterce Rudolf, sin mariborskega mestnega sodnika Markvarda, in v omenjenem letu je njegova vdova Elizabeta izpolnila željo svojega moža.⁸³ Za Elizabeto vemo, da je prodala Reinu v letu 1330 posest v mariborskem mestu.⁸⁴

Z letom 1293 si je opatija pričela pridobivati posest tudi na območju zahodno od Maribora: od Račjega brega in do Prošeka pri Bresternici. Izredno dejaven je bil opat Henrik (1292–1303), saj je v njegovem času Rein postal gospodar vinogradov in hasnovelec gornine na Krivcu pri Kamnici (1293), pri Prošekcu (1300) in na Račjem bregu (okoli 1300 in 1303).⁸⁵ Na Račjem bregu je imela opatija Admont, katere upravno in gospodarsko središče za mariborsko posest je postal Račji dvor.⁸⁶ Reinski opatje so bili tudi v drugi polovici 14. stoletja v gospodarskem pogledu zelo dejavni, saj si pridobijo vinograde v Bresternici (1362) in v Sojči

⁷⁹ Ibidem, str. 314

⁸⁰ Ibidem, str. 372–373

⁸¹ Prim. J. Mlinarič, Posest cistercijske opatije Rein na Slovenskem Štajerskem od 1276 do okoli 1600 v ČZN NV 24 (1988), str. 93–118.

⁸² (1276), april 24., regest v Diplomatarium Runense I, str. 360, arhiv samostana Rein (=AR).

Objava: GZM II/34

1377, avgust 28., Maribor: orig. perg. listina (št. A VI/95), AR.

Objava: GZM VI/22

Urbar D (1395), fol. 127, AR.

⁸³ 1288, september 26., orig. perg. listina in regest v urbarju C (1450), fol. C1, AR

Objava: GZM II/62

⁸⁴ 1330, december 5., Maribor: orig. perg. listina (št. A VI/46–37), AR.

Objava: GZM III/101

⁸⁵ 1293, zapis v Diplomatarium Runense I, str. 398 po urbarju D (1395), AR.

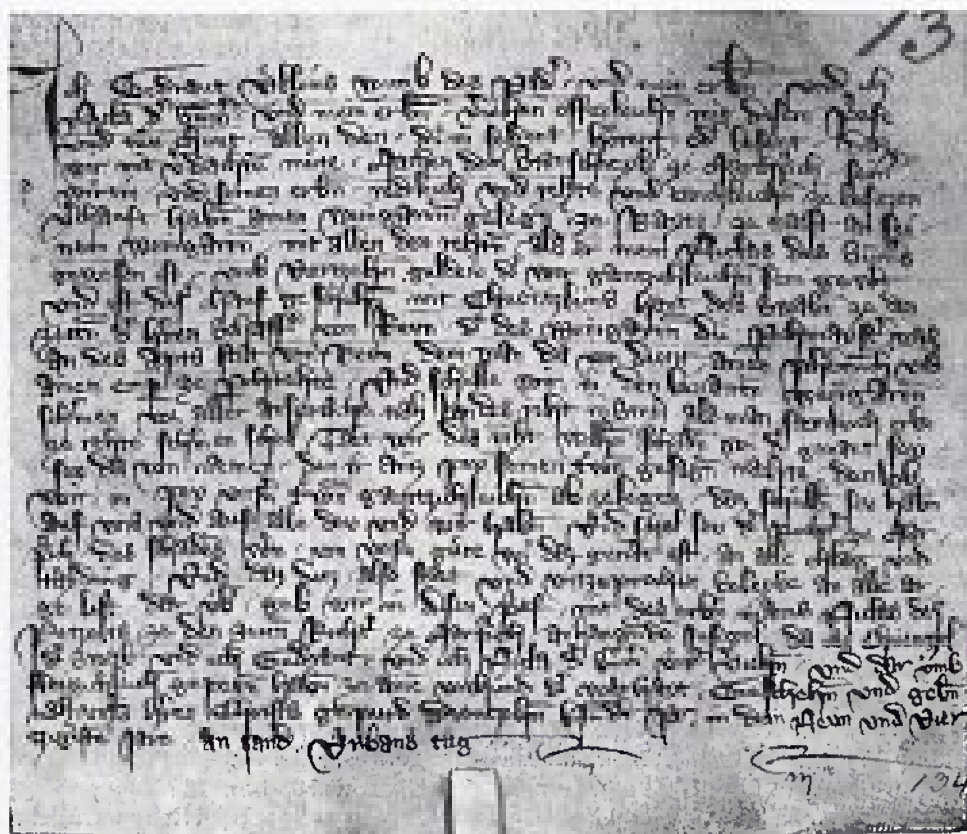
Objava: GZM II/72.

1300, maj 21. orig. perg. listina (št. A V/34), AR.

Objava: GZM II/92.

Urbar D (1395), fol. 126, AR.

⁸⁶ Prim. J. Mlinarič, Admontski Račji dvor pri Mariboru v: ČZN NV 14 (1978), str. 33–47.

Listina iz leta 1349, v kateri se omenja vinograd opatije Rein na Račjem bregu pri Mariboru. (Orig. perg. listina, št. 706, Pokrajinski arhiv Maribor.)

nad mestnim kamnolomom vzhodno od mesta (pred 1362).⁸⁷ Najstarejši ohranjeni reinski urbar iz leta 1395 omenja še nekaj vinogradov, za katere pa ni znano,

⁸⁷ 1362, marec 25.: orig. perg. listina (št. A VII/75), AR. Urbar D (1395), fol. 126, AR. Prim. J. Mlinarič, Posest cistercijske opatije Rein ..., str. 98.

kdaj si jih je opatija pridobila in od koga. Med te posesti štejejo po en vinograd v Počehovi in na Koglu (in der Gugel) v bližini prvega kraja ter štiri vinograde z imenom "Weyerbach", kjer se omenja vinograd reinske opatije že v letu 1322.⁸⁸

Tudi reinska opatija se je že sredi 12. stoletja, torej nekaj desetletij po ustanovitvi, vključila v trgovske posle. Za prvega opata Gerloha (1129/30-ok. 1164) je znano, da se je v letu 1164 glede trgovanja obrnil na mejnega grofa Otakarja III., ki je menihom na njihovo prošnjo poklonil v predmestju Gradca zemljišče, na katerem naj bi si cistercijani postavili klet (cellarium) in kjer bi mogli neovirano in stran od tržnega hrupa (turbis forensibus) dati naprodaj vino in drugo tržno blago (vinum et cetera venalia). Na podarjenem zemljišču so si cistercijani pozidali dvor (curtis), t.i. Reinerhof, ki stoji še dandanašnji. Ker listina izrecno poudarja tudi prodajo vina, je povsem gotovo, da so menihi prejeli največje dohodke od prodaje vina z vinogradov, ki so jih imeli že tedaj na tleh današnje avstrijske Štajerske.⁸⁹

Iz kupoprodajnih pogodb in darovnic druge polovice 13. in prve polovice naslednjega stoletja se jasno odraža gospodarska politika reinskih opatov: želja po pridobitvi čim več vinogradniških parcel na območju od Bresternice na zahodu do nekako Melja na vzhodu. Z vinskim pridelkom so se hoteli intenzivno vključiti v donosno vinsko trgovino tudi na območju mesta Maribor. Sicer pa je Maribor stal ob pomembni prometnici in hkrati trgovski poti, ki je vodila z Dunaja preko deželnega glavnega mesta Gradca v Maribor in od tu preko Celja v Ljubljano in dalje k morju. Rein je imel v Mariboru svojo hišo verjetno že pred letom 1305, vendar je imel vse do 1320 svoj vinski pridelek ukleten v Vetrinjskem dvorcu. Ker se je reinska vinogradniška posest močno povečala in z njo količina vinskega pridelka, a tudi gospodar dvorca, vetrinjski opat, je imel vedno večjo vinogradniško posest pri mestu, so si reinski menihi za uskladiščenje svojega vina poiskali trajnejšo rešitev. Leta 1320 se je reinski opat Alberon (1303-ok. 1323) na prošnjo vetrinjskega opata zakupu odpovedal. V listini je rečeno, da je imel Rein vetrinjsko klet dolga leta (per longa tempora) v zakupu, ki pa da jo zdaj lastniku vrača, "češ da je postala za Rein malo primerna" (tamquam nostris usibus in reliquum minus aptum).⁹⁰

Reinski cistercijani so po zgledu drugih samostanov, ki so imeli hiše po mestih, hoteli biti z njimi materialno čim manj obremenjeni in so prosili deželne kneze za privilegije. 6. maja 1316. leta je kralj Friderik III. prepovedal mariborskim mestnim očetom od reinskih menihov terjati davke in druge dajatve od hiše, ki da jo imajo za potrebe svojih vinogradov (pro cultura vinearum suarum)

⁸⁸ Urbar D (1395), fol. 126v-127, AR.

1322, april 26., Maribor: orig. perg. listina (št. C 221), KLA.

Objava: GZM III/64

"Weyerbach" eden izmed potokov na območju severovzhodno od mesta

V letih 1544 in 1570 se omenja ribnik (teicht) pri Malem Cvajniku pri mestni gmajni pri Počehovi (GZM XI/105 in XII/53). Omenjeni potok se je verjetno izlival v ribnik. Po potoku so dobili ime bližnji vinogradi.

⁸⁹ 1147, junij 8., Rein: J. Zahn, Urkundenbuch I, št. 261, str. 271-272.

Prim. F. Grill, Wirtschaftlicher und sozialer Aufschwung durch die Grangienstruktur der Zisterzienser von Rein v. Stift Rein 1129-1979. Rein 1979, str. 143-144.

Prim. N. Müller, Zur Geschichte des ehemaligen Reinerhofes in Graz, Sackstrasse 20, str. 339.

⁹⁰ Prim. J. Mlinarič, Posest Vetrinjske opatije ..., str. 42.

1320, september 27., orig. perg. listina (št. A 218), KLA.

Objava: GZM III/56

(1305), junij 19., Heiligenkreuz: prepis v Diplomatarium Runense II (XVIII. stol.), AR.

Objava: GZM II/111.

in katero sami poseljujejo. Listina nedvoumno nakazuje namembnost omenjene hiše.⁹¹ Medtem ko je za vetrinjsko opatijo povsem jasno, da so v nekaterih obdobjih mariborsko samostansko posest upravljali tudi menihi, živeči v Vetrinjskem dvorcu, pa je za Rein to negotovo.⁹² Morda pa so reinski menihi bivali v svojem mariborskem dvoru le v času izdaje zgoraj omenjene listine? Sicer pa se omenjajo kot oskrbniki dvora in posesti le laiki. Tako se omenja v letu 1300 reinski služabnik Henrik (Hainreich der herren diaener von Revn), ko je od Veitla Bresterniškega kupil vinograd pri Prošekcu pri Bresternici, ki je kasneje prišel po vsej verjetnosti v roke Reina.⁹³ Henrik bo morda identičen z viničarjem (vinitor) Henrikom, ki je reinskim menihom pred letom 1318 poklonil hišo in še drugo premoženje. V letu 1318 se je mariborski meščan Jakob, Henrikov nečak, odpovedal vsem pravicam do prej navedenega premoženja.⁹⁴

Stavbni kompleks reinske opatije v Mariboru se je večal okoli Reinskega dvora (curia) s stanovanjskimi prostori in s kletmi. V letu 1330 je opat Hugo (ok. 1323-1331) sklenil kupoprodajno pogodbo z Mariborčanko Elizabeto, vdovo zgoraj omenjenega mestnega sodnika Rudolfa, s katero si je samostan pridobil hišo in ohišnico pri svojem dvorcu ter njivo, ki je ležala po vsej verjetnosti na področju med Ulrikovo cerkvijo vzhodno od mesta in Marijino cerkvijo na zahodnem mestnem robu.⁹⁵ V letu 1361 si je reinska opatija pridobila v mestu še eno hišo, za katero je izrecno rečeno, da stoji pri reinski hiši (ze naest pey ierem hoff). Posest je opatu Sajfridu (1349-ok. 1367) prodal Nikolaj, ki je bival pri reinskem dvorcu (pey der Raevner hoff). Hiša pa ni dobila značaja svobodne hiše (freihaus), saj je bil samostan dolžan plačevati mestu zemljiški davek, mestnemu kaplanu pa po namenu neke ustanove letno po šestdeset denarjev.⁹⁶

Obseg Reinskega dvora se je poslej močno povečal, saj so si reinski cistercijani sčasoma pridobili še druge nepremičnine v bližini dvora. Spričo tega ni nič čudnega, če nam najstarejši ohranjeni urbar iz 1395 in tudi listine izpričujejo, da so menihi dajali nekatere samostanske kleti tudi v zakup.⁹⁷ Tako je imel v letu 1339 klet pred samostanskim dvorom v zakupu Jakob iz Gradca, leta 1395 pa je isto klet (cellarium ante domum nostrum) imel v zakupu neki Černko. Hišo, ki je stala pred dvorom, pa je imel tedaj v zakupu neki mariborski tkalec.⁹⁸ Po podatkih omenjenega urbarja so cistercijani dajali tedaj v najem tudi zemljišče "pred vrati svojega dvora" (ante portam curia nostrae), ki ga je v letu 1342 hasnoval mariborski meščan in sodar Jakob.⁹⁹

⁹¹ 1316, maj 6.: orig. perg. listina (št. A V/84), AR.

Objava: GZM III/43.

⁹² Prim. J. Mlinarič. Posest Vetrinjske opatije ..., str. 46-47.

⁹³ 1300, maj 21.: orig. perg. listina (št. A V/34), AR.

Objava: GZM II/92.

⁹⁴ 1318: zapis v reinskem urbarju D (1395), fol. 239 in urbarju C (1450), fol. CL, AR.

Prepis v Diplomatarium Runense I, str. 498, AR.

⁹⁵ 1330, december 5., Maribor: orig. perg. listina (št. A VI/46), AR.

Objava: GZM III/101.

⁹⁶ 1361, junij 24.: orig. perg. listina (A VI/73), AR.

Objava: GZM IV/93.

⁹⁷ Zapis v urbarju D (1395), fol. 126, AR.

⁹⁸ 1339: zapis v urbarju C (1450), fol. CL in prepis v Diplomatarium Runense I, str. 601, AR.

1395: zapis v urbarju D (1395), fol. 126, AR.

⁹⁹ J. Mlinarič, Posest cistercijanske opatije Rein ..., str. 102-103.

Diplomatarium Runense I, str. 610, AR.

Omenili smo, da je kralj Friderik II. leta 1316 mariborskemu magistratu prepovedal od samostanskega dvora terjati dajatve.¹⁰⁰ Vemo, da so menihi svojo "svobodno hišo" (freihaus) povečali, potem ko so si pridobili sosednja zemljišča, na kar so meščani gledali z nejevoljo, saj od te posesti poslej niso imeli nikakršnih koristi. Mestni svet je z zavistjo gledal na povečanje samostanskih nepremičnin v mestu in na povečano vinsko trgovino, s katero so menihi meščanom postali močan konkurent. Ker se mestni magistrat očitno ni ravnal po omenjenem privilegiju iz 1316, so se cistercijani pritožili pri vojvodi Otonu, ki v letu 1322 menihom ni potrdil le privilegijev za hišo, pridobljeno pred letom 1316, ampak tudi za posest, ki so si jo pridobili v letih 1318 in 1330.¹⁰¹ Mariborčani so reinskim ljudem povzročali veliko nevšečnosti in jih ovirali pri dovozu vinskega pridelka iz okoliških vinogradov v mesto in pri prodaji vina. Vse to je pripeljalo do odločitve samostanskih predstojnikov, da odprodajo vinogradniške parcele in posest v mestu.

Omenimo naj, da si je reinski samostan pridobil nekaj posesti tudi na desnem bregu Drave. Nakup zemlje v 14. stoletju v Hočah pri Mariboru ob poti, ki je povezovala opatijo preko Maribora z jugom, izpričuje gospodarske cilje samostanskih predstojnikov.¹⁰² V letu 1342 je opat Hertvik (ok. 1331-1349) kupil od ptujskega meščana in zlatarja Nikolaja kmetijo v Hočah, kjer se v letu 1395 omenjata dve samostanski kmetiji.¹⁰³ Leta 1412 je dal opat Angelus Mansc (1399-1425) kmetiji v zakup po kupnem pravu Hermanu s priimkom Presschil, ki je bil dolžan ob trgatvi pripeljati v Reinski dvor v Mariboru steljo in seno (stramina et fenum).¹⁰⁴ V času trgatve je namreč prihajalo v Maribor kar nekaj samostanskih ljudi in med njimi večkrat tudi sam samostanski predstojnik, pa so omenjeno potrebovali za konje gostov. O hoški posesti najdemo nekaj sledi še v reinskem urbarju iz leta 1588.¹⁰⁵ Omenimo naj še, da najdemo v najstarejšem ohranjenem urbarju (1395) podatek tudi o dveh opuščenih kmetijah pri Slovenski Bistrici, o katerih pa kasneje ni več sledu.¹⁰⁶ Domnevamo, da so reinski opatje imeli namen izoblikovati si neko posestno jedro tudi pri Hočah, kar pa jim iz nam neznanih razlogov ni uspelo.

Reinski opatje so pričeli na začetku 15. stoletja polagoma odprodajati vinogradniško posest v mariborski okolici. Odločilen korak pa je napravil opat Herman Molitor (1439-1470), ko je z dovoljenjem redovnega vodstva v letu 1443 zamenjal štiri vinograde pri Mariboru (in Marckburga) za dva vinograde v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni. Opat je tedaj zamenjal posest z Mariborčanom Sigmundom Dreschpacherjem in mu izročil dva vinograde pri Proseku pri Bresternici in po en vinograd na Krivcu pri Kamnici in v Sojči pri Melju.¹⁰⁷ Kdaj so

¹⁰⁰ 1316, maj 6., Gradec: orig. perg. listina (št. A V/84), AR.

Objava: GZM III/43.

¹⁰¹ 1332, februar 25., Gradec: orig. perg. listina (št. A VI/49), in regest v urbarju C (1450), fol. LXVIII, AR.

¹⁰² Prim. J. Mlinarič, Posest cistercijanske opatije Rein ..., str. 104.

¹⁰³ 1342, november 19., orig. perg. listina (št. A VI/8), AR.

Objava: GZM IV/24.

Urb. D (1395), fol. 127v, AR.

¹⁰⁴ Zapis v urbarju D (1395), fol. 127v, AR.

¹⁰⁵ Zapis v urbarju iz 1588, AR.

J. Mlinarič, Posest cistercijanske opatije Rein ..., str. 104.

¹⁰⁶ Zapis v urbarju D (1395), fol. 127v, AR.

¹⁰⁷ 1443, april 3., orig. perg. listina (št. A IV/35), AR.

Objava: GZM VI/89.

Prim. J. Mlinarič, Posest cistercijanske opatije Rein ..., str. 108-109.

reinski predstojniki oddali še druge vinograde pri Mariboru, zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti.

Reinski samostan navaja kot vzrok za oddajo posesti v mestu in njegovi okolici domnevno neobstočnost mariborskih vin in težave z njihovim prevozom v Rein ter neupoštevanje pravic in privilegijev, ki so jih menihi dobili za svoj mariborski dvor. Mariborska vina naj bi po zatrjevanju vira bila neobstojna (non stabilia) in so se zato rada kvarila, kar da je imelo za posledico znižanje cene zanje. Opat se pritožuje nad neprimerno potjo, ki da je močvirna in neprimerna za prevoz, pa da je zato bilo težko vina pravočasno pripeljati v Rein. Pozimi in v zgodnji pomladi so bile ceste blatne, medtem ko je bil v poletnem času prevoz vinu le v škodo. Kar zadeva trditve, da so mariborska vina slabše kvalitete, bi opatovim besedam težko pritrdili, saj je iz drugih virov znano, da so od 16. stoletja naprej, ko imamo o tem podatke, mariborska, ljutomerska in radgonska vina na splošno veljala za vina odlične kvalitete. Morda tiči v tej izjavi nekaj "tolažbe", češ odslej bo vinski pridelek Reina kvalitetnejši! Zapis v urbarju iz 1395 navaja med drugim tudi, da so Mariborčani reinskim ljudem kratili njihove pravice, ki so jih imeli v zvezi s svojimi nepremičninami v mestu. Tako naj bi "pred leti" dali podreti eno izmed hiš reinskega samostana, ki so jo cenili na petdeset funtov, ter jih ovirali pri nakupu gnoja za samostanske vinograde kot tudi drugih zanje potrebnih reči. Tu bi opatovim besedam pač lahko pritrdili, saj je bil samostan meščanom, ki niso živeli le od obrti in trgovine, močan konkurent.¹⁰⁸

Reinska opatija si je pridobila vinogradniške parcele pri Ljutomeru že v času opata Alberona (1303-ok. 1323) in si tam večala svoj zemljiški kompleks. Po oddaji posesti pri Mariboru pa si je ustvarila novo jedro vinogradniške posesti pri Gornji Radgoni. Od nekdanje reinske mariborske posesti pa se v urbarjih 1535 in 1588 omenjata le še dva vinograda (v Vinarijih in pri Weyersbachu pri Sojči), ki ju je tedaj hasnovala vetrinjska opatija. V istem stoletju je Rein premogel le še njivo pri Marijini cerkvi na Lebarjah ter manjšo posest pri Hočah.¹⁰⁹

Spomin na nekdanjo posest žičke kartuzije in vetrinjske opatije v Mariboru je ohranjen pri ljudeh v imenih Žički dvor in Vetrinjska ulica, medtem ko je spomin na nekdanjo reinsko posest v mestu povsem izginil.

Jože Mlinarič

DIE MARIBORER KLOSTERHÖFE UND DEREN BESITZ BIS ZUM 16. JAHRHUNDERT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Hügel in unmittelbarer Nähe Maribors, von Vinarski breg im Westen bis Meljski hrib im Osten, waren auf Grund ihrer ausgezeichneten natürlichen Lage bereits im 11. Jahrhundert mit Weinreben bepflanzt. Auf den Hügeln erwarben nicht nur die nahen Stdter Weinbergparzellen, sondern auch zahlreiche Klöster, unter ihnen in großem Maße jene aus

¹⁰⁸ Kasnejši zapis v urbarju D (1395), fol 127, AR.

Prim. J. Mlinarič, Posest cistercijske opatije Rein ..., str. 103-104.

¹⁰⁹ Urbar iz 1535, fol. 397, in urbar iz 1588, AR.

dem heutigen österreichischen Kärnten und der österreichischen Steiermark. Zu den größten Gutsbesitzern gehören die Benediktinerabteien Admont und St. Paul, die Zisterzienserklöster Viktring und Rein, von den einheimischen sind die Malteserkommande in Melje und Kartause von Žiže zu nennen. Besitz und jährliche Einnahmen in der Mariborer Umgebung und in der Stadt selbst hatten einige von ihnen bereits im 12. Jahrhundert, im nächsten Jahrhundert verfügten sie alle über ihn. Besitz, in erster Linie Weingärten, erwarben die Klöster auf Grund von Schenkungen und Ankauf, letzteres weist auf die wirtschaftlichen Ziele ihrer Vorsteher hin.

Die Klöster versuchten überall dort, wo sie Herren größerer Grundstückskomplexe waren, auch an Verkehrswegen und in der Nähe von städtischen Siedlungen Häuser zu erwerben, die Verwaltungs- und Wirtschaftszentren für ihren nahen Besitz und Handelspunkte wurden. Die Klosterhöfe (curia, hof) boten den Mönchen auch die Möglichkeit zur Übernachtung und zum einstweiligen Aufenthalt, gleichzeitig waren sie Warenlager: in den Kellern lagerten sie Weinprodukte, in den Getreidekassen. Für die Klöster war es sehr günstig, daß sie sich bei den Landesfürsten Sonderprivilegien für ihre Freienhäuser in den Städten einholten, so daß sie bezugnehmend auf die Steuern und Belastungen mit den Stadtern nicht gleichgestellt waren. Ein großer Gewinn war für sie ebenso die Freistellung von der Zahlung der Maut, kannten sie auf diese Art mit ihren Produkten konkurrenzfähig sein. Die Stadter schauten neidisch auf die Privilegien und bemühten sich, diese hinsichtlich der Belastungen mit sich selbst auszugleichen. Das führte verständlicherweise zwischen beiden Seiten zu vielen Streitigkeiten, in welche der Landesfürst häufig eingriff.

In dem Beitrag wird der Erwerb von Besitz und dessen Entwicklung von nur drei Klöstern, der Eigentümer weiträumigen Besitzes und Einnahmen in der direkten Mariborer Umgebung und in der Stadt selbst ererbt, ihre Einbeziehung in den Weinhandel sowie die Beziehungen zu den Mariborer Stadtern: die Zisterziensabtei Viktring, die Kartause von Žiže und das Zisterzienserkloster Rein bei Graz. Während die Abtei von Viktring und die Kartause von Žiže Besitz und Einnahmen bei Maribor oder in der Stadt selbst bereits im 12. Jahrhundert erwarben, wird der Besitz von Rein bei der Stadt erst in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts erwähnt.

Die genannten Klöster erwarben im 13. Jahrhundert in der Stadt Liegenschaften, die sie durch Ankauf und Schenkungen vergrößerten und in denen sie ihre Wirtschafts- und Verwaltungszentren für den Besitz einrichteten, gleichzeitig verliehen sie ihnen das Merkmal von Handelspunkten. Alle drei Klöster waren somit auf Grund ihres Besitzes außerhalb der Stadt und in ihr selbst sowie durch Handelsgeschäfte jahrhundertlang stark mit den Stadtern verbunden. Während die Abtei von Viktring und die Kartause von Žiže in der Stadt und außerhalb von ihr den Besitz auch in der Zeit nach dem Jahre 1600 erhalten konnten, hat die Abtei von Rein den gesamten Besitz und die Einnahmen in der Stadt wie auch die Mehrheit des Besitzes außerhalb dieser schon im 15. Jahrhundert abgegeben und sich einen neuen Besitzkern mit Weinbergen bei Gornja Radgona geschaffen. Erinnerungen an den Besitz der Kartause von Žiže und der Abtei von Viktring sind in Maribor in den Namen Žički dver (Seitzerhef) und Vetrinjska ulica (Viktringergasse) bewahrt.

POLITIČNE RAZMERE V AVSTRIJI PRED STO LETI¹

Vasilij Melik *

UDK 94(41/49)

MELIK Vasilij: Politische razmere v Avstriji pred sto leti.
(*Politische verhältnisse in Österreich vor einhundert Jahren.*)
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34 (1998)1, str. 33-40, 34 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

V referatu avtor analizira ljubljansko politično življenje. Prvo obdobje se je pričelo z volitvami v nemško narodno skupščino v Frankfurtu in dunajski državni zbor. Leta 1862 se je začelo drugo obdobje: čas bojev dveh nacionalnih strank (slovenske narodne stranke in ustavoverne liberalno naravnane stranke). Občinske volitve so se ponavljale vsako leto, slovenska stranka pa je leta 1867 zmagala v tretjem volilnem razredu, slovenski uspehi so se nadaljevali vse do 1867. leta, ko se je začelo obdobje nemške večine v ljubljanskem občinskem svetu ter pri deželnih volitvah v Ljubljani. Prvo slovensko zmago so prinesle volitve v državni zbor leta 1879, na občinskih volitvah pa je zmagovala nemška stranka do 1882. leta - tedaj pa je dobil občinski svet slovensko večino. Začela se je doba slovenskih županov, novi čas je pomenil tudi uradno slovenizacijo Ljubljane. Tretje obdobje ljubljanskega političnega življenja, obdobje modernih političnih strank, se je začelo v zadnjem desetletju 19. stoletja.

UDC 94(41/49)

MELIK Vasilij: The Political Situation in Austria 100 Years Ago.
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, pp. 33-40, 34 notes

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

It was the best of times, it was the worst of times - it was the time of wisdom, it was the time of lunacy - it was the time of belief, it was the time of disbelief, began Charles Dickens his *Tale of Two Cities* - and the depiction of the French Revolution. These illustrative sentences were used by the author for depicting the situation in the Habsburg Monarchy in the last quarter of the XIX century, when parties were denigrated by the worst kind of charges, when the prestige of the Parliament and of the state fell low, and when the government could be happy if it was able to conduct short term operations, though there were more pressing tasks. In the middle of this world of hatred, fine cultural and economic processes evolved and linkages between people of various languages were knit.

* Dr. Vasilij Melik, akademik, zaslužni in redni profesor v pokoju, Cankarjeva 11, SI - 1000 Ljubljana.

¹ Referat v Celju 19. 04. 1995 na simpoziju o celjskem gimnazijskem vprašanju 1895.

Bil je najboljši čas, bil je najslabši čas – bil je čas modrosti, bil je čas blaznosti – bil je čas vere, bil je čas nevere – bil je čas luči, bil je čas mraka. Tako je začel Charles Dickens svojo Povest o dveh mestih – in opis francoske revolucije. Morebiti bi podobne stavke lahko uporabili tudi za opis razmer v habsburški monarhiji pred sto leti, ko so se stranke obkladale z najhujšimi obdolžitvami, ko je padel ugled parlamenta in države, ko je bila vlada lahko srečna, če je zmogla "življenje iz rok v usta", kakor je Zwitter poslovenil Taaffejev izrek o fortwursteln,² pa so jo obenem morale neodložljive naloge. Sredi tega sveta mržnje in sovraštva pa se je odvijalo lepo kulturno in gospodarsko življenje in so se pletle vezi med ljudmi različnih nazorov in jezikov.

Periodizacije avstrijske zgodovine 19. stoletja so si precej različne, vendar je dokaj splošna sodba, da spada večina Taaffejeve dobe v čas relativne stabilizacije³ in da pomeni odpor proti Badenijevim jezikovnim naredbam višek nacionalnih spopadov in strahoten, da, tragičen padec parlamentarnega življenja.⁴ Šest let med volitvami marca 1891 in v marcu 1897 je imenoval Eisenmann "dobo popolne parlamentarne zmede".⁵ Ta čas naj bi bil zdajle v ospredju našega zanimanja. V teh šestih letih je dobri dve leti še vladal grof Taaffe (do 11. 11. 1893), nato poldrugo leto knez Windischgrätz ali koalicija (11. 11. 1893–19. 06. 1895), nato pa po provizoriju grofa Kielmansegga (19. 06.–30. 09. 1895) še poldrugo leto grof Badeni v svoji prvi, srečni in uspešni dobi (od 30. 09. 1895 naprej).

Leta 1879, v začetku svoje dolge vlade, je Taaffejevo ministrstvo nastopilo z nalogo, da prinese po dolgoletnem brezplodnem boju sporazum in spravo, nastopilo kot nestrankarsko ministrstvo, ki naj bi posredovalo nad strankami in med strankami.⁶ Vendar je nemška levica takoj nastopila proti tej vladi in nasprotja se v naslednjih letih niso zmanjšala, ampak večala. Po volitvah 1885 je vlada utrdila svojo večino. Šuklje je hvalil tedanjo "železno disciplino" in "državniško nadarjenost vodstva", "izvrševalnega odbora desnice", ki je vodil "glasoviti železni obroč". Tudi sicer se mu je zdelo, "da se je tedanja poslanska zbornica odlikovala po obilici velikih govornikov in sijajnih talentov" in da ji ni bilo para v avstrijski parlamentarni zgodovini.⁷

Železni obroč so sestavljali Slovani in nemški katoliški tabor. Ta zveza je imela istega nasprotnika, nemško liberalno levico, pa močno različne smotre in namene. Taaffejeva vlada ni želela ustreči v celoti ne slovanskim nacionalnim željam ne katoliškim protiliberalnim težnjam. Tako je nastalo svojevrstno stanje, polno protislovij. Vlada je izrabljala večino – večina je podpirala vlado, ker ni hotela, da bi spet zavladata nemška levica – nobena stranka ni dosegla, kar je želela.

Proti koncu tega šestletja je Taaffe januarja 1890 vodil pogajanja med staročehi, nemškimi liberalci, fevdalnimi in ustavovernimi veleposestniki. Rezultat, dunajske punktacije, so imeli Nemci za svojo zmago, voditelj staročehov Rieger je dejal, da Čehom ne škodujejo, mladočehi pa so začeli veliko ofenzivno akcijo proti staročehom z geslom "proč s punktatorji".⁸ Na volitvah v tretji Taaffejev parlament naslednje leto so dosegli popolno zmago nad njimi, stopili v opozicijo proti vladi, uničili železni obroč in vladno večino. Kakšno korist so imeli od tega?

² Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 163.

³ Zwitter, str. 162.

⁴ Fran Šuklje: Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1995, str. 70.

⁵ Louis Eisenmann: Le compromis austro-hongrois, Paris 1904, str. 523.

⁶ Gustav Kolmer: Parlament und Verfassung in Österreich, Dritter Band, Wien 1905, str. 34.

⁷ Šuklje, I. del, 1988, str. 160, 161.

⁸ Otto Urban: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, str. 395-397.

To je zanimivo vprašanje. Vsekakor so se čez 6 let podali v enako koalicijo in v njej zamenjali staročehe, položaj pa seveda ni bil več isti.

Kakšen je bil ta novi parlament, izvoljen marca 1891 in razpuščen 1897? Po narodnosti je bilo v njem 172 Nemcev ali 48,7% – po prebivalstvu pa so šteli samo 36%. Nesorazmerje je bilo rezultat Schmerlingovega sistema iz leta 1861 in nemškoliberalne reforme iz leta 1873. Poleg 172 Nemcev je bilo še 162 Slovanov in 19 Romanov.

Med Nemci je bilo 126 poslancev svobodomiselnih, 43 katoliško naravnanih. Največji klub v parlamentu je bila Združena nemška levica (109 poslancev). V njej so bili ustavoverni veleposestniki in liberalci različnih odtenkov, med katerimi je bil najpomembnejši 50-letni Ernst Plener, Nemec iz Češke, šef kluba, poznejši finančni minister v Windischgrätzovi vladi. Po celjski aferi je odstopil kot poslanec in se umaknil iz politike.

Hohenwartov klub, ki se mu je uradno reklo "konservativni klub", je bil narodnostno mešan: vanj so spadali nemški katoliški konservativci, konservativno češko veleposestvo, Slovenci, Hrvati in Romuni, vsega skupaj 67 članov. Klub je vodil Hohenwart, v vodstvu pa so bili še monsinjor Karlon, knez Karel Schwarzenberg, grof Deym, profesor Šuklje in baron Styrcea. Tretji veliki klub je bil poljski (58 članov). Češkega kluba ni bilo, ker je zaradi mladočeške zmage razpadel. 37 mladočehov je imelo svoj klub, staročehi so bili zase (12), fevdalno plemstvo pri Hohenwartu.⁹

Narodnostni spori so bili močno v ospredju. Ob vsaki koncesiji nenemškim narodom je zagnala nemška levica vik in krik, češ da se širi slavizacija monarhije in preganjanje nemštva. Zelo je poudarjala, da so Nemci osnovali državo, da so ji Nemci dali ime in dinastijo, da so jo Nemci oplemenitili s svojo kulturo, Nemci postavili na ustavna tla.¹⁰ Nemogoče se ji je zdelo govoriti o enakovrednosti velikega, kulturnega, mednarodnega nemškega jezika s češkim, poljskim ali slovenskim, zato je seveda tudi nesmiselno siliti Nemca v učenje slovanskih jezikov, saj to samo niža njegovo duhovno raven.¹¹ Vedno bolj je poudarjala, da mora biti konec vseh nacionalnih koncesij in da je treba povsod ohraniti nemško posest (Besitzstand). Od vseh nacionalnih problemov je bil najpomembnejši češki – in to že zato, ker so bile Spodnja Avstrija in češke dežele najbolj razvite, najbogatejše v vsej državi.

Nacionalne odnose je zapletalo tudi to, da so bili nemški interesi v čeških deželah zelo drugačni od onih na Štajerskem in Koroškem. Na Štajerskem in Koroškem so vztrajali Nemci na nedeljivosti dežel, na Češkem so bili za jezikovno razmejitve. Zato je celjska Deutsche Wacht januarja 1890 opozarjala češke Nemce, da se ne smejo ozirati samo na svoje deželne koristi, ampak morajo videti interese vseh avstrijskih Nemcev. Podobno so se Slovenci bali čeških stališč, ki bi rešitev nacionalnih problemov prestavili v deželne zbornice.¹²

Poleg nacionalnih bojev so bili zelo pogosti nazorski. Avstrijska značilnost je bila, da so kot nosilci nacionalnega boja na nemški strani nastopali v glavnem samo liberalci in drugi svobodomiselnici, medtem ko je katoliška desnica razumevala in sprejemala velik del nacionalnih zahtev nenemških narodov. To je omogočalo dolgo sodelovanje med nemško desnico in slovanskimi narodi, je pa povzročilo tudi, da so mnogi desničarji veljali svobodomislecem kot izdajalci nemške stvari. Zelo lepo se je to videlo zlasti ob celjski zadevi, ko so nemški konservativci

⁹ Kolmer, Fünfter Band, Wien 1909, str. 10, 17, 18.

¹⁰ Kolmer, str. 149.

¹¹ Berchtold Sutter: Die Badenische Sprachenverordnungen, Graz 1960, I, str. 86.

¹² Sutter, str. 101, 102.

večinoma glasovali za vzporednice. Štajerski poslanec Matthias Kaltenecker je dejal, da ne bo Celje škodovalo nemštvu, ampak bo nemška nacionalistična gonja okrog Celja spravila nemštvo v res strahoten položaj.¹³

Po svoje nenavaden in nekoliko smešen je bil način maščevanja nemških nacionalcev proti drugemu takemu "narodnemu izdajalcu", prelatu Aloisu Karlo-nu, ko je bil v začetku leta 1897 kandidat konservativne stranke za člana štajerskega deželnega odbora. Nacionalci so ga kategorično odklonili in ko so konservativci vztrajali pri njegovi kandidaturi, so glasovali za Slovenca prof. Robiča, ki je tako postal prvi Slovenec v deželnem odboru. Slovenski poslanci so zato glasovali za nemške nacionalne kandidate in so jim tako pridobili večino glasov v deželnem odboru.¹⁴

Iz gesla, da sta nemštvo in napredek eno, in iz mnenja, da katoliška cerkev ovira razvoj nemškega naroda, je zrastle v času Badenijeve krize gibanje "proč od Rima" (Los-von-Rom-Bewegung), ki je tudi povezano s Schönererjevim imenom. V desetih letih je v čeških deželah prestopilo k protestantizmu okrog 40.000, k starokatoliški cerkvi pa okrog 15.000 katolikov.¹⁵

V lavantinski škofiji je do konca prve svetovne vojne odpadlo od Cerkve 2013 ljudi.¹⁶ Podobno gibanje med katoliškimi Slovani za prestop v pravoslavje ali ustanovitev kakšne narodne cerkve se je sicer tu in tam pojavljalo, ni pa imelo pomembnih rezultatov.

Druga stran istega problema je bila, da se je tudi v vrstah katoliškega gibanja med Nemci pokazalo določeno bližanje nemškim narodnostnim stališčem – bodisi iz prepričanja bodisi iz strahu pred očitki nacionalistov in pred izgubljanjem pristašev. To se je pokazalo ob celjski zadevi, ko so o proračunski postavki 10. julija 1895 glasovali v poslanski zbornici in je del konservativcev in krščanskih socialcev glasoval proti.¹⁷ Še bolj pa se je to kazalo ob politiki krščanskih socialcev, ki so pristopili k nemški *Gemeinbürgschaft* (vzajemno jamstvo, poroštvo) in so skupaj z ustavovernim veleposestvom, *deutsche Fortschrittspartei*, *deutsche Volkspartei* in *Freie Deutsche Vereinigung*, torej z nemško levico brez vsenemcev izdelali nacionalno-politični program, znan pod imenom "binkoštni program".¹⁸ Ta program je sicer opuščal nekatera radikalna stališča linškega programa iz leta 1882, stal pa je na stališču, da je nemški narod v Avstriji vedno bolj ogrožen in da more priti do rešitve nacionalnih sporov le "s priznanjem tistega položaja Nemcev, ki so si ga v mnogih stoletjih pridobili; obdržati ga, je temelj za bodočnost te države".

Po volilni reformi 1882, ki je dala volilno pravico "petakarjem" (ki so plačevali nad 5 gld davka) in odprla vrata v politično življenje širšim krogom malomeščanov, so začele vdirati skrajnosti v vedno večji množini v parlament. Stari nemški liberalci so se krčili v korist nacionalcev, krepili so se ekstremisti raznih smeri. Leta 1891 so šteli nemški liberalci 109 poslancev, leta 1897 jih je bilo še 78, leta 1901 še 63. Nacionalci in vsenemci so imeli leta 1891 17 poslancev, čez 6 let 46 in čez deset let 69.¹⁹ Na Dunaju, potem pa tudi na spodnjeavstrijskem podeželju so začeli krščanski socialci svojo zmagovito pot. Na Češkem so mlado-

¹³ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österr. Reichsrathes, XI. Session, str. 20299.

¹⁴ Sutter, str. 125.

¹⁵ Die Habsburgermonarchie 1848-1918 (hg. A. Wandruszka und Peter Urbanitsch), Band IV, Wien 1985, str. 588.

¹⁶ Franc Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, str. 419.

¹⁷ Sutter, str. 121.

¹⁸ Kolmer, Siebenter Band, Wien 1911, str. 291, 297.

¹⁹ Glej Zgodovinski časopis 33, 1979; str. 50.

čehi uničili staročehe. Na Slovenskem bi mogli – si parva licet componere magnis – zmago Ivana Hribarja nad advokatom Moschetom (1889) šteti za zmago mladočeskim podobnih nazorov. V spopadu med starimi strankami in novimi ekstremisti vseh taborov – v parlamentu 1891 jih je bilo približno 70, torej petina poslancev – lahko štejemo šestletje tega državnega zbora (1891-97) kot nekakšno prehodno dobo. Razvoj še zdaleč ni dosegel vrha, povzročal pa je že precejšnje skrbi starim konservativcem in liberalcem in Windischgrätzovo vladno lahko v tej luči gledamo kot zanimiv poskus obrambe. Strah pred ekstremisti se je širil med politiki, pa tudi med navadnimi ljudmi: – tisti, ki so sami zase mislili čisto drugače, si zaradi ekstremistov niso upali izražati svojih misli in jih kazati na zunaj. Ne le spremembam v mišljenju, tudi ekstremističnemu terorju te vrste je pripisati novo usmerjenost volilcev, zlasti po letu 1897, pa tudi že prej.

Ekstreme je spremljal še antisemitizem, ki se je začel v osemdesetih letih in postal značilen za nemške krščanske socialce in za nacionalce. Postajal je zelo napadalen tudi z nastopi v parlamentu, tako da je goriški poslanec grof Franc Coronini že 24. junija 1891 kot popoln arijec, oficir, pristaš ustave, zvest Avstrijec in predvsem kot kristjan protestiral proti antisemitskim govorom, vendar njegov protest ni imel učinka.²⁰ Parlamentarno življenje se je močno spreminjalo. Poleg finih gospodov, ki so v svoje govore vpletali grške, latinske, francoske in druge citate in uničevali svoje poslanske nasprotnike z izbranimi besedami in svojevrstnim dostojanstvom, so se pojavljali prostaški in neakademski izrazi, psovke in zmerljivke. Govori niso bili več toliko namenjeni kolegom kot galeriji in volilcem. Spreminjala se je tudi poštenost poslancev. Leta 1891 so zasačili poslanca, ki je na volilnih listkih črtal kandidata nasprotne smeri in vpisoval ime svojega somišljenika.²¹ Pojavil se je nov način parlamentarnega boja, obstrukcija. Z obstrukcijo je skušala manjšina preprečiti ali otežiti večini sklepe, ki jih je imela za nedopustne, ali pa sploh onemogočiti parlamentu redno delo. Obstrukcionisti so izkoriščali vse določbe poslovnika: postavljali so neprestane zahteve po tajnih sejah, po poimenskih glasovanjih, vlagali so kar naprej nove nujne predloge, nastopali z dolgimi govori in dajali pri interpelacijah v branje cele brošure.²² Za obstrukcijo 12. junija 1895 so rekli, da je prekašala vse dotedanje, posebej z zahtevami po desetminutnih odmorih pred vsakim glasovanjem. Nov višek so dosegli v času Badenija. 24. novembra 1897 je bil velikanski pretep, ki se ga je udeležil tudi naš Šuklje,²³ 27. novembra pa je prišla na vrsto mačja muzika s piščalkami, trobentami in drugim hrupnim orodjem.²⁴

Vrnimo se zdaj nazaj v leto 1891, spomnimo se še enkrat na izid volitev, spomnimo se, da so mladočehi stopili v opozicijo, uničili železni obroč in vladno večino. Taaffe je bil zdaj prisiljen, iskati si podpore drugod, zlasti pri stari nemški liberalni stranki. Ena od posledic teh novih razmer je bila tudi upokožitev prvega in zadnjega slovenskega deželnega predsednika na Kranjskem, barona Winklerja. Tudi češki zastopnik je odšel iz vlade.

V novem državnem zboru so se že takoj leta 1891 pojavili predlogi za nove spremembe volilnega reda. Gibanje za splošno volilno pravico se je zlasti razmahnilo leta 1893. 17. marca so jo predlagali v državnem zboru mladočehi, aprila je dosegla veliko zmago v Belgiji, kar je močno odmevalo v Avstriji, 9. julija so organizirali veliko demonstracijo dunajskega delavstva.

²⁰ Kolmer, Fünfter Band, str. 237.

²¹ Kolmer, str. 128.

²² Kolmer, str. 386.

²³ Šuklje II, str. 66-68.

²⁴ Kolmer, Sechster Band, Wien 1910, str. 328.

Ob začetku jesenskega zasedanja parlamenta pa je 10. oktobra vse stranke presenetil Taaffe z vladnim predlogom volilne reforme, ki je bila tako radikalna, kakor da bi si bil nataknil na glavo frigijsko revolucionarno čepico. Veleposestniška in trgovsko-obrtna kurija naj bi sicer ostali, v mestih in na kmetih pa naj bi se volilna pravica razširila na vse pismene, vse, ki so odslužili vojsko, plačevali kakršen koli davek ali bili stalno zaposleni, skratka, dvignila naj bi se od 15 na 34% moškega prebivalstva. Reforma je bila menda predvsem delo ministra Steinbacha, z njo pa naj bi se zmanjšala vloga narodnostnih problemov.

“Učinek napovedane zakonske spremembe je bil nepopisen,” je zapisal Šuklje, “najbolj razjarjeni so bili voditelji velikih strank”: Hohenwartovega kluba, poljskega kluba in Združene nemške levice.²⁵ Vlada je padla, novo pa je sestavil knez Windischgrätz iz zastopnikov treh strank, koalicije, ki je imela tudi večino v zbornici. Opozicijo so v glavnem predstavljali mladočehi, krščanski socialci in nemški skrajneži.

Vlado koalicije so na Slovenskem mnogi sprejeli z odporom, ker so obsojali sodelovanje nazorskih nasprotnikov. Tako je sodil štajerski duhovnik Gregorec, tako se je zdela liberalnemu Ivanu Prijatelju koalicija “nekaj najbolj nenaravnega in spačenega, ki je kdaj vladalo v Avstriji” – “česa nemoralnejšega ... si sploh ne moremo misliti”.²⁶ Gledana z druge strani pa je bila popolnoma naravna. Predsedniku vlade se je zdel etični moment koalicije “odpor proti ekstremnim in radikalnim stremljenjem na političnem, nacionalnem in socialnem področju”.²⁷ Hohenwart je poudarjal nastopanje zmernih strank proti navalom in zahtevam radikalizma.²⁸

Z opozicijskega stališča je isto misel izrazil Čeh Eim, češ da je koalicija stagnacija in topa, negativna in neplodna protirevolucija.²⁹ Na zunaj viden triumf koalicije z banketi in govori je predstavljala Ivovska deželna razstava, na katero so Poljaki povabili nemško levico in hohenwartovce in ki jo je v svojih spominih sugestivno opisal Šuklje.³⁰

Sredi leta 1895 so se znašle v parlamentu tri zamotane zadeve: prva je bila reforma direktnih davkov, ki jo je bil pripravil že minister Steinbach v Taaffejevem času, dopolnil pa novi finančni minister Plener. Druga je bila volilna reforma, ki jo je vlada prav tako ohljudila takoj ob svojem začetku. Z njo se je dolgo ukvarjal poseben pododbor odbora za volilno reformo. Ta je v začetku junija 1895 objavil svoj načrt, ki je zviševal število poslancev za 47 (od 353 na 400): 34 bi jih volili mali davkoplačevalci v kmečki in mestni kuriji (tisti, ki še niso imeli volilne pravice), 13 pa delavci, – ki bi spadali v posebno novo kurijo.³¹ Tretja stvar je bil proračun za leto 1895, o katerem je razpravljala proračunski odbor in v katerem so bile glavna sporna točka slovenske vzporednice na celjski gimnaziji.

Koalicija je razdvojila slovenske poslance. Sedem jih je ostalo pri Hohenwartu (Šuklje, Klun, Globočnik, Pfeifer, Povše s Kranjskega, Robič in Mihael Vošnjak s Štajerskega), šest pa jih je klub zapustilo (Kušar in Ferjančič s Kranjskega, Gregorec s Štajerskega, Coronini, Gregorčič in Nabergoj s Primorskega). Iz Hohenwartovega kluba so odšli tudi Hrvati iz Istre in Dalmacije (nekateri tudi že prej).

²⁵ Eisenmann, str. 519; Kolmer, str. 342; Urban, str. 422, 423; Šuklje I, str. 251.

²⁶ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Peta knjiga, Ljubljana 1966, str. 48.

²⁷ Sten Protokolle, str. 12984.

²⁸ Kolmer, Fünfter Band, str. 367.

²⁹ Kolmer, str. 497.

³⁰ Šuklje I, str. 286-291.

³¹ Kolmer, str. 509, 510.

Obstrukcija pod mladočeskim vodstvom je postajala vedno ostrejša. 12. junija je prišlo do najdaljše seje v dotedanji zgodovini parlamenta, trajala je od pol enajste dopoldne do pol druge po polnoči. V istem času je prišlo do odločitve glede celjske postavke. O njej je razpravljala proračunski odbor 11. in 18. junija ob polni udeležbi članov in rekordnem številu drugih poslancev. Nemška levica se je najbolj zanašala na Poljake, toda ti so podprli Slovence in že na prvi seji se je pokazalo, da bo levica poražena. Klub Združene nemške levice je 17. junija sklenil, da bo stranka zapustila koalicijo, če bo celjska postavka sprejeta. To se je zgodilo na naslednji seji proračunskega odbora 18. junija z 19 : 15 glasovom. Za postavko so glasovali Slovani in nemški konservativci, proti pa nemška levica z nacionalci in Coroninijev klub. Naslednjega dne je bila Windischgrätzova vlada zamenjana s prehodno Kielmanseggovo vlado, ki jo je že po treh mesecih zamenjala nova Badenijeva vlada. Ta se je najprej proslavila z uspehi; uspešno je pripeljala so konca reformo direktnih davkov in volilno reformo z osnovanjem nove splošne kurije. Nove volitve so privedle v državni zbor prvih 15 social-demokratov iz nemških, čeških in poljskih pokrajin.³² Po volitvah se je v določenem smislu obnovila povezava strank iz starih Taaffejevih časov. 4. aprila 1897 je Badenijeva vlada objavila jezikovne naredbe za Češko. To je sprožilo silovito opozicijo nemškega nacionalizma. Iz drugih razlogov so nastopili proti vladi tudi socialni demokrati. Vlada ni padla v parlamentu, kjer je imela kar solidno večino, pokopala pa jo je do kraja stopnjevana obstrukcija, ki jo je v svojih spominih slikovito orisal Šuklje, in nemiri na dunajskih cestah. Šuklje je bil mnenja, da je bila 24. novembra 1897 "zapečatená usoda habsburške monarhije. Od tedaj je bilo ubito parlamentarno življenje na Avstrijskem. Zmagala je brutalna nasilnost levičarskih poslancev in njihovih zaveznikov, zmagala je ulica in razsajajoča drhal. Porazena je bila parlamentarna večina, strmoglavljeno ministrstvo in sam vladar cesar Franc Jožef se je pokazal v svoji nestalnosti in brezznačajnosti"³³ Francoski zgodovinar Louis Eisenmann pa je bil še leta 1904 mnenja, da bodo narodi monarhije še dolgo ostali skupaj in da bodo našli sporazum z medsebojnimi koncesijami, da bo morebiti nastal režim, ki bo imel prednosti centralizma, dualizma in federalizma, pa nobenih njegovih nevšečnosti. Bal pa se je "popolne spremembe vsakega reda in vsakega političnega ravnotežja tedanje Evrope",³⁴ se pravi vojne. Verjetno je sodil pravilno.

Vasilij Melik

POLITISCHE VERHÄLTNISSE IN ÖSTERREICH VOR EINHUNDERT JAHREN

Zusammenfassung

Die Periodisierungen der österreichischen Geschichte des 19. Jahrhunderts sind ziemlich unterschiedlich, dennoch ein verhältnismäßig allgemeines Urteil, daß die Mehrheit von Taaffes Zeitraum in die Zeit der relativen Stabilisierung fällt und daß der Widerstand gegen Baden's sprachliche Verfügungen der Höhepunkt der nationalen Konflikte bedeutet und grauenhaft, daß es der tragische Fall des parlamentarischen Lebens ist. In den Jahren von 1891 bis 1897

³² Kolmer, Sechster Band, str. 197, 198.

³³ Šuklje II, str. 70.

³⁴ Eisenmann, str. 672, 680.

regierte für gut zwei Jahre Graf Taaffe, anschließend für einhalb Jahre der Fürst Windischgrätz oder die Koalition, als nach einem Provisorium von Graf Kiellmannsegg noch Graf Badeni für einhalb Jahre regierte. Im Parlament waren in dieser Zeit 172 Deutsche, 162 Slawen und 19 Romanen. Den größten Klub im Parlament bildete Zdrúžena nemška levica (Vereinte deutsche Linke), gefolgt von dem Hohenwartklub, der dritte große Klub war der polnische. Nationale Konflikte standen sehr stark im Vordergrund, von allen war der tschechische der bedeutendste. Neben den nationalen Kämpfen gab es sehr häufig welche bezüglich der unterschiedlichen Gesinnung. Für Österreich war charakteristisch, daß als Träger des nationalen Kampfes auf deutscher Seite hauptsächlich nur Liberale und andere Freidenker auftraten, während die katholische Rechte einen großen Teil der nationalen Forderungen der nichtdeutschen Völker verstand und annahm. Ermöglicht wurde dies durch die lange Zusammenarbeit zwischen der deutschen Rechten und den slawischen Völkern. Aus dem Motto Deutschum und Fortschritt sind eins und aus der Meinung, daß die katholische Kirche die Entwicklung des deutschen Volkes hindere, wuchs in der Zeit der Badener Krise die Los-von-Rom-Bewegung. In zehn Jahren traten in den tschechischen Ländern nur 40.000 zum protestantischen Glauben über, zur altkatholischen Kirche rund 15.000 Katholiken. Die andere Seite des gleichen Problems war, daß sich auch in den Reihen der katholischen Bewegung unter den Deutschen eine bestimmte Annäherung an den deutschen nationalistischen Standpunkt zeigte - sei es aus Überzeugung sei es aus Angst vor den Vorwürfen der Nationalisten und vor dem Verlust der Anhänger, was sich in der Angelegenheit von Celje zeigte, als man über Budgetposten am 10. Juli 1895 in der Abgeordnetenversammlung abstimmte und ein Teil der Konservativen und der Christsozialen dagegen stimmte. Noch ausgeprägter zeigte sich dies in der Politik der Christsozialen, die zur deutschen Gemeinburgschaft übertraten und gemeinsam mit dem verfassungstreuen Großgrundbesitz, deutsche Fortschrittspartei, deutsche Volkspartei und Freie Deutsche Vereinigung, also mit der deutschen Linken ohne die Alldutschen ein national-politisches Programm herausgaben, bekannt unter dem Namen "Pfingstprogramm". Nach der Wahlreform im Jahre 1882, nach welcher jene, die mehr als 5 Gulden Steuern zahlten, das Wahlrecht erhielten, nahmen in immer größerer Mehrheit Extremisten ins Parlament Einzug. Im Konflikt zwischen den alten Parteien und den neuen Extremisten aller Lager konnten die sechs Jahre dieses Parlaments (1891-97) als eine Art Übergangszeit betrachtet werden. Die Extremisten wurden außerdem vom Antisemitismus begleitet, der in den achtziger Jahren charakteristisch für die deutschen Christsozialen und für die Nationalen wurde. Es entstand eine neue Art des parlamentarischen Kampfes, die Obstruktion. Im Jahre 1891 traten nach den Wahlen die Jungtschechen in die Opposition, zerstörten den eisernen Ring und die Regierungsmehrheit. Taaffe war gezwungen, sich anderswo Unterstützung zu suchen, vor allem bei der alten deutschen liberalen Partei. Im neuen Parlament wurde sofort im Jahre 1891 der Vorschlag für neue Änderungen der Wahlordnung eingebracht. Die Bewegung für das allgemeine Wahlrecht bekam besonders im Jahre 1893 Aufschwung, zu Beginn der Herbstsitzung des Parlaments überraschte Taaffe alle Parteien mit einem Regierungsvorschlag der Wahlreform, die sehr radikal war. Die Regierung wurde gestürzt, die neue Regierung wurde von Windischgrätz aus Vertretern von drei Parteien, der Koalition gebildet, die auch die Mehrheit im Parlament hatte. Die Koalitionsregierung wurde in Slowenien mit großem Widerstand angenommen, da man die Zusammenarbeit der Gesinnungsgegner verurteilte. Mitte des Jahres 1895 gab es im Parlament drei verwickelte Angelegenheiten: die erste war die Reform der Direktsteuern, die zweite die Wahlreform, die die Regierung schon sofort zu ihrem Beginn versprochen hat. Die dritte Sache war das Budget des Jahres 1895, welches der Budgetausschuß erörterte und deren Hauptstreitpunkte slowenische Parallelen am Gymnasium von Celje waren. Die Koalition entzweite die slowenischen Abgeordneten. Die Obstruktion unter jungtschechischer Führung wurde immer scharfer. Zum gleichen Zeitpunkt fiel die Entscheidung betreffs des Postens von Celje. Diesen Posten erörterte der Budgetausschuß bei vollständiger Teilnahme der Mitglieder und einer Rekordzahl anderer Abgeordneter. Der Klub Zdrúžena nemška levica beschloß, daß die Partei die Koalition verlassen wird, wenn der Posten von Celje verabschiedet wird, was dann auch geschah. Am darauffolgenden Tag war die Regierung von Windischgrätz durch die Übergangsregierung von Kiellmannsegg ersetzt, die aber bereits nach drei Monaten von der neuen Regierung Badeni abgelöst wurde. Diese feierte zunächst Erfolge; erfolgreich führte sie die Reform der Direktsteuern und die Wahlreform mit der Gründung der neuen allgemeinen Kurie zum Abschluß. Die Regierung Badeni veröffentlichte im Jahre 1897 die sprachlichen Anordnungen für Tschechien, was eine gewaltige Opposition des deutschen Nationalismus auslöste. Die Sozialdemokraten traten aus anderen Gründen gegen die Regierung auf. Die Regierung wurde nicht im Parlament gestürzt, wo sie eine solide Mehrheit hinter sich hatte, die Steigerung der Obstruktion wurde ihr zum Verhängnis. Von da an war das parlamentarische Leben in Österreich zerschlagen. Es siegte die brutale Gewalttätigkeit der linken Abgeordneten und ihrer Anhänger, es siegte die Straße und der wütende Pöbel. Die parlamentarische Mehrheit, das gestürzte Ministerium und selbst der Herrscher Kaiser Franz Joseph waren besiegt.

MEDNARODNI ZNAČAJ IN NALOGE ZAVODA V VERŽEJU (1912-1919)

Bogdan Kolar*

UDK 271(497.4 Veržej)

KOLAR Bogdan: Mednarodni značaj in naloge zavoda v Veržeju (1912-1919). (Internationaler Charakter und Aufgabe des Instituts in Veržej 1912-1919.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, str. 41-54, 49 cit.

Izvirnik v slov. povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Med leti 1912 in 1919 je zavod v Veržeju, ki so mu s svojim imetjem dali temelj člani družine Pušenjak iz Veržeja ter dr. Franc Kovačič, deloval kot vzgojno-izobraževalna ustanova za dijake iz nemško govorečih dežel, ki so želeli vstopiti v redovno skupnost salezijancev. Po svojem namenu in sestavi tako gojencev kot učiteljske in vzgojne ekipe je bil mednarodna ustanova, v kateri je prevladoval nemški jezik in cilji, ki jih je redovna skupnost določala v luči odpiranja novih oblik dela v Avstriji in Nemčiji. Z leti se je večalo število Slovencev, katerim je bil zavod v nadaljnjih letih izključno namenjen.

UDC 271(497.4 Veržej)

KOLAR Bogdan: The International Character and Tasks of the Institute in Veržej (1912-1919). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, pp. 41-54, 49 notes

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Between 1912 and 1919, the institute in Veržej, which was founded, as to property, by the Pušenjak family from Veržej and by the dr. Fran Kovačič, acted as an educational institution for pupils from German speaking lands, wishing to enter the Salesian community of monks. By its intent and by the composition of its pupils, as well as by the team of teachers, it was an international institutions, where German language and the intent, which the community of monks determined in the light of opening of new forms of work in Austria and Germany. The number of Slovenians rose with the years and later the institute was devoted exclusively to them.

Devetdeseta leta 19. stoletja in desetletje pred prvo svetovno vojno so za redovno skupnost salezijancev, ki jo je leta 1859 ustanovil italijanski duhovnik

*Dr. Bogdan Kolar, docent, arhivist, vodja Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, Krekov trg 1, SI - 1000 Ljubljana.

Janez Bosko (Giovanni Bosco, rojen 16. avgusta 1815 v piemonteškem kraju Colle Don Bosco pri Torinu, umrl 31. januarja 1888 v Torinu),¹ pomenila izreden razmah dejavnosti in razširitev v mnoge dežele. Ker se je neprestano večalo število novih kandidatov za vstop v red, je bila ena pomembnih nalog poskrbeti za nove zavode, kjer so prejeli izobrazbo, saj so običajno prihajali kandidati s končano ljudsko šolo ali s prvimi razredi latinskih šol, in se nato pripravljali na začetek redovnega življenja.² Večje število kandidatov posameznih narodnosti je vodstvo redovne ustanove, ki jo je od leta 1888 dalje vodil Mihael Rua, nagibalo, da so jih začeli pošiljati v zavode, ki so imeli njim prilagojene šolske programe, neredko kot nadaljevanje šolskega sistema, ki so ga obiskovali v domači deželi, in so imeli vsaj občasno možnost uporabe maternega jezika, čeprav sta bila glavna učna jezika latinščina in italijanščina. Če so možnosti dovoljevale, je bil med vzgojitelji vsaj kateri, ki je obvladal njihov jezik. Ker so bili med najbolj številnimi Poljaki, so ti med prvimi dobili lastno ustanovo v kraju Lombriasco pri Torinu. Za dijake iz nemško govorečih dežel, deloma tudi iz slovenskih, je vodstvo kupilo večjo vilo v kraju Penango; prva skupina nemških gojencev se je tam naselila v letu 1900.³ Večji del gojencev iz madžarskega jezikovnega področja (kamor so šteli tudi Prekmurje) je izobraževanje nadaljeval v kraju Cavaglia. Slovenci zaradi majhnega števila, čeprav jih je do leta 1901, ko je bil odprt prvi zavod na Slovenskem na Rakovniku pri Ljubljani, odšlo v Italijo blizu 50, nikoli niso imeli lastne ustanove. Večinoma so jih zaradi sorodnosti jezikov pošiljali skupaj s Poljaki ali z nemško govorečimi.⁴ Zavod v Penangu je služil nemškemu dijakom do vključno šolskega leta 1911-12, ko se je pokazalo za nujno, da zaradi večjega števila in boljših možnosti dela najdejo večji zavod, ki bi bil po možnosti v nemškem okolju. Poleg tega so gojenci sami vedno glasneje izražali željo, da bi šolanje nadaljevali v okolju, ki bo bližje njihovi kulturi in ljudem, med katerimi bodo pozneje delovali. Don Boskova ustanova je bila v nemškem svetu namreč že tako znana, da se je javljalo vedno večje število kandidatov. Takšno razširjenost gre pripisati njenemu uveljavljanju s pomočjo tiska; že leta 1895 je namreč začelo v nemščini izhajati uradno glasilo reda z imenom Salezijanska poročila (Salesianische Nachrichten) v 20.000 izvodih, že pred tem pa je izšlo več samostojnih publikacij.⁵ Pobude za začetek izhajanja uradnega glasila, ki je sicer izhajalo v italijanščini, španščini (od 1886) in angleščini (od 1892), so v Torino prihajale vsaj že desetletje pred tem. Ker podobne ustanove v Avstriji ali Nemčiji še niso imeli, je vodstvo moralo poiskati vsaj začasno rešitev.

Odločitev za Veržej

Ker je bil še v gradnji zavod v kraju Unterwaltersdorf pri Dunaju, je takratni

¹ Od obilne literature, ki je o njem doslej izšla v slovenščini, omenimo življenjepis T. Bosco, Don Bosko (prev. Stanislav Kahne), Ljubljana 1988. Začetke njegovega dela in temeljna načela vzgojnega sistema predstavlja njegov spis Spomini. Prim. J. Bosko, Spomini na oratorij svetega Frančiška Saleškega od 1815 do 1855 (poslovenil in uredil A. Slavko Snog), Ljubljana 1996.

² V slovenščini je doslej najbolj celovit pregled razvoja ustanove prevod dela M. Wirtha, Don Bosco e i Salesiani Centocinquant'anni di storia (Torino-Neumann 1970). Slovenski prevod ima naslov Don Bosko in salezijanci Sto petdeset let zgodovine (prev. Anton Logar), Ljubljana 1973.

³ Prim. G. Soell, Die Salesianer Don Boscos (SDB) im deutschen Sprachraum 1888-1988, Muenchen 1989.

⁴ Prim. B. Kolar, Delo Družbe sv. Frančiška Saleškega na Slovenskem do leta 1945 s posebnim poudarkom na vzgojno-izobraževalnih ustanovah, Ljubljana 1995.

⁵ Prim. H. Diekmann, Deutschsprachige Don-Bosco Literatur 1883-1994, Roma 1987.

pokrajinski predstojnik Peter Tirone,⁶ ki je pred tem že več let deloval na Poljskem, na Radni pri Sevnici in v zavodu na Rakovniku pri Ljubljani, sprejel predlog, da salezijanci prevzamejo zavod v Veržeju. Gledano z oči uradnega zgodovinarja redovne ustanove in po informacijah, ki jih je imel na voljo, je E. Ceria odločitev za Veržej opisal z naslednjimi besedami:⁷ "Na Štajerskem je mariborski škof Mihael Napotnik od leta 1908 vztrajno prosil, da bi salezijanci prišli v Veržej, kjer so jim nekateri sotrudniki pripravljali hišo; toda do leta 1912 ni bilo mogoče storiti nič. Kraj je oddaljen kakšnih 6 ur vožnje z vlakom od Dunaja in par km od Madžarske. Julija (sc. 1912) je don Barberis, vrhovni katehet, po obisku hiše na Dunaju v III. okrožju, ki jo vodi don Hlond, in hiše v gradnji v Veržeju, iz Ljubljane sporočal v Turin: 'Profesor Kovačič, ki nas je povabil v Veržej, izgleda prav sveta in skromna oseba. Tri sestre, ki so odstopile zemljišče, so dobre starke, ki bodo naša previdnost. So kmetice, ki delajo cele dneve, a žive za Gospoda in nimajo nobenih zahtev.' Predstojniki so se odločili, da v ta zavod skupaj z njihovim ravnateljem Aurelijem Guadagninijem⁸ preselijo nemške Marijine sinove (sc. kandidate za red), ki so vrsto let obiskovali gimnazijo v zavodu Penango Monferrato. Ker pa zavod v Veržeju še ni bil dokončan, so jih lahko poslali le petdeset, višji razredi pa so ostali na Dunaju. Dve vrsti težav so morali srečati že v začetku. Ne le, da je bilo področje povsem slovensko, temveč so ljudje Nemce sovražili kot dim v očeh; o tem predstojniki niso imeli zadosti točnih informacij. Poleg tega so ljudje, v večini kmetje, pričakovali kmetijsko šolo. Na vso srečo je oblast kmalu po tistem odprla podobno šolo v bližini, tako da v Veržeju o tem niso več govorili. Ko so ljudje izvedeli, da bo zavod namenjen rojakom, brž ko bo Nemce mogoče preseliti, so se sprijaznili z nezaželenimi gosti. Med vojno je del zavoda zasedla vojska, po vojni pa so v zavod sprejemali le Slovence. Ko je mirovni sporazum to ozemlje dodelil Jugoslaviji, je Wernsee postal Veržej." V letih od 1912 do 1919 je zavod v Veržeju služil tako Avstrijcem, Nemcem, kot tudi Madžarom in Italijanom, predvsem iz Južne Tirolske, ki so se znašli na bojni črti, ter tudi Slovencem, ki so postopoma začeli prevladovati. Izredne razmere, ki jih je prinašala vojna, v katerih so bili mnogi gojenci in zavodski predstojniki poklicani pod orožje, so narekovale pogoje življenja, v katerih pa je bilo za narodnostno različnost in občasne napetosti še vedno zadosti možnosti in so se takšne značilnosti skupnega življenja tudi pokazale.

Pobudnik za naselitev salezijancev v Veržeju je bil dr. Franc Kovačič, veržejski rojak, ki je cilj hotel doseči s pomočjo lavantinskega škofa dr. Mihaela Napotnika; ta je salezijance poznal z Radne pri Sevnici, kjer se je z njimi že večkrat srečal, odkar so se v tamkajšnji zavod naselili v letu 1907. Ko je leta 1911 postal predstojnik salezijanskih ustanov v Avstro-Ogrski Peter Tirone, do takrat voditelj zavodov na Radni in na Rakovniku, je bil tak cilj za škofa Napotnika lažje uresničljiv.⁹ Tironeju sta se kraj in poslopje zdela zadosti primerna za čas, ko bo gojence nemške narodnosti mogoče preseliti v domače okolje. Zato se je pri osrednjem vodstvu redovne skupnosti že 29. marca 1912, ko je gradnja zavoda še potekala, zavzel, da bi bila selitev gojencev in celotne vzgojne skupine opravljena

⁶ P. Tirone (1875, Calliano - 1972, Torino). Prim. Dizionario biografico dei salesiani, Torino 1964, str. 271; B. Kolar, In memoriam II., Ljubljana 1997, str. 122-128.

⁷ E. Ceria, Annali della Società Salesiana (il rettorato di Don Paolo Albera. 1910-1921), vol. IV, Torino 1951, str. 47-48.

⁸ A. Guadagnini (1874, Fiera di Pimiero - 1966, Torino). Prim. B. Kolar, In memoriam II., str. 46-50.

⁹ Prim. S. Zimniak, Don Pietro Tirone Superiore dell'ispettorato austro-ungarica (1911-1919), v: Ricerche storiche salesiane 17(1990), str. 295-346.

prav v Veržej. Ker je pri utemeljevanju svojega predloga Tirone navedel nekatere zanimive razloge, velja navesti vsaj nekatere.¹⁰ Zavod bo pomagal pri pripravi vzgojiteljev slovenske in nemške narodnosti, ki bodo kasneje lahko prevzemali odgovornosti med sorojaki. Šolski in vzgojni program v zavodu bo lahko ustrežnejše prilagojen njihovim prihodnjim potrebam. Gojenci nemški narodnosti bodo po Tironejevem mnenju s tem dobili dokaz spoštovanja, ki ga od predstojnikov že toliko časa pričakujejo in zahtevajo. Ni bil zaskrbljen niti zaradi manjšega obsega pouka v italijanščini (v Italiji je seveda večji del pouka potekal v tem jeziku), saj je videl še zadosti možnosti v poznejših stopnjah oblikovanja in priprave na vzgojno delo (noviciat, študij filozofije in teologije). Slednjič je zavrnil tudi bojazen, da se bo zmanjšalo število kandidatov za delo v misijonih. Če jih bo morda v začetku manj, bodo ti bolj prepričani in trdni v svojih odločitvah.¹¹

Nezadovoljen s takšno izbiro se je od vsega začetka pokazal dotedanji voditelj zavoda za nemške gojence v Penangu Italijan Aurelio Guadagnini,¹² ki je bil določen, da bo poskrbel za selitev in zavod vodil tudi v novem okolju. Takoj po prihodu v Veržej je spoznal, da so ljudje v kraju pričakovali odprtje kmetijske šole, ne pa ustanovo za vzgojo nemških redovniških kandidatov. Po njegovem mnenju je bil geografski položaj kraja zelo neugoden in neprikladen. Eden od članov vrhovnega vodstva je vtise ob obisku izrazil z besedami: "Zavod je oddaljen od vseh drugih, saj je treba s hitrim vlakom potovati sedem ur z Dunaja in šest ur iz Ljubljane. V Veržeu ni železnice; od najbližje postaje je uro hoje. Mi smo z dvema konjema potovali 21-22 minut. Vas je zelo majhna, ima le 500 do 600 prebivalcev, nima telefona, ne pošte, ne lekarne, niti zdravnika ali peka. Najbližji kraj, kjer je pošta (Križevci), telefon, zdravnik, je oddaljen 3/4 ure hoje. Tam niti ni trga in bo stvari treba iskati drugod. Uporablja se samo slovenski jezik, nihče ne razume nemško. Smo blizu avstrijske meje, peš se v desetih minutah pride na Madžarsko; to so madžarska področja, kjer se še vedno govori slovensko. V Veržeu je župnijska cerkev in sredi kraja pokopališče. Poslopje še ni dograjeno, toda izgleda, da bo poslopje mogoče pripraviti za stanovanje za petdeset mladih."¹³ Ker je bila potreba po selitvi zelo velika, se vodstvo ni preveč oziralo na pomisleke, ki jih je izražal Guadagnini. Ta jih je ponavljal v različnih dopisih, pri čemer pa nikoli ni pozabil omeniti nasprotja, ki je bilo med Slovenci in Nemci na tem področju. Konec oktobra 1912 je v enem od pisem zapisal: "Zavod se ne nahaja v kraju, kjer bi govorili nemško. V kraju samem in v pokrajini je vse slovensko. Med obema narodoma klije sovraštvo. /.../ Skoraj splošno mnenje najstarejših sobratov v inšpektoriji kot tudi v Trstu in Gorici je, da Veržej ni primeren kraj za Nemce, nekateri pa so celo mnenja, da ni primeren niti za Slovence."¹⁴ Bil je prepričan, da odločujoči dejavniki v redovni skupnosti niso bili zadosti in ustrezno

¹⁰ Njegova promemorija se nahaja v osrednjem Arhivu salezijanske družbe v Rimu, E 962 *Memoriale al Capitolo Superiore sull'Ispeatoria Austriaca*.

¹¹ Nasprotovanja, ki jih je ob uveljavljanju predloga imel P. Tirone, je temeljiteje predstavil S. Zimniak v svojem delu *Salesiani nella Mitteleuropa. Preistoria e storia della provincia Austro-Ungarica della Società di S. Francesco di Sales (1868 ca. - 1919)*, Roma 1997, str. 203-205.

¹² A. Guadagnini je bil doma blizu Tridenta, dobro je znal nemško in je v mnogih krajih Avstrije in Nemčije po prvi svetovni vojni postavljaj temelje salezijanskega dela. Že pred tem je delal v Gorici, kjer se je srečal s slovenskim svetom. Prim. B. Kolar, *In memoriam*, II., str. 47-50. Znan je bil po tem, da je v vseh okoljih zagovarjal pravice nemških dijakov in študentov do uporabe nemškega jezika pri pouku ter v medsebojni komunikaciji.

¹³ Osrednji Arhiv salezijanske družbe v Rimu B 506, pismo G. Barberisa svetovalcu C. Gusmanu dne 16. junija 1912.

¹⁴ Pismo vrhovnemu predstojniku P. Alberi 21. oktober 1912, v osrednjem Arhivu salezijanske družbe v Rimu, E 963.

informirani o stanju v kraju samem ter o namenih ustanoviteljev.

Po nekajtedenskem bivanju v zavodu na Rakovniku pri Ljubljani, ker poslopiše še ni bilo zadosti suho in opremljeno, so se prvi gojenci naselili v zavod v Veržeju konec oktobra 1912, v začetku novembra pa so začeli z rednim šolskim poukom v takratni nižji gimnaziji. Z naslednjim šolskim letom 1913-14 je padla odločitev, da bo v zavodu tudi noviciat za kandidate nemške narodnosti, katerim so se pridružili tudi nekateri Slovenci in Madžari (med te so šli tudi slovenske kandidate, ki so prihajali iz Prekmurja). Po letu 1915 se je postopoma manjšalo število gojencev nemške narodnosti, ker so se le-ti začeli naseljevati v novoodprti zavod Unterwaltersdorf pri Dunaju. Večje možnosti so s tem dobivali kandidati slovenske narodnosti, ki so postopoma postajali vse močnejša skupina. Noviciat, to je šolsko leto, v katerem so se kandidati seznanjali z redovno ustanovo (običajno je to bilo po končanem četrtem razredu nižje gimnazije), pa je bil v Veržeju vse do leta 1919, razen v šolskem letu 1916-17, ko so bili vsi možni kandidati poklicani pod orožje. Vojni dogodki so narekovali, da je zadnji dve šolski leti (1917-18-19) noviciat imel zares mednarodni značaj, saj so bili v njem kandidati nemške, madžarske, slovaške, slovenske in italijanske narodnosti. Ker se je v letu 1917 iz Veržeja odselila večja skupina slovenskih gojencev in nekateri duhovniki, med njimi tudi Alojzij Valentin Kovačič, se je zmanjšal delež Slovencev v zavodu. Tako nastale spremembe so pri dr. F. Kovačiču vzbudile vrsto pomislekov; pogovor s provincialom P. Tironejem mu je omilil bojazni o prihodnosti zavoda.¹⁵ V zadnjem tako sestavljenem šolskem letu je bil noviciat razdeljen v tri dele: nemško-slovenskega, italijanskega in madžarskega. V enake študijske skupine so bili razdeljeni tudi študentje filozofije. Vsaj v določeni meri je takšno narodnostno sestavo izražala tudi vzgojna ekipa, le da so pri tem službe, ki so zavod postavljale v neposreden stik z okoljem in okoliškimi prebivalci, ves čas opravljali Slovenci. Ker ni bilo mogoče, da bi mladi redovniki po končanem noviciatu odhajali na študij filozofije ali posebej oblikovanega programa višje gimnazije v Italijo, kot je bil do takrat običaj, je od leta 1915 dalje v Veržeju delovala tudi višja gimnazija ali filozofski študentat, če uporabimo tehnični izraz, ki so ga navadno uporabljali v redovni skupnosti. Program te stopnje izobraževanja pa je bilo mogoče uresničevati le v majhni meri, saj je zaradi vojnih razmer primanjkovalo tako ustreznih učiteljev kot dijakov. Do začetka šolskega leta 1919-20 so se iz Veržeja izselile vse druge narodnosti; zavod je postal povsem slovenska ustanova in je takšnim namenom, to je pouku nižje gimnazije, služil vse do konca svojega delovanja aprila 1941. Vse obravnavano obdobje (1912-19) je zavod s pomočjo svojih sodelavcev vodil A. Guadagnini.

Ustanovitev zavoda

O začetkih zamisli o ustanovitvi pobožne ustanove, katere sredstva bi bila namenjena za postavitve vzgojnega zavoda, lahko govorimo od leta 1907 dalje.

¹⁵ Prim. Chronik der salesianischen Anstalt in Wernsee in Steiermark 1913-1919 za 10. september 1917. Zavodska kronika je do junija 1913 napisana v italijanščini, nato do marca 1914 v nemščini in od takrat dalje v slovenščini. Vsaj del, ki je napisan v italijanščini, je napisal ravnatelj A. Guadagnini, pozneje so jo v slovenščini pisali njegovi slovenski sodelavci. Če ni drugače povedano, se kronika nahaja v Arhivu salezijanske družbe na Rakovniku v Ljubljani. Le posamezni zvezki so bili odneseni s preselitvijo zavoda v Avstrijo in se sedaj nahajajo v provincialnem arhivu na Dunaju.

Tega leta se je salezijanski duhovnik Alojzij Valentin Kovačič¹⁶ (takrat na Rakovniku in pristojen za delo s sodelavci) srečal z družino Pušenjak v Veržeju. Anton Pušenjak ter sestre Frančiška, Elizabeta in Neža so izrazili željo, da bi svoje posestvo in zbrana sredstva namenili v dobre namene. Alojzij Valentin Kovačič je predlagal veržejškemu rojaku bogoslovnemu profesorju v Mariboru dr. Francu Kovačiču (1867-1939),¹⁷ da bi na vodstvo salezijancev naslovil uradno prošnjo. Dodal je: "Ako ne bomo mogli priti mi, sprejme gotovo kak drug red; to je vseeno, da je v čast Božjo in zveličanje duš."¹⁸ Uradno ustanovno pismo za dobrodelno ustanovo je bilo pripravljeno 28. decembra 1908. Kot glavni namen so izbrali gradnjo zavoda, ki bi bil hkrati spomin na 60-letnico vladanja cesarja Franca Jožefa I, kjer bi siromašnejši dečki iz Veržeja in okolice zastonj prejeli šolski pouk in vzgojo; sestavni del pouka naj bi bili gospodarski predmeti ter splošna obrtna znanja.¹⁹ Že zelo zgodaj je prišel namen družine Pušenjakovih v javnost, kjer pa je bilo posebej poudarjeno, da bo zavod namenjen italijanskim menihom. Celjski Narodni Dnevnik, ki je 18. januarja 1909²⁰ prvi spregovoril o nameravani ustanovi, je do nje zavzel odklonilno stališče predvsem iz nacionalnih razlogov. Pušenjaku je svetoval, da bi posestvo raje dal za popravilo župnijske cerkve in župnišča. Poleg odgovora, ki ga je napisal dr. Franc Kovačič, se je v Straži oglašil tudi Pušenjak: "Ni res, da bi bil svoje posestvo podaril za italijanske menihe, ampak podaril sem ga za revne in zapuščene dečke domačega trga in ljutomerskega okraja v spomin 60 letnega vladanja Nj. Veličanstva presv. Cesarja. Ni res, da bi me bil k temu moj rojak, gospod prof. Kovačič pregovoril, ampak popolno iz lastnega nagiba sem se odločil za to, on pa je le na mojo željo in prošnjo pri tem posredoval. Kako naj obračam svoje premoženje, ne bom vpraševal lažljivih celjskih listov, ampak svojo vest."²¹ Da bi bilo zamisel mogoče uresničiti in da bi bila zagotovljena še preostala potrebna sredstva, je bilo v letu 1910 ustanovljeno društvo 'Marijanišče' (kakor naj bi se ustanova po želji Pušenjakovih tudi imenovala).²² Gonilna sila pridobivanja potrebnih dovoljenj, gradnje in posredovanja pri salezijancih, da bi prevzeli ustanovo, kar je bilo dokončno odločeno, ko je bil v jeseni 1911 za novega voditelja ustanov v Avstriji imenovan P. Tirone, je bil predsednik društva dr. Kovačič. Temeljni kamen je bil položen 18. avgusta 1911, na cesarjev rojstni dan.²³ Zidarska dela so se kljub obilnim težavam in vsakršnemu pomanjkanju začela v začetku septembra 1911; do decembra je prišel prvi del poslopja pod streho, prek zime so nato zbirali sredstva za nadaljevanje gradnje. Ves čas zidanja je veljalo prepričanje, da bo zavod služil vzgojnim potrebam ter za nižjo gospodarsko oziroma gospodarsko nadaljevalno šolo.²⁴ Glasovi v javnosti so sproti spremljali delo, ga komentirali in tako po-

¹⁶ Alojzij Valentin Kovačič (1873, Komen - 1952, Badlješina) je bil na Dunaju najprej učenec vojaških šol, nato je dve leti obiskoval medicinsko fakulteto na Dunaju in v Zagrebu ter slednjič teologijo v Gorici. Salezijanec je postal leta 1900. Prim. B. Kolar, In memoriam I., Ljubljana 1991, str. 97-98.

¹⁷ Prim. SBL I., str. 539-540 in tam navedeno literaturo.

¹⁸ Škofjski arhiv Maribor (dalje ŠAM), fasc. Marijanišče Veržej. Pismo Alojzija V. Kovačiča z dne 8. julija 1907.

¹⁹ Oporoka se nahaja v ŠAM, fasc. Marijanišče Veržej.

²⁰ Prim. Salezijanci v Veržeju, v: Narodni Dnevnik štev. 13, 18. januar 1909.

²¹ Salezijanski zavod v Veržeju, v: Straža štev. 11, 25. januar 1909.

²² Lavantinski škofjski ordinariat je društvo odobril 2. avgusta 1910; istočasno je bil za predsednika imenovan prof. F. Kovačič. C. kr. namestništvo v Gradcu je društvo dovolilo 11. junja 1910. Prim. ŠAM, fasc. Marijanišče.

²³ Prim. Slovenski gospodar štev. 38, 31. avgust 1911.

²⁴ Prim. Slovenski gospodar štev. 53, 14. december 1911.

budnike ideje kot tudi njene uresničevalce spodbujali k jasnejšemu oblikovanju temeljne zamisli ustanove. Glasnik podpornikov je bil Slovenski gospodar, ki je v rednih presledkih predstavljal stališča društva 'Marijanišče' kot tudi dr. Kovačiča. V času gradnje so bili v javnosti predstavljeni tudi salezijanci, njihove ustanove po svetu, vzgojna načela ter seveda zgodovina ustanov v Italiji in po svetu. Poudarek je veljal vzgojnemu ter narodno-gospodarskemu pomenu zavoda v Veržeju.²⁵ Prvi del zavoda je bil dokončan konec oktobra 1912; lavantinski škof dr. Mihael Napotnik ga je blagoslovil 27. oktobra 1912.²⁶ Dogodek je imel velik odmev v javnosti, o njem pa so spregovorila tudi salezijanska glasila po svetu.²⁷ V letih 1912 in 1913 se je gradnja nadaljevala, ko so dogradili še drugo krilo, tudi v luči razširjenih dejavnosti, ki so jih zavodu namenili za čas po letu 1913. 8. septembra 1913 je lavantinski škof dr. Mihael Napotnik blagoslovil zavodsko kapelo ter v svojem nastopu podčrtal željo, da bi 'Marijanišče' v skladu s svojim imenom postalo versko središče, od koder bi se širila marijanska pobožnost.

Ob tej priložnosti je izšla posebna publikacija, v kateri je bila orisana zgodovina ustanove ter njeno delo v prvem šolskem letu.²⁸ Ker je bila ustanova v tem obdobju namenjena predvsem potrebam redovne skupnosti, so del obveznosti za nadaljevanje gradnje prevzeli salezijanci.

Značilnosti dejavnosti zavoda

Tako v načrtu dr. Kovačiča kot salezijancev je bilo temeljno poslanstvo zavoda v Veržeju odprtje kmetijske in po potrebi tudi obrtne šole, pri čemer bi pomen take ustanove presegel zgolj kraj Veržej; v mislih so imeli šolo za celoten ljutomerski okraj. Ker pa v času začetkov delovanja salezijanci niso imeli na voljo strokovno usposobljenih kadrov in bi zaradi tega bilo potrebno na začetek predolgo čakati, je P. Tirone predlagal in s tem se je dr. Kovačič tudi strinjal, da bi bil zavod za nekaj let na razpolago nemškemu gojencem, katerim pa bi se lahko pridružili tudi slovenski. Hkrati bi zavod imel med vzgojno ekipo tudi Slovence, ki bi pomagali v župniji ter delali z gojenci slovenske narodnosti. V treh do petih letih bi bilo mogoče zavod usposobiti za njegovo izvirno nalogo.²⁹ V prvi ekipi je bil za pomoč v župniji in za stike z ljudmi zadolžen Alojzij Valentin Kovačič. Da je bila naselitev v Veržeju le začasna, se je ves čas zavedalo vodstvo zavoda, ki je, tudi na pobudo provinciala P. Tironeja, občasno skušalo najti druge možnosti v bolj nemškem okolju, kamor bi se lahko preselili avstrijski in nemški gojenci. Že spomladi 1913 sta ravnatelj A. Guadagnini in njegov svetovalec A. V. Kovačič iskala primerno poslopje na Koroškem, predvsem v Krki in pri Št. Andražu v Labotski dolini, vendar objekti niso bili primerni.³⁰ Iskanje novih možnosti je

²⁵ Prim. obsežno predstavitev salezijanskih zavodov v Slovenskem gospodarju štev. 17 in 18, 25. aprila in 2. maja 1912.

²⁶ Ob tej priložnosti je prof. Kovačič pripravil posebno publikacijo, v kateri je predstavil zgodovino zavoda, salezijance in prihodnost ustanove. Prim. Spomenica na slovesno blagoslovitev Salezijanskega zavoda v Veržeju dne 27. oktobra 1912, Maribor 1913.

²⁷ Prim. italijanski Bollettino Salesiano, ki je izhajal v Turinu, 38(1913), str. 3, 31, 348. Objavljene so tudi fotografije novega zavoda.

²⁸ Prim. Posvetitev kapele Marije Matere dobrega sveta dne 8. Septembra 1913, Marijanišče v Veržeju, zv. IV, Maribor 1913. Daljše poročilo je objavila Straža štev. 104, 12. september 1913 ter Slovenski gospodar štev. 38, 18. september 1913.

²⁹ Prim. pismo P. Tironeja prof. Kovačiču z dne 15. februarja 1912 v ŠAM, fasc. Marijanišče.

³⁰ Prim. Die Salesianer Don Boscos auf oesterreichischem Reichsgebiet 1887-1938. Provinz-Chronik, 1. Teil, Wien b.l., str. 39.

narekovala tudi prostorska stiska, saj zavod ni bil pripravljen za tako veliko število ljudi (že v drugem šolskem letu je bilo v njem prek 120 gojencev in okoli deset članov vzgojne ekipe); občasno se je po pričevanju nekaterih gojencev javljalo pomanjkanje. H. Kreutzjans, avstrijski gojenec, se je pozneje spominjal, da so dijaki zaradi izčrpanosti tudi oholevali.³¹ Vendarle svojega prvotno postavljenega in s strani dr. F. Kovačiča ob raznih priložnostih znova potrjenega cilja zavod ni nikoli v celoti uresničil. V Zgodovini lavantinske škofije je F. Kovačič s skupimi besedami dal razlago: "Zavod ima sedaj nižjo gimnazijo za svoj redovni naraščaj, ker za nameravano gospodarsko nadaljevalno šolo ni bilo pričakovanega odziva."³²

Prostorska stiska je pri vodstvu zavoda v začetku šolskega leta 1913-14 prinesla misel, da bi slovenske gojence (vsaj pripravljalni letnik za nižjo gimnazijo) začeli pošiljati v Ljubljano, kjer je bilo v novem zavodu na Rakovniku zadosti možnosti. Prof. Kovačič je temu nasprotoval. Po njegovem prepričanju bi zavod na ta način dobil povsem nemški značaj, kar bi še povečalo prepad med okoliškim prebivalstvom in zavodom, hkrati bi se zmanjšala podpora slovenskih dobrotnikov zavoda. Predlagal je, da bi poleg nemških razredov ustanovili še slovenske paralelke, če pa je stiska že tako velika, potem naj gre v Ljubljano morda kak višji letnik. V pismu iz začetka avgusta 1913 je vodstvo zavoda spodbudil, da bi v zimskem času pripravili gospodarski tečaj, kmetijska šola pa bi morala ostati še naprej cilj vsega delovanja in načrtovanja. Začetek se ne more odlagati ad calendas graecas, kajti ustrezna strokovna šola se je pri vsem dotedanjem delu prikazovala kot glavni namen ustanove. V pismu je dodal: "Mi smo svoja sredstva porabili za stavbo v veliko večjem obsegu, kakor bi jo potrebovala sama kmetijska šola, zato pa naj tudi Kongregacija obrača svojo pozornost na agronomsko šolo."³³ Za začetek strokovne šole je še naprej skrbelo društvo 'Marijanišče', ki je občasne shode namenjalo prav preverjanju uresničenih ciljev in načrtovanju. Zapisnik zadnjega občnega zbora, sklican je bil za 19. oktober 1913, to je po prvem triletju, vsebuje povzetek dotedanjega dela in začetkom dodaja nov vidik: "Nemški zavod je začasen, ker je le na ta način bilo mogoče, da je Kongregacija hišo sprejela in sedaj odbor pomaga premagati stavbene težave. Sovražni Madžari še sedaj na višjih mestih črtnijo zavod kot panslavističen. Če bi bil zavod v svojem začetku popolnoma slovenski, bi v naših političnih razmerah bilo sploh nemogoče dobiti uradno dovoljenje za zavod."³⁴ V odprto polemiko o značaju zavoda so se občasno oglašali različni časniki. Narodnemu listu, ki je srdito napadel navzočnost Nemcev v zavodu, pouk v nemškem jeziku ter zbiranje sredstev zanje, je vodstvo zavoda oktobra 1913 odgovorilo, da je bilo takrat med gojenci v zavodu 21 Slovencev, a je le eden plačeval polni mesečni prispevek (30 kron), ostalih 20 pa skupaj le 120 kron. Za svoje gojence so več plačevali Nemci. Glede nemških duhovnikov je odgovor v Slovenskem gospodarju dodal, da so Slovencem zelo naklonjeni, a do njih tudi bolj prijazni in pravični kot slovenski liberalni nemškutarji.³⁵

Drugi vir nasprotovanja je prihajal z druge strani Mure, kjer so se oglašali zagovorniki madžarskih interesov, ki so v zavodu videli nevarnost za madžarski

³¹ Prim. G. Soel, n.d., str. 78-79. Avtor tu navaja Kreutzjansovo pričevanje ter število prebivalcev zavoda: na začetku šolskega leta 1913-14 je bilo v zavodu 121 dijakov, od tega je bil en razred za Slovence, 41 je bilo novincev.

³² F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije (1228-1928), Maribor 1928, str. 422.

³³ Kovačičeva pismo Tironeju z dne 2. avgusta 1913 v ŠAM, fasc. Marijanišče.

³⁴ Zapisnik 4. občnega zbora dne 19. oktobra 1913, v ŠAM, fasc. Marijanišče, Zapisnik sej Marijanišča.

³⁵ Prim. Narodni list šte. 42, 16. oktober 1913 ter odgovor v Slovenskem gospodarju šte. 43, 23. oktober 1913.

jezik in kulturo. Po članku Madžare je strah pred Veržejci! je Slovenski gospodar konec januarja 1913 povzel pisanje Spodnjelendavskega glasnika.³⁶ "Kar je biku rdeče suknjo, to je tukajšnjim Madžarom in madžaronom veržejski samostan," je pisal dopisnik iz Prekmurja. Komentator je ugotavljal, da je bila madžarska inteligenca nasprotna srednji šoli v Veržeu, 'neimenitni mali vasi'; imeli so jo za šolo panslovanske agitacije. Ker prvotno zastavljenega cilja še ni bilo mogoče uresničevati, so bili v zavodu gojenci iz raznih avstrijskih dežel. Komentator je svoje pripombe k madžarskemu članku zaključil z besedami: "Gospoda Madžari, veste kaj? Dajte slovenskemu ljudstvu ob meji njegov kruh, dajte mu njegove pravice, dajte mu šole na podlagi materinega jezika, 'pūšpök' somboteljski naj pošilja sem goreče in jezika zmožne duhovnike, pa vam slovensko ljudstvo ne bo sililo čez mejo na Štajersko in drlo v Ameriko." Dodatno nasprotovanje so prinesle dejavnosti v tako imenovanem 'oratoriju', v katerem so se v prostem času (predvsem ob praznikih in nedeljah) zbirali mladi iz Veržeja in okolice ter ob športu, družabnih prireditvah in pripravi gledaliških del preživljali prosti čas; prihajali so tudi otroci iz bližnjih prekmurskih krajev. Ko je jeseni 1913 vodstvo zavoda razposlalo vabila nekaterim stalnim obiskovalcem, je vabilo prišlo v roke nekaterim Madžarom; spet je bila priložnost za napad. Spodnjelendavski glasnik je očital, da je veržejska srednja šola celo Prekmurje preplavila z letaki, s katerimi je vabila slovenske starše, da bi svoje otroke pošiljali v veržejsko šolo, kjer ni nobene šolnine. Tam naj bi dobili pravo slovansko vzgojo. Člankar je pozval oblasti k budnosti, kajti osnovni cilj veržejske šole naj bi bilo preprečevanje procesa madžarizacije v Prekmurju bivajočih Slovencev. Odgovor, ki ga je skupaj s povzetkom članka objavila Straža,³⁷ je pokazal, da so bili napadi na veržejski zavod že od vsega začetka stalnica madžarskega tiska v Prekmurju. Ker so se izkrivljene vesti o poslanstvu zavoda kar naprej širile, tako člankar, so madžarske oblasti ustanovile srednjo šolo v Soboti in okrajno glavarstvo v Beltincih. Obe ustanovi sta zaživele zato, da bi lažje nadzorovali 'vseslovanske ščuvatelje'. Tako so madžarske oblasti imenovalle vse, ki so ljudem pomagali pri gospodarskem, kulturnem ali verskem napredku; 'ščuvatelji' so bili tudi v primeru, če so se ljudem približali v njihovem maternem jeziku. Ker so v veržejskem zavodu s Prekmurci govorili slovensko, je bilo za Madžare to že preveč. Uporabljali so najrazličnejše poti, da bi se bili takšni vplivi prek Mure zmanjšali. Slovenski vzgojitelji v zavodu so se zavedali pomena ustanove za narodno ozaveščanje prekmurskih Slovencev. Ne le da so z veseljem sprejemali prekmurske gojence, ki so stopali v šolske razrede, temveč so načrtno pripravljali prireditve, ki so jim pomagale pri učenju knjižne slovenščine, omogočali so jim nastope v slovenskem jeziku, sodelovanje pri prebiranju slovenske literature ter pri gledaliških predstavah.³⁸ Ko so bili večji shodi romarjev ali druga molitvena srečanja, na katerih se je zbralo večje število Prekmurcev, je bila pridiga in drugi deli pobožnosti lahko tudi v prekmurščini (ali v ogrskem narečju, kot so govorili v zavodu).³⁹

³⁶ Prim. Alsolendvai hirado 1913, šte. 3; povzetek članka v Slovenskem gospodarju šte. 5, 30. januar 1913, str. 1-2.

³⁷ Prim. Straža šte. 137, 28. november 1913, članek Veliki strahovi izpod peresa 'poznavealca razmer'.

³⁸ Prim. Salezijanski vestnik 13(1917), str. 21-22.

³⁹ Kronist je za 26. april 1914, ko je bil praznik Marije, Matere dobrega sveta, ki je bila zavetnica zavodske kapele, zapisal: "Ob 7. uri je bilo mnogo ljudi. Pred deseto mašo je pridigal v ogrskem narečju beltinski kaplan. Bilo je čez 700 oseb in 200 oratorijancev. Ob pol drugi litanije in blagoslov, nato akademija, predstava, vse v narečju."

Nasprotni glasovi so se s strani Madžarov nekoliko polegali po juniju 1914, ko je Veržej obiskal sombatski škof Janoš Mikeš in so mu v zavodu pripravili slovesen sprejem. Dr. Franc Walland, slovenski ravnatelj prvega zavoda na Madžarskem v Szentkeresztu, ga je pozdravil v madžarščini, veržejski ravnatelj pa v nemščini. V odgovoru je škof Mikeš izrazil svoje zadovoljstvo nad delovanjem zavoda, očitno pa se je prepričal tudi o njegovi neškodljivosti za njegovo škofijo.⁴⁰

Vsaj v določeni meri je zavod kljub drugačnim nalogam, ki jih je prevzel zaradi nujnih okoliščin, le opravljal svoje prvotno zamišljeno poslanstvo. V zavodu so pripravljali občasna predavanja in večdnevne tečaje. Organizator takšnih dejavnosti je bil prof. Kovačič, ki je sicer sodeloval pri številnih društvih in ustanovah. Ker je bil voditelj protialkoholnega gibanja v Mariboru, je tudi v Veržaju pripravljali predavanja na to temo. Daljši tečaj, v katerem so govorili o različnih gospodarskih temah, je bil januarja 1914. Obveljalo je namreč prepričanje, da je bil zimski čas za tovrstne dejavnosti najprimernejši, saj so bili kmetje v času kmetijskih del preveč zaposleni, da bi utegnili obiskovati takšne prireditve. Za delovanje šole v polni meri, tudi s praktičnim delom na posestvu, je bilo potrebno dokupiti še nove obdelovalne površine in postaviti gospodarsko poslopje. Dokler to ni bilo mogoče, so se nameravali zadovoljiti le s tematsko zastavljenimi tečaji. Objektivna okoliščina, ki jo je v svojih odgovorih na javne polemike o značaju zavoda navajal dr. Kovačič, je bila, da tudi salezijanci niso bili sposobni v tako kratkem času pripraviti ustrezno usposobljene ekipe, čeprav so po svetu imeli dobro znane kmetijske in gospodarske šole. Da pa so resno računali s postavitvijo kmetijske šole, je bilo razvidno iz dejstva, da so pošiljali nekatere svoje člane na študij ustreznih disciplin; v ta namen so študentje odhajali na dunajsko univerzo.

Odmevi svetovne vojne v zavodskem življenju

Začetek prve svetovne vojne je v utrip zavodskega življenja prinesel velike spremembe. Kar tri petine vseh gojencev je moralo oditi pod orožje; ostali so v večini Slovenci in mladoletni. Vodstvo zavoda se je zaradi vprašanja mobilizacije gojencev takoj v začetku povežalo z vojaškimi oblastmi. Navodila za ravnanje so dobivali neposredno z Dunaja. Znano je bilo, da si je ravnatelj tamkajšnjega zavoda Avgust Hlond, po rodu Poljak, zelo prizadeval in bil uspešen pri tem, da je čim večje število sodelavcev lahko obdržal na mestih in da niso bili mobilizirani. Treba pa je dodati, da je zapisov o odnosu do posameznih vojnih dogodkov ali do razmerja sil v ohranjenih virih zelo malo. Le občasno, odvisno od tistega, ki je skrbel za kroniko, je zaslediti beležke, izražajoče verjetno bolj osebno kot splošno čutenje med zavodskimi prebivalci. Za 10. avgust 1916 lahko preberemo enega takšnih zapisov: "Zvedeli smo, da so Italijani zavzeli Gorico; vse nas je bolešno zadelo."⁴¹ Že po vstopu Italije v vojno je v Veržej prišla skupina beguncev iz zavoda v Gorici, drugi so odšli na Dunaj.⁴² Opustiti so morali misel na skorajšnjo selitev nemških in avstrijskih gojencev v novi zavod Unterwaltersdorf pri Dunaju, ker so morali prenehati z gradnjo (v že zgrajene dele pa so se morali na hitro preseliti gojenci iz zavodov v vzhodni Poljski). Šolsko leto 1914-15 je v zavodu

⁴⁰ V poročilu o obisku je zavodski kronist povzel njegove besede: "G. škof je odgovoril, da je že davno želel obiskati naš zavod in da je njegova goreča želja čimprej odpreti zavode v svoji škofiji." Kronika za 2. junij 1914.

⁴¹ Kronika za 10. avgust 1916.

⁴² Prim. Cronaca dell'ispettorato Austro-Germanica v salezijanskem provincialnem arhivu na Dunaju, str. 42-43.

začelo 19 študentov filozofije (višjih razredov gimnazije), 20 novincev in v raznih razredih nižje gimnazije 52 dijakov raznih narodnosti (Avstrijci, Nemci, Slovenci, Madžari, Slovaki, Italijani iz pokrajine Trento, Hrvati in Poljaki). V začetku leta 1915 je bila v zavodu vojaška bolnišnica in od maja istega leta dalje vojaška enota.⁴³ Enota je v zavodu ostala do začetka avgusta 1917. Kot vojaški kurati so morali oditi v vojsko tudi nekateri duhovniki, ki so do takrat poleg dela v zavodu pomagali v sosednjih župnijah. Zavodski predstojniki in nekateri gojenci so morali pomagati pri strežbi ranjencem in pri zbiranju sredstev za vojake. Med vojnimi ujetniki so bili tudi italijanski salezijanci (duhovniki in študentje), ki so jih zajele avstrijske enote. Ker so bili internirani v notranjost Avstrije, je pri vojnem ministrstvu zanje posredoval ravnatelj zavoda na Dunaju A. Hlond; običajno so se smeli preseliti v kakšen zavod na vzhodu monarhije, npr. v Oswiecim ali na Madžarsko, kjer so nekateri nadaljevali študij, kakšen med njimi pa se je toliko naučil jezika okolja, da je pozneje lahko prevzel službe v zavodih.⁴⁴ Za otroke italijanskih beguncev iz primorskih pokrajin in Trentina so ob dunajskem Zahodnem železniškem postajališču postavili internat, katerega vodstvo so prevzeli salezijanci. Kar nekaj gojencev so na nadaljnje šolanje poslali v Veržej.⁴⁵ Pobožnosti, ki so jih pripravljali v zavodu, so dobile nove vsebine in oblike. V skladu s splošnim čutenjem so vsebovale molitve za mir in za zmago domovinske armade. Voja je prinesla s seboj tudi vsakovrstno pomanjkanje; ker ni bilo delovne sile, ni bilo pridelkov in tako dobrotniki zavoda, ki so ga sicer velikodušno podpirali, niso imeli sredstev niti zase. Kljub temu se je pokazala izredna stopnja solidarnosti med ljudmi in zavodom, kot tudi med zavodi samimi. Znano je bilo, da je ravnatelj veržejskega zavoda občasno pošiljal pomoč v zavod na Dunaju, zlasti manjše količine moke, fižola in krompirja. Ker se je zaradi mobilizacije povečal delež Slovencev in zlasti Prekmurcev v zavodu, je bilo pričakovati, da se bo to poznalo tudi v jeziku vsakodnevne komunikacije. Ta je namreč še vedno bila v nemščini, a mnogi gojenci je niso bili vešči v tolikšni meri. Vendar je provincial P. Tirone (pod vplivom ravnatelja A. Guadagninija), ki je bil v zavodu na uradnem obisku konec aprila 1915, vztrajal, da morajo uporabljati nemške knjige in da mora v tem jeziku potekati tudi pouk; madžarske knjige so bile dovoljene le kot pomoč. Alojzij Valentin Kovačič in skupina ob njem se s takšnim stališčem niso strinjali. Končno so dosegli, da se je za Prekmurce pripravil pouk v slovenskem jeziku.⁴⁶ Statistika, ki so jo objavili ob koncu vojne, je pokazala, da je bilo pod orožje poklicanih 112 dijakov, od tega jih je 18 padlo, 10 jih je prišlo v vojno ujetništvo, 20 je bilo ranjenih, 45 je bilo odlikovanih.⁴⁷

Tik pred koncem vojne je v zavodu razsajala španska bolezen. Število obolelih je bilo tako veliko, da so morali prekiniti pouk, ker so bili vse zdravi zaposleni z bolniki. V času najhujše bolezni jih je bilo v postelji prek 40. Umrli so štirje zavodski učitelji: Ludwig Schweigl, Leonard Helwig, Franz Arnold ter Rolf Bernard. Vsi so pokopani na veržejskem pokopališču.

⁴³ Prim. G. Soell, n.d., str. 78-80.

⁴⁴ Kronika avstrijske inšpektorije govori o posredovanjih, ki jih je pri vojaških oblasteh na predlog dunajskega ravnatelja A. Hlonda delal vatikanski nuncij na Dunaju Mons. Valfre. Navaja tudi primer italijanskega duhovnika A. Bonata, ki je bil interniran na Madžarskem in se je toliko priučil jezika, da je v dvajsetih letih opravljal v tamkajšnjih zavodih predstojniške službe. Nekateri italijanski duhovniki so imeli možnost, da so internacijo preživljali v dunajskem salezijanskem zavodu. Prim. Cronaca dell'ispettorio Austro-Germanica v salezijanskem provincialnem arhivu na Dunaju, str. 42-43.

⁴⁵ Prim. prav tam, str. 48-49.

⁴⁶ Prim. Kroniko zavoda za april 1915.

⁴⁷ Prim. Salezijanski vestnik 14(1918), str. 39.

Le tuintam je iz ohranjenih zapisov mogoče razbrati, kako se je v utripu zavoda čutilo bližanje konca vojne. Ker je bil prav v tem času kronist Slovenec, nam zavodska kronika nudi nekatere podatke. Za 29. oktober 1918 beremo: "V Ljubljani se slovesno proglasi Jugoslavija." Za 3. november: "Narodno javni dogodki si sledijo z mrzlično naglico. Vojaki se vračajo z italijanske fronte. Stara Avstrija je prenehala svoje življenje. Nove države so nastale, ki ne marajo več vojske. V našem okraju se je slovesno in mirno izvršila proklamacija Jugoslavije. Na zavodu vihra slovenska trobojnica."⁴⁸ V naslednjih dneh so šli predstojniki zavoda pozdravit nove oblasti, predvsem okrajnega glavarja in njegove sodelavce, ter so jim izrazili svojo vdanost in priznavanje nove ureditve. Po glavarjevih izjavah ni bilo za gojence zavoda nobene nevarnosti. Zagotovil jim je, da lahko šolanje nadaljujejo. Provincial P. Tirone je kljub temu poslal uradno navodila, kako je treba ravnati v primeru, da bi morali tujci nenadoma zapustiti zavod. "Mirni razvoj stvari pa nas utrjuje v upanju, da do tega ne bo prišlo," je zapisal kronist. Potem ko je zapisal stavek o abdikaciji cesarja Karla in nemški kapitulaciji, je dodal: "V zavodu kljub temu, da so narodnosti tako različne vlada mir in zastopnost. Šolski pouk se vrši redno." Ko je konec leta prišla v zavod novica, da bodo morali državo zapustiti vsi, ki niso bili jugoslovanski državljani, so odšli begunci s Primorske in iz italijanskih zavodov, medtem ko je večina lahko nadaljevala šolski pouk. Leta 1919 so spomladanske dogodke na Madžarskem in v Prekmurju, od koder so prihajale 'vznemirljive vesti', kot je zaslediti v zavodski kroniki, spremljali od blizu, saj so videli, kaj se je dogajalo na meji, vrstile so se zapore železnice, prekinjena je bila pošta, zelo se je tudi zmanjšalo število otrok z druge strani Mure, ki so sicer ob nedeljah in prazničnih dneh obiskovali zavodski mladinski dom, ter romarjev, ki so prihajali v zavodsko kapelo. Posledice takšnega dogajanja so se v življenju zavoda čutile vso pomlad. Kljub temu je bilo mogoče šolsko leto 1918-19 končati brez posebnih težav in zapletov, če posebej ne poudarjamo pomanjkanja in občasne negotovosti. Začetno nezaupanje med priseljenci in domačini je v teku let zbledelo. Če sklepamo po ohranjenih informacijah, bi lahko rekli, da so postali odnosi na koncu celo dobri: "Dobri Verženci so žalostno gledali odhod predstojnikov in klerikov, saj so veliko prispevali, da so bili obredi v cerkvi lepi in slovesni. Nemci so vedno ohranili lep spomin na Veržej, ker so v njem našli velikodušno in bogato gostoljubnost od oktobra 1912 do septembra 1919."⁴⁹

Statistični pregled za ta šolska leta, ki ga je bilo mogoče sestaviti na temelju ohčasnih zapisov števila posameznih skupin (arhiv je bil ob okupaciji zavoda aprila 1941 uničen), nam daje okvirni obseg delovanja zavoda. Ob posameznih skupinah je v oklepaju navedeno število Slovencev.

Šolsko leto	nižja gimn.	noviciat	višja gimn.	vodstvo
1912-1913	61			8 (2)
1913-1914	69 (8)	40 (4)		15 (3)
1914-1915	31 (25)	20 (5)	17 (8)	14 (3)
1915-1916	0 (19)	15 (5)	20 (2)	15 (5)
1916-1917	0 (43)	0 (2)	19 (6)	15 (6)
1917-1918	0 (10)	17	17 (6)	9 (2)
1918-1919	0 (12)	23	25 (6)	8 (2)

⁴⁸ Chronik der salesianischen Anstalt in Wernsee in Steiermark za omenjene dneve.

⁴⁹ Kronika zavoda Radna za začetek šol. leta 1919-20 v arhivu salezijanske družbe Ljubljana-Rakovnik

Sklep

V obdobju uvajanja salezijanske redovne skupnosti v habsburško monarhijo (v njenem okviru tudi v slovenske dežele) ter postavljanja temeljev samostojni nemški provinci (ustanovljena je bila v letu 1919, po letu 1905 je vse zavode v Avstro-Ogrski monarhiji obsegala tako imenovana avstrijska provinca) je zavod v Veržeju odigral pomembno vlogo predvsem za nemške dele monarhije. Sedem let je služil kot nižja in višja gimnazija ter kot noviciat, v katerem so se kandidati seznanjali z značilnostmi vzgojnega dela, ki ga je opravljala ustanova. Mnogi kandidati za vstop v redovno skupnost, ki so prihajali iz nemških dežel, so imeli boljše možnosti za uresničitev svojega cilja, kot če bi morali še naprej odhajati v Italijo, čeprav so bili še vedno oddaljeni od povsem nemškega okolja. Vojne razmere so zavodu tako zasnovano poslanstvo še povečale, saj so v njem našli možnost izobraževanja tudi pripadniki drugih narodov, med njimi Italijani iz področij, ki so se znašla v vojnem metezu. Vseskozi pa so bili v Veržeju tudi slovenski dijaki, ki so se vključevali v iste programe. Njim je bil zavod v celoti namenjen po letu 1919. Kljub zavzemanju ustanoviteljev in predsednika družbe Marijanišče ni bilo mogoče uresničiti prvotno zastavljenega namena ustanove, da bi postala strokovna šola za kmetijstvo in obrt.

Bogdan Kolar

INTERNATIONALER CHARAKTER UND AUFGABE DES INSTITUTS IN VERŽEJ (1912-1919)

Zusammenfassung

Institut und Schule, nach dem Wunsch der Gründer "Marijanišče" genannt, haben den Ort Veržej in großem Maße geprägt, obwohl die Einrichtung niemals ihrem ursprünglichen Zweck · Landwirtschafts- und Gewerbeschule · nachkam. Dr. Franc Kovačič, in Veržej geboren, half, daß die Einrichtung in den Jahren 1912 bis 1919 der salesianischen Ordengemeinschaft zur Erziehung und Schulung der Kandidaten, die aus den deutschsprachigen Ländern kamen, diene. Für den Bedarf des Ordens gab es im Institut das private niedere und höhere Gymnasium sowie das Heim zur Einführung in das Ordensleben mit entsprechendem Schulprogramm (Noviziat). Zuvor gab es ein ähnliches Institut im italienischen Ort Penango, jedoch wollte es die Leitung der Einrichtung auf Grund der ständig steigenden Zahl der deutschsprachigen Schüler in das zusammenhängende deutsche Gebiet umsiedeln. Da es im engeren Österreich und Deutschland eine solche Möglichkeit noch nicht gab, sind sie einstweilen in Veržej sesshaft geworden. Auf besondere Art erhielt die Einrichtung durch den Ersten Weltkrieg internationalen Charakter, denn hier wurden auch Angehörige anderer Völker geschult, unter ihnen mehrere Italiener, die sich mit ihren Familien als Flüchtlinge aus jenen Gebieten, in denen Kämpfe stattfanden, im Inneren Österreichs angesiedelt hatten. Während des gesamten erörterten Zeitraums wurde das Institut von Aurelio Gaudagnini, dem bedeutenden Gründer des salesianischen Werkes auf dem deutschsprachigen Gebiet geleitet. Als mit den Jahren die Zahl der slowenischsprachigen Schüler, die die Mehrheit in jener Zeit, als viele Deutsche und Österreicher mobilisiert waren bildeten, stieg, gab es unter den Erziehern und Lehrern auch ständig Slowenen. Der Unterricht wurde in deutscher Sprache abgehalten, beim alltäglichen Kommunizieren und in der Kirche sprachen sie aber auch slowenisch. Obwohl sich zu Beginn in der Beziehung zum Umfeld einige Spannungen und auch Mißtrauen zeigten, insbesondere seitens des Vorsitzenden des Instituts A. Gaudagnini, entwickelte sich im Laufe der Jahre zwischen den Bewohnern von Veržej und denen des Instituts eine gute Zusammenarbeit, die sich vor allem in der Kirche und auch bei Veranstaltungen, die immer mehr Menschen anzogen, widerspiegelte.

In den Jahren von 1912 bis 1919 kam dem Institut von Veržej, dessen Fundament die Familien Pušenjak aus Veržej und Dr. Franc Kovačič mit ihrem Vermögen legten, die

Rolle einer Erziehungs- und Ausbildungsstätte für Schüler aus deutschsprachigen Ländern zu, die in die Ordensgemeinschaft der Salesianer eintreten wollten. Nach seinem Zweck und der Zusammensetzung, sowohl der Zöglinge wie der Lehrer und Erzieher, war es eine internationale Einrichtung, in der die deutsche Sprache überwog und mit den Zielen, die von der Ordensgemeinschaft im Licht der Öffnung neuer Formen der Arbeit in Österreich und Deutschland bestimmt wurden. Mit den Jahren erhöhte sich die Zahl der Slowenen, denen das Institut in den kommenden Jahren ausschließlich gewidmet war.

SLOVENCİ IN JUGOSLAVIJA V LETIH 1918-1941

Jurij Perovšek *

UDK 94(497.4):94(497.1):32"1918/1941"

PEROVŠEK Jurij: Slovenci in Jugoslavija v letih 1918-1941. (Die Slowenen und Jugoslawien in den Jahren 1918-1941.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, str. 55-74, 95 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v razpravi ugotavlja, da se je v letih 1918-1941 slovenska nacionalna politika ostro delila na unitarnocentralistični in avtonomistično-federalistični narodnoprogramski pol. Opozarja, da je bila v tem času temeljni nosilec jugoslovanskega narodnounitarističnega in državnocentralističnega programa v Sloveniji liberalna politika, medtem ko je bila najmočnejša politična predstavnica slovenskega avtonomistično-federalističnega narodnega stališča katoliška Slovenska ljudska stranka. Ta je zahtevala avtonomno Slovenijo vse do razpada prve jugoslovanske države, kar je bil tudi z večinsko narodno voljo opredeljen avtentični slovenski pogled na Jugoslavijo v letih 1918-1941.

UDC 94(497.4):94(497.1):32"1918/1941"

PEROVŠEK Jurij: Slovenians and Yugoslavia during 1918-1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, pp. 55-74, 95 notes

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this paper, the author ascertains, that during the period 1918-1941, the Slovenian national policy was sharply divided into a unitarín-centralistic and an autonomist-federalist pole. He underscores, that liberal policy in Slovenia was the bearer of the national-unitarian and state-centralist programme in Slovenia, whereas the Catholic Slovenian People's Party was the strongest representative of the autonomist-federalist point of view. The latter demanded an autonomous Slovenia, during the entire period until the dissolution of the first Yugoslav state, being simultaneously the majority national will authentic view as to Yugoslavia during 1918-1941.

Namen pričujočega prispevka je predstaviti poglede slovenske politike na jugoslovansko državo v letih 1918-1941, ko so Slovenci - že na osnovi neposredne izkušnje jugoslovanske politične, državnopravne, kulturne, jezikovne in gospodarske stvarnosti - prvič vsestransko premislili svoj odnos do Jugoslavije kot

* Dr. Jurij Perovšek, znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana.

politično-zgodovinskega okvira svojega nacionalnega razvoja. Za omenjena leta je značilno, da so v Sloveniji zagovarjali različne, ostro nasprotujoče si nacionalne koncepte, hkrati pa so se tudi zelo kompleksno opredeljevali do politično nenehno prisotnega vprašanja narodnopolitičnega in državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. To opredeljevanje je s historičnega vidika še posebej zanimivo zato, ker so Slovenci pred jugoslovanskim državnim zedinjenjem 1. decembra 1918 v okviru novembra 1918 obstoječe državne skupnosti habsburških Jugoslovancev - Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) - prvič v svoji moderni zgodovini dosegli lastno nacionalno državnost in so samostojno odločali o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost in suverenost posamezne narodne skupnosti.¹ Ker se je po jugoslovanski združitvi leta 1918 slovenska nacionalna politika odločilno razhajala prav ob vprašanju slovenske narodnopolitične samostojnosti in je v njenem podpiranju ali zanikanju utemeljevala različno razumevanje jugoslovanske države, je zato vsekakor potrebno opozoriti na ključne značilnosti narodnopolitične emancipacije, ki je novembra 1918 spremljala Slovence na poti v prvo jugoslovansko skupnost.

Država SHS, ki je predstavljala politični okvir slovenske nacionalne emancipacije neposredno po prvi svetovni vojni, je obstajala od 29. oktobra 1918, ko so Slovenci, Hrvati in Srbi, ki so do tedaj živeli v avstro-ogrskem državnem okviru, sočasno pretrgali državnopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko,² do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS).³ Država SHS je, kljub temu da mednarodno ni bila priznana, uresničevala vsa počela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav. Imela je svoje državno ozemlje, ki je nastalo potem, ko so južnoslovanske dežele prekinile državnopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko.⁴ Prav tako je imela svoje prebivalstvo, saj je z 29. oktobrom 1918 južnoslovansko prebivalstvo dežel iz Avstro-Ogrske pripadlo novi Državi SHS. Država SHS je imela tudi svojo lastno organizirano oblast, kajti v južnoslovanskih deželah bivše monarhije po njihovi državni odcepitvi vodilni organi Avstro-Ogrske niso več izvrševali suverene oblasti. Izvrševale so jo posamezne pokrajinske vlade (narodne vlade),

¹ Podrobneje o tem glej Jurij Perovšek: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XXV, Ljubljana 1985, št. 1-2, str. 49-75 (dalje: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918); isti: Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru 1918. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXVIII, Ljubljana 1988, št. 1-2, str. 41-61.

² O oblikovanju slovenske politične volje za lastno državnost in prelomu državnopravnih vezi med slovenskimi deželami in Avstro-Ogrsko monarhijo podrobneje Janko Pleterški: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918, Ljubljana 1971, str. 173-268.

³ O zedinjenju Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljevino SHS glej podrobneje Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929, Ljubljana 1996, str. 86-103. Dalje: Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva.

⁴ Država SHS je ob svojem nastanku, 29. oktobra 1918, z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Bačke, Baranje in Banata obsegala vse južnoslovansko ozemlje bivše Avstro-Ogrske: Slovenijo z Istro, Hrvaško z Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino. Pred zedinjenjem s Kraljevino Srbijo pa se je njen ozemeljski obseg zmanjšal. V prvi polovici novembra 1918 je vojska Kraljevine Italije pričela zasedati tisti del južnoslovanskega ozemlja (slovensko Primorje, Istro, otoka Cres in Lošinj, severno Dalmacijo (Zadar) in otoke od Premude do Mljet), ki je bilo Italiji obljubljeno z znanim Londonskim sporazumom, sklenjenim 26. aprila 1915. Skladno s tem sporazumom in pogodbo o premirju, ki jo je 3. novembra 1918 v Padovi sklenilo italijansko vrhovno poveljstvo kot mandatar sil Antante s predstavništvom avstro-ogrskega vrhovnega poveljstva, je italijanska vojska 3. novembra 1918 pričela zasedati slovensko ozemlje in ga med 9. in 19. novembrom 1918 zasedla zahodno od demarkacijske črte Rateče-Ponca-Triglav in od razvodja vzhodno od črte Podbrdo-Cerkno-Idrija-Logatec-Snežnik, ostali del Slovenije pa je ostal v okviru Države SHS.

na ravni celotne države pa Narodno Vijeće SHS v Zagrebu (Narodno Vijeće), ki je bilo v Državi SHS najvišja, navzven pa neodvisna in torej suverena državna oblast.⁵ Poleg tega Država SHS tudi ni bila mednarodno povsem nepriznana. Antantne države so namreč s svojim ravnanjem pokazale, da so "vendar v določeni meri upoštevale državnopravno spremembo, ki je na jugu Avstro-Ogrske nastala 29. oktobra 1918".⁶ Med najbolj značilne primere takega ravnanja sodi telegram glavnega zavezniškega poveljnika na solunski fronti francoskega generala Louisa Francheta d'Espereja, ki je 6. novembra 1918 v imenu antantnih vojaških sil na vzhodu pozdravil "jugoslovansko Narodno Vijeće v Zagrebu in Ljubljani kot tudi novo kopensko in pomorsko jugoslovansko oboroženo silo".⁷ (Omenimo naj, da je deset let kasneje - od 17. do 19. oktobra 1928 - ob deseti obletnici preboja solunske fronte L. F. d'Espere tudi obiskal Slovenijo).⁸ Spremenjeno politično in državnopravno stanje na jugu nekdanje Avstro-Ogrske so priznavali tudi v taboru centralnih sil. Tako je 3. novembra 1918, torej še v času, ko je obstajala cesarska Nemčija, nemški poslanik na Dunaju poročal zunanjemu ministrstvu v Berlin, kako je ljubljanska Narodna vlada odgovorila "na direktno telegrafsko prošnjo /.../ zaradi naših transportov iz Pule". Sporočila je, da se "glede na razpoložljiva transportna sredstva nemške cesarske oficirje in vojaštvo pušča" preko slovenskega ozemlja.⁹ Omeniti velja tudi ukaz zadnjega habsburškega vladarja Karla I, ki je dan po nastanku Države SHS, 30. oktobra 1918, ukazal, da se mora "jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću v Zagrebu" predati avstro-ogrsko vojno mornarico.¹⁰ Skladno s tem ukazom je 31. oktobra 1918 vojno ministrstvo na Dunaju sporočilo v Zagreb, da "se predajo vse vojne ladje, vse trdnjave na obalah Jadranskega morja ter vse mornariške naprave jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću."¹¹ Gledanje Karla I. Habsburškega na Državo SHS je razkrivala tudi izjava poveljnika 1. Soške armade nekdanje avstro-ogrske vojske, generallajtanta barona Wenzla Wurma na sestanku, ki ga je 5. novembra 1918 z njim imel predsednik Narodne vlade v Ljubljani Josip vitez Pogačnik. Na tem sestanku je W. Wurm dejal, "da pripozna suverenost proste jugoslovanske države, katero je priznalo tudi Nj. Veličanstvo," in da je pripravljen "priti tudi sam (W. Wurm - op. J. P.) k vladi in to ponoviti."¹²

⁵ Ferdo Čulinović: Državopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te država SHS), Zagreb 1953, str. 343-345 (dalje: Čulinović, Državopravna historija); dr. Ivan Tomšič: Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti. Naši Razgledi, leto XVIII, Ljubljana 1969, št. 25, str. 625-626; Ilodimir Sirotković: O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918. Časopis za suvremenu povijest, letnik 24, Zagreb 1992, br. 3, str. 63-67.

⁶ Čulinović, Državopravna historija, str. 345.

⁷ d'Espere: Narodnom Vijeću. Grada o stvaranju jugoslovenske države (I. I. - 20. XII. 1918), II. tom. Priredila dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, Beograd 1964, str. 490. - Dalje: Grada II.

⁸ Slovenski narod, leto LXI, št. 237, 16. 10. 1928, Maršal Franchet d'Esperey, Jutro, leto IX, št. 244, 17. 10. 1928, Naši kraji in ljudje, Maršal Franchet d'Esperey, št. 245, 18. 10. 1928, Maršal Franchet d'Esperey v naši sredi, št. 247, 20. 10. 1928, Maršal Franchet d'Esperey zapušča Slovenijo z najlepšimi vtisi, Slovenec, leto LVI, št. 238, 17. 10. 1928, Pozdravljen maršal Francije - naš vojvoda!, št. 239, 18. 10. 1928, Pri maršalu Franchet D'Esperey; Veličasten sprejem maršala Franchet d'Espereya v Ljubljani, št. 241, 20. 10. 1928, Franchet d'Esperey si ogleduje Ljubljano.

⁹ Politisches Archiv des auswärtigen Amtes, Bonn, Fasc. Österreich, 108, Krain.

¹⁰ Ferdo Čulinović: Državopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb 1963, str. 139. - Dalje: Čulinović, Razvitak.

¹¹ M. Drinković: Narodnom Vijeću SHS. Gradja II, str. 430.

¹² Arhiv Republike Slovenije, fond Deželne vlade za Slovenijo. Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 5. 11. 1918.

Poleg navedenih primerov se je upoštevanje obstoja Države SHS zelo jasno pokazalo tudi z vzpostavljanjem mednarodnih diplomatskih odnosov med Poljsko, Češko, nemško Avstrijo, Madžarsko, Srbijo in Državo SHS, enako pa je bilo razvidno iz diplomatskih sporočil in prošenj, ki so jih novembra 1918 naslovili na Narodno Vijeće dunajski apostolski nuncij (kot starešina tamkajšnjega diplomatskega zbora), nizozemska kraljevska vlada, ameriško poslanstvo iz Berna, romunski Narodni svet, danski ministrski predsednik ter bavarsko poslanstvo na Dunaju.¹³ Pri tem je potrebno tudi opozoriti, da je - pod pritiskom britanskega državnega tajnika za zunanje zadeve Arthurja Jamesa Balfourja in predsednika francoske republike Raymonda Poincaréja - 8. novembra 1918 v Ženevi, na znani konferenci predstavnikov Države SHS in Kraljevine Srbije o jugoslovanskem zedinjenju, v imenu srbske kraljevske vlade njen predsednik in minister za zunanje zadeve Nikola P. Pašić priznal zagrebško Narodno Vijeće "kot reprezentanta in vlado" Slovencev, Hrvatov in Srbov iz nekdanje monarhije.¹⁴ To pa je - po oceni znanega poznavalca jugoslovanskega zedinjenja, beograjskega zgodovinarja dr. Momčila Zečevića - pomenilo, da je "srbska vlada objektivno s priznanjem Narodnega veća SHS priznala tudi novo državo SHS."¹⁵ Poleg tega je skoraj hkrati, 9. novembra 1918, Državo SHS individualno mednarodno priznala Madžarska demokratična republika. Madžarski opolnomočeni minister Aladar plemeniti Balla je namreč ob prihodu odposlanstva madžarske države v Zagreb izjavil, da je z "zaupanjem madžarskega Narodnega sveta in madžarske vlade pooblaščen", da pozdravi "kot poslanik Madžarske /.../ Narodno Vijeće popolnoma svobodno nastale suverene jugoslovanske države".¹⁶ Država SHS je tako de facto imela značaj meddržavnopravnega subjekta in je s tem predstavljala stvarno državno formacijo, v kateri so Slovenci, Hrvati in Srbi iz bivše Avstro-Ogrske monarhije živeli v novembru leta 1918.

V Državi SHS, v kateri so Slovenci za kratek čas zaživel kot nacionalno svobodni in politično samostojen narod, je njihov novi zgodovinski položaj temeljil v notranji ureditvi Države SHS, v kateri je glede na dejansko stanje Slovenija imela tako stopnjo državnopravne samostojnosti, kakršno sicer poznamo pri ločenem državnem obstoju. Samostojnost Slovenije je hila vzpostavljena z razmerjem med vrhovnim organom oblasti v Državi SHS - zagrebškim Narodnim Vijećem - in Narodno vlado SHS v Ljubljani (Narodna vlada). V tej, že leta 1918 prvi svobodno in demokratično oblikovani slovenski nacionalni vladi,¹⁷ so bili z

¹³ Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga (Srbija-Crna Gora-Makedonija-Jugoslavija 1918-1945), Zagreb 1954, str. 201 (dalje: Čulinović, Državnopravna historija II), isti, Razvitak, str. 138-139; Bogdan Krizman: "Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba" u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine. (Gradnja o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X do 1. XII. 1918). Anali Jadranskog instituta, Svezak I, Zagreb 1956, str. 88-91; isti: Predstavници Predsjedništva "Narodnog Vijeća SHS" u Budimpešti, Beču i Pragu 1918. Historijski zbornik, leto X, Zagreb 1957 br. 1-4, str. 23-43.

¹⁴ Zapisnik sa konferencije o jugoslovenskom ujedinjenju Grada II, str. 523.

¹⁵ Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977, str. 151.

¹⁶ Saopštenje o madžarskoj delegaciji u Zagrebu. Grada II, str. 532.

¹⁷ Narodno vlado je na predlog slovenskega Narodnega sveta - vrhovnega predstavniškega telesa politične pobude, ki je v zadnjih mesecih obstoja habsburške monarhije vodilo boj Slovencev za nacionalno samoodločbo - 31. oktobra 1918 imenovalo "Predsedništvo Narodnega veća v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov" (Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, I., Državljan! - Dalje. UL NV SHS). Vlado so sestavljali predstavniki vseh tedaj obstoječih slovenskih političnih strank: katoliške Slovenske ljudske stranke, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. - Podrobneje o imenovanju slovenske Narodne vlade: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918, str. 54-56.

izjemo za zunanje zadeve združeni vsi najvišji organi naredbodajne in izvršne oblasti, ki jih ima država. Narodna vlada je poleg svojega predsednika J. Pogačnika imela dvanajst upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev: poverjeništvo za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo.¹⁸ S tem je bila utemeljena slovenska državnost, ki jo je Narodna vlada kmalu uveljavila tudi na področjih, ki si jih je sprva v svoji pristojnosti pridržalo Narodno Vijeće v Zagrebu. Narodna vlada je namreč v svojem delovanju posegla tudi na področje mednarodnih odnosov, njen obstoj pa so upoštevale celo nekatere evropske vlade (poljska, avstrijska) pri razvijanju svojih diplomatskih povezav. Poleg tega je v Sloveniji povsem samostojno vodila tudi vse vojaške zadeve, kar se je poleg ostalega odražalo v dejstvu, da so v novembru 1918 slovenski vojaki prisegali - slovenski Narodni vladi. Enako je po svojih pristojnih organih (poverjeništvu za pravosodstvo in poverjeništvu za narodno obrambo) pomilostila tudi osebe, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Ob tem je tudi samostojno in po lastnem preudarku razveljavila nekatere najvišje pravne akte, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave, ter akte z najvišjo pravno močjo, katere je sprejela avstrijska državna oblast. Narodna vlada je sama imenovala tudi stopnje višjih uradnikov.¹⁹ To prakso je nato v državno-pravnem pogledu potrdila posebna Naredba o prehodni upravi, ki jo je sporazumno z Narodnim Vijećem 14. novembra 1918 izdala Narodna vlada. S to naredbo je Narodno Vijeće prepustilo Narodni vladi, da v njegovem imenu samostojno upravlja slovensko ozemlje "kot del narodne, svobodne, neodvisne, na demokratičnih načelih urejene države SHS".²⁰ S tem je bila na slovenskem ozemlju Narodna vlada tudi v formalnem pogledu edina, popolna in pravno najvišja oblast ter nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS.

Lastna nacionalna državnost, ki jo je slovenski narod živel novembra 1918, pa v novi državni skupnosti - Kraljevini SHS, kot je v dvajsetih letih bil uradni jugoslovanski državni naziv - ni imela nikakršnega vpliva na nadaljnji slovenski narodnopolitični razvoj. V Kraljevini SHS so Slovenci bili v državi, ki je znova problematizirala njihov narodnostni obstoj. Kraljevina SHS je namreč po svojem temeljnem, velikosrbski hegemonizem podpirajočem državnem zakonu - Vidovdanski ustavi - bila država, ki je že s svojo ustavnopravno osnovo "zaostrila nacionalno vprašanje do njegovih skrajnosti".²¹ Osnovno značilnost Vidovdanske ustave, sprejete na srbski narodni praznik Vidov dan, 28. junija 1921, je predstavljala njena narodnounitarnistična in državnocentralistična politična bit, ki je Slovincem, Hrvatom in Srbom (drugih južnoslovanskih nacionalnih imen ni ustava niti omenjala) odvzemala narodno in kulturno-jezikovno individualnost; opredeljevala jih je le kot "plemena" namišljenega, enotnega jugoslovanskega naroda, ki ga je vpenjala v strogo centralistični državnopravni okvir. Vidovdanska ustava je namreč celotno področje Kraljevine SHS obravnavala kot enoten državno-pravni teritorij. Mimo vseh narodno-zgodovinskih meril je jugoslovansko državno ozemlje povsem aritmetično razdelila na 33 upravno-teritorialnih enot (t. i. oblasti), ki so smele imeti največ 800.000 prebivalcev. Med temi oblastmi sta bili dve na slovenskem ozemlju - ljubljanska (s sedežem v Ljubljani) in mariborska

¹⁸ UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, I., Državljan!

¹⁹ Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918, str. 59-72.

²⁰ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, III., Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

²¹ Čučinović, Državnopravna historija, II, str. 262.

(s sedežem v Mariboru) - , ki sta bili podrejeni beograjski centralni državni upravi. Tako je bila Slovenija upravno razkosana na dva medsebojno ločena dela, kar je Slovincem odvzelo enega izmed osnovnih pogojev za skladen nacionalni razvoj - celovitost lastnega narodnega ozemlja. S tako državno ureditvijo in narodno-političnimi določili je Vidovdanska ustava pobijala svobodno slovensko nacionalno življenje in suvereno upravno-politično odločanje, Slovence pa obsojala na nacionalni izbris.²² Slovenska politika in narodna tvornost sta se tedaj znašli na odločilnem razpotju: ali sprejeti utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu, ki naj bi predstavljal edino logično nacionalno podobo po velikosrbski roki urejene unitarnocentralistične Jugoslavije, ali pa se taki nacionalni usodi upreti ter se na osnovi zavesti o posebni slovenski narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotavljala avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. Razpotje med tema dvema odločitvama, ki ga je jugoslovanska državno-politična stvarnost opredelila v začetku dvajsetih let, je nato določalo odnos Slovencev do jugoslovanske države in njenega pomena za slovensko narodno-politično pot vse do leta 1941, prisotno pa je bilo tudi ves kasnejši jugoslovanski čas.

Temeljna delitev slovenske nacionalne politike na unitarnocentralistični in avtonomistično-federalistični narodnoprogramski pol se je odrazila še pred razpadom habsburške monarhije - v oktobru 1918 -, ko sta obe najmočnejši slovenski stranki, katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS) in liberalna Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), prvič celoviteje predstavili svoje poglede na jugoslovansko državno skupnost. SLS je zagovarjala slovensko avtonomijo in s tem na avtonomistični državno-pravni podlagi zgrajeno jugoslovansko skupnost, JDS pa se je zavzela za koncept jugoslovanskega nacionalnega integralizma in centralistični jugoslovanski državni ustroj.²³ Obe stranki sta pri takih pogledih vztrajali tudi v pripravah na združitev v jugoslovansko državo, boj med njunima nasprotujočima konceptoma pa se je "nato ves čas do leta 1941 odvijal v različnih oblikah in intenzivnosti."²⁴ Pri tem sta si bila oba temeljna nasprotujoča si slovenska narodnopolitična pogleda na Jugoslavijo skupna le v tem, da nista izpodbijala utemeljenosti obstoja jugoslovanske države. Ta pa je za liberalni tabor in njegovo politično predstavnico JDS sprva predstavljala "obljubljeno deželo". Liberalni politiki, ki je, nasprotno kot avtonomistično in republikansko usmerjena SLS, ob zedinjenju Države SHS in Kraljevine Srbije aktivno podprla velikosrbski monarhocentralistični in unitaristični koncept jugoslovanske združitve,²⁵ je namreč sprejem Vidovdanske ustave obetal spodbudno politično prihodnost. Z Vidovdansko ustavo, katere sprejem sta od slovenskih političnih strank podprli le JDS in leta 1919 ustanovljena liberalna Samostojna kmetijska stranka (SKS),²⁶ so namreč bila uresničena vsa narodnokulturna, državno-pravna, politična in

²² O tem podrobneje Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXIII, Ljubljana 1993, št. 1-2, str. 17-26.

²³ O tem podrobneje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 45-65.

²⁴ Miroslav Stiplovšek: Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918-1941. Österreichische Osthefte, Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung, Jahrgang 39, Wien 1997, Heft 1, str. 11. - Dalje: Stiplovšek, Die Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941.

²⁵ Več o tem Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 86-103.

²⁶ Proti sprejemu ustave so glasovali poslanci Narodno socialistične stranke in poslanci Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, medtem ko se komunisti in predstavniki SLS glasovanja o sprejemu ustave niso udeležili; 11. oziroma 13. junija 1921 so zapustili ustavodajno skupščino, in sicer v znak protesta proti reakcionarnemu režimu oziroma uvajanju centralistične državne ureditve v Kraljevini SHS.

gospodarska hotenja, ki jih je slovenski unitarnocentralistični liberalizem navezoval na jugoslovansko državo. Kraljevina SHS je s svojim centralističnim državnim ustrojem liberalnemu kapitalu omogočala večji gospodarski razmah, s pravno uveljavljenim unitarističnim nacionalnim značajem pa je potrjevala, da integralistično jugoslovanstvo ni le namišljena, temveč tudi formalno veljavna narodnopolitična pot. To pa je liberalcem omogočalo, da so lahko unitarnocentralistično jugoslovanstvo uporabljali kot učinkovito politično sredstvo v boju proti svoji zgodovinski nasprotnici - avtonomistični SLS. Kot sotvorci unitaristično, centralistično in monarhistično utemeljene jugoslovanske države jih je to postavljalo v ugodnejši politični položaj, njihova podpora narodnounitaristični in centralistični Jugoslaviji, ki so jo pri tem nenehno poudarjali, pa je predstavljala eno izmed nasprotujočih si razumevanj bistva in smisla jugoslovanske skupnosti, ki sta opredeljevali slovensko nacionalno politiko v letih 1918-1941.

Seveda ne bi bilo točno, če bi vprašanje jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma v slovenski politiki iz obdobja med obema svetovnimima vojnama povezovali izključno s taborom liberalnih političnih sil. Jugoslovansko unitarnocentralistično usmeritev je namreč v tistem času podpiralo več idejno, socialno in politično različnih slovenskih strank. Poleg liberalne JDS in SKS so unitarnocentralistični narodnodržavni program zagovarjali tudi v slovenskem delu Narodno radikalne stranke (NRS), v slovenskem delu Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) in v slovenskem delu Komunistične stranke Jugoslavije (KSJ). Vsem omenjenim strankam je bilo kot zagovornicam unitarizma in centralizma skupno prepričanje, da predstavlja oblikovanje enotnega jugoslovanskega naroda logičen in tudi zgodovinski nujen zaključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično močnejšo jugoslovansko narodno skupnost naj bi zato predstavljalo narodnodržavni smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi. Vendar pa je kljub enakemu narodnoprogramskemu konceptu slovenskih unitarističnih sil le liberalni tabor ostajal glavni in najpomembnejši nosilec unitarističnega in centralističnega programa v takratni slovenski družbi. Drugi unitaristični politični subjekti ali - tako kot slovenski del SSJ - niso posebej poudarjali svojih narodnodržavnih stališč, ker so vedeli, da so v Sloveniji neprikljubljena, ali pa - tako kot NRS - niso imeli pomembnejšega mesta v slovenski politiki.²⁷ Med njimi pa je prišlo tudi do programskih sprememb v gledanju na nacionalni problem. Tako je KSJ, ki je do leta 1923 zagovarjala izrazito unitarističen in centralističen narodnodržavni program, v tem letu na podlagi široke teoretske javne razprave o narodnem vprašanju, ki je več mesecev tekla v legalnem partijskem tisku, spremenila svoje poglede na narodno problematiko. Na svoji III. državni konferenci januarja 1924 v Beogradu ni več zanikala mnogonacionalnega značaja jugoslovanske države. Od tedaj dalje je priznavala obstoj različnih jugoslovanskih narodov in njihovo pravico do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve, v nasprotju s svojim prejšnjim centralističnim državnopravnim programom pa je zagovarjala federativno obliko državne ureditve.²⁸ Tako je libe-

²⁷ Jurij Perovšek: Kulturnopolitični koncepti jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918-1929. Sodobnost, leto XXXVIII, Ljubljana 1990, št. 8-9, str. 849.

²⁸ Omenjeno teoretsko razpravo o narodnem vprašanju je Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani v celoti objavil v zborniku RAZPRAVA O NACIONALNEM VPRAŠANJU V KPJ LETA 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović, Ljubljana 1990. - Dalje: Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ.

ralna politika, čeprav se je med liberalci v dvajsetih in nato še v tridesetih letih pojavil tudi povsem izviren avtonomistični narodnopolitični tok,²⁹ na Slovenskem vzpostavljala in vzdrževala kontinuiteto jugoslovanskega unitarizma in centralizma. Pri tem je treba povedati, da se je takšna (liberalna) politična opredelitev rodila iz samostojnega slovenskega teoretskega in političnega premisleka.³⁰ Zato pri jugoslovanskem unitarizmu v slovenski politiki ni mogoče govoriti o vsiljenem beograjskem narodnopolitičnem modelu, ki naj bi ga slovenski liberalci po nastanku jugoslovanske države sprejeli in podpirali le zaradi političnih koristi, ki bi jih s tem imeli nasproti vodilni slovenski avtonomistični sili - katoliški SLS. Liberalni jugoslovanski unitarnocentralistični program je pomenil enega izmed samobitnih nacionalnih programov, ki so zaznamovali slovensko narodnopolitično pot med leti 1918-1941. In v ta program so njegovi nosilci globoko verjeli, saj je zanje unitaristično jugoslovanstvo v resnici pomenilo zgodovinsko izpolnjeno obliko slovenske narodne osvoboditve, utemeljene z razpadom habsburške monarhije in nastankom Kraljevine SHS.

Če sedaj strnemo glavna stališča in ocene, ki jih je unitaristični liberalizem v dvajsetih letih, tj. v času veljave Vidovdanske ustave oblikoval glede slovenske narodne problematike in jugoslovanske države, potem je najprej potrebno opozoriti, da so se unitaristični liberalci zavezali biti "neomahljivi služabniki novi državi!" In v njej naj nihče ne bi vlekel "na svojo stran", ker niso želeli, da "razpade Jugoslavija v različne kote".³¹ V teh besedah, ki jih je poleti 1919 izrekel prvi načelnik JDS in ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar, je bilo zajeto tudi vse kasnejše unitarno-liberalno razumevanje Jugoslavije. JDS, ki je seveda odklanjala "vsako tako ureditev države, ki bi /.../ vodila v federalizem",³² je skladno s svojim vseizenačujočim jugoslovanskim programom poudarjala, da bi avtonomistično ali federalistično preoblikovana jugoslovanska skupnost predstavljala začetek konca Jugoslavije - "peron", s katerega se prestopa v Veliko Srbijo, vazalno Hrvatsko in v Slovenijo kot laško-nemško provinco.³³ Jugoslavija, sestavljena iz posameznih nacionalnih državnopravnih enot, je zato bila za JDS popoln nesmisel tako zaradi tega, ker bi bile posamezne avtonomne "državice" plen sosednjih držav,³⁴ kakor tudi zato, ker unitaristični liberalci niso verjeli, da bi lahko bila jugoslovanska vojska sestavljena iz srbske, hrvaške, slovenske in nemara še muslimanske, ki bi jih tujci v odločilnem trenutku nagnali drugo na drugo. Poleg tega so proti avtonomistično-federalistični opciji nastopali tudi iz gospodarskih razlogov in potrebe, zakaj svarili so, da bi si Slovenija, obdana "s kitajskim zidom avtonomije", zaprla gospodarsko pot v ostale dele države.³⁵ Poseben poudarek, ki so ga k temu pritegnili, pa je temeljil tudi v nasprotovanju katoliški Slovenski ljudski stranki, v katere avtonomistični politiki so videli zgolj priza-

²⁹ O tem podrobneje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 204-237; isti: *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995*, Ljubljana 1997, str. 23 (dalje Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*); Stiplovšek, *Die Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941*, str. 37-38.

³⁰ O tem podrobneje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 29-42.

³¹ Slovenski narod, leto LII, št. 157, 7. 7. 1919, Zborovanje zaupnikov JDS.

³² Domovina, leto III, št. 70, 26. 6. 1920, dr. Gregor Žerjav, Centralizem.

³³ Jutro, leto V, št. 206, 31. 8. 1924; uvodnik z dne 30. avgusta.

³⁴ Jurij Perovšek: Slovenski liberalci in Jugoslavija. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik, Ljubljana 1994, str. 93.

³⁵ Jurij Perovšek: Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. Zgodovinski časopis, leto XLV, Ljubljana 1991, št. 1, str. 76-77 (dalje Perovšek, *Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil*); isti, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 253.

devanje, da bi "klerikalizem dobil v svoje kremplje vso Slovenijo".³⁶ To bi pomenilo, da bi bila v Sloveniji vzpostavljena škofovska vlada, Slovenija pa bi postala papeška provinca.³⁷ Po unitaristični liberalni oceni bi imel tak razvoj usodne posledice in liberalci so opozarjali, kakšne razmere bi nastopile, če "bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS." Njen teror bi "za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado," je leta 1926 zapisal vodilni liberalni politični dnevnik Jutro, "nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerih ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več. /.../ Klerikalci so danes v srečnem položaju", je poudarjalo Jutro, "da jim ni treba premišljevati, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji!"³⁸ Prav tako skrajna stališča je slovenski unitaristični liberalizem zagovarjal tudi o vprašanju jezika in slovenskega narodnostnega obstoja sploh. Liberalci so namreč opozarjali, da je z nastankom jugoslovanske države nastopil čas popolnega in nujnega jugoslovanskega kulturnojezikovnega zlitja, ki bo doseženo v naravnem evolutivnem procesu.³⁹ Zato so odklanjali "vsako nečisto razvijanje slovenskega jezika," kajti prav od stika s Srbi in Hrvati so pričakovali "veliko izpopolnitev našega besednega zaklada in razvoj naše sintakse".⁴⁰ Zato so menili, da bo "pismena slovenščina l. 1950 precej bližja srbohrvaščini in narobe."⁴¹ Poglobljanje specifične slovenske nacionalne zavesti je bilo zanje odveč,⁴² edini smisel njihove nacionalne politike pa je bil po besedah vodilnega liberalnega politika dvajsetih let dr. Gregorja Žerjava naslednji: "Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo /.../, da zrasemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povojno rešen."⁴³

Slovenski narod, ki je v unitaristični in centralistični jugoslovanski državi poglobil zavest o svoji etnični, kulturni, jezikovni in politični entiteti, jugoslovanske unitarnocentralistične politične usmeritve, ki je prevladovala znotraj liberalnega tabora, ni podpiral. Velika večina Slovencev se je postavila na stran avtonomistično-federalističnih sil, ki so zagovarjale narodno avtonomijo ter samostojno in neodvisno slovensko narodno rast v jugoslovanski državni skupnosti. Slovenski avtonomistično-federalistični nacionalni program in s tem drugi temeljni pogled na jugoslovansko državo v letih 1918-1941 je prva utemeljila SLS, v kateri se je utelešala slovenska narodnoavtonomistična volja v času med obema svetovnjima vojnoma. SLS je 12. februarja 1921 predložila Ustavnemu odboru Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS svoj ustavni načrt, po katerem naj bi se Kraljevina SHS v upravnem pogledu delila na šest avtonomnih pokrajin - Srbijo, Hrvaško s Slavonijo in Medjimurjem, Bosno in Hercegovino z Dalmacijo, Črno goro, Vojvodino ter Slovenijo s Prekmurjem. Te pokrajine bi imele vsaka svojo pokrajinsko skupščino in pokrajinsko vlado, njihov avtonomni položaj, kot si ga je zamišljala SLS, pa bi temeljil v kompromisni rešitvi med decentralizacijo in

³⁶ Jutro, leto IV, št. 272, 20. 11. 1923; uvodnik z dne 19. novembra.

³⁷ Domovina, leto IX, št. 13, 25. 3. 1926, dr. Gregor Žerjav, Naglavni greh klerikalne stranke.

³⁸ Jutro, leto VII, št. 18, 23. 1. 1926; uvodnik z dne 21. januarja.

³⁹ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 151-161.

⁴⁰ Slovenski narod, leto LVIII, št. 60, 14. 3. 1925, Slovenski jezik.

⁴¹ Jutro, leto VII, št. 200, 1. 9. 1926; uvodnik z dne 31. avgusta.

⁴² Perovšek, Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil, str. 69.

⁴³ Jutro, leto V, št. 31, 5. 2. 1924, Jugoslovanska demokracija na pohodu.

federalizmom.⁴⁴ Ustavni načrt SLS je jasno opozarjal na slovenske težnje po narodnopolitični samostojnosti znotraj jugoslovanske države, ki so jih nekaj dni kasneje izrazili tudi slovenski kulturni delavci v posebni Avtonomistični izjavi. V tej izjavi se je 43 vidnih slovenskih kulturnih delavcev različnega svetovnega nazora in političnih usmeritev javno uprlo centralističnim in unitarističnim zamislim o notranji ureditvi Kraljevine SHS in zahtevalo "avtonomijo slovenskega, že itak dovolj razkosanega ozemlja in sicer v takem obsegu, ki ne bi slabil moči države, ampak jo krepil, dajajoč razmah individualnim silam edinic."⁴⁵

Avtonomistično izjavo slovenskih kulturnih delavcev iz februarja 1921 moremo - kakor je kasneje zapisal eden izmed njenih soavtorjev, ugledni politični publicist Fran Erjavec - "vsekakor označevati za pravi začetek slovenskega avtonomističnega gibanja, ki je tvorilo potem nekako dominantno vsega slovenskega političnega življenja prav do uvedbe šestojanuarske diktature, a v neki meri celo do razpada prve Jugoslavije."⁴⁶ Avtonomistično gibanje je v dvajsetih letih svoj vsebinski vrhunec doseglo leta 1923, ko je prišlo do pravega političnega izbruha tedanjega slovenskega avtonomizma in zahtev po avtonomistično-federalističnem preoblikovanju jugoslovanske države. Osemnajstega marca 1923 so bile namreč volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS - s tem pa so dozorele politične razmere, v katerih so slovenske avtonomistično-federalistične sile dokončale in nato predstavile svoje narodnopolitične programe, kajti volitve 18. marca 1923 so bile prve skupščinske volitve po sprejemu unitaristične in centralistične Vidovdanske ustave.

Slovenska avtonomistično-federalistična narodnoprogramska stališča, ki so temeljila v zahtevi po reviziji Vidovdanske ustave in oblikovanju upravno enotne avtonomne Slovenije, so ob skupščinskih volitvah leta 1923 zagovarjale Narodno socialistična stranka, Združenje slovenskih avtonomistov, Socialistična stranka delovnega ljudstva, Slovenska ljudska stranka in Slovenska republikanska stranka (SRS). Ta stališča sta v času priprav na skupščinske volitve najbolj dovršeno oblikovali Slovenska ljudska in Slovenska republikanska stranka (SRS), ki sta v dvajsetih letih prvi povsem konkretno utemeljili pravico in zahtevo po državnosti slovenskega naroda znotraj južnoslovanske državne skupnosti.⁴⁷ Tako je Slovenska republikanska stranka terjala preoblikovanje Kraljevine SHS v Federativno republiko Jugoslavijo (FRJ), v katero naj bi bila poleg Slovenije, Hrvaške in Srbije vključena še Bolgarija. Po državnopravnem programu SRS bi bila Federativna republika Jugoslavija sestavljena država, v kateri bi bili skupni le vojska, zunanje zadeve, finance, denar, zunanja trgovina, carina ter predsednik

⁴⁴ Jurij Perovšek: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. *Slovenci in država*. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta Slovenske akademije znanosti in umetnosti (9. - 11. november 1994), Ljubljana 1995, str. 127. - Dalje: Perovšek, Slovenska državna volja

⁴⁵ Naši zapiski, leto XIII, Ljubljana 1921, št. 2, Izjava, str. 25-26

⁴⁶ Fran Erjavec. Avtonomistična izjava slov kulturnih delavcev leta 1921 (Iz spominov). *Zgodovinski zbornik*, Buenos Aires 1958, str. 2.

⁴⁷ O avtonomistično-federalističnih narodnoprogramskih stališčih Narodno socialistične stranke, Združenja slovenskih avtonomistov in Socialistične stranke delovnega ljudstva glej podrobneje Jurij Perovšek: Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXIV, Ljubljana 1994, št. 2, str. 163-176. Opozarjam, da je dobre tri mesece pred volitvami v Narodno skupščino 18. marca 1923 - v decembru 1922 - avtonomistično-federalistično preoblikovanje jugoslovanske države terjala tudi posebna Zveza delovnega ljudstva, tj. volilni blok krščanskih socialcev, komunistov in ljubljanske krajevne frakcije SSJ, oblikovan za občinske volitve v Ljubljani, 3. decembra 1922. - Več o tem: Janko Prunk: Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XI-XII, Ljubljana 1971-1972, št. 1-2, str. 199-228.

Federativne republike Jugoslavije, ki naj bi bil eno mandatno obdobje Slovenec, drugo Hrvat, tretje Srb in četrto Bolgar.⁴⁸ Čeprav Slovenska republikanska stranka svojih izvirnih, slovensko državno voljo dosledno uveljavljajočih narodno-programskih zamisli ni uspela trajneje poudarjati v slovenskem političnem življenju - na volitvah je ostala brez poslanskega mandata, kmalu zatem pa je tudi prenehala delovati - pa je slovenska avtonomistično-federalistična narodna opcija v vsebinskem pogledu skozi večji del dvajsetih let ostala na enako visoki programsko-politični ravni. Podobno kot SRS se je ob volitvah marca 1923 za nacionalno, politično, socialno in gospodarsko samostojnost Slovenije znotraj južno-slovenske skupnosti zavzela tudi vodilna avtonomistična sila - Slovenska ljudska stranka. SLS je konec februarja 1923 izdala obsežno brošuro *Sodite po delih!*, v kateri je objavila svoj državnopravni program, po katerem bi bila Slovenija del skupne države, ki bi jo poleg Slovencev tvorili še Hrvati, Srbi - in tudi Bolgari. V tej državi bi bile skupne zunanje in vojaške zadeve, nadalje finance, denar, državljanstvo ter najvažnejša prometna sredstva, medtem ko pa bi bile vse ostale zadeve prepuščene posameznim avtonomnim državnopravnim enotam. S tem bi bila zagotovljena politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva - tj. slovenska samoodločba, ki jo je brošura tolmačila kot pravico slovenskega naroda, da v lastnih stvareh na lastnih tleh gospodari sam. In uresničenje te pravice, je poudarjala brošura - odgovarja naši zahtevi po avtonomiji.⁴⁹

Pri tako utemeljeni zahtevi po avtonomiji, s katero je SLS napovedala boj za avtonomistično-federativno preureditev jugoslovanske države, je SLS vztrajala tudi v naslednjih letih.⁵⁰ Vendar pa po skupščinskih volitvah leta 1923, na katerih je dobila absolutno večino glasov - medtem ko se je jugoslovanski unitarno-centralistični program že povsem onemogočil pri veliki večini Slovencev⁵¹ - SLS ni bila edina slovenska politična sila, ki bi terjala samoodločbo in federativno preoblikovanje jugoslovanske države. V izgrajevanju slovenske avtonomistično-federativne narodne volje dvajsetih let namreč pomeni leto 1923 zelo pomembno politično-zgodovinsko zarezo tudi zato, ker se je v drugi polovici tega leta - v že omenjeni teoretskopolični razpravi o nacionalnem vprašanju - na federalistično državnopravno stališče postavila tudi Komunistična stranka Jugoslavije. Njen povsem novi, federalistični nacionalni program je bil oblikovan ob pomembnem prispevku slovenskih komunistov, ki so že julija 1923 opozarjali, da mora KSJ - če sploh želi uspešno delovati v nesrbskih pokrajinah - "čisto konkretno zahtevati samostojnost Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru Podonavsko-Balkanske federacije." Ob tem je eden izmed najvidnejših in teoretsko najprodornejših slovenskih komunistov iz dvajsetih let inž. Dragotin Gustinčič tedanjo slovensko federalistično narodno voljo nadgrajeval z vsebinsko zelo udarnim razmišljanjem, v kakšen jugoslovanski federativni državni okvir bi Slovenci sploh želeli vstopiti. Opozarjal je namreč, da slovenski

⁴⁸ Jurij Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 - april 1923). Zgodovinski časopis, letnik XXXVIII, Ljubljana 1984, št. 1-2, str. 20-24 (dalje: Perovšek, Oblikovanje načrtov o samoodločbi v slovenski politiki). O tem tudi: Igor Grdina: Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. Zgodovinski časopis, letnik XLIII, Ljubljana 1989, št. 1, str. 91-95.

⁴⁹ Perovšek, Oblikovanje načrtov o samoodločbi v slovenski politiki, str. 15-16.

⁵⁰ Več o tem v Perovšek, Slovenska državna volja, str. 130.

⁵¹ Stiplovšek, Die Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941, str. 25; Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 276.

proletarci nikakor "ne moremo razumeti, zakaj bi morali biti rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko (in) Moravsko". Pri tem je na svoje srbske tovariše naslovil tudi naslednje besede: "Gotovo, prijatelji, mi smo z vami, z vsem Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite vi k nam, v srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvati sami ne moremo nuditi. /.../ Mi sami bi bili tudi v proletarski federaciji samo vaše žrtve, kakor smo danes žrtve radikalne (mišljena je takratna vladavina velikosrbske hegemonistične Narodne radikalne stranke Nikole Pašića - op. J. P.) Jugoslavije in bi morali gospodarsko in kulturno zaostajati, kakor se to danes godi."⁵²

Ceprav lahko za obdobje po skupščinskih volitvah marca 1923 ter po razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju po eni strani ugotovimo, da se oblikovanje slovenske federalistične volje v tem času vsebinsko ni več posebej poglobljalo ali spreminjalo, pa je po drugi strani vsekakor potrebno posebej poudariti, da je bila zahteva po slovenski državnosti in samoodločbi do konca vidovdanskega parlamentarizma vidna znotraj vseh idejno tako nasprotujočih si političnih taborov na Slovenskem. Najprej moramo opozoriti na Prepeluh-Lončarjeve avtonomiste, od konca oktobra 1924 organizirane v Slovenski republikanski stranki kmetov in delavcev, ki so leta 1925 opominjali, da lahko narod živi povsem neodvisno "samo v svoji lastni državi". Vendar pa so kljub temu še sprejemali jugoslovanski, toda zgolj federativno skupnost obsegajoči državni okvir, znotraj katerega naj bi bili po švicarskem ali pa po vzoru severno-ameriških Združenih držav udeleženi narodna samoodločba in lastna slovenska državnost. S tem bi bila po njihovem mnenju zagotovljena slovenska narodna suverenost,⁵³ na stran katere sta se v drugi polovici dvajsetih let postavili tudi dve politični organizaciji, ki sta pred tem zagovarjali jugoslovanski unitarno-centralistični nacionalni program; tako je leta 1926 prišlo do preboja federalističnega stališča v slovenski socialistični tabor. T. i. Bernotova skupina, ki je že januarja 1925 opozarjala, "da more privedi do izboljšanja položaja samo federativna republika",⁵⁴ je namreč na svojem strankarskem zboru januarja 1926 v Trbovljah poudarila, da je izključno hegemonistični centralizem glavna ovira mirnega sporazuma med Slovenci, Hrvati in Srbi. Hkrati je na osnovi federalističnega stališča tudi zahtevala, da se uveljavi popolna pravica samoodločbe za vse narode v državi.⁵⁵ Podobno kot t. i. "Bernotovci" so se na federalistično stališče postavili tudi pripadniki liberalne Samostojne kmetijske stranke, od maja 1926 združeni s Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev v Slovensko kmetijsko stranko (SKS). SKS je v državnopravnem pogledu zagovarjala dosleden federativni program in je vse do konca vidovdanskega ustavnega sistema vzdrževala in ohranjala slovenske federalistične težnje.⁵⁶ Pri tem je potrebno opozoriti, da je bila SKS edina pomembnejša politična stranka, prek katere se je v tem času izražala takratna slovenska federalistična volja, saj sta liberalna Samostojna demokratska stranka (v katero se je leta 1924 preimenovala JDS) in Socialistična

⁵² Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ, dok. št. 7; dok. št. 43, str. 72, 352, 354-355.

⁵³ Jurij Perovšek Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. Nova revija, letnik VIII, Ljubljana 1989, št. 81/82, str. 196-197.

⁵⁴ Naprej, leto IX, št. 2, 10. 1. 1925, Diktatura PP režima.

⁵⁵ Perovšek, Slovenska državna volja, str. 132.

⁵⁶ O tem podrobneje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 221-237.

stranka Jugoslavije zastopali unitaristično stališče, Narodnosocialistična stranka ni več obstajala, Bernotova politična skupina ni imela otipljivejše politične teže, slovenski komunisti pa so bili kljub svojemu poudarjenemu federalističnemu stališču zaradi potisnjenosti v ilegalo zgolj drugoten dejavnik v slovenski politiki. Glede na to, da je tudi vodilna slovenska avtonomistična sila - Slovenska ljudska stranka - po sklenitvi znanega Blejskega pakta z velikosrbsko hegemonistično Narodno radikalno stranko julija 1927 opustila aktivni politični boj za avtonomno Slovenijo,⁵⁷ je zato za celovito poznavanje ustvarjalnih prvin slovenske federalistične volje dvajsetih let zelo pomembno narodnopolitično stališče, ki ga je oblikoval ljubljanski odbor Slovenske kmetijske stranke 1. avgusta 1928. Takrat je SKS odločno poudarila, da za Slovence terja lastno slovensko državnost s popolno finančno in zakonodajno avtonomijo znotraj federativno preurejene jugoslovanske države.⁵⁸ To jasno stališče je decembra 1928 podkrepil še vodilni liberalni kmetijski politik dvajsetih let, Ivan Pucelj, ki je v članku Božič 1928 zapisal, "da mora slovenski narod doseči v okviru sedanjih državnih meja svojo samostanost, svojo lastno državnost, popolno svobodo in neodvisnost, da bo lahko razvil in izživel vso svojo energijo, vso silo, moč in zdravje."⁵⁹

Ta Pucljeva zahteva je predstavljala tudi zadnji javni in jasno poudarjeni izraz slovenske federalistične narodne usmeritve, preden je jugoslovanski kralj Aleksander Karadordevič 6. januarja 1929 izvedel svoj znani državni udar. Ta udar je končal prvo desetletje jugoslovanske državne krize, krize, ki jo je vseskozi označeval spopad jugoslovanske unitarnocentralistične nacionalne politike in velikosrbskega hegemonizma z narodnoemancipacijskimi prizadevanji nesrbskih narodov, ki so leta 1918 vstopili v Kraljevino SHS. Seveda je imel v tej krizi zadnji besedo jugoslovanski kralj, ki je leta 1929 presekal njihov dotedanji osvobodilni napor, izhajajoč iz zahtev po avtonomnem in suverenem nacionalnem položaju v jugoslovanski skupnosti. Kljub temu pa se je znotraj teh narodov - zlasti hrvaškega in slovenskega - že pred kraljevsko diktaturo izoblikovala povsem dozorela, v samolastnem narodnem razvoju utemeljena in z veliko narodno večino podprta federalistična narodnopolitična usmeritev, ki je po letu 1923 med Slovenci živela kot avtonomistično-federalistični nacionalni program. Ta program, ki je temeljil v upoštevanju zgodovinske nujnosti jugoslovanske države, pa si je na Slovenskem delila večina sicer ideološko in politično neenotnega slovenskega naroda. Avtonomistično-federalistične usmeritve, ki je v dvajsetih letih politično uveljavila že povsem neposredne zahteve po lastni slovenski nacionalni državnosti znotraj federativne jugoslovanske državne zveze, vzpostavitev Aleksandrove diktature ni omajala. Označila pa je novo razvojno stopnjo v opredeljevanju Slovencev do jugoslovanske države v letih 1918-1941.

* * *

Tako kot je v dvajsetih letih odnos Slovencev do jugoslovanske države opredeljevala narodnopolitična in državnopravna stvarnost, ki jo je uzakonila Vidavdanska ustava, je v tridesetih letih poglede Slovencev na Jugoslavijo po- gojeval nacionalni in državnopravni značaj političnih ukrepov in aktov, s katerimi je kralj Aleksander leta 1929 Jugoslaviji samovoljno določil novo državno-politično

⁵⁷ Prav tam, str. 228-229, 266-268.

⁵⁸ Perovšek, Slovenska državna volja, str. 133.

⁵⁹ Kmetijski list, leto X, št. 51, 19. 12. 1928, Ivan Pucelj, Božič 1928.

pot. Z državnim udarom januarja 1929 je namreč razveljavil Vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino in politične stranke, sebe pa postavil za nosilca vse oblasti. Obenem je tudi posebej poudaril, da mu je najvišji smoter "čuvati narodno edinstvo in državno celoto", to pa je pomenilo, da je potrdil vpetost jugoslovanskih narodov v državni unitarnocentralistični primež in jim tudi za vnaprej zaprl možnosti za poln in svoboden nacionalni razvoj. To je poudarjal tudi 3. oktobra 1929 spremenjeni državni naziv, kajti prejšnjega, ki ga je sestavljalo troje t. i. "plemenskih" imen - srbsko, hrvaško in slovensko - je kralj pretvoril v eno, narode prekrivajoče jugoslovansko ime. Od oktobra 1929 je torej obstajala Kraljevina Jugoslavija, upravno razdeljena na devet banovin (Slovenija je bila vključena v Dravsko banovino), ki pa centralizma niso zanikale, so pa predstavljale specifični način upravne decentralizacije jugoslovanske unitarne države.⁶⁰

Svoj v državnem udaru utemeljeni nedemokratski način vladanja ter unitarnocentralistični državni razvoj je v letu 1929 kralj Aleksander uzakonil z več pravnimi akti, 3. septembra 1931 pa tudi z ustavo. Ustavo je oktroiral, torej brez sodelovanja parlamenta predpisal in razglasil sam, in tako s temeljnim državnim zakonom potrdil svojo diktaturo in absolutistično odločitev, da je le on tisti, ki odreja, kakšen bo jugoslovanski državni značaj. Sistem absolutistične monarhije ter narodnostni razmah pobijajoča unitarizem in centralizem - to je bila ustavno določena resnica jugoslovanske države tudi v tridesetih letih. In vprašanje, kako živeti to resnico ter na njeni osnovi opredeliti svoj nacionalni interes, je tako vse do druge svetovne vojne označevalo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo, med narodom in državo.⁶¹

Slovenski narod in njegova politika sta to razmerje - tako kakor v dvajsetih - tudi v tridesetih letih razumela na dvojen način. Unitarnocentralistični, tj. s pristajanjem na utopitev Slovencev v centralistični državi enega, jugoslovanskega naroda, in na avtonomistično-federalistični, ki je terjal slovensko narodno in državnopravno afirmacijo in s tem enakopraven položaj Slovencev v Jugoslaviji. Najprej je v tridesetih letih kazalo, da bo med Slovenci politično močnejši unitaristični in centralistični narodnodržavni program, saj so bili nosilci tega programa v Sloveniji - liberalci - vključeni v režimsko unitarnocentralistično Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), edino politično organizacijo, ki je lahko delovala v državi v prvi polovici tridesetih let. Liberalci so v političnem sistemu monizma in udeleženi pri državni oblasti še poglobljali svoj že v dvajsetih letih oblikovani unitaristični in centralistični nacionalni program. Ta program so v tridesetih letih z njimi delila tudi liberalno usmerjena gibanja, ki so delovala prek svojih političnih glasil in liberalnounitaristične skupine na ljubljanski Univerzi, podpirali pa so ga tudi slovenski socialisti.⁶²

Liberalci, združeni v najmočnejši liberalni politični organizaciji tridesetih let, JNS, so imeli narodno in državno enotnost za "nedotakljivo podlago vsega našega državnega življenja",⁶³ pri čemer so globoko pozdravljali težnjo, "da se popolnoma odstranijo razlike med sestavnimi deli državne (jugoslovanske - J. P.) narodnosti in da se v vsem življenju afirmirajo in uveljavijo unitaristična stremjenja".⁶⁴ Poudarek, da jugoslovanstvo predstavlja "bistvo vsega našega

⁶⁰ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 19-20.

⁶¹ Prav tam, str. 20. O narodnopolitičnem in državnopravnem značaju diktaturo kralja Aleksandra glej tudi Stiplovšek, Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941, str. 29-30.

⁶² Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 20-21.

⁶³ Jutro, leto X, št. 234, 6. 10. 1929, Na poti v lepšo bodočnost Jugoslavije.

⁶⁴ Jutro, leto X, št. 232, 4. 10. 1929, Živela kraljevina Jugoslavija!

nacionalnega življenja",⁶⁵ je razkrival jedro njihovega gledanja na jugoslovansko državo, zato je bilo zanje bistveno le, kako slovenstvo "spraviti v vsestransko koristen sklad z jugoslovansko celoto."⁶⁶ Odgovor na to vprašanje so dali liberalci v komunikeju, ki so ga pod vodstvom slovenskega liberalnega prvaka iz tridesetih let, dr. Alberta Kramerja, vodilni politiki JNS iz Slovenije, Hrvaške in Dalmacije oblikovali avgusta 1935. S tem komunikejem, imenovanim tudi Pohorska deklaracija, so liberalci - potem ko so po skupščinskih volitvah 5. maja 1935 izgubili oblast⁶⁷ - opredelili svoje nadaljnje narodnopolitično gledanje. Po tem gledanju pa so bili zanje Srbi, Hrvati in Slovenci "v etničnem oziru en, jugoslovanski narod", ki se more "razvijati samo v unitaristični državi".⁶⁸

Taki poudarki Pohorske deklaracije so zelo dobro razkrivali takratno liberalno politično opredelitev o vprašanju državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. Liberalna politika, ki je posebej poudarjala, da Slovincem le močna in monarhistična karadjordjevičevska jugoslovanska država in čim tesnejša povezanost s Srbi in Hrvati zagotavljata nadaljnji obstoj, politično svobodo ter kulturni in gospodarski napredek,⁶⁹ je zagovarjala "strogo jugoslovansko, vseh separatističnih, plemenskih in strankarskih vezi svobodno upravno politiko države"⁷⁰ - torej dosledni državni unitarizem. To se je najbolj izrazito pokazalo januarja 1933, ko je izredno ostro nastopila proti t. i. Ljubljanskim punktacijam, federativnemu državnopravnemu programu, ki ga je Slovenska ljudska stranka oblikovala 31. decembra 1932. Punktacije SLS so za liberalce predstavljale "blazno zahtevo", "narodni greh in zločin",⁷¹ to pa zato, ker skladno z njihovo unitaristično doktrino niso pomenile nič drugega kot "poskus razkosati Jugoslavijo s pomočjo federacije" in ustvariti novo državo, "v kateri naj bi bile pravzaprav tri".⁷² Neka "mala samostojna slovenska državnica" pa bi po njihovi oceni sploh "postala prej ali slej plen grabežljivih sosedov".⁷³ Zato so terjali "strogo in brezkompromisno politiko jugoslovanskega državnega edinstva",⁷⁴ glede katere so bili pripravljeni popustiti le v toliko, da bi se "čim večji delokrog upravnih in vseh javnih poslov prenesel na nižje upravne enote, vse do tiste mere, ki jo dovoljujejo življenjski interesi državne in narodne skupnosti."⁷⁵ Tako opredeljena upravna decentralizacija, ki so jo zagovarjali v drugi polovici tridesetih let - tj., ko so ostali v opoziciji in ko je vodenje slovenske politike v jugoslovanski državi prevzela tradicionalna liberalna nasprotnica, avtonomistična SLS - je seveda ostajala znotraj koncepta unitarne države, v kateri bi še vedno imela prevlado centralna državna oblast.⁷⁶

Vendar pa taka narodnopolitična opredelitev med liberalci v tridesetih letih ni bila edino veljavna. Zaradi podpiranja nedemokratskega režima JNS in politike jugoslovanskega unitarizma so se od liberalnega tabora ločile posamezne narodno-

⁶⁵ Jutro, leto X, št. 237, 10. 10. 1929, Prvi bani imenovani.

⁶⁶ Jutro, leto XIV, št. 14, 17. 1. 1933, Ogroženo slovenstvo.

⁶⁷ O prenehanju politične oblasti JNS po volitvah v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije 5. maja 1935: Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941, Ljubljana 1965, str. 414-415. - Dalje: Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji.

⁶⁸ Jutro, leto XVI, št. 193, 22. 8. 1935, Beseda jugoslovanskih nacionalistov.

⁶⁹ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 21-22.

⁷⁰ Jutro, leto X, št. 236, 9. 10. 1929, uvodnik z dne 8. oktobra.

⁷¹ Perovšek, Slovenci in jugoslavija v tridesetih letih, str. 22.

⁷² Jutro, leto XIV, št. 7, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

⁷³ Slovenski narod, leto LXVI, št. 8, 11. 1. 1933, Greh nad državo, greh nad slovenstvom.

⁷⁴ Jutro, ponedeljska izdaja, leto VII, št. 2, 9. 1. 1933, Proti separatistični izjavi Koroške skupine.

⁷⁵ Kot op. 71.

⁷⁶ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 22-23.

demokratske skupine, ki so terjale enakopravnost Slovencev in njihovo samovoljo, torej tako jugoslovansko državo, ki bo slovenskemu narodu jamčila njegov obstoj, neoviran razvoj in svobodno izražanje samega sebe na vseh področjih jezikovno-kulturnega, narodnega, gospodarskega in političnega življenja. Tako je tudi med liberalno usmerjenimi Slovenci v tridesetih letih živel avtentična slovenska avtonomistična narodna usmeritev, temelječa v misli najvidnejših slovenskih liberalnih duhov iz obdobja med obema vojnama - Ivana Prijatelja, Josipa Vidmarja in Lojzeta Udetja.⁷⁷ Med Slovenci izrazito prevladujoče zahteve po njihovi narodni emancipaciji in temu ustrezno urejeni jugoslovanski državi pa seveda niso predstavljale ekskluzivnega stališča samo teh, liberalnih narodno-demokratskih skupin. Največjo politično težo so imele na drugih političnih polih in znotraj raznorodnih političnih skupin, gibanj in povezav. Med slednjimi je svojo programsko in politično najbolj prodorno osmislitev slovensko nacionalno stališče dobilo znotraj ljudskofrontnega gibanja. To gibanje, katerega temeljni nosilci so bili komunisti, slovensko usmerjena, narodnodemokratska inteligenca, krščanski socialisti in narodnodemokratsko preobraženo slovensko Sokolstvo, sta namreč združevali samozavestno poudarjanje slovenske narodne samobitnosti ter jasna in odločna zahteva po slovenski narodni samoodločbi in avtonomistično-federalativnem preoblikovanju jugoslovanske države.⁷⁸

Kljub takim premočrtnim zahtevam pa je politična stvarnost še vedno odredila glavnino slovenskega boja za avtonomistično-federalistično preureditev jugoslovanske države najmočnejši politični organizaciji na Slovenskem - avtonomistični SLS. SLS, od avgusta 1935 združena v režimsko Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), ki je branila nacionalno in državno enotnost in dopuščala lokalno samoupravo, ne da bi pri tem trpelo načelo unitaristične ureditve,⁷⁹ je tako v drugi polovici tridesetih let pred slovenskim narodom nosila največjo politično odgovornost v boju za njegovo avtonomijo. Ta boj je po uvedbi kraljevske diktature SLS napovedala konec leta 1932 s t. i. Ljubljanskimi punktacijami, toda po konfinaciji njenih najvišjih voditeljev v letih 1933-1934 in nato zaradi svoje zaveznanosti režimu JRZ⁸⁰ je bila SLS pri izražanju svojih političnih zahtev in programskih stališč nihajoča. Ob izražanju pripadnosti Jugoslaviji je namreč bilo moč iz ust posameznih strankinih funkcionarjev slišati tudi besede očitnega prilagajanja jugoslovanskemu unitarizmu. Tako je 11. avgusta 1935 na zborovanju v Komendi dr. Marko Natlačen opozarjal, da Slovenci, Hrvatje in Srbi tvorijo jugoslovanski narod v političnem smislu, medtem ko v etničnem predstavljajo tri nacionalne enote, ki pa se morajo razvijati v okviru ideje višje jugoslovanske skupnosti.⁸¹ Še bolj določen pa je bil podpredsednik slovenskega dela JRZ in minister v Stojadinovićevi vladi dr. Miha Krek, ki je 1. junija 1936 na državnem kongresu JRZ v Beogradu zaklical: "Mi tudi danes nimamo druge večje želje, razen, da ostanemo za vedno del velike in močne Jugoslavije. /.../ Kri je povezala stanove v Jugoslaviji in kri veže ves jugoslovanski narod v splošno človeško

⁷⁷ Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 23. Glej tudi Stiplovšek, *Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941*, str. 37-38.

⁷⁸ Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 23; Stiplovšek, *Die Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941*, str. 38.

⁷⁹ Janko Prunk: *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768-1992*, Ljubljana 1992, str. 269. - Dalje: Prunk, *Slovenski narodni vzpon*.

⁸⁰ O tem: Silvo Kranjec: *Slovenci v Jugoslaviji. Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana 1939, str. 99, 102; Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 402; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 278.

⁸¹ Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 24.

zajednico.⁸² V letih 1935-1937 je bila skoraj pozabljena tudi misel na avtonomijo. Stranka oziroma slovenski del JRZ se je namreč v tem času v glavnem zadovoljil le z načelnimi zahtevami po enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, toda kljub temu pa je SLS spomnila tudi na svoj izvirni narodni in avtonomistični slovenski program. To je storila v posebni izjavi, ki jo je objavil Slovenec 20. februarja 1936 in v kateri je bilo glede vprašanja posebne slovenske narodne individualnosti zapisano naslednje: "Mi nismo ustvarili Jugoslavije niti kot kakšna tuja narodna manjšina - ker smo pač Srbom in Hrvatom sorodni - niti kot najmanjši del kakega, v goli domišljiji obstoječega jugoslovenskega naroda, ampak kot slovenski narod, ki je, naj bo še tako majhen, ostalima bratskima narodoma kot svoja celota popolnoma enakopraven in nima nihče pravice da bi od njega zahteval, naj se številčno močnejšima narodoma asimilira v škodo samega sebe, žrtvuje svoj jezik, svoj kulturni značaj in nazor ter svoje naravne in npravstvene posebnosti." Za cilj smo si postavili "polno enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki ni mogoča drugače, kakor v samozakonodajni ljudski upravi, v kateri vsak svoje narodne in pokrajinske zadeve sam vlada, skupno pa je to, kar je za državno celoto neobhodno nujno."⁸³ Svoje narodnoavtonomistične zahteve je nato SLS poudarjala tudi v kasnejših letih ter se vse do razpada Kraljevine Jugoslavije ni odrekla boju za avtonomistično preoblikovanje države. Tako je avgusta 1937 terjala popolno politično, kulturno in gospodarsko samoupravo Slovenije, zahtevo za samoupravno Slovenijo in s tem ohranitev slovenske kulture, jezika in narodne samobitnosti pa je posebej poudarila tudi na dan volitev v Narodno skupščino 11. decembra 1938. Misel o avtonomiji oziroma pravici slovenskega naroda do najširše samostojne zakonodajne notranje uprave v političnem in gospodarskem ter kulturnem pogledu v skupni državi s Srbi in Hrvati je vodila SLS tudi po sklenitvi znanega sporazuma med predsednikom kraljevske vlade in JRZ Dragišem Cvetkovićem in predsednikom HSS dr. Vladkom Mačkom 23. avgusta 1939 o oblikovanju Banovine Hrvaške. Potem ko je bil ta sporazum sklenjen in ko je bila 26. avgusta 1939 izdana Uredba kraljevskih namestnikov o Banovini Hrvaški, s katero je le-ta imela v okviru Kraljevine Jugoslavije poseben državnopravni položaj in določena obeležja državnosti, se je namreč SLS sredi septembra 1939 odločno zavzela za vzpostavitev slovenske banovine. SLS je imela za take zahteve tudi politično in pravnoformalno osnovo, saj je še ena Uredba kraljevskih namestnikov, izdana 26. avgusta 1939, določala, da se predpisi Uredbe o banovini Hrvaški lahko s kraljevimi uredbami razširijo tudi na ostale banovine.⁸⁴ Slovenska ljudska stranka je nato skozi vso zimo 1939-1940 terjala avtonomijo Slovenije,⁸⁵ zahtevo po njej pa je strankin voditelj dr. Anton Korošec na študijskem dnevu Akademске zveze 7. marca 1940 v Ljubljani izrekel takole: "Ako povemo /.../, da si želimo našo državo Jugoslavijo videti čimpreje tako preurejeno, kakor se sedaj ureja na Hrvaškem, smo povedali vse, o čemer ne želimo in ne maramo voditi nobenih nadaljnjih diskusij."⁸⁶ Čeprav je vidni predstavnik SLS in minister v Cvetkovićevi vladi, dr. Miha Krek, kasneje - na zborovanju mestne organizacije JRZ 4. maja 1940 v Mariboru - opozarjal, da rešitve vprašanja

⁸² Ponedeljski Slovenec, leto IX, št. 22, 2. 6. 1936, Ustanovni državni kongres JRZ.

⁸³ Slovenec, leto LXIV, št. 42a, 20. 2. 1936, Naš protest.

⁸⁴ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 24-25.

⁸⁵ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 288.

⁸⁶ Slovenec, leto LXVIII, št. 56, 8. 3. 1940, Dr. A. Korošec slovenski mladini.

slovenske samouprave ni moč pospešiti, pa je SLS še naprej vztrajala pri svojem avtonomističnem narodnopolitičnem stališču.⁸⁷ Že na tem zborovanju je bila namreč soglasno sprejeta resolucija, ki je zahtevala, "da se zakonito osnuje čim prej naša slovenska samouprava, banovina Slovenija",⁸⁸ Slovenec pa je nato 25. avgusta 1940 še enkrat ponovil "temeljno zahtevo slovenskega naroda, da tudi on dobi v državi vse, kar mu gre".⁸⁹ To usmeritev je potrdil tudi dr. Fran Kulovec, ko je po smrti A. Korošca prevzel strankino vodstvo. Na seji širšega banovinskega odbora JRZ 17. decembra 1940 v Ljubljani je poudaril, da bo vedno "delal za cilje, za katere se je boril naš veliki pokojnik, za zmago krščanskih načel v javnem življenju in za slovensko avtonomijo".⁹⁰ Zahtevo po slovenski samoupravi je znova poudaril na sestanku zaupnikov JRZ 2. februarja 1941 v Celju, Slovenec pa jo je dva dni zatem utemeljil takole: "Proti uresničenju te dolgoletne želje in zahteve slovenskega naroda res ne more biti nobenih stvarnih pomislekov več. Ako je bilo mogoče poklicati v življenje banovino Hrvatsko, bo neprimerno lažje uresničiti slovensko banovino, ko smo Slovenci v državi kulturno, jezikovno in zemljepisno še neprimerno bolj jasno obeleženi kakor pa Hrvati ali Srbi."⁹¹ Zahteva po avtonomiji je torej bila - kot je nato dejal F. Kulovec v svojem govoru 15. februarja 1941 v Mariboru - "naše načelno stališče". Kljub razumevanju za "prednost in nujnost neodložljivih splošnih državnih problemov" in razmer "v današnjih časih evropske in svetovne vojne" je torej po njegovih besedah ostajala avtonomija temeljna opredelitev slovenskega naroda, ki "ne bo prenehal s svojim političnim bojem za široko samoupravo, za banovino Slovenijo, dokler si je ne bo izvojeval."⁹² Na ta poudarek je sredi marca 1941 spomnil tudi Slovenec, ki je zapisal, da je zahteva politike F. Kulovca "slovenska avtonomija, ki jo bomo v novi državni ureditvi prej ali slej tudi dobili." Naš cilj je popolnoma jase, je opozarjal Slovenec - "na znotraj nadaljnja preureditev države".⁹³ Tak je bil tudi med slovenskim narodom in velikim delom njegove politike uveljavljeni cilj slovenskega življenja v Jugoslaviji. Dvaindvajset let trajajoča jugoslovanska izkušnja je namreč Slovence dodobra utrdila v prepričanju, da je zanje jugoslovanska država, ki se ji - "predvsem zaradi dokaj utemeljenega strahu pred nemško in italijansko nevarnostjo",⁹⁴ sicer niso odrekli, resnično sprejemljiva le, če se njena notranja

⁸⁷ Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 25.

⁸⁸ Slovenec, leto LXVIII, št. 104a, 9. 5. 1940, Minister dr. Krek o našem zunanje-političnem položaju.

⁸⁹ Slovenec, leto LXVIII, št. 194, 25. 8. 1940, Obletnica blejskega sporazuma.

⁹⁰ Slovenec, leto LXVIII, št. 291, 18. 12. 1940, Novo vodstvo JRZ v Sloveniji.

⁹¹ Slovenec, leto LXIX, št. 28, 4. 2. 1941, Smernice našega političnega vodstva.

⁹² Slovenec, leto LXIX, št. 40, 18. 2. 1941, Dr. Kulovec govori o vprašanjih naše politike.

⁹³ Slovenec, leto LXIX, št. 63, 16. 3. 1941, Naša pot - O prizadevanjih SLS za oblikovanje banovine Slovenije v letih 1939-1941 podrobneje Stiplovec, *Die Autonomiebestrebungen Sloweniens 1918-1941*, str. 39-42.

⁹⁴ Vasilij Melik: *Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941)*. Avstrija. Jugoslavija Slovenija Slovenska narodna identiteta skozi čas. Zbornik, Ljubljana 1997, str. 52.

⁹⁵ V tej zvezi je potrebno opozoriti na stališče ilegalne KSJ o "razbijanju Jugoslavije", oblikovano na njenem IV kongresu novembra 1928 v Dresdenu. KSJ in njeno, tudi slovensko članstvo so tedaj ocenjevali, da lahko le zlom jugoslovanske državne tvorbe reši številna in globoka nacionalna nasprotja, ki so v tistem času pretresla jugoslovansko državo. Komunisti so zagovarjali koncept "razbijanja Jugoslavije" do plenuma Centralnega komiteja KSJ junija 1935 v Splitu. Po tem plenumu pa je tudi KSJ znova pristajala na obstoj jugoslovanske države, in sicer v primeru, da se Slovenci, Hrvati in drugi nesrbski narodi svobodno in brez vsake prisile ali prevare odločijo, da želijo ostati v federativni državni skupnosti s srbskim narodom. O tem glej Jurij Perovšek: *Komunisti in "razbijanje Jugoslavije"*. Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941. Knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 337-338.

bit spremeni in se v Jugoslaviji uveljavi slovenski avtonomistično-federalistični narodnoemancipacijski interes. To je bil po večinski narodni volji opredeljen avtentični slovenski pogled na jugoslovansko državo v letih 1918-1941. Toda tak pogled in tako slovensko razumevanje jugoslovanske skupnosti se v času obstoja prve jugoslovanske države nista uresničila. Zgodovina Slovincem namreč ni dovolila izvedeti, ali je v tej državi možno doseči nacionalno svobodo ter enako-praven in suveren narodnopolitični položaj. Ob zahtevah, napovedih in pričakovanjih, večjih ali morda manjših možnostih avtonomistično-federalistične preobrazbe Kraljevine Jugoslavije, so namreč - po napadu Kraljevine Italije in Nemškega Reicha na Jugoslavijo - 6. aprila 1941 Slovenci ostali brez nje. Nastopila sta nov, vojni čas in s tem drugače utemeljena vsebina slovenske narodne in politične zgodovinske izkušnje.

Jurij Perovšek

SLOWENEN UND JUGOSLAWIEN IN DEN JAHREN 1918 · 1941

Zusammenfassung

Für die Zeit des Bestehens des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen (im Jahre 1929 in Königreich Jugoslawien umbenannt) ist kennzeichnend, daß in dieser Zeit in Slowenien stark entgegengesetzte nationale Konzepte herrschten, gleichzeitig hat man sich auch sehr komplex über die politisch ununterbrochen gegenwärtige Frage des nationalpolitischen und staatsrechtlichen Charakters der jugoslawischen Staatsgemeinschaft erklärt. Das jugoslawische Königreich problematisierte nämlich das slowenisch nationale Bestehen, denn beide jugoslawische Verfassungen, die in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen verabschiedet wurden - die Vidovdanverfassung aus dem Jahre 1921 und die oktroyierte Verfassung aus dem Jahre 1931 - haben rechtlich und politisch den nationalunitaristischen und zentralistischen jugoslawischen Staatscharakter durchgesetzt. Durch diesen Staatscharakter wurden die bereits geformten jugoslawischen Völker zur nationalen Auslöschung verurteilt, denn von beiden Verfassungen wurde die Existenz einzelner jugoslawischer nationaler und kultursprachlicher Individualitäten nicht anerkannt. Definiert wurden sie nur als "Stämme" eines eingebildeten einheitlichen jugoslawischen Volkes, versetzt in einen unitarzentralistischen jugoslawischen staatsrechtlichen Rahmen.

Auf Grund solcher jugoslawischen nationalstaatlichen Realität befand sich die slowenische nationale Politik in den Jahren 1918 · 1941 an einem entscheidenden Scheideweg: entweder den Untergang der Slowenen in dem erdachten jugoslawischen Volk innerhalb eines zentralistisch eingerichteten jugoslawischen Staates anzunehmen, oder sich aber einem solchen nationalen Schicksal entgegenzusetzen und sich auf Grund des Bewußtseins über eine besondere slowenische nationale Individualität um das Recht auf seinen nationalen Namen, seine Sprache, Kultur und eigene nationale Staatlichkeit kämpfen, was ein autonomer oder föderalistisch umgestalteter jugoslawischer Staatenbund garantieren würde. Letzteres wurde von der Mehrheit des slowenischen Volkes und seinen politischen Kräften unterstützt, während sich für die jugoslawisch unitarzentralistische Orientierung nur eine Minderheit entschied. Unter mehreren ideellen, sozialen und politisch unterschiedlichen slowenischen politischen Optionen, die das Programm des jugoslawischen Nationalunitarismus und des Staatszentralismus unterstützten, war das Lager der liberalen politischen Kräfte in den Jahren 1918 · 1941 der bedeutendste Träger in Slowenien. Das entgegengesetzte katholische Lager und sein politischer Vertreter Slovenska ljudska stranka (SLS) (Slowenische Volkspartei) bildeten den stärksten politischen Faktor unter den Befürwortern der autonomistisch-föderalistischen slowenischen nationalen Forderungen. Diese Forderungen wurden in den zwanzig Jahren neben der SLS außerdem von Združenje slovenskih avtonomistov (Vereinigung slowenischer Autonomisten), Narodno socialistična stranka (National-socialistische Partei), Socialistična stranka delovnega ljudstva (Sozialistische Partei des arbeitenden Volkes), Slovenska republikanska stranka

(Slowenische republikanische Partei), Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (Slowenische republikanische Partei der Bauern und Arbeiter), Slovenska kmetiška stranka (Slowenische Bauernpartei), den slowenischen Kommunisten und in den Reihen der Sozialisten von der sogenannten Bernotova skupina (Bernotgruppe) unterstützt. In den dreißiger Jahren hat neben der politisch stärksten SLS auch die Volksfrontbewegung den slowenischen autonomistisch-federalistischen Standpunkt bezüglich des Programms sehr tiefdringend verteidigt, deren Grundträger die Kommunisten, Christlichsozialisten, die slowenisch orientierte volksdemokratische Intelligenz sowie die volksdemokratisch umgebildete slowenische Sokolstvo (Falkenbewegung) waren. Erwähnenswert ist, daß auch im Teil der liberalen Politik und der liberalen nationaldemokratischen Gruppen, die allerdings im liberalen Lager nicht überwogen, während der ganzen Zeit des ersten jugoslawischen Staates die slowenisch autonomistische Orientierung gegenwärtig war. Jener Orientierung, verkörpert in der führenden slowenischen autonomen Kraft SLS, hat sich diese niemals entsagt und bis zum Ende des Königreichs Jugoslawien auf den Forderungen nach Geltendmachung des slowenischen autonomen-federalistischen nationalemanzipierten Interesses im jugoslawischen Staat beharrt. Das war auch die nach dem mehrheitlichen Volkswillen bestimmte authentische slowenische Ansicht über Jugoslawien in den Jahren 1918 - 1941.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejšo zgodovino

Prispevki za novejšo zgodovino.

Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljenе zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revija izhaja enkrat ali dvakrat letno. Do sedaj je izšla v 37. letnikih.

Revijo, tudi stare letnike, lahko naročite na

Inštitutu za novejšo zgodovino,

Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana,
telefon 061 1256 152/fax 61 214 260.

Na prodaj je v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

UMETNOSTNA PODOBA POSAVINJA IN POSAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. IN 18. STOLETJA (II. del)

Jože Curk*

UDK 726.591(497.4 Štajerska)*16/17"

CURK Jože: Umetnostna podoba Posavinja in Posavja v očeh vizitatorjev 17. in 18. stoletja II. del. (Das Kunstwesen von Posavinje und Posavje in den Augen der Visitatoren des 17. und 18. Jahrhunderts.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, str. 75-99

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor na osnovi vizitacijskih poročil predvsem goriškega nadškofa iz let 1751-1773 ugotavlja, da je na ozemlju Posavinja in Posavja, ki je obsegalo območja nekdanjih pražupnij Šempeter, Nova Cerkev, Ponikva, Slatina, Videm in Laško, število cerkva v obdobju med okoli 1785-1937 le malo upadlo, bolj pa se je spremenila njihova umetnostna podoba, ki so jo ob posledicah časa povzročale predvsem preнове od srede 19. stoletja dalje.

UDC 726.591(497.4 Štajerska)*16/17"

CURK Jože: The Artistic Appearance of the Savinja and Sava Valleys as Seen by Visitors in the XVII and XVIII Century, part II. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, pp. 75-99

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

On the basis of visitation reports, particularly by the Gorica/Gorizia Archbishop in the period 1751-1773, the author ascertains that in the area of the Savinja and Sava valleys, which reached the former pre-parishes of Šempeter, Nova Cerkev, Ponikva, Slatina, Videm and Laško, the number of churches during 1785-1937 slightly diminished, whereas their artistic appearance changed, which were a consequence of renewal from the middle of the XIX century on.

V prejšnjem sestavku (ČZN NV 33/1997) sem prikazal cerkvene razmere na ozemlju nekdanjih pražupnij Gornji Grad, Škale, Braslovče in Pilštanj, ki je

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar v pokoju, Cimpermanova ulica 5, SI - 1000 Ljubljana.

od let 1461/63 cerkvenoupravno pripadalo ljubljanski škofiji; v tem pa bom opisal razmere na ozemlju nekdanjih pražupnij Šempeter/Zalec, Strmec-Nova Cerkev, Ponikva, Križ-Slatina, Videm in Laško, ki je pripadalo upravno (Križ-Slatina, Laško) ali po pravici do vizitacije kot apostolskemu delegatu (Šempeter/Zalec, Nova Cerkev, Ponikva, Videm) oglejskemu patriarhatu. Leta 1937 je na ozemlju žalske pražupnije obstajalo 9 župnij, strmske 7, ponikovske 10, slatinske 7, videmske 12 in laške 11, kar je znašalo skupaj 56 župnij, torej 13 več kot na ozemlju že opisanih 4 pražupnij, ki so do leta 1786 pripadale ljubljanski škofiji. Vrsto oglejskih vizitacij začenjam z vizitacijo oglejskega generalnega vikarja kopulanskega škofa Petra Carlja iz Caorle in patriarškega kanclerja Paola Santonina, opravljeno med 7. majem in 8. junijem 1487 na ozemlju savinjskega arhidiakonata. Šlo je v glavnem za posvetitve od Turkov onečaščenih cerkva. Vizitacija se je začela 11. maja v Konjicah kot sedežu savinjskega arhidiakonata in večkrat segla tudi na ozemlja slatinske, ponikovske in strmske pražupnije. Tako je 20. maja škof v Rogatcu posvetil od Ogrov oskrunjeno župnijsko cerkev sv. Jerneja (katere prezentant je bil od l. 1457 cesar), njene 3 oltarje, med njimi Marijinega sredi cerkve, in pokopališče ter njeno od Turkov požgano podružnično cerkev sv. Florjana v Stojnem selu z 2 oltarjema. Sledila je posvetitev župnijske cerkve sv. Križa v Slatini (katere prezentant je bil od l. 1457 cesar) z 2 oltarjema in skromnim župniščem, ki je imela 3 podružnične cerkve. Med njimi ono sv. Katarine v Nezbišah z 1 oltarjem, novo sv. Heme blizu Podčetrтка s 4 oltarji in kuracijsko sv. Lenarta v Kostrivnici, ki je bila lepša od drugih, vsa obokana in poslikana ter opremljena s pokopališčem. Župnijska cerkev sv. Martina v Ponikvi je imela pod saho 18 cerkva, med njimi 6 krstnih, pri njej je bilo poleg župnika zaposlenih še 5 vikarjev, ki pa so zaradi varnosti prebivali pri taborsko utrjeni vikariatni cerkvi sv. Jurija pod Rifnikom. Ta je imela 4 oltarje in oltar sv. Mihaela v karnerju na pokopališču. Med ponikovske podružnične cerkve je štela tudi ona sv. Miklavža v Lembergu s 3 oltarji. Na griču nad njo so se nahajali ostanki gradu Lemberg, ki so ga cesarski pred nekaj leti podrli, pustili pa bližnjo cerkvico sv. Mihaela (prav Pankracija). Bogata je bila tudi župnija sv. Lenarta v Novi Cerkvi (Strmcu), opremljena z močno utrjenim župniščem. Prej je pripadala patriarhu, od l. 1468 pa po volji papeža krškemu stolnemu kapitlju iz Straßburga na Koroškem kot njegovo mizno dobro. Ker so imenitno župnijsko cerkev oskrunili Turki, jo je škof na novo posvetil. Med njene podružnične cerkve je štela tudi ona sv. Jerneja v Vojniku. Požgano od Turkov jo je škof na novo posvetil skupaj s pokopališčem in 3 oltarji. Nazadnje se je med 2. in 4. junijem vizitator pomudil še v Celju, katerega župnijska cerkev sv. Daniela je bila triladijska in vsa obokana. Njeni prezentatorji so hili Celjski grofje, po njih izumrtju pa cesar. Pri njej so bili zaposleni vikar in 4 kaplani. Imela je 2 podružnični cerkvi. V oni sv. Andreja zunaj mesta, ki je hila stare, a izredno lepe gradnje in okrašena z imenitnimi svetniškimi kipi, je posvetil oltar, enako pa je storil tudi v karnerju pri župnijski cerkvi, kjer je posvetil oltar sv. Ulrika in Bolfenka.

Sledi dobrih sto let mlajši vizitacijski zapisnik iz okoli l. 1594. V njem nastopa kot vizitator novomeški prošt ter savinjski in dolenjski arhidiakon Polidor de Montagnana. Takrat so na ozemlju pražupnije Šempeter/Zalec obstajale župnijske enote sv. Daniela v Celju, sv. Nikolaja v Žalcu, sv. Jurija v Gotovljah, sv. Marjete na Polzeli, sv. Martina v Šmartnem ob Paki in sv. Martina na Teharjah; na ozemlju pražupnije Strmec-Nova Cerkev župnija sv. Lenarta v Novi Cerkvi, na ozemlju pražupnije Ponikva župnije sv. Martina na Ponikvi, sv. Jurija pod Rifnikom, Marijinega vnebovzvetja v Šmarju pri Jelšah, sv. Jerneja v Zibiki in sv. Nikolaja v Lembergu; na ozemlju pražupnije Križ-Slatina župnije sv. Križa v Slatini, sv. Lenarta v Kostrivnici in sv. Jerneja v Rogatcu; na ozemlju pražupnije Videm

župnije sv. Ruperta na Vidmu, sv. Lovrenca v Brežicah, sv. Petra v Rajhenburgu in sv. Nikolaja v Sevnici ter na ozemlju pražupnije Laško župnije sv. Martina v Laškem in sv. Helene v Loki. Kot spoznamo iz povedanega, je bilo obravnavno ozemlje ob koncu 16. stoletja organizirano v 21 pravih in vikariatnih župnijah, od katerih so nekatere premogle vikariate, skoraj vse pa manjše ali večje število podružnic.

1. Župnija sv. Daniela v Celju, katere patron je bil deželni knez, je imela 3 podružnične cerkve, vse zunaj mesta: sv. Nikolaja na hribu onkraj Savinje, sv. Andreja ob Koprivnici in sv. Duha (bivša špitalska cerkev) s 3 benefikatnimi oltarji v bližini prejšnje, ter 3 kapele: sv. Treh kraljev (od l. 1623 Žalostne matere božje) ob župnijski cerkvi, Matere božje v Spodnjem gradu in sv. Andreja v Zgoranjem gradu. Župnijska cerkev je premogla 10 oltarjev, ki so bili vsi opremljeni z beneficijami, in 2 pokopališči pri župnijski cerkvi in pri podružnični cerkvi sv. Duha.

2. Župnija sv. Nikolaja v Žalcu, pripadajoča stiški opatiji, je imela 2 vikariata sv. Petra v Savinjski dolini in sv. Jakoba v Galiciji s podružnično cerkvijo sv. Kunigunde (ne Radegunde) v Jungerti in sv. Ožbalta na Pernovem.

3. Župnija sv. Jurija v Gotovljah, katere patron je bil deželni knez, je bila dohodkovno vezana na žalsko župnijo kot svojo nekdanjo matico.

4. Župnija sv. Marjete na Polzeli, katere patron je bila ondota malteška komenda, je omenjena brez navedbe podružnic.

5. Župnija sv. Martina na Teharjah, pripadajoča stiški opatiji, je omenjena brez navedbe podružnic.

6. Župnija sv. Martina v Šmartnem ob Paki, pripadajoča stiški opatiji, je omenjena brez navedbe podružnic.

7. Župnija sv. Lenarta v Novi Cerkvi, pripadajoča strašburškemu kapitlju, je imela 4 podružnične cerkve: sv. Martina v Rožni dolini, sv. Janeza v Vizorah, sv. Tomaža v Landeku, sv. Katarine v Lembergu in 2 vikariata: sv. Jerneja v Vojniku s podružnično cerkvijo sv. Tomaža pri vojniškem gradu, sv. Nikolaja v Arclinu, sv. Marjete v Šmarjeti pri Celju in benefikatno kapelo sv. Florjana v trgu ter Matere božje v Dobrni s podružnično cerkvijo sv. Nikolaja v Cirkovcah in sv. Jošta na Kozjaku.

8. Župnija sv. Martina na Ponikvi, pripadajoča novomeškemu kapitlju, je imela 5 podružničnih cerkev: Matere božje v Dobjah, sv. Magdalene v Dramljah, sv. Ilja s pokopališčem pri Dramljah, sv. Vida pri Grobelnem in Matere Božje v Završju.

9. Župnija sv. Jurija pod Rifnikom, pripadajoča novomeškemu kapitlju, s karnerjem sv. Mihaela na pokopališču, je imela 11 podružničnih cerkev: Matere božje na Botričnici, sv. Primoža pri Šentjurju, sv. Ahaca v Stopčah, sv. Urbana na Gorici, sv. Helene v Javorju, sv. Nikolaja v Vinarjah, sv. Janeza pri Slivnici, sv. Magdalene s pokopališčem v Slivnici, Matere božje v Kalobju, sv. Marjete pri Kalobju ter sv. Filipa in Jakoba v Vodružju.

10. Župnija Matere božje v Šmarju pri Jelšah, pripadajoča novomeškemu kapitlju, je imela 4 podružnične cerkve: sv. Tomaža v Brecljevem, sv. Nikolaja v Sotenskem, sv. Barbare na Vinskem vrhu in sv. Lovrenca v Močlah.

11. Župnija sv. Jerneja v Zibiki, pripadajoča novomeškemu kapitlju, je imela 6 podružničnih cerkev: Mater božje na Tinskem, sv. Ane na Tinskem, sv. Magdalene v Vršni vasi, sv. Janeza Evangelista in Krstnika v Babni Reki, sv. Štefana na Vinskem vrhu in sv. Ane na Babni gori.

12. Župnija sv. Nikolaja v Lembergu, pripadajoča novomeškemu kapitlju, je imela 4 podružnične cerkve: sv. Pankracija nad trgom Lemberg, sv.

Mihaela na Pečici, sv. Marjete (od l. 1754 Matere božje) na Sladki gori in sv. Benedikta v Podplatu.

13. Župnija sv. Križa v Slatini, katere patron je bil deželni knez, je imela 5 podružničnih cerkva: sv. Mohorja na Rodnem, sv. Petra v Medvedjem selu, sv. Heme v Vonarju, Matere božje v Tržišču in sv. Marjete (neidentificirana).

14. Župnija sv. Lenarta v Kostrivnici, katere patron je bil deželni knez, je imela 3 podružnične cerkve: sv. Marjete nad Glažuto, sv. Nikolaja v Dreveniku in sv. Magdalene (sedaj Rozalije) v Spodnjem Gabrniku.

15. Župnija sv. Jerneja v Rogatcu, katere patron je bil deželni knez, je imela 2 podružnični cerkvi: sv. Florjana pri Rogatcu in sv. Jurija pod Donačko goro, ter 3 beneficije, med njimi onega sv. Mihaela v karnerju pri župnijski cerkvi.

16. Župnija sv. Ruperta na Vidmu, pripadajoča kostanjeviški opatiji, je imela 8 podružničnih cerkva: sv. Mihaela s pokopališčem v Stari vasi, sv. Magdalene na Libni, sv. Nikolaja v Starem gradu, Matere božje v Dolenji vasi, sv. Duha v Artičah, sv. Jurija v Zdolah, sv. Primoža na Kremenu in sv. Martina v Sromljah.

17. Župnija sv. Lovrenca (ne Andreja) v Brežicah, pripadajoča kostanjeviški opatiji, je imela 3 podružnične cerkve: Matere božje v Kapelah, sv. Florjana v mestu (leta 1781 jo je uničila poplava) in sv. Lenarta pri mestu.

18. Župnija sv. Petra v Rajhenburgu, katere patronat je bil v rokah krivovercev, ni bila vizitirana kot tudi ne njene podružnične cerkve.

19. Župnija sv. Nikolaja v Sevnici, pripadajoča kostanjeviški opatiji, je imela 12 podružničnih cerkev: Brezmadežne device Marije na Polju in sv. Ane na Gorici v Šmarju, sv. Martina v Lamperčah, sv. Lenarta in sv. Primoža v Zabukovju, sv. Štefana na Vranju, sv. Jurija v Trnovcu, sv. Florjana v Sevnici, sv. Ulrika v Zgoranjem Brezovem, Janeza Krstnika v Spodnjem Brezovem, Matere božje na Grački gori in sv. Neže v Zagradcu.

20. Župnija sv. Martina v Laškem, katere patron je bil deželni knez, je imela 13 podružničnih cerkva: sv. Ruperta s pokopališčem v Brezah, sv. Petra pri Brezah, sv. Lenarta na Vrhju, Matere božje v Gradcu, sv. Nikolaja v Lažišah, sv. Marjete v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah, sv. Štefana v Turjah, sv. Jakoba s pokopališčem v Dolu, sv. Katarine na Kuretnem, sv. Magdalene v Govcah, Janeza Evangelista in Krstnika pri Dolu, sv. Mohorja in Fortunata v Šmohorju nad Laškim, beneficiatno cerkev Brezmadežna devica Marija s kapelo sv. Ane (sedaj Križa) v Svetini nad Laškim, kapelo Janeza Krstnika v karnerju pri župnijski cerkvi in kapelo Matere božje v starem špitalu.

21. Župnija sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, katere patron je bil laški župnik, je imela 7 podružničnih cerkva: sv. Trojice na Lipi, sv. Kancijana na Kremenu, sv. Kolomana v Lokavcu, Janeza Krstnika na Razboru, sv. Duha v Čelovniku, sv. Jurija v Šentjurju na Polju, sv. Florijana v Loki ter onkraj Save vikariat sv. Petra v Radečah s 4 podružničnimi cerkvami: sv. Nikolaja v Močilnem, sv. Treh kraljev na Brunku, sv. Martina v Vrhovem in sv. Mihaela v Kompoljah.

Iz pregleda je razvidno, da je imel deželni knez patronat nad župnijami v Celju, Laškem, Gotovljah, Kostrivnici, Križu-Slatini in Rogatcu, stiška opatija vse inkorporacijske pravice nad župnijami v Žalcu, Šmartnem ob Paki in Teharjah, kostanjeviška opatija nad župnijami na Vidmu, Brežicah in Sevnici, novomeški kapitelj nad župnijami na Ponikvi, v Šentjurju, Šmarju, Zibiki in Lembergu, strašburški krški stolni kapitelj nad župnijo v Novi Cerkvi-Strmcu in malteški viteški red nad Polzelo, pod plemiškim patronatom je bila župnija v Rajhenburgu, pod patronatom laškega župnika pa župnija v Loki pri Zidanem Mostu.

Kot dopolnilo Montagnanovemu popisu cerkva v Posavju lahko služi nekoliko starejši vizitacijski zapisnik oglejskega generalnega vikarja in kotorskega

škofa Pavla Bizancija iz leta 1581, ki se ukvarja s Kranjsko, a posega tudi na štajersko stran Posavja. Po njem so bile na tem ozemlju naslednje podružne cerkve:

V župniji sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu: vikariatna cerkev sv. Petra v Radečah in podružnična cerkev sv. Treh kraljev na Brunku, sv. Martina v Vrhovem, sv. Nikolaja v Močilnem, sv. Nikolaja v Savi pri Hrastniku, sv. Jurija pri Turjah, sv. Katarine v Jelovem (Podkraj), sv. Pankracija (sedaj Žalostne matere božje) na Žebniku, sv. Jurija na Polju pri Loki, sv. Mihaela v Kopoljah, Janeza Krstnika na Razboru, sv. Jošta na Lisci, sv. Kancijana na Kremenu (Polani), sv. Trojice na Lipi, sv. Kolomana v Lokavcu in Matere božje v Širju. Ni pa omenjena podružnična cerkev sv. Štefana v Turjah, ki je stala že l. 1526 in še stoji severno od one sv. Jurija.

V župniji sv. Nikolaja v Sevnici: podružnična cerkev sv. Florijana v Sevnici, Matere božje na Polju in sv. Ane na Gorici v Šmarju, Matere božje v Podgorju, sv. Lenarta v Zabukovju, sv. Jurija v Trnovcu, Matere božje na Grački gori, sv. Neže v Zagradcu, sv. Benedikta na Žigorskem Vrh, Janeza Krstnika v Spodnjem Brezovem, sv. Ulrika v Zgornjem Brezovem, sv. Martina v Lamperčah, sv. Štefana na Vranju, sv. Marjete na Pečju ter sv. Primoža in Felicijana na Mrzli planini pri Zabukovju.

O župniji sv. Petra v Rajhenburgu ni podatkov, ker je bila v rokah krivo-vercev.

V župniji sv. Ruperta na Vidmu pa: sv. Martina v Sromljah, sv. Jurija v Zdolah, sv. Magdalene in Matere božje na Libni (sedaj je tam le podružnična cerkev sv. Marjete), Matere božje v Dolenji vasi, sv. Nikolaja na Starem gradu, sv. Mihaela v Stari vasi, sv. Primoža in Felicijana na Kremenu, sv. Mihaela v Pišecah, Matere božje na Gradišču (neidentificirana) in sv. Križa v Dednji vasi.

Vrsto oglejskih vizitacij zaključujejo one, ki jih je izvedel prvi goriški nadškof Karel Mihael Attems v letih 1751, 1756, 1760, 1766 in 1773, od teh 1., 3. in 4. osebno, 2. savinjski arhidiakon dr. M. J. Sumpichler, 5. pa škof sufragani R. J. Edling. Iz njihovih zapisnikov je razvidno stanje naših cerkva in njihove organizacijske mreže tik pred začetkom jožefinskih cerkvenih reform. Attemsove vizitacije so bile opravljene na 5 potovanjih, pri čemer je treba vedeti, da posamezna potovanja niso nikoli zajela celotnega obravnavanega ozemlja, zlasti pa da niso bile nikoli pregledane prav vse podružne cerkve. To iz njihovega sumarnega pregleda sicer ni razvidno, ker zajema združene podatke vseh 5 vizitacij, vendar pa pregled posameznih vizitacij to ugotovitev potrjuje. Predstavitev zapisnikov ni sestavljena po dejanskem ali časovnem, ampak po geografskem zaporedju in se ravna po prvotnih pražupnijskih ozemljih s sedeži v Šempetru/Zalcu, Novi Cerkvi-Strmcu, Ponikvi, Križu-Slatini, Vidmu in Laškem.

I. Ozemlje nekdanje pražupnije Šempeter/Žalec je bilo od l. 1256 inkorporirano opatiji Stična, razen župnij Celje, Gotovlje, Polzela in Andraž nad Polzelo.

1. Župnija sv. Danijela v Celju (vikariatna župnija pred l. 1229, župnija po l. 1594), od l. 1673 občasni, od l. 1715 trajni sedež savinjskega arhidiakonata, od decembra 1761 opremljena z naslovom opatiije, njen patron in odvetnik je bil cesar.

Župnijska cerkev sv. Danijela je l. 1751 premogla 8 oltarjev v cerkvi, 3 v prizidani kapeli Žalostne matere božje (do l. 1623 Treh kraljev) in 1 v kapeli sv. Mihaela na pokopališču, a je imela premalo spovednic in premalo čisto zakristijo. Leta 1756 je imela še vedno 12 oltarjev, od teh 6 v kapelah Rešnjega telesa, Rožnega venca, Žalostne matere božje in sv. Mihaela, ter 4 velike in 2 mala zvona. Tega leta je bila brez sredstev, ker so poravnali 1100 fl. dolga, ki je nastal

že pred l. 1751 ob pozlatitvi glavnega oltarja, nabavi marmornega tabernaklja in nadzidavi zvonika, ki je dobil novo streho. Leta 1760 je cerkev štela le še 10 oltarjev, 5 v cerkvi, 2 v stranskih kapelah, 2 v kapeli Žalostne matere božje in 1 v kapeli sv. Mihaela, ter 3 spovednice. Bratovščina Žalostne matere božje, ustanovljena l. 1597, je premogla 6 beneficijev: 3 v Konjicah, 1 v Slovenski Bistrici, 1 v Majšperku in 1 v Celju. Leta 1766 cerkev ni bila vizitirana. Leta 1773 je imela še vedno 10 oltarjev, a že 4 spovednice. Pri župniji je bilo 5 podružnih cerkva in 1 licencirana kapela:

Podružnična cerkev sv. Nikolaja na hribu je l. 1751 imela 4 oltarje, prižnico in zakristijo brez križa, vendar nobene spovednice, l. 1756 pa tudi 2 zvona.

Podružnična cerkev sv. Jožefa so zgradili meščani v času kuge. Imela je 5 oltarjev in spovednice brez rešetak ter umazane oboke pod obema zvonikoma. Leta 1756 je premogla 4 zvonove in v bližini cerkve Kalvarijo s kapelo Križevega pota. Leta 1773 ena od 4 spovednic še vedno ni imela rešetak.

Podružnična cerkev sv. Duha pred Graškimi vrati je l. 1751 imela 4 oltarje in 2 beneficija. Dobila naj bi vsaj 2 spovednici, pokopališče pa vhodna mrežasta vrata. Leta 1756 je premogla 3 zvonove. Takrat so na njenem pokopališču pokopavali predvsem župljane iz mestne okolice.

Podružnična cerkev sv. Maksimilijana blizu prejšnje je l. 1751 imela 3 oltarje, a nobene spovednice ter v bližnji kapeli, zgrajeni nad studentem, oltar sv. Maksimilijana. Leta 1756 je premogla 2 zvona.

Podružnična cerkev sv. Andreja blizu obeh prejšnjih je l. 1751 imela 3 oltarje, prižnico in zakristijo brez križa, a nobene spovednice, l. 1756 tudi 2 mala zvona.

Podružnična cerkev sv. Elizabete v meščanskem špitalu je l. 1751 premogla 2 oltarja in l. 1756 2 zvona. Leta 1773 je bil oltar sv. Florijana brez križa.

Ob naštetih podružničnih cerkev je l. 1756 obstajal tudi oratorij sv. Ane v dvorcu Lava in opuščena kapela sv. Andreja v gradu Zgornje Celje. Leta 1773 je vizitator kapelo sv. Ane zmotno lociral v Spodnji (mestni) grad, ni pa omenil hišnih kapel sv. Uršule v starem špitalu, sv. Trojice na Glavnem trgu in Matere božje v Stari grofiji, ker niso bile imele mašne licence ali pa so bile že opuščene.

2. Župnija sv. Martina na Teharjah (vikariatna župnija že l. 1362), inkorporirana opatiji Stična. Župnijska cerkev sv. Martina je l. 1751 imela 5 oltarjev, krstilnik naj bi dobil nov pokrov, ograjo in sakrarij, prižnica križ, pokopališki vhod pa mrežasta vrata. Zaradi nedavne dograditve nove cerkve je župnija še vedno imela preko 700 fl. dolgov. Leta 1760 naj bi obnovili antependij pri oltarju sv. Lucije in nabavili zakristijsko omaro. Leta 1773 je imela 5 oltarjev in 3 spovednice, ves čas pa 4 podružničnih cerkev:

Podružnična cerkev sv. Ane na Vrheh s 5 oltarji,

Podružnična cerkev sv. Štefana na Ledini (ki je bila sodna cerkev teharskih svobodnikov) s 4 oltarji, v kateri naj bi l. 1773 popravili ladijski tlak, zamenjali križ na stranskem oltarju in prestavili posodo za žito v mežnarijo.

Podružnična cerkev Janeza Krstnika v Pustinji (na Prežinu) s 3 oltarji in

Podružnična cerkev sv. Lovrenca pod Prežinom s 4 oltarji in pokopališčem.

3. Župnija sv. Marjete na Polzeli (eksimirana pred l. 1256, župnija že 1263), inkorporirana malteškemu viteškemu redu pred l. 1323.

Župnijska cerkev sv. Marjete, ki je stala četrť ure hoda od komende, l. 1751 ni imela posvečenega glavnega oltarja in je bila brez spovednic. Leta 1760 je imela 5 oltarjev, od teh 2 v stranskih kapelah, in spovednico. Leta 1766, ko se omenja njeno pokopališče, naj bi stranska oltarja porinili k stenam zaradi boljšega pogleda

v kor, krstilnik opremili s podobo Kristusovega krsta in nabavili vsaj še eno spovednico. Leta 1773 je bila cerkev lepa in čista, vendar pa oltarji precej revni in premogla je še vedno le eno spovednico. Leta 1760 so bile v župniji 4 podružnične cerkve:

Podružnična cerkev sv. Nikolaja na Vinski Gori s 3 oltarji,

Podružnična cerkev sv. Ulrika v Komendi s 3 oltarji,

Podružnična cerkev sv. Andreja nad Polzelo s 5 oltarji. V cerkvi so že od l. 1646 delili zakramente. L. 1771 je postala sedež vikariatne in l. 1780 prave župnije.

Podružnična cerkev sv. Križa (Gospodovega trpljenja) na gori Oljki, ki je bila zgrajena v letih 1754-57 skupaj z domom za kurate, je l. 1766 vodilo zaradi navala romarjev kar troje kuratov. Tega leta je bila cerkev pripisana sv. Neži. Ker ni imela mašne licence, ni omenjena kapela sv. Florijana v gradu Šenek.

4. Župnija sv. Nikolaja v Žalcu (l. 1256 inkorporirana opatiji Stična, pred l. 1260 postala sedež šempetrške pražupnije).

Župnijska cerkev sv. Nikolaja je l. 1751 imela 4 oltarje, l. 1760 enako, le da je 4. stal v kapeli sv. Lucije. Nosila je naslov nadžupnije, l. 1766 pa je bila tudi sedež komisariata. Takrat je imela krstilnik, 3 spovednice, 3 zvonove in pokopališče z osarjem. Leta 1773 je premogla 4 oltarje, 3 spovednice in 2 podružnični cerkvi:

Podružnična cerkev sv. Kancijana pri trgu je l. 1751 imela 5 oltarjev, od teh Jožefovega v kapeli, postavljeni v času kuge. Tej se je l. 1760 pridružila še kapela sv. Valentina.

Podružnična cerkev Marijinega vnebovzeta v Petrovčah je l. 1751 imela 6 oltarjev, od katerih je 3., opremljen s cesarskim beneficijem in v kapeli Matere božje, pripadal župniji na Polzeli. Marijin kip na glavnem oltarju je nosil od l. 1708, ko je umrl baron Ferdinand Miglio z bližnjega Plumberka, njegov zaročni prstan, ki se ga ni dalo sneti. Leta 1760 je premogla 3 spovednice z rešetkami in obzidano, vendar odprto pokopališče, ki naj bi ga zaprli z mrežastimi vrati. Leta 1773 se je zdel vizitatorju križ na glavnem oltarju premajhen. Ker še ni imela mašne licence, ni omenjena grajska kapela v Novem Celju iz leta 1760.

5. Vikariatna župnija sv. Petra v Šempetru je bila do okoli l. 1258 sedež pražupnije in nato trajnega vikariata najprej patriarškega, od l. 1375 stiškega vse do l. 1783, ko je postala zopet sedež župnije.

Vikariatna župnijska cerkev sv. Petra je l. 1751 imela 3 oltarje, a nobene spovednice, krstilnik je bil slabo zaprt, prižnica brez križa, osarij odprt. Leta 1766 je imela 3 oltarje, 3 zvonove, 2 spovednici, pred kratkim obnovljen krstilnik s sakrarijem in na pokopališču zaprt osarij. Krstilnik naj bi opremili s podobo Kristusovega krsta v Jordanu, priskrbeli še 3. spovednico in očistili pokopališče.

6. Župnija sv. Jurija v Gotovljah (kot kaplanija eksimirana pred l. 1256, župnija že 1263), patron in odvetnik je bil cesar.

Župnijska cerkev sv. Jurija je l. 1751 imela 4 oltarje in na pokopališču kapelo sv. Uršule. Leta 1756 je bil 4. oltar v kapeli Brezmadežne device Marije, 5. pa v kapeli sv. Uršule. V zvoniku so viseli 3 zvonovi. Pri cerkvi sta obstajali ustanovi barona F. Miglia, katerih druga je služila dvema letnima procesijama do križa na Gotoveljskem polju, ki ga je postavil baron. Leta 1760 je bilo stanje enako, imela je 2 spovednici v cerkvi in eno v zakristiji, ki naj bi jo odstranili. Notranjščina je bila potrebna beljenja, stene nad stranskimi oltarji popravila, tabernakelj pa novega križa. Leta 1766 in 1773 je cerkev premogla 4 oltarje in 5 spovednic, potrebovala pa bi novo zidno omaro.

Podružnična cerkev sv. Barbare (prav sv. Jedrti) je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 tudi 2 zvona, ne pa križa na prižnici. Leta 1760 in 1773 je bila v enakem stanju.

7. Vikariatna župnija sv. Jakoba v Galiciji (vikariat 1422, vikariatna župnija 1760, župnija 1785), inkorporirana opatiji Stična.

Vikariatna župnijska cerkev sv. Jakoba je l. 1760 imela krstilnik brez podobe Janeza Krstnika in spovednico, potrebno popravila. Pripadali sta ji:

Podružnična cerkev sv. Ožbalta v Pernovem in

Podružnična cerkev sv. Kunigunde v Jungerti,

nista pa omenjeni grajski kapeli sv. Bernarda v Grmovju iz l. 1742 in ona v Prešniku iz l. 1766.

8. Vikariatna župnija sv. Martina v Šmartnem ob Paki (vikariatna župnija že l. 1469). V njeni cerkvi naj bi l. 1760 obnovili posvetilne križe, opremili spovednico z rešetkami in na oltarju sv. Mihaela zamenjali križ.

Nista pa omenjeni njena podružnična cerkev Janeza Krstnika v Gorenju in grajska kapela v Pakenštajnu.

Vse našete prave in vikariatne župnije razen onih v Celju, Gotovljah in Polzeli je sredi 18. stoletja združeval komisariat s sedežem v Žalcu. Ker je bil njihov patron in odvetnik stiški samostan, so spadale pod njegov arhidiakonot. Župniji v Celju in Gotovljah sta pripadali savinjskemu arhidiakonatu, njihov patron in odvetnik je bil cesar, ono na Polzeli pa je upravljal malteški viteški red, ki je bil njen patron in odvetnik.

II. Ozemlje nekdanje pražupnije Nova Cerkev je bilo l. 1468 inkorporirano krškemu stolnemu kapitlju v Straßburgu na Koroškem.

1. Župnija sv. Lenarta v Strmcu ali Samoti, od okoli l. 1150 sedež pražupnije, katere patron in advokat je bil od l. 1468 straßburški kapitelj (le v nižjih zadevah je odvetništvo opravljalo gospostvo Lemberg), je bila v času vizitacij sedež komisariata.

Župnijska cerkev sv. Lenarta je l. 1751 premogla 6 oltarjev, l. 1756 pa 5. Takrat je imela tudi 5 zvonov, 2 spovednici in na obzidanem pokopališču kapelo sv. Mihaela, l. 1766 pa še spovednico več. Leta 1773 je imela že 5 spovednic, toda le še 3 podružnične cerkve:

Podružnična cerkev Janeza Krstnika v Vizorah, ki je l. 1751 imela 3 oltarje,

Podružnična cerkev sv. Tomaža v Landcku, ki je l. 1751 imela 4 oltarje,

Podružnična cerkev sv. Katarine v trgu Lemberg, katere odvetnik je bilo gospostvo Lemberg, ki je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 2 zvona in l. 1766 svojega kaplana.

Podružnična cerkev sv. Martina v Rožni dolini, katere odvetnik je bilo gospostvo Lemberg, je l. 1751 imela 5 oltarjev in pokopališče, l. 1756 prižnico brez križa, spovednico brez rešetk in ograjeno pokopališče. Leta 1760 je postala sedež vikariatne župnije, l. 1766 pa prave.

Leta 1756 je bilo v župniji 6 javnih kapel v gradovih:

Tabor pri Višnji vasi, ki je imela oltar sv. Družine s slabim antependijem,

Ranšperk, ki je imela oltar sv. Antona Padovanskega, Janeza Nepomuka in Frančiška Ksaverija,

Lemberg, ki je imela oltar Marijinega vnebovzetja,

Frankolovo, ki je imela oltar sv. Trojice,

Vine, ki je imela oltar Marije pomočnice, in

Socka, ki je imela oltar sv. Barbare in Janeza Nepomuka.

Ne omenjata pa se kapeli sv. Nikolaja v gradu Lindek in sv. Nikolaja v Višnji vasi.

2. Župnija sv. Jerneja v Vojniku (vikariat po l. 1567, vikariatna župnija l. 1613), njen patron je bil strašburški kapitelj, odvetnik strmški župnik-komisar. Leta 1766 se kapitelj omenja tudi kot odvetnik.

Župnijska cerkev sv. Jerneja, ki stoji zunaj trga, je bila l. 1760 še sedež vikariatne, l. 1766 pa že prave župnije. Leta 1751 je imela 5 oltarjev, l. 1756 tudi 3 zvonove in l. 1773 2 spovednici. Leta 1766 naj bi kaplanijo v trgu prodali, kaplana pa preselili v novo stavbo ob župnišču. K župniji je ves čas spadalo 5 podružničnih cerkva:

Podružnična cerkev sv. Florijana v trgu je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 4, a nobene spovednice.

Podružnična cerkev Marije sedmerih žalosti, katere odvetnik je bil vojniški magistrat, je l. 1751 imela 5 oltarjev, l. 1756 enako in 2 spovednici brez rešetak, l. 1760 pa 4 oltarje, ni pa omenjena kapela Božjega groba pri njej.

Podružnična cerkev sv. Marjete v Šmarjeti pri Celju je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 4 oltarje in 2 zvona, l. 1760 enako, l. 1773 je bila posvečena od škofa vizitatorja.

Podružnična cerkev sv. Nikolaja v Arclinu je l. 1756 imela 4 oltarje, prižnico brez križa in 3 zvonove, ne pa spovednice.

Podružnična cerkev sv. Tomaža pri gradu Vojnik je l. 1756 imela 3 oltarje in 2 zvona.

3. Vikariatna župnija sv. Martina v Rožni dolini (vikariatna župnija 1760, župnija 1766), njen patron je bil strašburški kapitelj, odvetnik gospostvo Lemberg.

Njena cerkev je l. 1760 postala sedež vikariatne župnije, ki jo je nadškof l. 1766 posvetil skupaj s pokopališčem. Bila je v redu opremljena, le novemu krstniku naj bi poslikali kupolast pokrov in ga opremili s sliko Kristusovega krsta, glavni oltar opremili z večjim križem in nabavili vsaj 2 spovednici.

4. Vikariatna župnija Marijinega vnebovzetja v Dobrni (vikariat po 1545, vikariatna župnija 1628), patron strašburški kapitelj, odvetnik strmški župnik-komisar.

Vikariatna župnijska cerkev je l. 1756 imela 4 oltarje, a slabo zaprt osarij na pokopališču, l. 1760 4 oltarje in 4 spovednice, l. 1766 enako. V župniji sta bili 2 podružnični cerkvi in 3 oratoriji:

Podružnična cerkev sv. Jošta na Kozjaku, katere odvetnik je bilo gospostvo Lemberg, je l. 1756 imela 3 oltarje, prižnico brez križa, 2 zvona, a nobene spovednice.

Podružnična cerkev sv. Nikolaja v Zavrhu (Cirkovcah), katere odvetnik je bilo gospostvo Ranšperk, je l. 1756 imela 4 oltarje in 2 zvona.

Oratorij v Dobrnici je l. 1756 imel oltar Brezmadežnega spočetja.

Oratorij v Dobrni, ki je spadal pod krško škofijo, je l. 1756 imel oltar sv. Križa.

Javna kapela v Toplicah, ki jo je oskrbovalo gospostvo Dobrna, je l. 1756 imela oltar Marije pomočnice. Njen strop je bil potreben popravila.

5. Župnija sv. Jožefa v Frankolovem (lokalna kaplanija 1787, župnija 1873) je bila ustanovljena l. 1787 kot kuracija pri takrat zgrajeni cerkvi, prava župnija je postala šele l. 1873.

6. Župnija sv. Jošta na Kozjaku (lokalna kaplanija 1787, župnija 1884), prvotno podružnična cerkev župnije Dobrna, je l. 1787 postala sedež kuracije, l. 1884 pa prave župnije.

7. Župnija Naše ljube gospe v Črešnjicah (vikariatna župnija že l. 1402) je l. 1786 prešla z ozemlja nekdanje konjiške pražupnije na ozemlje pražupnije Nova Cerkev.

Njena župnijska cerkev je bila l. 1766 v slabem stanju. Popravili naj bi ji okna v koru, ji prebelili notranjščino, zlasti oboke, ter napravili kompletno novo streho, da ne bi cerkve, ki je bila sicer lepo urejena, zamakalo.

III. Ozemlje nekdanje pražupnije Ponikva je bilo l. 1494 inkorporirano novomeškemu kapitlju.

1. Župnija sv. Martina na Ponikvi, od 11. stoletja sedež pražupnije, katere patron in odvetnik je bil od l. 1494 novomeški kapitelj.

Župnijska cerkev sv. Martina, ki v letih 1751 in 1756 ni bila vizitirana, je l. 1760 premogla novo stavbo, ki jo je zgradil župnik Jurij Jurešič. Imela je 7 oltarjev, katerih zadnji je stal v lastni kapeli, ter 4 spovednice v cerkvi in eno v zakristiji, kjer pa ni smela ostati. Leta 1766 sta bila glavni oltar in prižnica lepo poslikana in pozlačena, stranski oltarji v gradnji, spovednice opremljene z rešetkami. Zakristijska omara je bila še brez križa, zaprli pa naj bi dostop na pevski kor, ker so tam ljudje radi dremali. Leta 1773 je imela 5 spovednic, vendar v cerkvi še ni bilo vse urejeno, saj stranski oltarji še niso bili popolnoma končani. Leta 1760 je bilo pri njej 6 podružničnih cerkev (sv. Ožbalta na Ponikvi, sv. Ilja pri Dramljah, Brezmadežne device Marije v Dobjah, sv. Uršule v Šedini, Brezmadežne device Marije v Završju in sv. Vida v Grobelnem), l. 1773 pa le še tri: sv. Ožbalta, sv. Vida in Brezmadežne device Marije v Završju.

2. Župnija sv. Nikolaja v Lembergu (vikariatna župnija pred 1528, župnija okoli 1550), patron in odvetnik je bil novomeški kapitelj.

Župnijska cerkev sv. Nikolaja je bila l. 1760 majhna in vlažna, a so jo ravno kar obnavljali, zato je bila trenutno opremljena le z oltarjem sv. Mihaela, sočasno naj bi obnovili tudi župnišče. Leta 1766 je dobila nov glavni oltar s tabernakljem, posvečeno pa je bilo tudi z vsem opremljeno pokopališče. Njena podružnična cerkev Brezmadežne device Marije na Sladki Gori, ki je bila zgrajena l. 1754 od župnika Janeza Mikeca, je bila zaradi mnogih romarjev premožna, vendar je sedež župnije postala šele l. 1786. Druge podružnične cerkve so bile:

Podružnična cerkev sv. Pankracija pri grajskih ruševinah nad trgom,

Podružnična cerkev sv. Mihaela na Pečici,

Podružnična cerkev sv. Marjete, ki se je umaknila novi, od 1786 župnijska cerkev Matere božje na Sladki Gori, in

Podružnična cerkev sv. Benedikta v Podplatu.

3. Župnija Marijinega vnebovzetja v Šmarju pri Jelšah (vikariat 1348, vikariatna župnija pred 1418, župnija šele 1701), patron in odvetnik je bil novomeški kapitelj.

Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja je l. 1760 premogla 3 oltarje, ki so bili skupaj s cerkvijo imenitna zgradba, ter 4 lesene in 2 kamniti spovednici. Leta 1766 je imela 9, leta 1773 pa celo 11 spovednic in 6 podružnične cerkve:

Podružnična cerkev sv. Roka s križevim potom in sv. stopnicami je bila lepa, imela je 5 oltarjev, na Marijin praznik se je pri njej zbralo do 12.000 romarjev. Druge podružnične cerkve so bile: sv. Barbare na Vinskem vrhu, sv. Tomaža v Brecljevem, sv. Lovrenca v Močlah, sv. Nikolaja v Sotenskem, sv. Filipa Nerija v Prelogah in kapela sv. Karla Boromejskega v gradu Jelše.

4. Župnija sv. Jurija v Šentjurju (vikariatna župnija že 1342, župnija pred 1545), patron in odvetnik je bil novomeški kapitelj, od l. 1761 pri njej sedež komisariata.

Župnijska cerkev sv. Jurija pod Rifnikom je l. 1760 imela 7 oltarjev in spovednico v zakristiji. Leta 1766 so pri cerkvi pravkar zgradili nov zvonik za 4000 fl. Takrat je imela že 4 spovednice in še 12 podružničnih cerkev: sv. Rozalije, sv. Primoža in Felicijana s pokopališčem, Marije sedmerih žalosti na Botričnici, sv. Ahacija s pokopališčem v Stopčah, sv. Urbana na Gorici, sv. Filipa in Jakoba v Vodružju, sv. Helene v Javorju, sv. Nikolaja v Vinarjah, Janeza Krstnika pri Slivnici, sv. Magdalene v Slivnici, Brezmadežne device Marije na Kalobju, sv. Marjete pri Kalobju in grajsko kapelo Matere božje v gradu Blagovni. Ni pa omenjena kapela sv. Mihaela na župnijskem pokopališču ter podružnična cerkev sv. Martina in Marijinega vnebovzvetja, ki se omenjata še l. 1667.

5. Župnija sv. Jerneja v Zibiki (vikariatna župnija 1458, župnija pred 1669), patron in odvetnik je bil novomeški kapitelj.

Župnijska cerkev sv. Jerneja je l. 1760 imela kapeli Rešnjega telesa in Brezmadežne device Marije s stranskima oltarjema, a niti spovednice niti mreže na osariju. Leta 1766 naj bi popravili tabernakelj in obnovili znake cerkvenega posvečenja. Imela je 6 podružničnih cerkev:

Podružnična cerkev Janeza Krstnika in Evangelista v Babni Reki s pokopališčem,

Podružnična cerkev sv. Štefana na Vinskem vrhu, kjer je bila l. 1761 ustanovljena vikariatna župnija,

Podružnična cerkev Brezmadežne device Marije in podružnična cerkev sv. Ane na Tinskem, podružnična cerkev sv. Magdalene v Vršni vasi in podružnična cerkev sv. Ane na Babni gori.

6. Župnija sv. Magdalene v Dramljah (vikariat od 1756, župnija od 1773), patron ponikovski župnik, odvetnik novomeški kapitelj.

Župnijska cerkev sv. Magdalene je bila l. 1760 zaradi obnove začasno eksekrirana, zato je bil v uporabi le en oltar. Ob tej priliki naj bi dobila 2 novi spovednici in nov krstilnik. Malo prej je namreč postala sedež vikariata, a je bila revna. Leta 1766 je bil prezbiterij sicer v dobrem stanju, a je imel slabo streho in na prižnici ni bilo križa. Cerkev naj bi v enem letu popravili in primerno opremili ter uredili pokopališče z osarijem, sicer bo eksekrirana. Kaže, da so vse to uredili, saj je l. 1773 postala sedež župnije. Njene podružnice so bile: sv. Ilja pri Dramljah, Marije v Dobjah in sv. Uršule v Šedini ter Marijina kapela v gradu Blagovni, dotlej pripadajoča šentjurski župniji.

7. Župnija sv. Magdalene v Slivnici (vikariatna župnija od 1761, župnija od 1778) je nastala iz župnije Šentjur. Ustanovljena je bila l. 1761, l. 1766 je imela v redu cerkev in 4 podružnične cerkve: Janeza Krstnika pri Slivnici, sv. Helene v Javorju, sv. Nikolaja v Vinarjah in sv. Urbana na Gorici.

8. Župnija Brezmadežne device Marije na Kalobju (vikariatna župnija od 1765, župnija od 1778) je nastala iz župnije Šentjur.

Ustanovljena je bila nekaj pred l. 1766, ko ni bila vizitirana, a se je vedelo, da je revna in precej zanemarjena. Imela je podružnični cerkvi: sv. Filipa in Jakoba v Vodružju in sv. Marjete pri Kalobju.

9. Župnija sv. Vida pri Grobelnem je nastala iz župnije Ponikva l. 1786 kot edina jožefinska župnija na ponikovskem območju. Pripadala ji je podružnična cerkev Brezmadežne device Marije v Završju.

10. Župnija sv. Štefana na Vinskem vrhu (vikariatna župnija od 1761, župnija od 1782) je nastala iz župnije Zibika. Pripadli sta ji podružnični cerkvi sv. Ane na Babni gori in sv. Janeza Evangelista in Krstnika v Šentjanžu pri Žusmu. Leta 1766 je imela 3 oltarje, a še ne osarija na pokopališču. Poslopje župnišča je bilo novo.

IV. Ozemlje nekdanje prazupnije sv. Križa v Slatini.

1. Župnija sv. Križa v Slatini, od 2. pol. 12. stoletja sedež prazupnije, katere patron in odvetnik je bil cesar, odvetništvo nižje stopnje je opravljalo gospostvo Rogatec, od 1. 1786 je bila nosilka naslova nadžupnije.

Župnijska cerkev sv. Križa je l. 1751 imela 5 oltarjev in dovolj spovednic, zato naj bi ono za glavnim oltarjem odstranili, bolje zaprli krstilnik, na pokopališču pospravili kosti v osarij (stari karner s kapelo sv. Mihaela so namreč že v l. pol. 18. stol. podrli) in zasuli apneno jamo. Leta 1756 je imela 5 oltarjev, od teh zadnja dva v kapelah Žalostne matere božje in sv. Mihaela, ter 3 zvonove. Leta 1760 je bilo župnišče, stoječe na griču nad cerkvijo, kljub stopnicam težko dostopno. Ob oltarju naj bi uredili stensko omarico za sveta olja. Leta 1766, ko je bilo posvečeno pokopališče, je bilo v cerkvi 7 spovednic. Leta 1773 je oltar sv. Mihaela potreboval nov prenosni oltar, ena od 6 spovednic pa rešetko. Leta 1751 je pri župniji obstajalo 9 podružničnih cerkva, leta 1760 pa le še 6:

Podružnična cerkev sv. Trojice na Perneku je l. 1751 imela 4 oltarje in pokopališče brez osarija. Leta 1760 je imela 3 oltarje, leta 1773 enako.

Podružnična cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Rodnem, katere odvetnik je bilo gospostvo Podčetrtek, je l. 1751 imela 4 oltarje, ne pa spovednice in pokopališča, l. 1756 5 oltarjev in 3 zvonove, leta 1760 4 oltarje in leta 1773 enako.

Podružnična cerkev sv. Petra v Medvedjem selu (vikariatna župnija od 1768, župnija od 1782), katere odvetnik je bilo gospostvo Podčetrtek, je l. 1751 imela 5 oltarjev, ki bi l. 1756 potrebovali nove antependije in križe, ter 2 zvona. Tudi l. 1760 je imela 5 oltarjev. Leta 1773, ko se omenja kot vikariatna, je veljala za lepo, imela je le še 4 oltarje, od teh 2 s portatili, obzidali naj bi ji pokopališče.

Podružnična cerkev sv. Urbana, katere odvetnik je bilo gospostvo Podčetrtek, je l. 1751 imela 3 oltarje, katerih enemu je l. 1756 manjkal antependij enako kot tudi križ na slabo ohranjeni prižnici. Imela je 2 zvona, popravila potrebno pa je bila skrinja za paramente. Leta 1756 je postala podružnična cerkev vikariata sv. Heme.

Podružnična cerkev sv. Vida, katere odvetnik je bilo gospostvo Podčetrtek in je l. 1756 postala podružnična cerkev vikariata sv. Heme, je imela 4 oltarje, katerih 4. je stal v kapeli sv. Lucije, in 2 zvona, vendar je eden od oltarjev potreboval nov antependij, prižnica pa križ. Leta 1773 je bilo predlagano, da se jo eksekirira, dokler ne bo popravljena.

Podružnična cerkev sv. Henrika (Areha) v Vonarju, katere odvetnik je bilo gospostvo Podčetrtek, je bila l. 1751 na novo zgrajena. Leta 1756 je postala podružnična cerkev vikariata sv. Heme. Takrat je imela 2 oltarja in 2 zvona, potrebovala pa bi nov antependij. Leta 1773 je premogla 5 oltarjev.

Podružnična cerkev sv. Katarine, katere patron je bilo gospostvo Podčetrtek, je l. 1751 veljala kot novogradnja, opremljena s 3 oltarji in 2 zvonoma, vendar je bila že l. 1756 tako zanemarjena, da se v njej ni dalo maševati. Zato je bilo l. 1760 v njej prepovedano opravljati bogoslužje. Kaže pa, da so jo nato obnovili, saj se l. 1773 zopet omenja kot podružnična cerkev s 3 oltarji.

Podružnična cerkev Marije vnebovzeta v Tržišču, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1751 imela 3 oltarje, a nobene spovednice, l. 1756 4 oltarje in 2 zvona, l. 1760 in 73 pa zopet le 3 oltarje.

Podružnična cerkev sv. Heme v Vonarju (vikariat od 1756, župnija od 1766) je bila l. 1751 nova, lepa in velika, vendar še ne posvečena. Imela je 5 oltarjev s portatili in prižnico, vendar je bila še brez spovednic in pokopališča. Leta 1756 je bil tu ustanovljen vikariat, katerega patron je bil svetokriški župnik, odvetnik pa gospostvo Podčetrtek, vendar se l. 1766 omenja svetokriški župnik

tudi kot odvetnik in kolektor. Prostorna cerkev je premogla 5 oltarjev, od teh dva v kapelah, in 3 zvonove. Mesto za krstilnik je bilo že določeno, pokopališče obzidano, dom za vikarja postavljen. Leta 1760 je premogla 7 spovednic. Leta 1766, ko je nadškof posvetil cerkev in glavni oltar, je imela 5 lepih, z vsem opremljenih oltarjev, tabernakelj, omarico za sveta olja, krstilnik, spovednice in zakristijo, ne pa osarija na pokopališču. Leta 1773 se je zdel vizitatorju križ na glavnem oltarju premajhen, stranska oltarja sta bila brez prenosnih oltarjev, tla so začela razpadati in po stenah se je nabiral prah. Zato je bilo ukazano, da se poravna tla, odstrani prah in na pokopališču uredi osarij. Pri vikariatu so bile od l. 1756 tri podružnične cerkve: sv. Henrika, sv. Vida in sv. Urbana, ki so dotlej pripadale župniji v Slatini.

2. Župnija sv. Lenarta v Kostrivnici (vikariatna župnija pred 1479, župnija pred 1545), patron in odvetnik je bil cesar.

Župnijska cerkev sv. Lenarta je l. 1751 imela 4 oltarje. Cerkev naj bi bolje vzdrževali, tlak poravnali, krstilnik trdneje zaprli in kosti s pokopališča zbrali v osariju. Leta 1756 je imela 4 oltarje in 3 zvonove, krstilnik naj bi dobil nov pokrov, spovednice rešetke. Leta 1760 je bila župnija v revnem stanju. Cerkev je bila stara, župnišče poškodovano, kaplanija pa na tem, da se zruši. Leta 1766 so verniki želeli postaviti novo cerkev bliže državni cesti, gradivo zanjo bi dobili s porušitvijo podružnične cerkve sv. Marjete, za les pa bi poskrbel grof Anton Leslie iz Rogatca. Leta 1773 je nova Marijina cerkev že stala, bila je lepa in elegantna, enako glavni oltar s tabernakljem, medtem ko je ostala oprema šele nastajala. K njej so l. 1768 preselili sedež župnije. Ta je imela 3 podružnične cerkve:

Podružnična cerkev sv. Nikolaja na Dreveniku, katere odvetnik je bil kostrivniški župnik, je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 tudi 2 zvona in prižnico brez križa.

Podružnična cerkev sv. Magdalene (od l. 1861 sv. Rozalije) na Gabrniku, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1751 imela 4 oltarje, l. 1756 3 oltarje, 2 zvona in pokopališče ter pri cerkvi kapelo sv. Lucije.

Podružnična cerkev sv. Marjete nad Glažuto, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 tudi 2 zvona in prižnico brez križa, vendar so bili klopi in lesen strop poškodovani.

3. Župnija sv. Jerneja v Rogatcu (župnija že 1334), njen patron in odvetnik je bil cesar, nižje advokatske posle je opravljalo gospostvo Rogatec. Leta 1760 je dobila naslov nadžupnije in postala je sedež komisariata, od l. 1789 dekanata.

Župnijska cerkev sv. Jerneja je l. 1751 imela 5 oltarjev, potrebovala pa bi vsaj 3 spovednice in na pokopališču osarij, ker so karner s kapelo sv. Mihaela l. 1738 skupaj s staro cerkvijo odstranili. Leta 1756 še ni bila posvečena, ker je bila na novo zgrajena. Glavni oltar so ravnokar barvali in zlatili, imela je še 4 stranske oltarje in 4 zvonove. Leta 1760 naj bi pri glavnem oltarju izdolbli stensko omarico za sv. olja in burso. Leta 1766 je veljala za lepo in dobro opremljeno, a omarice za sv. olja še vedno ni imela, zato pa 3 spovednice. Leta 1773 je premogla 5 oltarjev, 4 spovednice, še vedno pa ne stenske omarice. K župniji sta spadala vikariata sv. Roka in sv. Florijana ter 4 podružnične cerkve:

Podružnična cerkev sv. Hijacinte de Mariscotti, katere odvetnika sta bila gospostvo in magistrat Rogatec in je stala blizu Kalvarije na griču nad trgom, je bila 15. 6. 1751 posvečena. Takrat je imela 3 oltarje, a nobene spovednice, l. 1756 pa tudi 2 zvona.

Podružnična cerkev sv. Florijana v Stojnem selu, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1751 imela 4 oltarje, l. 1756 tudi 2 zvona, prižnico

brez križa in pokopališče brez osarija. Leta 1766 se omenja kot vikariatna, a precej zanemarjena, l. 1773 pa je bila že v dobrem stanju.

Podružnična cerkev sv. Jurija pod Donačko goro, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1751 imela 5 oltarjev in pokopališče, manjkali pa so križi na 2 oltarjih, na prižnici in v zakristiji. Leta 1756 je imela 4 oltarje, katerih zadnji je bil v kapeli sv. Lucije, 2 zvona in pokopališče, vendar pa prižnico brez križa.

Podružnična cerkev Marije Loreto v Ložnem, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je bila l. 1756 na novo zgrajena, imela je oltar in 2 mala zvona.

Podružnična cerkev sv. Donata na Rogaški Gori, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1756 imela 3 oltarje in 2 zvona, a je bila brez stropa. Verniki bi jo radi podrli in zgradili novo ob vznožju Donačke gore. Bila je namreč zelo izpostavljena strelam, ki so pred 18 leti (torej l. 1738) v njej ubile 57 romarjev. Prestavitev je nadškof odobril.

Podružnična cerkev sv. Roka v Dobovcu ob Sotli, katere odvetnik je bilo gospostvo Rogatec, je l. 1751 imela 3 oltarje in pokopališče. Ko je bil pri njej l. 1756 ustanovljen vikariat, je imela le en oltar in 2 zvona. Nekaj let prej ji je namreč pogorela streha, ki je bila sicer obnovljena, ne pa stene, ki še niso bile ometane. Tudi vikarjeva hiša tega leta še ni bila dokončana. Leta 1759 se je vikariat spremenil v vikariatno župnijo, zato naj bi cerkev dobila večno luč in vsaj eno spovednico, pokopališče pa naj bi ogradili, dokler ne bo obzidano. Leta 1766 naj bi ob glavnem oltarju uredili zidno omarico za sv. olja in burso, dopolnili krstilnik, dali na prižnico križ ter pokopališče obzidali in opremili z osarjem. Leta 1773 naj bi dopolnili krstilnik in glavni oltar opremili z novim portatilom.

Oratorij sv. Družine v gradu Rogatec je bil ves čas v redu vzdrževan. Zanj so skrbeli lastniki gospostva grofje Lesliji.

Javna kapela sv. Vincenca Ferrerskega v gradu Strmol je bila l. 1766 bogato opremljena. Njeni lastniki so bili grofje Patačiči.

4. Župnija sv. Heme v Vonarju (vikariatna župnija od 1766, župnija od 1784)

je bila ustanovljena l. 1756 kot vikariat župnije sv. Križa v Slatini. Dodeljene so ji bile podružnične cerkve: sv. Henrika, sv. Vida in sv. Urbana.

5. Župnija sv. Petra v Medvedjem selu (vikariatna župnija od 1768, župnija od 1782)

je bila ustanovljena l. 1766 kot vikariat župnije sv. Križa v Slatini.

6. Župnija sv. Roka v Dobovcu ob Sotli (vikariatna župnija od 1759, župnija od 1787)

je bila ustanovljena l. 1756 kot vikariat župnije sv. Jerneja v Rogatcu.

7. Župnija sv. Florijana v Stojnem selu (vikariat od 1760, vikariatna župnija od 1776, župnija od 1791 ali 93) je bila ustanovljena l. 1760 kot vikariat župnije sv. Jerneja v Rogatcu, ki pa je zaživel šele l. 1776. Kot podružnična cerkev ji je bila dodeljena Marija Loreto v Ložnem.

V. Ozemlje nekdanje pražupnije sv. Ruperta na Vidmu ob Savi je bilo l. 1331 inkorporirano opatiji Kostanjevica in je spadalo pod njen arhidiakonatski vse do njene ukinitve leta 1786.

1. Župnija sv. Nikolaja v Sevnici (župnija že 1323), njen parton in odvetnik je bila opatija Kostanjevica.

Župnijska cerkev sv. Nikolaja je l. 1760 imela 7 oltarjev. Pri glavnem oltarju je manjkala stenska omarica za sv. olja, pri spovednici pa rešetka. Leta 1773 je bila v redu, imela je 3 spovednice in kar 18 podružničnih cerkva:

sv. Florjana v trgu s 3 oltarji, sv. Benedikta na Žigorskem vrhu, Matere božje na Grački gori, sv. Neže v Zagradcu, Janeza Krstnika v Spodnjem Brezovem, sv. Ulrika v Zgornjem Brezovem, sv. Jurija v Trnovcu, sv. Lenarta ter sv. Primoža in Felicijana na Mrzli planini v Zabukovju, Matere božje v Podgorju, sv. Roka v Artičah, sv. Martina v Lamperčah, Brezmadežne device Marije na Polju v Šmarju, sv. Ane na Gorici v Šmarju, sv. Marjete na Pečju, sv. Lovrenca v Žabjeku, sv. Agatona, Božjega groba blizu trga in kapelo v gradu Sevnica. Ne omenja pa se podružnična cerkev sv. Štefana v Vranju in sv. Jošta na Lemu.

2. Župnija sv. Petra (in Pavla) pod Rajhenburgom (vikariatna župnija že 1213, župnija pred 1343), njen patron in odvetnik je bila prvotno kostanjeviška opatija, od l. 1504 dalje pa gospodstvo Rajhenburg, ki je bilo v času vizitacije v lasti Attemsov.

Župnijska cerkev sv. Petra je l. 1756 imela 6 oltarjev, katerih 5. je stal v kapeli Brezmadežne device Marije, in na pokopališču kapelo sv. Mihaela z neposvečenim oltarjem. Takratni župnik je iz lastnih sredstev zgradil novo župnišče. Leta 1760 je imela 6 oltarjev, katerih 5. je stal v kapeli Rožnega venca, 6. pa v kapeli Frančiška Ksaverija. Ob dveh naj bi nabavili še 3. spovednico, ki se l. 1773 že omenja. Leta 1760 je rajhenburški župnik postal komisar distrikta, ki je spadal pod kostanjeviški arhidiakonot in je obsegal župnije: Rajhenburg, Sevnica, Videm, Brežice, Pišce, Sromlje in Čatež onkraj Save. V župnji je l. 1756 obstajalo 15 podružničnih cerkev in ena javna kapela:

Podružnična cerkev sv. Pavla v Brezju je imela 3 oltarje, katerih zadnji je potreboval nov antependij, in 2 zvana, a nobene spovednice.

Podružnična cerkev sv. Antona opata v Gornjem Leskovcu je imela 2 oltarja in 2 zvana, a nobene spovednice in bila je brez križa na prižnici.

Podružnična cerkev Vseh svetih v Pokleku (Cerju) je imela 3 oltarje, katerih oni Brezmadežne device Marije je potreboval nov antependij, in 2 zvana, ni pa imela križa na prižnici in ne spovednice.

Podružnična cerkev sv. Ahacija v Ložcah (Cerju) je imela 3 oltarje in 1 zvon, ne pa spovednice in ne križa na prižnici.

Podružnična cerkev sv. Boštjana v Rajhenburgu je imela 3 oltarje s slabo pritrjenimi antependiji, a ne križa na prižnici in ne spovednice.

Podružnična cerkev sv. Mohorja in Fortunata nad Rajhenburgom je imela 3 nepopolne oltarje in 2 zvana, a ne križa na prižnici. Od sedanjega župnika prizidana kapela sv. Notburge je bila lepo okrašena.

Podružnična cerkev sv. Duha na Gorici je imela 3 oltarje, katerih 2. je potreboval nov antependij, in 2 zvana.

Podružnična cerkev Brezmadežne device Marije v Koprivnici je imela 5 oltarjev in pokopališče brez osarja ter 4 zvonove, dobila pa naj bi vsaj 2 spovednici.

Podružnična cerkev sv. Martina na Velikem Kamnu je imela 3 oltarje, njen strop in streha sta bila potrebna popravila.

Podružnična cerkev sv. Križa v Armeškem je imela 2 oltarja s slabima antependijema in 2 zvana.

Podružnična cerkev sv. Kancijana v Rožnem je imela oltar s poškodovanim antependijem in 2 zvana.

Podružnična cerkev Janeza Evangelista na Cesti v Senovem je imela 3 oltarje brez antependijev. Bila je brez križa na prižnici in brez stropa. Zaradi zanemarjenosti ni bila primerna za božjo službo.

Podružnična cerkev sv. Jakoba v Šedmu je imela 3 oltarje, od teh 2 brez križev in antependijev, in 2 zvana, ne pa stropa in križa na prižnici. Mežnar je v njej hranil žito in orodje.

Podružnična cerkev sv. Neže v Reštanju je imela 2 oltarja in raztrgan antependij. Bila je brez stropa, spovednice in križa na prižnici, imela pa je majhen zvon. Porušena je bila januarja 1920.

Podružnična cerkev sv. Jošta v Reštanju je imela 3 oltarje z 2 raztrganima antependijema. Bila je brez spovednice in brez križev na 1 oltarju in prižnici. Imela je 2 zvona. Tudi v njej je mežnar hranil žito in orodje.

Javna kapela sv. Nikolaja (in Katarine) v gradu Rajhenburg s slabim stranskim oltarjem sv. Katarine je hranila lobanji dveh sprtih bratov, ki sta se v dvoboju sočasno ustrelila v glavi.

Leta 1773 je bilo naštetih 12 od 15 podružničnih cerkev ter kapeli sv. Mihaela na župnijskem pokopališču in sv. Nikolaja v gradu, niso pa bile našteje podružnične cerkve sv. Mohorja in Fortunata, Janeza Evangelista in sv. Križa ter ona sv. Luke, ki se omenja l. 1652.

3. Župnija sv. Ruperta na Vidmu, od srede 11. stoletja sedež pražupnije, njen patron in odvetnik je bila kostanjeviška cisterca.

Župnijska cerkev sv. Ruperta je l. 1760 imela 4 oltarje, slabo vzdrževan krstilnik, spovednice brez podob, glavni oltar brez stenske omarice za sv. olja in stransko kapelo brez opreme. Leta 1773 je bila cerkev v redu, imela je 2 spovednici in 6 podružničnih cerkev, ki pa niso bile vizitirane. Šlo je za podružnice: sv. Mihaela s pokopališčem v Stari vasi, sv. Nikolaja v Starem gradu, Brezmadežne device Marije v Dolnji vasi, sv. Marjete (l. 1594 sv. Magdalene in Matere božje) na Libni, sv. Primoža in Felicijana na Kremenu in sv. Jurija (l. 1773 sv. Vida!) v Zdolah.

4. Župnija sv. Lovrenca v Brežicah (vikariatna župnija pred 1436, župnija pred 1522), patron in odvetnik kostanjeviška opatija.

Župnijska cerkev sv. Lovrenca je l. 1760 imela 6 oltarjev, ki pa enako kot cerkev niso bili posvečeni. Ker so frančiškani ob nedeljah in praznikih motili obredno dejavnost župnije, naj bi se medsebojno uskladili. Leta 1773 ni imela stenske omarice za sv. olja, zato pa 2 spovednici in 4 podružnične cerkve: sv. Roka v predmestju, sv. Nikolaja, sv. Lenarta (l. 1760 Božjega groba) in sv. Florijana v mestu, nista pa omenjeni kapeli sv. Mihaela na župnijskem pokopališču in sv. Križa v gradu Brežice.

5. Župnija Marijinega imena v Dobovi (vikariat 1760, vikariatna župnija 1765, župnija 1784)

Njena cerkev je l. 1760 imela 4 oltarje, a nepopolne spovednice in pokopališče brez osarja. K vikariatu sta l. 1760 spadali podružnični cerkvi sv. Trojice ter sv. Fabijana in Sebastijana v Mostecu, čeprav sta naštetih še pri brežiški župniji.

6. Župnija sv. Mihaela v Pišecah (vikariatna župnija 1471, župnija 1651) se je izločila iz videmske župnije. Njena cerkev je l. 1760 imela 3 oltarje, vendar slabo streho. K njej je spadalo 6 podružničnih cerkev:

sv. Križa v Dednji vasi, sv. Ulrika v Slopnem, sv. Jakoba na Malem vrhu, sv. Jerneja v Blatnu na Artiškem bregu, sv. Barbare v Rovišah, sv. Jedrti v Pavlavasi in kapela Marijinega vnebovzetja v gradu Pišce.

7. Župnija sv. Martina v Sromljah (župnija od 1753) se je l. 1753 izločila iz videmske župnije. Leta 1760 njena cerkev še ni bila posvečena, imela je 5 oltarjev in spovednico ter tlak, potreben popravila. Župljani naj bi pospešili dograditev župnišča. Imela je 2 podružnični cerkvi:

Janeza Nepomuka na Volčjem in sv. Duha v Artičah.

Ostalih pet župnij je jožefinskega in postjožefinskega izvora:

8. Župnija sv. Duha v Artičah (lokalna kaplanija 1787, župnija 1799) brez podružničnih cerkva.

9. Župnija Marijinega vnebovzetja v Kapelah (župnija 1786) s podružničnima cerkvama sv. Trojice in sv. Križa.

10. Župnija Marijinega vnebovzetja v Koprivnici (župnija 1780) s podružničnima cerkvama sv. Martina na Velikem Kamnu in sv. Jošta v Reštanju.

11. Župnija sv. Lenarta v Zabukovju (lokalna kaplanija 1786, župnija 1812) s podružničnimi cerkvami sv. Primoža in Felicijana na Mrzli planini, sv. Jurija v Trnovcu in Naše ljube gospe v Podgorju.

12. Župnija sv. Jurija v Zdolah (lokalna kaplanija 1789, župnija 1874) s podružnično cerkvijo sv. Vida v Kostanjku.

VI. Ozemlje nekdanje pražupnije sv. Martina v Laškem.

1. Župnija sv. Martina v Laškem, od začetka 11. stoletja sedež pražupnije, od l. 1756 nadžupnije, katere patron in odvetnik je bil cesar.

Župnijska cerkev sv. Martina je l. 1751 imela 10 oltarjev in 4 zvonove, a nobene spovednice, pač pa na pokopališču kapelo Janeza Krstnika z oltarjem in 18 podružničnih cerkev. Leta 1756 je bilo od 10 oltarjev 5 opremljenih s prenosnimi oltarji, oni Frančiška Ksaverija pa je stal v lastni kapeli. Krstilnik naj bi dobil podobo Jezusovega krsta. Leta 1760 je imela 10 oltarjev in 5 spovednic. Pri njej je bilo 5 vikariatnih in 5 podružničnih cerkva. Blizu podružnične cerkve Brezmadežne device Marije v Gradcu se je pri kapeli Bičanega zveličarja ponoči prikazovala svetloba, zato so napol podrtu kapelo obnovili, nakar je nadškof njen oltar opremil s prenosnim oltarjem in s tem omogočil maševanje v njej. V župnijski cerkvi naj bi s prispevki postavili nov glavni oltar. Določeno je bilo, da naj se maše pri minoritih ob nedeljah in praznikih časovno uskladijo z onimi pri župniji, zato se zastavlja vprašanje, kje so minoriti v Laškem opravljali svoje obrede. Leta 1773 so sv. olja še vedno hranili pri krstilniku, zato naj bi uredili stensko omarico pri glavnem oltarju. Od 10 oltarjev je bil zlasti lep novi glavni. Pri dobro urejeni kapeli Janeza Krstnika na pokopališču naj bi popravili streho in uredili vhodne stopnice. V okviru župnije sta tega leta obstajala beneficiata pri podružnični cerkvi sv. Elizabete in sv. Mihaela, vikariata pri cerkvah sv. Ruperta in sv. Jedrti, župniji v Dolu in Radečah onkraj Save ter kaplanija v gradu Novi dvor pri Radečah. Leta 1751 je župnija premogla še 19 podružničnih cerkva:

sv. Jakoba v Dolu s 4 oltarji,

Janeza Evangelista in Janeza Krstnika pri Dolu z 1 oltarjem,

sv. Ruperta v Brezah nad Laškim s 3 oltarji,

sv. Štefana v Turjah s 3 oltarji (spuščena je južno od nje stoječa podružnična cerkev sv. Jurija, ker je do l. 1769 pripadala župniji v Radečah),

sv. Doroteje, neposvečena, ki se pozneje več ne omenja,

sv. Marjete s 3 oltarji, ki se pozneje več ne omenja, ker je bila istovetna z ono pri Rimskih Toplicah,

sv. Lenarta na Vrhu nad Laškim s 4 oltarji in 3 zvonovi (od l. 1789 sedež kuracije),

sv. Mohorja in Fortunata v Šmohorju nad Laškim (na Javorniku) s 3 oltarji, od katerih je imel zadnji "grdo" podobo, a brez spovednice in križa v zakristiji,

sv. Petra pri Brezah (nad Lahomnico) pri Laškem s 5 oltarji,

sv. Jedrti nad Laškim s 4 oltarji in pokopališčem, ki naj bi dobila 3 spovednice in je l. 1756 postala sedež vikariata,

sv. Nikolaja v Lažišah brez oltarjev, ker je bila ravnokar v gradnji. Leta 1756 je imela 4 oltarje (zadnjega s podobo sv. Ignacija) in 2 zvana,

sv. Magdalene in Jakoba v Govcah s 3 oltarji. V njej naj bi poravnali tlak, uredili vhod, obnovili sončno uro in popravili oltarje,

Brezmadežne device Marije na Svetini s 3 oltarji in kapelo sv. Ane (sedaj Križa) z 1 oltarjem ob njej,

sv. Katarine v Kuretnem s 3 oltarji in pokopališčem, l. 1756 tudi 3 zvonovi, **sv. Krištofa na Gramnu** z oltarjem, a brez spovednice, l. 1756 tudi z 2 zvonoma in prižnico brez križa,

sv. Mihaela nad Laškim s 5 oltarji, katerih dva sta l. 1756 imela slaba antependija. Imela je tudi 4 zvonove in spovednico brez rešetk, potrebovala pa bi vsaj še eno,

Brezmadežne device Marije v Gradcu s 3 oltarji in pokopališčem, ki bi potrebovala vsaj 2 spovednici. Cerkev, katere advokat je želel postati trški magistrat, je l. 1756 imela 3 oltarje, 3 zvonove in obzidano pokopališče. Želeno je bilo, da bi zvonik zaradi lepšega videza cerkve prestavili pred njeno glavno (zahodno) fasado,

sv. Marjete pri Rimskih Toplicah s 3 oltarji in pokopališčem je l. 1756 imela 2 zvonova, a nobene spovednice, zakristija pa ne umivalnika.

sv. Elizabete v novem špitalu, katere advokat je bil cesar, je l. 1756 imela oltar z beneficijem, l. 1773 naj bi zazidali zidno omarico na evangelski strani kora.

Javna kapela Antona Padovanskega v Toplicah je l. 1756 premogla oltar in zvon. Ni pa omenjena nekdanja kapela Naše gospe v Starem špitalu, ker ni več obstajala.

2. Župnija sv. Ruperta v Trobnem Dolu-Brezah (vikariatna župnija 1756, župnija 1782), katere patron in odvetnik je bil laški nadžupnik, je bila ustanovljena l. 1756 kot vikariatna župnija.

Njena cerkev je takrat imela 3 oltarje, manjkali pa so križ na prižnici, podoba Janeza Krstnika na krstilniku, rešetke na spovednici, umivalnik v zakristiji in mreža na osariju. Leta 1760 vsega tega še vedno ni imela. Leta 1773 se ponovno omenja kot sedež vikariata, a je že l. 1782 postala prava župnija. Pri njej so bile 3 podružnične cerkve in javna kapela:

Podružnična cerkev sv. Petra je l. 1756 imela 5 oltarjev in prižnico brez križa,

Podružnična cerkev Brezmadežne device Marije na Svetini je l. 1756 imela 3 oltarje, prižnico brez križa in 3 zvonove, ne pa spovednice in križa v zakristiji,

Podružnična cerkev sv. Ane (sedaj Križa) je l. 1756 imela 3 oltarje, katerih eden je bil brez križa,

Javna kapela sv. Florijana pri glažuti grofa Antona Gaisrucka, ki je bil njen advokat, je imela en oltar.

3. Župnija sv. Jedrti nad Laškim (vikariat 1756, vikariatna župnija 1760, župnija 1788), katere patron je bil laški nadžupnik, je bila ustanovljena l. 1756 kot vikariat. Takrat je njena cerkev imela 4 oltarje in 3 zvonove. L. 1760 je postala vikariatna župnija, a se l. 1773 ponovno omenja kot vikariatna, nakar je l. 1788 postala prava župnija. Pri njej je bila

Podružnična cerkev sv. Magdalene v Govcah, ki je l. 1756 imela 3 oltarje, od teh 2 s slabima antependijema, prižnico brez križa in 2 zvona.

4. Župnija sv. Jakoba v Dolu (vikariatna župnija 1756, župnija 1771), katere patron in odvetnik je bil laški nadžupnik, je bila ustanovljena l. 1756 kot vikariatna župnija. Takrat je njena cerkev imela 4 oltarje in 3 zvonove, a nobene spovednice, krstilnik pa je bil brez podobe Janeza Krstnika. Imela je 2 podružnični cerkvi:

Podružnična cerkev sv. Štefana v Turjah je l. 1756 imela 4 oltarje, 2 zvona in prižnico brez križa,

Podružnična cerkev Janeza Krstnika (in Evangelista) je l. 1756 imela 1 oltar in 1 zvon,

Podružnična cerkev sv. Jurija pri Turjah je do l. 1769 spadala pod radeško vikariatno župnijo.

5 Župnija sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu (vikariat že 1269, vikariatna župnija pred 1540), njen patron in odvetnik je bil laški nadžupnik.

Leta 1756, ko je bila označena še kot vikariatna župnija, je njena cerkev sv. Helene premogla 4 oltarje in 5. v pokopališki kapeli Frančiška Ksaverija. Njen župnik, znani kronist J. K. Gajšnik, je tega leta vizitatorju obljubil več knjig iz župnijske knjižnice za potrebe goriškega seminarja (semenišča). Leta 1760, ko je dobila nov zvon, naj bi spovednici dopolnili s podobami, krstilnik pa z dostojnejšo sliko Kristusovega krsta v Jordanu. Leta 1773 je v cerkvi manjkala zidna omarica za sv. olja pri glavnem oltarju, imela pa je 3 spovednice. Ker je bila majhna, naj bi zgradili novo, večjo cerkev. Leta 1760 je premogla 10 podružničnih cerkev, ni pa omenjena kapela sv. Florijana v Loki.

Podružnična cerkev sv. Lovrenca na Gori, katere odvetnik je bilo gospostvo Loka, je imela 3 oltarje in 2 zvona, ne pa križev na prižnici in v zakristiji.

Podružnična cerkev sv. Kolomana v Lokavcu, katere odvetnik je bilo gospostvo Sevnica, je imela 3 oltarje in 2 zvona, ne pa osarija na pokopališču.

Podružnična cerkev sv. Jošta na Lisci je imela 3 oltarje, katerih stranska sta potrebovala nova antependija, in 2 zvona.

Podružnična cerkev Janeza Krstnika na Razboru je imela 3 oltarje, ki so potrebovali 2 nova antependija, in 2 zvona, a ni premogla ne prižnice ne spovednice in ne zaporne mreže na osariju.

Podružnična cerkev sv. Jurija v Šentjurju na Polju pri Loki je imela 3 oltarje in 2 zvona, potrebovala pa bi boljša antependija in spovednico.

Podružnična cerkev sv. Trojice na Lipi je imela 3 oltarje, ki so potrebovali 2 nova antependija, in 3 zvonove, ni pa imela prižnice in ne spovednice.

Podružnična cerkev sv. Kancijana na Kremenu je imela 3 oltarje brez 2 križev in 2 zvona, ne pa prižnice, spovednice in zakristije.

Podružnična cerkev sv. Fabijana in Sebastijana na Poljani je imela 3 oltarje, katerih glavni je rabil nov antependij.

Podružnična cerkev sv. Duha na Čelovniku je imela 3 oltarje in 2 zvona, ne pa spovednice in križa na enem od oltarjev.

Podružnična cerkev sv. Mihaela v Kmpoljah je imela 3 oltarje, katerih zadnji je rabil nov antependij, 2 zvona in osarij na pokopališču. V cerkvi je visela slika treh bratov duhovnikov, ki so vodili loško župnijo na začetku prejšnjega (pač 17.) stoletja.

Javna kapela Marijinega oznanjenja v gradu Gomili je imela oltar in zvon.

Tako podružnična cerkev sv. Mihaela v Kmpoljah kot kapela v gradu Gomili sta stali onkraj Save na Kranjskem. Pripadali sta sicer župnji v Loki, a bi dejansko morali župnji v Boštanju.

6. Župnija sv. Petra v Radečah (vikariat pred 1451, vikariatna župnija 1618), katere patron in advokat je bil laški nadžupnik, je ležala onkraj Save na Kranjskem, vendar je spadala pod savinjski arhidiakonot, saj je še l. 1594 sodila kot vikariat pod vikariatsko župnijo sv. Helene v Loki. Leta 1756, ko se omenja kot vikariatna župnija, je njena cerkev sv. Petra imela 7 oltarjev in 3 zvonove ter na pokopališču osarij brez mreže. Pri njej je bilo tega leta 8 podružničnih cerkev:

Podružnična cerkev sv. Martina v Vrhovem je imela 3 oltarje in 3 zvonove, ne pa spovednice, križa na prižnici in umivalnika v zakristiji.

Podružnična cerkev sv. Jurija pri Turjah je imela 3 oltarje in 3 zvonove, ne pa spovednice ter križev na prižnici in v zakristiji, pa tudi ne mreže pri osariju. Zunaj pokopališča je stala zanemarjena kapela sv. Ahacija, v kateri se ni smelo maševati. Leta 1769 je prešla v sestav župnije v Dolu.

Podružnična cerkev sv. Nikolaja v Močilnem, katere odvetnik je bilo gospostvo Radeče, je imela 4 oltarje in 3 zvonove. Prižnica je bila brez križa, pokopališče brez osarija.

Podružnična cerkev Brezmadežne device Marije v Širju, katere odvetnik je bil laški nadžupnik, je imela 3 oltarje in 2 zvona, a ne prižnice in ne spovednice, zakristija je bila brez križa in osarij brez mreže.

Podružnična cerkev sv. Urbana, katere odvetnik je bilo gospostvo Šaftenberg, je imela 2 oltarja in 2 zvona, ne pa prižnice in ne križa v zakristiji.

Podružnična cerkev sv. Treh kraljev na Brunku, katere odvetnik je bil laški nadžupnik, je imela 5 oltarjev in 3 zvonove, Marijina kapela ob njej pa 2 oltarja.

Podružnična cerkev sv. Pankracija (sedaj Žalostne matere božje) v Žebniku, katere odvetnik je bilo gospostvo Radeče, je imela glavni oltar s počeno menzo, drugi sv. Matije pa je bil sploh uničen. Premogla je 2 zvona.

Podružnična cerkev sv. Katarine v Jelovem, ki je stala na zemljišču ljubljanskih avguštincev in katere odvetnik je bil laški nadžupnik, je imela 2 oltarja in 2 zvona.

Na ozemlju župnije Loka je stala nekdanja sožupna cerkev

sv. Ilja v Zidanem Mostu, katere vikariatni župnik se omenja že l. 1297. Prvotno je spadala pod laško pražupnijo, od l. 1423 pa pod patronat kartuzije Jurklošter. Ko je bila ta l. 1595 ukinjena in dodeljena jezuitom, je prešla pod ingerenco graškega jezuitskega konvikta. Ker ta ni dovoljeval rednih vizitacij, cerkev že preko 25 let ni bila pregledana.

7. Župnija sv. Mavricija v Jurkloštru

Nekdanji kartuzijanski samostan v Jurkloštru je med leti 1595 in 1773 pripadal graškemu jezuitom. Zaradi tega njegova cerkev sv. Mavricija ni bila vizitirana s strani nadškofa. Sedež kuracije je postala l. 1856, župnije pa celo šele l. 1891.

8. Župnija sv. Lenarta na Vrhu nad Laškim, ustanovljena l. 1789 kot kuracija in l. 1873 župnija, je bila brez podružničnih cerkva.

9. Župnija sv. Marjete pri Rimskih Toplicah, ustanovljena l. 1789 kot kuracija in l. 1873 kot župnija, je imela podružnično cerkev sv. Antona opata v Toplicah.

10. Župnija sv. Nikolaja nad Laškim, ustanovljena l. 1787 kot kuracija in l. 1873 župnija, je bila brez podružničnih cerkva.

11. Župnija Janeza Krstnika na Razboru, ustanovljena l. 1788 kot lokalija in l. 1867 kot župnija, je imela podružnični cerkvi sv. Jošta na Lisci in sv. Kancijana na Kremenu.

12. Župnija Matere božje v Širju, ustanovljena l. 1787 kot lokalija, 1811 kuracija, 1874 župnija, je bila brez podružničnih cerkva.

Laška pražupnija je na južni (kranjski) strani Save poleg radeške vikariatne župnije obsegala po F. Kovačiču še župnijo sv. Križa v Boštanju, po J. Höflerju pa župnijo sv. Križa v Svibnem. Vendar pa obema trditvama oporeka cerkveno-pravna usoda tega ozemlja v srednjem veku. Savinjski arhidiaconat ni namreč nikoli obsegal ozemlja boštanske župnije, pač pa do l. 1461 onega svibenske in do l. 1786 radeške, od katerih je druga zagotovo nastala iz laške, medtem ko je bila prva vedno tesneje povezana z braslovsko, iz katere se je v l. pol. 13. stol. izločila. Temu dejstvu je l. 1461/63 sledila tudi njuna sočasna inkorporacija v novo ustanovljeno ljubljansko škofijo, zaradi česar sta izpadli iz ingerence

savinjskega arhidiakonata, ki je bil odtlej južno od Save upravno omejen le še na ozemlje kasnejše radeške župnije. S cerkveno reorganizacijo l. 1786, ko je Sava postala meja med lavantinsko in ljubljansko škofijo, je tudi radeška župnija dokončno prešla pod ljubljansko škofijo. Kot nekako nadomestilo za nastalo izgubo, ki jo je s tem utrpel laški dekanat, lahko smatramo dejstvo, da je ta l. 1786 oziroma 1860 dobil trboveljsko župnijo, ki je dotlej vedno pripadala braslovski pražupniji oziroma pozneje njenemu dekanatu. Ta cerkvenoupravna sprememba je tako močno zabrisala zgodovinsko dejstvo, da je prvotno enako kot laška tudi braslovška pražupnija segala do Save in še preko nje na kranjsko stran, da se ga danes večinoma sploh več ne zavedamo.

Iz vizitacijskih zapisnikov, zlasti onih goriške nadškofije iz let 1751-73, je razvidno, da se je ozemlje Posavinja in Posavja cerkvenoupravno vedno bolj členovito organiziralo. Iz prvotnih 6 pražupnij (Šempetra-Žalca, Nove Cerkve, Ponikve, Križa-Slatine, Vidma in Laškega) je do konca 16. stoletja nastalo 22 župnijskih enot (Celje, Žalec, Gotovlje, Polzela, Šmartno ob Paki, Teharje; Nova Cerkve; Ponikva, Šentjur, Šmarje, Zibika, Lemberg; Slatina, Kostrivnica, Rogatec; Videm, Brežice, Rajhenburg, Sevnica; Laško, Loka in Radeče), katerih število se je do jožefinskih cerkvenih reform povečalo na 36 (Galicija; Vojnik, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini; Dramlje, Slivnica, Kalobje; Vonarje, Dobovec; Pišce, Sromlje; Jedrt nad Laškim, Dol, Trobni Dol), do l. 1937 pa na 56 (Šempeter, Andraž nad Polzelo; Frankolovo, Jošt na Kozjaku; Vid pri Grobelnem, Štefan pri Zibiki; Medvedje selo, Stojno selo; Dobova, Artiče, Kapele, Koprivnica, Zabukovje, Zdole; Jurkloster, Lenart nad Laškim, Marjeta pri Rimskih toplicah, Miklavž nad Laškim, Razbor in Širje), k njim pa je treba prišteti še priključeno župnijo Črešnjice. Od jožefinskih župnij jih je večina prešla razvojne stopnje lokalije (vikariata), kuracije (vikariatne župnije) in nekatere šele po sredini 19. stoletja samostojne (prave) župnije.

Od preselitev župnijskih sedežev je omeniti tri: leta 1768 se je sedež kostrivniške župnije preselil od cerkve sv. Lenarta v Dreveniku v l. 1766 zgrajeno cerkev Matere božje v Kostrivnici, leta 1786 sedež leंबरške župnije od cerkve sv. Nikolaja v Lembergu v l. 1754 zgrajeno cerkev Matere božje na Sladki Gori (ki je zamenjala starejšo podružnično cerkev sv. Marjete) in leta 1914 sedež rajhenburške župnije iz cerkve sv. Petra (in Pavla) pri trgu v tedaj zgrajeno cerkev Lurške Matere božje istotam. Slednja je l. 1929 dobila (redok) častni naslov basilica minor.

Nove stavbe so dobile župnijske cerkve na Teharjah 1908, v Žalcu 1906, Vojniku 1899, Slatini 1864, Vidmu 1897, Sevnici 1862, Dolu 1908, Radečah 1911, Razboru 1868, Dobrni 1844, Joštu na Kozjaku 1884, Artičah 1824, Dobovi 1865. Velike prezidave pa so doživele one v Šempetru v Savinjski dolini 1859 in 1913, Šmarjeti pri Rimskih Toplicah 1905, Šmartnem v Rožni dolini 1856, Dramljah 1904, Kalobju 1804, Kapelah 1907, Zdolah 1875.

Poleg cerkva, ki so bile že od prej župnijske ali pa so to postale v 2. pol. 18. in v 19. stoletju, je na obravnavanem ozemlju obstajalo še okoli 174 podružničnih cerkva (podružnic). Tako veliko število podružnic je šlo sredi 18. stoletja predvsem na račun župnij v Šentjurju (12), Sevnici (18), Rajhenburgu (15), Laškem (20), Loki (10), Slatini (9) in Radečah (8), saj je samo teh 7 premoglo 92 podružnic. Do leta 1937 se je skupno število podružnic zmanjšalo na 134, torej je padlo za 40 enot, kar gre na račun dejstva, da jih je 19 postalo župnij, 9 jih je l. 1789 prešlo v ljubljansko škofijo, 16 jih je do l. 1937 propadlo (sv. Andreja v Celju, sv. Ulrika na Polzeli, Janeza Krstnika v Vizorah in sv. Tomaža v Landeku v strmski župniji, sv. Marjete v Šmarjeti in sv. Miklavža v Arclinu v vojniški župniji, sv. Magdalene in Matere božje na Libni v videmski župniji (sedaj stoji tam podružnična cerkev sv. Marjete), sv. Nikolaja in sv. Florijana v brežiški župniji, sv. Filipa Nerija v

Prelogah v šmarski župniji, sv. Agatona v sevniški župniji, sv. Neže na Reštanju v rajhenburški župniji, sv. Marjete pri Kalobju v šentjurski župniji, sv. Magdalene v Vršni vasi v zibiški župniji, sv. Elizabete v špitalu v laški župniji ...), štiri pa so nastale na novo: sv. Trojice na Gojki pri Frankolovem l. 1848, Lurške matere božje pri Koprivnici l. 1885, sv. Luke v Tremerjah l. 1825, Lurške matere božje pri Rimskih Toplicah l. 1886.

Če k 36 župnim in 174 podružničnim cerkvam prištejemo še licencirane kapele (do 19. stoletja večinoma po gradovih, nato po trgih in mestih), ki jih je bilo v času goriških vizitacij 38, leta 1937 pa 37 (večinoma iz 19. in začetka 20. stoletja), pridemo do spoštovanja vrednega števila okoli 250 sakralnih objektov. Iz povedanega spoznamo, da je število župnijskih cerkva vztrajno naraščalo, saj se je v 3 stoletjih skoraj potrojilo, da pa je število podružničnih cerkva nekoliko upadlo, čeprav jih je do leta 1937 relativno malo dejansko propadlo. Kar namreč velja za gradbeno usodo župnih cerkva, velja tudi za podružnice. Tudi od teh so bile mnoge prezidane, povečane ali kako drugače obnovljene, le redke pa na novo zgrajene kot n. pr. ona sv. Katarine v Lembergu l. 1843. Zlasti za Posavje, kjer so se razvile župnije z velikim številom podružnic in relativno revnim prebivalstvom, velja, da se le-te niso tako pogosto obnavljale kot one v bogatejšem Posavinju.

Ker so večje cerkve premogle po 5 in več oltarjev (v Celju in Laškem po 10, na Ponikvi, v Šentjurju, Vidmu in Radečah po 7, v Petrovčah in Brežicah po 6, pri sv. Jožefu v Celju, v župnijski in Anini cerkvi na Teharjah, Polzeli, Andražu nad Polzelo, Kancijanu pri Zalcu, Gotovljah, Novi Cerkvi, Šmartnem v Rožni dolini, župni in Marijini cerkvi v Vojniku, Roku nad Šmarjem, Zibiki, Slatini, Medvedjem selu, Vonarju, Rogatcu, Koprivnici, Sromljah, pri sv. Petru in sv. Mihaelu nad Laškim, Treh kraljih v Brunku ... po 5), mnoge po 4, večina po 3 (zlasti podružnične cerkve) in le redke po 2 ali celo en oltar, smemo povprečno šteti po 3,5 oltarja na cerkev, kar znese, če upoštevamo še kapele s po enim oltarjem, okoli 780 oltarjev. S podobnim izračunom pridemo do okoli 450 zvonov, 180 prižnic, 100 orgel in mnoge druge opreme, ki je napolnjevala obravnavane cerkve. Iz tega približnega izračuna spoznamo, koliko likovnega bogastva je bilo zbranega v naših relativno skromnih cerkvah in kolikšno umetnostno vlogo (tudi besedno in glasbeno) je odigrala baročna cerkev pri posredovanju svojega poslanstva med verniki, kar se je takrat enačilo z malodane celotnim narodom.

Dodatek:

Če k cerkvam, obstoječim na ozemljih salzburškega spodnještajerskega in patriarškega savinjskega arhidiakonata, prištejemo še preostale cerkve, ki so nastale na ozemljih salzburškega spodnjekoroškega ter madžarskih mursko-soboškega in beksinskega arhidiakonata, dobimo zaokroženo gradbeno podobo sedanje mariborske (prvotno lavantinske) škofije v letu 1937.

Salzburški spodnjekoroški arhidiakonot je na sedanjo državno in s tem tudi škofijsko ozemlje segal le s pražupnijo Labot, katere vzhodni del je segal po Dravski dolini med reko in Kozjakom do prastare javno- in cerkvenoupravne meje na rečici Črmenici, ki se pri Ožbaltu zliva v Dravo. Na tem ozemlju so se do leta 1937 razvile župnije:

1. **Sv. Vida v Dravogradu**, ki je postala l. 1237 sedež labotske pražupnije in l. 1245 proštije ter je na začetku 16. stoletja svoj sedež preselila k podružnični cerkvi Janeza Evangelista zunaj trga. Njene podružnične cerkve so bile: sv. Vida v trgu, sv. Lenarta na Viču, sv. Boštjana v Dravski dolini in sv. Magdalene v Vratih.

2. **Župnija Janeza Krstnika na Ojstrici** (prvotno dravograjska podružnična cerkev, od 1784 župnija) s podružnično cerkvijo sv. Duha.

3. Župnija sv. Mihaela v Marenbergu (župnija že 1255) s podružničnimi cerkvami: sv. Ilja v Zgornji Vižingi, sv. Martina v Spodnji Vižingi, sv. Treh kraljev na Radlu, sv. Janeza na Suhem vrhu na Radlu in sv. Lenarta pri Soboti onkraj državne meje.

4. Župnija sv. Marjete na Muti (prvotno marenberška podružnična cerkev, od 1456 vikariatna župnija, od 1545 župnija) s podružničnimi cerkvami: Janeza Krstnika na Spodnji Muti, sv. Petra v Ribičjem, sv. Primoža in Felicijana na Radlu, sv. Štefana na Gortini.

5. Župnija Matere božje v Breznu (prvotno remšniška podružnična cerkev, od 1312 župnija) brez podružničnih cerkva.

6. Župnija sv. Ožbalta ob Dravi (prvotno brezenska podružnična cerkev, od 1786 župnija) brez podružničnih cerkva.

7. Župnija sv. Jurija na Remšniku (župnija od 1201) s podružničnimi cerkvami: sv. Pankracija na Radelci, sv. Urbana in sv. Jakoba na Soboti onkraj državne meje.

8. Župnija sv. Katarine na Kapli (prvotno remšniška podružnična cerkev, od 1749 vikariat, od 1795 župnija) brez podružničnih cerkva.

9. Župnija sv. Jerneja nad Muto (prvotno muška podružnična cerkev, od 1790 župnija) brez podružničnih cerkev.

10. Župnija sv. Šimona in Jude na Pernicah (prvotno marenberška podružnična cerkev, od 1636 vikariat, od 1756 župnija) s podružnično cerkvijo sv. Urbana na Planini iz let 1825-33.

Leta 1937 je torej na obravnavanem ozemlju obstajalo 10 župnij z 10 župnijskimi in 16 podružničnimi cerkvami.

Na ozemlju Prekmurja, ki je cerkvenoupravno od l. 1777 spadalo pod sombo-
teljsko in od l. 1923 lavantinsko škofijo, je bilo l. 1937 18 župnij, od teh 6 v len-
davskem in 12 v murskosoboškem dekanatu, med njimi one v Lendavi, Turnišču
in Murski Soboti v svojstvu pražupnij. Značilno za Prekmurje je, da imajo le
redke župnije podružnice, zato pa vse mnogo vaških, pogosto mašno opravičnih
kapel. Tako je l. 1937 18 župnij premoglo le 7 podružnic, toda kar okoli 70 kapel.

Slo je za župnije: sv. Katarine (prvotno Marije) v Lendavi z ekspozituro sv.
Petra in Pavla v Hotizi in kapelo sv. Trojice v Goricah, sv. Ladislava v Beltincih
s podružnično cerkvijo sv. Štefana v Dokležovju, Gospodovega vnebohoda v
Bogojini, sv. Križa v Črensovcih, sv. Jakoba v Dobrovniku s podružnično cerkvijo
sv. Martina v Kobilju, Matere božje v Turnišču z ekspozituro Srca Jezusovega v
Veliki Polani, sv. Nikolaja v Murski Soboti, sv. Jožefa v Cankovi, Matere božje v
Gornji Lendavi s podružnično cerkvijo sv. Kozme in Damijana v Kuzmi, sv. Trojice
v Gornjih Petrovcih s podružnično cerkvijo sv. Ane v Boreči, sv. Jurija v Roga-
ševcih, sv. Benedikta v Kančevcih s podružnično cerkvijo sv. Nikolaja v Selu,
Marijinega obiskovanja v Markovcih, sv. Martina v Martjancih, sv. Sebastijana v
Pečarovcih, sv. Helene na Pertoči, Marijinega rojstva v Tišini in sv. Nikolaja v
Velikih Dolencih s podružnično cerkvijo sv. Martina v Domanjševcih.

Stavbni fond prekmurskih župnij (brez one na Hodošu, ki je l. 1826 pogorela,
in protestantskih seveda) je zaradi mnogih prezidav relativno mlad, kar velja
tako za župnijske kot za podružnične cerkve, posebno pa za kapele, ki so večinoma
iz 19. in 1. pol. 20. stoletja. Od župnijskih cerkva je ona v Lendavi iz l. 1751,
njena ekspozitura na Hotizi iz l. 1925, v Beltincih iz let 1742 in 1910, v Bogojini
iz l. 1927 z ostanki stare iz 14. stol., v Črensovcih iz 1860, v Dobrovniku iz 1797,
v Turnišču nova iz 1914, stara iz 13. in 14. stol., njena ekspozitura v Veliki
Polani iz 1924, v Murski Soboti iz 1912 s prezbiterijem in zvonikom iz 14. stol.,
v Cankovi iz 1737 in 1754, v Gornji Lendavi iz 15. stol., v Gornjih Petrovcih iz
14. in 15. stol., v Rogaševcih iz 1925 z ostanki stare iz 14. stol., v Kančevcih iz
1896, v Markovcih iz 1884, v Martjancih iz 1392, na Pečarovcih iz 1824, v Pertoči

iz 16. in 18. stol. (sedanja je iz 1963), v Tišini iz 14. in 16. stol., v Velikih Dolencih iz 1766 z ostanki stare iz 14. stoletja. Med podružnicami je ona v Goricah nad Lendavo iz 1728, v Kobilju iz 1925, v Dokležovju iz 1844, v Kuzmi iz 1863, v Boreči iz 1521, v Selu iz 2. četrtine 13. stol. in v Domanjševcih iz 1. pol. 13. stoletja.

Če strnemo podatke, ki nam jih ponujajo vizitacijski zapisniki iz 17. in 18. stoletja, ter jih primerjamo s podatki o številčnem stanju cerkva v mariborski škofiji iz leta 1937, ugotovimo, da se je globalno število cerkva, ki se je leta 1937 vrtelo okoli številke 620, v 150 letih zmanjšalo za dobrih 5 odstotkov. Močneje se je številčno razmerje spreminjalo le med župnimi in podružnimi cerkvami. Medtem ko je število župnij in s tem župnijskih cerkva stalno naraščalo, se je število njihovih podružnic manjšalo. Tako je obstajalo na začetku 13. stoletja na obravnavanem ozemlju le 26 (pra)župnij, od teh dve v Prekmurju, okoli leta 1500 49, od teh 7 v Prekmurju, okoli leta 1785 190, od teh 14 v Prekmurju, leta 1937 pa 255, od teh 18 v Prekmurju. Število podružnic se je v obratnem razmerju manjšalo, tako da je s 462 v času jožefinskih reform padlo na 365 leta 1937. Iz tega sledi, da se je od konca 18. stoletja do leta 1937 število župnij povečalo za 65, število podružnic pa zmanjšalo za 99 ter da je konkretna globalna izguba cerkvenega fonda znašala vsega 34 podružničnih cerkva.

Če sledimo spreminjanju števila župnij in podružnih cerkva po geografskih enotah, potem ugotovimo, da je bilo ob koncu 18. stoletja:

na ozemlju severnega Podravja vključno s Prekmurjem 48 župnijskih in 62 podružničnih cerkva,

na ozemlju južnega Podravja 64 župnijskih in 114 podružničnih cerkva,

na ozemlju Posavinja in Posavja 78 župnijskih in 288 podružničnih cerkva, da je torej njihovo število znašalo 190 župnijskih in 464 podružničnih cerkva oziroma v skupnem seštevku 654 cerkvenih objektov.

Leta 1937 je bilo v 1. geografski enoti 82 župnijskih in 42 podružničnih cerkva,

v 2. geografski enoti 71 župnijskih in 95 podružničnih cerkva

in v 3. geografski enoti 102 župnijskih in 228 podružničnih cerkva

oziroma skupaj 255 župnijskih in 365 podružničnih cerkva, kar je zneslo 620 objektov.

Število župnijskih cerkva je torej v 150 letih narastlo s 190 na 255 ali za 65 objektov, število podružnic pa je padlo s 464 na 365 ali za 99 objektov. Ker je večina župnijskih cerkva nastala iz podružničnih, znaša njihov manko v globalu le (okoli) 34 objektov, to je podružnic, ki so tudi dejansko nehale obstajati.

O strokovni problematiki celotnega pregleda, ki zadeva predvsem področje umetnostne geografije in ki je dejanski cilj opravljenega dela, pa bo govora v posebnem zaključnem povzetku, ki bo sledil po objavi vseh štirih opravljenih topografsko uglasenih sestavkov.

Viri in literatura:

- Ignacij Orožen. Das Bisthum und die Diözese Lavant: III. Dekanat Cilli 1880, IV. Dekanat Tuffer 1881, VII. Dekanat Rohitsch 1889, VIII. Dekanat Neukirchen 1893.
- Fran Kovačič. Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928. Maribor 1928.
- Hans Pirchegger: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer II. Die Kirchen und Graftschaftskarte der Steiermark. Wien 1940 in 1951.
- Pavle Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. Maribor 1986 in 1988.

- Anton Ožinger: Vizitacijski zapisniki Savinjskega arhidiakonata Goriške nadškofije. Ljubljana 1991.
- Paolo Santonino: Popotni dnevnik 1485-87. Mohorjeva založba Celovec-Ljubljana 1992.
- Janez Höfler: Trije popisi cerkva in kapel na Krajskem in slovenskem Štajerskem iz konca 16. stoletja. Ljubljana 1982.
- Jože Curk: Topografsko gradivo: I. (Celje), II (Žalec), VI in VII. (Šmarje), VIII. (Šentjur) in IX. (Laško). Celje 1967.
- Isti: O prazupnijah in prazupnijskih cerkvah na Slovenskem Štajerskem. ČZN NV 28/1992, str. 153-181.

Jože Curk

DAS KUNSTWESEN VON POSAVINJE UND POSAVJE IN DEN AUGEN DER VISITATOREN DES 17. UND 18. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Gebiet von Posavinje und Posavje war ursprünglich von 10 Urfparren verwaltet, von denen später 4 dem Bistum Ljubljana, 2 den Klöstern von Stična und Kostanjevica, 2 den Kapitlen von Strassburg und Novo mesto und nur 2 noch dem Aglaier Patriarchat bzw. dem Archidiakonats von Saunien gehörten. Weil das Kunstwesen auf dem Gebiet von Bistum Ljubljana schon beschrieben war, bleibt es noch das andere Gebiet, das die Aglaier Visitatoren im 17. und 18. Jahrhundert besucht haben, darzustellen. Auf diesem Territorium sind bis 1937 aus den ursprünglichen 6 Urfparren 56 Pfarren entstanden. Dieser Entwicklungsprozess hat sich auch auf den Baubestand der Kirchen ausgewirkt. Es war ja fast ein Drittel von ihnen neu gebaut, andere aber mehr oder weniger umgebaut. Andererseits ist aber die Zahl der Filialkirchen von 174 auf 134 gesunken, weil 19 von ihnen Pfarrsitze geworden sind, 9 südlich der Sava gelegene, waren im Jahr 1786 zum Bistum Ljubljana umgeordnet, die anderen sind aber zunichte gegangen. Wenn zu den 36 Pfarr- und 174 Filial-Kirchen um 1780 noch die lizenzierte Kapellen zugezählt werden, steigt die Zahl der Sakralbauten auf ca 250 Objekte. Weil die meisten dieser Kirchen mit 3 Altären ausgestattet waren, einige auch mit mehreren, sogar mit 10, nur seltene und die Kapellen haben nur 2 oder 1 Altar gehabt, so dürfen wir annehmen, dass alle zusammen ca 780 Altäre, dem entsprechend 450 Glocken, 180 Kanzeln, ca 100 Orgeln und weitere Ausstattung besaßen, was für ein grosses Reichthum, das unsere relativ bescheidene Kirchen vor ca 200 Jahren schmückte, zeugt. Das alles spricht aber für eine grosse geistliche und materielle Aufopferung unseres damaligen Volkes für seine religiösen Bedürfnisse.

Wenn wir zur Beschreibung von Posavinje und Posavje noch die Beschreibung der 10 Pfarren von Kärnten und 18 von Prekmurje anschliessen, vermehrt sich die Zahl der Pfarrkirchen um 28 und der Filialkirchen um 23 Objekte. Mit der Beachtung dieser 51 Kirchen gelangen wir zur Gesamtzahl der sakralen Objekte im nordöstlichen Slovenien, das jetzt dem Bistum Maribor kirchenrechtlich gehört.

Wenn wir nämlich alle Pfarr- und Filial-Kirchen des Bistums Maribor zusammenzählen, werden wir der Tatsache wahr, dass von ca 620 Kirchen im Jahr 1937 (von diesen 255 Pfarr- und 365 Filial-Kirchen) in der Zeitperiode von ca 1787-1937 also in 150 Jahren 65 Pfarrkirchen neuauftreten, darum aber 99 Filialkirchen weniger erscheinen. Von diesen waren zwei Drittel in Pfarrkirchen umgewandelt worden. Tatsächlich sind also in absoluter Zahl nur 34 Filialkirchen verloren gegangen, was dafür spricht, dass das 19. Jahrhundert in den kirchlichen Baufond nicht tiefer eingegriffen hat. Etwas radikaler waren die letzten 60 Jahren, obwohl auch diesen nicht schmerzlichere Eingriffe zur Last fallen.

NOVO NA OBZORJU

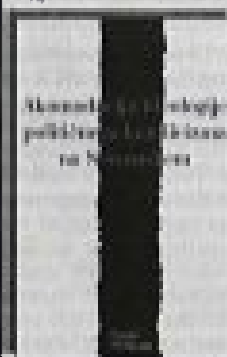
Janez Cvirn

TRDNJAVSKI TRIKOTNIK

Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)

Obsežna študija dr. Janeza Cvirna obsega devet poglavij in prikazuje razvoj in delovanje nemškega političnega tabora na Spodnjem Štajerskem od začetka ustavne dobe do prve svetovne vojne. Po zasnovi, vsebini in dokumentaciji pomeni študija dr. Cvirna popolno novost v slovenskem zgodovinopisju.

13x20 cm. 310 strani. 3.675,00 sit

Egon Pelikan

AKOMODACIJA IDEOLOGIJE POLITIČNEGA KATOLICIZMA NA SLOVENSKEM

Temeljno delo o prilagajanju slovenske katoliške politične misli modernizacijskim družbenim in političnim težnjam od konca 19. stoletja do leta 1941, v središču pozornosti pa so predvsem njeni najvidnejši in najpomembnejši predstavniki: Anton Mahnič, J. E. Krek in Aleš Ušeničnik. Avtor se je osredotočil na ključna vprašanja razvojnih značilnosti političnega katolicizma, različna stališča in poglede v vsem obdobju pa dosledno vzporeja s širšim evropskim prostorom.

16x24 cm. 152 strani. 4.620,00 sit.

NAROČILNICA

ČZN/6-98

DA, nepreklicno naročam-o ____ izv. knjige: TRDNJAVSKI TRIKOTNIK. Cena 3.675,00 sit.

DA, nepreklicno naročam-o ____ izv. knjige: AKOMODACIJA IDEOLOGIJE...Cena 4.620,00 sit.

Naročnik _____

Naslov _____ Pošta _____

EMŠO _____

Plačal-a bom: A- takoj B- v ____ obrokih
(NAJVEČ 4, NAJMANJŠI OBROK 2.000,00 SIT · VELJA ZA POSAMIČNA NAROČILA)

Tel. _____ ŽR _____

Davčna številka _____ Davčna izpostava _____
(VELJA ZA USTANOVE)

Datum _____ Žig _____ Podpis _____

INFORMACIJE IN NAROČILA

Založba Obzorja d.d. Maribor

SLUŽBA PRODAJE KNJIG, Gosposka 3, tel. 062/28-881, 28-971; faks 223-213

www.zalozba-obzorja.si, E-mail: info@zalozba-obzorja.si

SLAVKO OSTERC V MARIBORU

Manica Špendal*

UDK 930.85(497.4 Maribor):929 Osterc

ŠPENDAL Manica: Slavko Osterc v Mariboru. (Slavko Osterc in Maribor). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, str. 101-108, 32 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Čeprav je Slavko Osterc le del svoje mladosti preživel v Mariboru, je duhovne stike z glasbenim dogajanjem v njem prek svojih prijateljev, glasbenih kolegov in učencev ohranil vse do svoje smrti. V Mariboru je dobil osnovno glasbeno izobrazbo na Državnem moškem učiteljskem pri takrat znanih glasbenih pedagogih H. Družoviču in E. Beranu. V Mariboru se je seznanil z notarjem Ivanom Ašičem, kateri je denarno podprl njegov študij glasbe v Pragi, ki je bil odločilnega pomena za njegov kasnejši razvoj v skladatelja. Vse do 1925/26 je bil Osterc skladatelj, čigar dela so najpogosteje izvajali. To velja tudi za čas, ki ga je preživel v Celju. Potemtakem lahko skoraj govorimo o "Osterčevem obdobju (eri) v slovenski glasbi (1920-26) na Štajerskem."

UDC 930.85(497.4 Maribor):929 Osterc

ŠPENDAL Manica: Slavko Osterc in Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, pp. 101-108, 32 notes

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Although Slavko Osterc spent only part of his youth in Maribor, he retained spiritual contacts with musical life in our city, by way of his friends, musical colleagues and pupils until his very death. In Maribor he acquired the foundation of his musical education at the State Men's Teacher's College, with the then known musical pedagogues H. Družovič and E. Beran. In Maribor Osterc made acquaintance with the notary Ivan Ašič, who financially supported his musical studies in Prague, which was of decisive importance for his further development as a composer. Until 1925/26 Osterc was the composer, whose works were played most often. This goes also for the time he spent in Celje. We could thus almost speak of the "Osterc period in Slovenian music (1920-26) in Styria."

Čeprav je Slavko Osterc le del svoje mladosti preživel v Mariboru, je duhovne stike z glasbenim dogajanjem v njem prek svojih prijateljev, glasbenih kolegov in

* Dr. Manica Špendal, zaslužna in redna profesorica v pokoju, Gosposvetska 19/b, SI-2000 Maribor.

učencev ohranil do svoje smrti. V Mariboru je prejel osnovne glasbene izobrazbe na Državnem moškem učiteljskem, pri takratnih znanib glasbenih pedagogib Hinku Družoviču in skladatelju Emeriku Beranu. Zlasti Beran je Osterčevi glasbeni vzgoji posvetil veliko svojega prostega časa in ga spodbujal tudi k samostojnemu komponiranju. V Mariboru je Osterc napisal (skoraj zagotovo) svoje prve skladbe. Mariborski poustvarjalci, zbori (Glasbena matica, Narodno-železničarsko društvo "Drava"), orkestri (Glasbena matica, Mariborska vojna muzika) in posamezni umetniki, so izvajali v Mariboru, na Ptuj, v Celju, v Beogradu veliko njegovih zgodnjih del (iz t.i. "amaterskega obdobja" do leta 1925 oziroma 1927). Prav njim gre zasluga, da se je Osterčevo ime že zgodaj in pogosto pojavljalo v takratnih slovenskih, jugoslovanskih in v Sloveniji izhajajočih nemških časnikih in je tako že s svojimi zgodnjimi skladbami vzbudil pozornost v skladateljskih krogih, pa tudi širše glasbene javnosti. In končno, v Mariboru je Osterc spoznal nekaj spoštovanja vrednih prijateljev: kapelnika Ferda Herzoga in zlasti mariborskega notarja Ivana Ašiča, ki je postal Ostercu, kot je dejal Marijan Lipovšek, "drugi oče, prijatelj, podpornik in svetovalec. V njegovem domu je Osterc našel svoj drugi dom in tja se je vselej zatekal."¹ Ašič je bil tudi izvajalec Osterčevih samospelov, navdušen propagator njegovih skladb in mecen. S finančno podporo je Ostercu omogočil študij v Pragi in vprašljivo je, ali bi Osterc brez njegove pomoči mogel nadaljevati študij na praškem konservatoriju, ki je bil odločilnega pomena za njegov nadaljnji skladateljski razvoj.²

Mariborsko Državno moško učiteljsko je Osterc obiskoval v letih 1910-14 (v šolskem letu 1910/11 pripravnico in do konca leta 1913/14 še štiri letnike učiteljskega). Iz ohranjenih vpisnic je mogoče povzeti, da je bil najboljše ocenjen iz predmeta violina, medtem ko je imel iz teorije in petja dobro in prav dobro, iz klavirja dobro in orgel prav dobro oceno.³ Vpisnice nam tudi povedo, da je Osterc vsako leto menjal bivališče: v šolskem letu 1910/11 je stanoval v Gasswerksstrasse 13 (v današnji Plinarniški ulici), leta 1911/12 v Bürgergasse 2 (v današnji Mladinski ulici), v letu 1912/13 v Mozartgasse 50 (v današnji Smetanovi ulici) in zadnje leto 1913/14 v Kärntnerstrasse 3 (na današnji Koroški cesti). Iz spominskega zapisa Osterčevega sošolca Janka Gačnika izhaja, da je Osterc v času šolanja na mariborskem učiteljskem sestavil dijaški orkester in vanj pritegnil nekaj svojih sošolcev, med drugimi poznejšega znanega mariborskega telovadnega pedagoga Pera Cestnika, Janka Gačnika, trgovca Martina Berdajsa idr. (osem do deset članov). Berdajs je omogočil mladim glasbenikom vaje v prostorih mariborskega gradu, ki je bil takrat v njegovi lasti. Osterc je vodil dijaški orkester in v njem igral prvo violino. V navedenem spominskem sestavku omenja Gačnik tudi, da je Osterc že kot dijak za svoj orkester komponiral nekaj skladb, vendar se te niso ohranile in tako zaenkrat ne moremo zanesljivo trditi, da je začel komponirati že v času, ko je obiskoval mariborsko učiteljsko. V istem članku Gačnik piše, da je dijaški orkester na božični večer (1913) sodeloval pri polnočnici v cerkvi sv. Jožefa na Studencih in pa da je orkester pod Osterčevim vodstvom nastopil pri uprizoritvi ljudske igre Graničarji (v izvedbi dijakov učiteljskega).⁴ Tudi za mašo

¹ Lipovšek M., Osterc kot skladatelj, Slavko Osterc, Spominski zbornik, Murska Sobota 1963, 114

² Bratko Kreft je v svojem spominskem zapisu o Ostercu navedel, da sta se I. Ašič in Osterc poznala še iz časov Maistrovih borcev (Spomin na Slavka Osterca in še marsikaj, Gledališki list Opere SNG Ljubljana 1979/80, št. 2, str. 25)

³ Vpisnice hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

⁴ Gačnik J., Bil je odločen in samozavesten, Slavko Osterc, Spominski zbornik, Murska Sobota 1963, str. 67.

a capella – hrani jo v prepisu Franja Kozarja NUK (glasbena zbirka) in bi jo Osterc utegnil leta 1913 ali 1914 komponirati za katero izmed mariborskih cerkev – avtorstvo še vedno ni dokazano.

Konec šolskega leta 1913/14 je Osterc sklenil šolanje na mariborskem učiteljskišću in bil s spričevalom, ki je datirano s 13. avgustom 1914, usposobljen za poučevanje na osnovnih šolah. 1. novembra je bil nastavljen kot učitelj v Sevnici ob Savi, a le do marca 1915, ko je bil vpoklican v vojsko. Po končani prvi vojni (odpuščen je bil 15. marca 1919) je najprej delal kot učitelj (od novembra 1919 do marca 1920) na osnovni šoli v Krčevini pri Mariboru. Od tod je bil premeščen na osnovno šolo na Studencih pri Mariboru (od marca 1920 do oktobra 1920), nato pa je bil do konca leta 1921 spet nastavljen na krčevinski šoli.

8. maja 1920 je pred "Izpraševalno komisijo za obče ljudske in za meščanske šole" v Mariboru opravil izpit in bil usposobljen za samostojno poučevanje na "občih ljudskih šolah" v nemškem in slovenskem jeziku in še za "pomožno" poučevanje verouka "svoje izpovedbe" na ljudskih šolah. 9. novembra 1920 pa si je z izpitom pred strokovno komisijo (v njej so bili Družovič, Beran, dr. Perhanc in Marin) pridobil pravico še za poučevanje (v obeh jezikih) "petja in goslanja" na meščanskih šolah.⁵ Na zadnjem spričevalu je bil prvič vpisan kot Slavko Osterc, na vseh prejšnjih pa kot Alois in Alojzij. S 1. januarjem 1922 je Osterc nastopil službo strokovnega učitelja v Celju.⁶

Čeprav je Osterc v seznam svojih skladb uvrstil le tista dela, ki jih je bil komponiral od leta 1923 (za leto 1923 je navedel le Malo suito), ker se je bil svojim zgodnjim stvaritvam odrekel, pa je mogoče glede na ohranjene skladbe (v celoti ali v fragmentih), nadalje na kritike in članke o izvedbah teh skladb v slovenskih in nemških časnikih in glede na ohranjene izvirne koncertne sporede sklepati, da je začel komponirati vsaj že leta 1920. Med prvimi skladbami, ki jih je napisal to leto (v Veržetu ali Mariboru), sta bržkone dva mešana zbora s spremljavo godalnega tria, komponirana na Župančičevi pesmi Barčica in Na poljani.⁷ Iz leta 1920 verjetno datirajo tudi prvi trije samospevi Bolne rože, Na poljani in Zvezde žarijo, ki jih je Osterc izdal leta 1921 kot rokopis z naslovom "Tri pesmi Otona Župančiča" in so njegove prve natisnjene skladbe. V mariborskem časniku Tabor je bilo 18. maja 1921 objavljeno: "Trije samospevi s spremljevanjem glasovirja. Naš mladi komponist Slavko Osterc je izdal v samozaložbi svoje prvence, ki pa odkrivajo talent in napovedujejo bodočega umetnika ..."⁸

Danes Osterčevih zgodnjih skladb (do leta 1923) v razpravah večidel nihče ne omenja. Ne upoštevajo pa jih tudi pisci člankov v enciklopedijah in leksikonih, ker se jim je Osterc (kot že navedeno) odrekel, najbrž zato, meni Dragotin Cvetko, "ker so bile čisto romantične, oblikovane preprosto, izrazno še nedorečene", a produkt vidno talentiranega, umsko in emotivno govornega samouka ..."⁹ Vendar pa je pomembno vedeti, na kakšen odmev so te skladbe naletale v času nastanka in kako so jih sprejemali in vrednotili takratni glasbeniki. Sodeč po kritikah in kritiških poročilih v časnikih, ki so številčno naraščala v letu 1922, moremo ugotoviti, da so vsi glasbeni pisci – skoraj brez izjeme – občudovali Osterčevo

⁵ Spričevala hrani NUK (glasbena zbirka – mapa Osterc – Kronika).

⁶ S 1. januarjem je Osterc nastopil službo učitelja petja v višjih razredih dekliške osnovne šole in petja, klavirja, violine ter telovadbe na deški in dekliški meščanski šoli v Celju.

⁷ Obe zborovski skladbi sta ohranjeni v rkp. v skladateljevi spominski sobi v Veržetu.

⁸ Tabor 1921 (18. maja), št. 110, str. 4.

⁹ Cvetko D., Osebnost skladatelja Slavka Osterca, Ljubljana 1993, str. 181.

izrazito nadarjenost, za samouka presenetljivo kompozicijsko znanje in veliko izrazno moč v njegovih skladbah. Vsi pa so v njem že takrat videli modernista, kajti skoraj v vsaki skladbi jih je presenetil (kljub romantičnemu izražanju) s kakšno do takrat v slovenski glasbi še neznano novostjo v harmonskem stavku, melodiki ali instrumentaciji, že zgodaj pa je pokazal tudi nagnjenje do polifonskega ohlikovanja. Zato menim, da je za celostno podobo skladatelja Osterca potrebno poznati tudi njegove zgodnje stvaritve (do leta 1923). V letu 1920 je Osterc (verjetno) komponiral prvo orkestrsko skladbo, simfonično sliko Krst pri Savici po znani Prešernovi pesnitvi,¹⁰ kajti že 12. februarja 1921 jo je na Ptuj izvedla Mariborska vojna muzika pod vodstvom Ferda Herzoga. Simfonična slika Krst pri Savici je tako, po doslej preverjenih podatkih, prva koncertno izvedena Osterčeva skladba.¹¹ Dne 22. aprila jo je Mariborska vojna muzika z istim dirigentom nato še izvedla v veliki dvorani hotela Union v Celju na svečanem koncertu v korist gradnje tamkajšnje pravoslavne cerkve. Skladba Krst pri Savici je zasnovana programsko (Osterc ji je predložil program)¹² in je "delana", kot je zapisal Ivan Ašič, "po vzorcu vodilnih motivov, kakor jih je uporabljal Wagner v operah".¹³ Gre za motive, ki jih je Osterc vnesel tudi v svojo prvo opero z enakim naslovom.¹⁴ Komponiral jo je morda že leta 1920 v Mariboru, končal pa 9. avgusta 1921 v Veržeju,¹⁵ kar jasno kaže, da je nastala pred opero.

Že s prvo orkestrsko skladbo je Osterc precej izzval takratne kritike. Skladbo so označili kot "povsem izvirno moderno muzikalno delo, čigar težišče leži v bujni žarovitosti, mestoma bleščeči instrumentaciji po vzoru ruskih in francoskih modernistov".¹⁶ Leta 1921 ali 1922 je Osterc napisal še drugo simfonično sliko, za katero ga je inspirirala Levstikova balada Ubežni kralj, vendar se skladba ni ohranila; tudi k njej je priložil program,¹⁷ ki ga lahko preberemo na ohranjenem fragmentu komentarja h koncertu, na katerem jo je 2. decembra 1922 v dvorani hotela Union v Celju izvedla Mariborska vojna muzika pod vodstvom kapelnika Josipa Majerja. Z Ubežnim kraljem je Osterc pritegnil še večjo pozornost glasbenih kritikov pa tudi skladatelja Rista Savina, ki je zapisal o Osterčevi skladbi med drugim, da ga "okrepuje melodika, simfonična širina razvoja in dobra instru-

¹⁰ Partitura je v rkp. ohranjena v NUK (glasbena zbirka).

¹¹ Ptujski list, Ptuj 1921 (6. februarja), III., št. 6, 2, Učiteljski tovariš (14. december 1922).

¹² Program je naslednji:

"Črtomirova posadka sliši od daleč signale Valjahunovih čet, ki se bližajo. (Rogovi in pozavne.) V pričakovanju napada darujejo pogani bogovom. (Rogi.) Kristjani napadejo in zmagajo. (Poln orkester.) Črtomir se reši k jezeru (flavta, harfa) in le spomin na Bogomilo ga veže še na življenje. (Vjoline, oboa.) S pomočjo ribiča se sestane Črtomir z Bogomilo, ki je pa medtem postala kristjana ter se odpovedala ljubezni. Mir oznanjajoči duhoven ublaži Črtomirove dvome in notranje boje ter ga spreobrne v krsti. (Harfa, oboa, zvonček.) S težkim srcem se odreče tudi on ljubezni, nakar se z Bogomilo ločita za vedno. "Po izvirnem koncertnem listu, ohranjenem v NUK (glasbena zbirka).

¹³ Jutro 1926 (7. maja), št. 103, str. 6.

¹⁴ Učiteljski tovariš 1922 (27. aprila), št. 17, str. 3.

¹⁵ Klav. izv., kjer je zapisan datum, je ohranjen v rkp. v NUK (glasbena zbirka). Prva izvedba je bila 3. 1. 1961 v Radiu Ljubljana.

¹⁶ Slovenski narod 1922 (29. aprila).

¹⁷ Program je naslednji:

"Temna noč. Premagan kralj beži na konju po gozdu. Pred prepadom se konj vzbne ter ustavi. Kralj ne ve za vzrok, stopi raz konja in leže na plašč. Zaspi in sanja, da je on zmagovalec. Celi dvor se veseli z njim. Ujete sovražne čete mu defilirajo, premagan sovražni knez mu odda orožje. Žena in hčerka mu prideta čestitat. - Da je premagan in se potika po gozdu, so bile pač le hude sanje. V živih sanjah vstane ter hoče svojcem v objem. Korak za korakom se približuje prepadu ter pade naposled vanj. Konj se splaši, poskoči ter pade istotako v prepad - - Zopet noč." Po izvirnem koncertnem listu, ohranjenem v NUK (glasbena zbirka).

mentacija /.../ Osterc bo še bolje pisal, a 'Ubežni kralj', njegovo mladeniško delo, iz kojega izžareva samolastna milina, ostane vir onim, ki bodo nekoč iskali Osterca začetnika ..."¹⁸ Pisca kritiškega poročila o koncertu v Cillier Zeitung je instrumentacija v Ubežnem kralju še najbolj "spominjala na sijajno govorico Richarda Straussa ..."¹⁹, medtem ko je kritik v celjski Novi dobi zapisal, da je Osterc s tem delom "presenetil" poslušalce. "Pokazal se je, da je v resnici polnokrven muzik in mojster v instrumentaciji. Mislimo, da je tukaj njegovo polje, na katerem naj nadaljuje – programska glasba in opera",²⁰ kar je bilo seveda zmotno mnenje, kajti prav do programske glasbe (svoja zgodnja orkestrska dela je zasnoval programsko, morda tudi pod vplivom prvega glasbenega učitelja Berana) je že čez nekaj let zavzel povsem nasprotno stališče, ko je večkrat govoril o "preživelosti orkestralnih slikanj in barv, Wagnerjanske dramatike in dramatičnih tremolov ..."²¹ "Ni čudno," je še leta 1928 zapisal, "ako današnji komponisti po večini ne navezujejo na romantike – tudi wagnerizem se je preživel – temveč zidajo na temeljih, ki jih je postavil Bach."²² Tudi z izvedbami svojih oper Osterc ni žel vidnejšega uspeha. Avtor kritike v Novi dobi je gotovo imel v mislih prvo Osterčevo opero Krst pri Savici, ki jo je imelo namen uprizoriti Narodno gledališče v Mariboru, vendar do izvedbe ni prišlo. Bržkone jo je umaknil s sporeda Osterc sam. V operi Krst pri Savici, h kateri sta libreto napisala skladatelj in mariborski pedagog Gustav Šilih, je Osterc sledil še v glavnem pozno novoromantičnim zgledom in jo tudi označil kot glasbeno dramo v 3 dejanjih. V njej je uporabil motive (kot že omenjeno) iz simfonične slike Krst pri Savici. Vendar pa v operi prevladujejo zaključene glasbene točke, arije, dueti, ansambli, večji poudarek je na pevskih glasovih. Tudi o operi je imel pozneje drugačne nazore: "Takoj po vojni je jela programska in ilustrativna glasba izgubljati tla ter se je zopet uveljavila absolutna glasba: absolutna glasba brez forme je pa nemogoča in ni čuda, da so se začele spet pisati opere z zaključenimi točkami." Vendar je pripomnil, da imata "prednosti ta in ona smer".²³

Prav evforični odziv je povzročila Osterčeva simfonija v C-duru Ideali, ki jo je praizvedel orkester mariborske Glasbene matice pod vodstvom Frana Topiča 3. novembra 1922 v mariborskem Narodnem gledališču. Že pol leta prej (maja 1922) so člani Mariborske vojne muzike (Vojaške godbe) simfonijo "preigrali" (tako se je izrazil F. Herzog, ki je ansambel vodil) "našim domačim merodajnim umetnikom in za to stroko zainteresiranim izvedencem (prof. Beran, Družovič, Parma, prof. graškega konservatorija Paltauf, polkovnik Draškič in več drugih gospodov in dam). Kritika je enoglasna, da je simfonija prvovrstna koncertna kompozicija in se brezdvomno lahko šteje med prve naše umotvore".²⁴

Odzivnost na izvedbo simfonije je bila (kot omenjeno) izjemna, kakršne doslej zagotovo ni imela nobena slovenska skladba. O njej so poročali vsi obstoječi slovenski, oba (v Mariboru in Celju) izhajajoča nemška in še nekateri jugoslovanski časniki. Skoraj vsi kritiki pa so jo označili kot prvo slovensko simfonijo. Delo ima sicer po zapisu enega od njih "bodisi glede izdelovanja misli kakor tudi glede instrumentacije vse znake prvenca. V splošnem pa je vtis, tega čisto

¹⁸ Jutro 1922 (8. december), priloga, št. 290, str. 5.

¹⁹ Cillier Zeitung (14. 12. 1922).

²⁰ Nova doba 1922 (15. december), št. 138, str. 3.

²¹ Bedina K., K vprašanju o kompozicijskih nazorih Slavka Osterca, Muzikološki zbornik 1968, IV, str. 116.

²² Ljubljanski zvon XVIII/1928, št. 3, str. 187.

²³ Ib., XLIX/1929, št. 6, str. 380.

²⁴ Tabor 1922 (16. maja), št. 111, str. 3.

programskega titularnega dela ugoden in zbudi tudi v poslušalcu to, kar je hotel doseči skladatelj – prenese ga iz vsakdanje realnosti v sfero idealov”.²⁵

Med Osterčevimi skladbami, ki so nastale vključno leta 1922 pa do leta 1925 oziroma 1927 (do začetka njegovega “profesionalnega” obdobja), so v Mariboru izvedli (nekatera dela tudi praizvedli) še Serenado za visoki glas in orkester (na besedilo G. Šiliha, verjetno aprila 1924) s spremljavo klavirja, kar moremo povzeti po Beranovi kritiki, ki jo je napisal skupno z oceno baleta v treh epizodah iz Satanovega dnevnika.²⁶ V naslednjih letih pa še godalni kvartet v a-molu (1924),²⁷ dva samospeva (Mene ni požela kosa in Uspavanka – 1925).²⁸ Poseben glasbeni dogodek je bil “Intimni” koncert Osterčevih skladb (obsegal je samospeve, klavirski in komorna dela) v dvorani mariborskega učiteljskega (28. marca 1925). Na njem so ponovili spored s celjskega kompozicijskega koncerta Slavka Osterca z dne 2. marca 1925, z nekaj spremembami. Mariborskega koncerta so se udeležili najvidnejši nosilci državne in cerkvene oblasti. Uspeh prireditve je prispeval k odobritvi plačanega dopusta Ostercu za njegov študij v Pragi.²⁹

Osterc pa je bil tudi po odhodu v Prago in pozneje, med bivanjem v Ljubljani, stalno “prisoten” v Mariboru, bodisi osebno ali s svojimi skladbami. Teh sicer po letu 1925 niso več v tolikšnem številu vključevali v sporede. 7. maja 1926 je

²⁵ Tabor 1922 (3. november), št. 249, 3; kritiko o Osterčevi simfoniji je napisal tudi Oskar Dev, ki je med drugim menil “v nevenljivo zaslugo štejem orkestru, da je položil s svojim proizvajanjem temeljni kamen prvi slovenski simfoniji, ki bo imela svojo zgodovino ...” (Tabor, 10. novembra 1922, št. 246, 4), kot prvo slovensko simfonijo so Osterčevo simfonijo “Idealni” označili še številni pisci (Nova doba 18. maja in 14. novembra 1922, Tabor 3. in 29. novembra 1922, Jutro 7. novembra in 8. decembra 1922, Učiteljski tovariš 14. decembra 1922, Jugoslavija 19. maja 1922). Izvedbo Osterčeve simfonije so omenili še Slovenec (27. oktobra 1922), Marburger Zeitung (3. novembra 1922, št. 241, 3); partitura simfonije je v rkp. ohranjena v NUK (glasbena zbirka), koncertni list IV. koncerta mariborske GM je ohranjen med izvirnimi koncertnimi listi v NUK (glasbena zbirka). Rkp. partiture simfonije, ki jo je Osterc končal 29. 3. 1922, brani NUK (glasbena zbirka), Osterčev prepis partiture (brez partov) pa je v arhivu SF.

²⁶ Tabor 1924 (13. aprila), št. 86, 4; Beranov članek je izšel tudi v prevodu v nemškem jeziku v Marburger Zeitung (12. aprila 1922); o obeh skladbah je poročal tudi ljubljanski Narodni dnevnik (15. aprila 1924), o baletu pa tudi zagrebški Zagreber Tagblatt (18. aprila 1924); obe skladbi sta ohranjeni v rkp. v NUK (glasbena zbirka), pri baletu partitura in klav. izv. Serenada je nastala leta 1922, balet pa verjetno 1924.

²⁷ Skladba je ohranjena v rokopisu v NUK (glasbena zbirka), nastala je leta 1923; kvartet v a-molu je izvedel Godbeni kvartet (V. Bajde, Gregorinčič, Horvat in O. Bajde) na Umetniški akademiji 3. marca 1924 v Narodnem gledališču v Mariboru (po lepaku, ohranjenem v NUK – glasbena zbirka).

²⁸ Na koncertu Narodno-železničarskega društva Drava sta samospeva izvedla tenorist Avgust Živko in pianistka Olga Hladky (po lepaku, ohranjenem v NUK – glasbena zbirka); rkp. obeh samospevov iz leta 1924 brani NUK (glasbena zbirka); samospev Mene ni požela kosa (na besedilo A. Gradnika) je izšel v natisu v Slovenski glasbeni reviji 1952, 1; samospev Uspavanka (verjetno Uspavančica), komponiran na besedilo Frana Žgurja, pa je natisnjen v zbirki Slavko Osterc, Samospevi, Ljubljana 1963.

²⁹ Na koncertu so nastopili tenorist Ašič, pianistka Apihova, godalni kvartet (Vidmajer, Fink, Osterc, Wohrlowitz) in Mariborska vojna muzika pod vodstvom kapelnika Herzoga. Spored mariborskega koncerta je obsegal v prvem delu Impresije za klavir (Spominski list, Hrepenenje, Valse, Pustni ples), samospeve (Usta so mi bila nema, Uspavančica, En bretna, Cicifuj, Mene ni požela kosa) in iz lirčnega kvarteta (Nocturno, Humoreska, Serenada), v drugem delu pa Sonatino za klavir, samospeve Belokranjske uspanke in Humoresko ter Scherzo za orkester (po izvirnem koncertnem listu, ohranjenem v NUK – glasbena zbirka). V kritiki koncerta v mariborskem časniku pa je zapisano, da je Mariborska vojna muzika izvedla Idilo in Erotikon iz orkestrske skladbe Bagatele (Tabor, 12. aprila 1925). O Osterčevem koncertu v Mariboru so poročali tudi v drugih časnikih (Slovenec 15. aprila 1925, Jutro 1. aprila 1925, Nova doba 2. aprila 1925, Marburger Zeitung 31. marca 1925).

orkester mariborske Glasbene matice krstno izvedel Osterčevo simfonično sliko Povodni mož (po Prešernovi baladi).³⁰ 11. marca 1929 je bila v mariborskem Narodnem gledališču predstava operne enodejanke (skeča) Iz komične opere, v izvedbi ljubljanskega opernega ansambla.³¹ Prav tako v Narodnem gledališču je 11. marca 1941 nastopil Ljubljanski trio z Osterčevo skladbo Trio pour violin, violoncelle et piano, ki je bilo njegovo zadnje izvedeno delo v Mariboru pred drugo vojno.³² Do obeh navedenih izvedb je prišlo po zaslugi Osterčevih najzvestejših prijateljev, I. Ašiča (predstava operne enodejanke Iz komične opere), medtem ko se je za "Trio" zavzel Osterčev učenec Karol Pahor, s katerim si je Osterc v tridesetih letih redno dopisoval in v letih 1932-35 vodil z njim predkompozicijsko "dopisno šolo". Pahor je Osterca tudi najbolj natanko poučil o glasbenem dogajanju v Mariboru.³³ Osterc pa je tudi poslej občasno prihajal v Maribor in tako do konca življenja (kot že uvodoma povedano) ohranil stik z mestom, v katerem se je kot skladatelj najprej uveljavil.

Ugotovitev, ki jo lahko ob sklepu sestavka zapišem, je, da je bil Osterc v Mariboru do leta 1925/26 najbolj pogosto izvajaj slovenski skladatelj. To velja tudi za čas, ko je delal v Celju, kajti večidel njegovih skladb so tudi tu izvedli mariborski poustvarjalci. Tako bi lahko skorajda govorili o "Osterčevem obdobju" v slovenski glasbi (od 1920 do 1926) na Štajerskem.

Menim tudi, da bi morali bolj pogosto slediti zgledom sosednjih, kulturno bolj ozaveščenih dežel, ki ob pomembnejših obletnicah svojih skladateljev skušajo te počastiti tako, da predstavijo v natisu in z izvedbami kar največ njihovih stvaritev, tudi manj znanih ali sploh še neizvedenih. Tudi Slavko Osterc bi si to zaslužil.

Manica Špendal

SLAVKO OSTERC IN MARIBOR

Zusammenfassung

Obwohl Slavko Osterc nur einen Teil seiner Jugend in Maribor verbrachte, haben sich die geistigen Kontakte mit dem hiesigen Musikgeschehen über seine Freunde, Musikkollegen und Schüler bis zu seinem Tod erhalten. In Maribor erhielt er die Grundausbildung für Musik an der Staatlichen Lehrerbildungsanstalt für Männer bei H. Družovič und E. Beran. In Maribor hat Osterc (fast sicher) zu komponieren begonnen. Mariborer Wiedergabekünstler (Orchester, Chöre und Einzelkünstler) führten in Maribor, Ptuj, Celje und Beograd viele seiner frühen Kompositionen aus der so genannten "Amateur-" Schaffenszeit (von 1920 bis 1925 bzw. 1927) auf und es ist gerade ihr Verdienst, daß Osterc Name schon früh und oft in slowenischen, jugoslawischen und in Slowenien erschienenen deutschen Zeitungen genannt wurde. In

³⁰ Jutro 1926 (7. maja), št. 103, str. 6; Rkp. iz leta 1924 hrani NUK (glasbena zbirka).

³¹ Večernik 1929, št. 2, str. 2.

³² Večernik (7. in 20. marca 1941); koncert so priredili pod naslovom Večer jugoslovanskih glasbenih avtorjev (UJMA), izvajalci pa so bili F. Ornikova (violina), Č. Šedelbauer (violončelo), M. Lipovšek (klavir). Rkp. skladbe iz leta 1939 hrani NUK (glasbena zbirka).

³³ Cvetko D., Fragment glasbene moderne. Iz pisem Slavku Ostercu, Ljubljana 1988.

Maribor hatte Osterc einige beachtenswerte Freunde, zum Beispiel den Kapellmeister F. Herzog und den Notar I. Ašič. Besonders letzterer war auch Osterc Berater, Unterstützer und Ausführer seiner Lieder. Durch finanzielle Unterstützung ermöglichte er ihm die Fortsetzung des Studiums in Prag, was von entscheidender Bedeutung für Osterc weitere Entwicklung als Komponist war. Die frühen Werke von Osterc (bis 1923) werden heute von keinem Autor erwähnt, da er sich ihrer entsagt hat. Nach dem Echo urteilend, das sie bei den damaligen Kritikern hatten, müßte man sie kennen, um sich ein Gesamtbild über den Komponisten Osterc zu schaffen.

Osterc war in Maribor (bis 1925/26) zweifelsfrei der am meisten interpretierte slowenische Komponist. Das gilt auch für jene Zeit, als er in Celje schaffte, denn einen großen Teil seiner Kompositionen haben auch hier Mariborer Künstler interpretiert. So könnte man fast uher "Osterce Zeit" in der slowenischen Musik (von 1922-26) in der Steiermark sprechen.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu

Zgodovinskega društva Celje

(Muzej novejšje zgodovine Celje)

Prešernova 17, 3000 Celje

tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

SLOVENSKOGORIŠKO NAREČJE OB SEVERNI DRŽAVNI MEJI

Mihaela Koletnik*

UDK 808.63-087

KOLETNIK Mihaela: Slovenskogoriško narečje ob severni državni meji. (Mundart von Slovenske gorice an der nördlichen Staatsgrenze der Republik Slowenien.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, str. 109-120, 34 cit.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Slovenskogoriško narečje panonske narečne skupine ni enotno, pač pa razpade v dve narečji, in sicer vzhodno, ki ohranja kolikostno nasprotje med starimi dolgimi cirkumflektiranimi in akutiranimi samoglasniki, in zahodno, kjer so se stari skrajšani in novoakutirani kratki samoglasniki podaljšali, vendar pozneje kot v osrednjih slovenskih narečjih, zato so se dolgi cirkumflektirani samoglasniki razvijali drugače kot akutirani. Vzroki za to narečno členitev so politično- in cerkvenoupravni. Tudi govore v Apaški kotlini, kjer še živijo ostanki pred stoletji naseljenih Nemcev, uvrščamo med slovenskogoriško narečje; le-to se govori v obrobni krajih, pri avtohtonih Apačancih pa prihaja do interferenc med slovenskogoriškim narečjem, slovenskim knjižnim jezikom in nemškim, tj. njihovim maternim jezikom.

UDC 808.63-087

KOLETNIK Mihaela: The Slovenske Gorice Dialect along the Northern State Frontier. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69=34(1998)1, pp. 109-120, 34 notes

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The Slovenske Gorice dialect of the Pannonian dialect group is not united, but it bifurcates into two dialect: the eastern, which retains the quantitative contradiction between long circumflected and acute vowels, and the western, where old shortened and new acute consonants have been extended, but later than in the central Slovenian dialects. Thus old circumflected consonants developed differently than the acute ones. The causes of the dialect differentiation are political- and church-administrative. The speech in the Apaška lowlands, where there is a presence of Germans settled centuries ago, can be considered a Slovenske Gorice dialect. It is spoken in marginal areas, whereas among autochthonous Apačanci there comes about an interference between Slovenske Gorice dialect, the Slovenian literary language and German, i.e. their maternal tongue.

* Mag. Mihaela Koletnik, asistentka, Pedagoška fakulteta, Koroška c. 160, SI - 2000 Maribor.

Po klasifikaciji slovenskega jezikoslovca Frana Ramovša (1935: 174) in po Karti slovenskih narečij Tineta Logarja in Jakoba Riglerja (1990) se slovenščina deli na sedem narečnih skupin, od katerih vsaka združuje po več narečij in vsako narečje po več govorov. Ob severni meji so to koroščina, štajersčina in panonski dialekti,¹ kamor uvrščamo slovenskogoriško (goričansko) narečje, prekmurščino, prleščino in haloško narečje. Najnovejše raziskave slovenskogoriškega narečja (Bregant 1995: 1-325), ki je hilo v dosednji dialektološki literaturi predstavljeno na dva načina,² kažejo, da slovenskogoriško narečje ni enotno, pač pa razpade v dve narečji, in sicer zahodno in vzhodno, na kar so v manjši meri vplivali geografski, v večji pa zgodovinski dejavniki.

Naselitvena zgodovina Slovenskih goric se začenja na prehodu v 2. tisočletje pr. n. št.,³ ko se je skromna kolonizacija osredotočila na terasasta pobočja in vrhove grebenov, redko pa so bile Slovenske gorice naseljene tudi v bronasti in železni dobi. Ob koncu 1. stoletja pr. n. št. so naše ozemlje zasedli Rimljani z namenom zavarovati dostope v Italijo od severovzhodne smeri;⁴ v zahodnem delu Slovenskih goric, od Oseka do potoka Ščavnica, se prvič pojavi strnjeno naseljen prostor, na kar kažejo antične ruševine okoli Lenarta, Benedikta in Cerkvjenjaka. Tudi prvotna slovenska naselitev Slovenskih goric, ki je potekala v okviru panonskega naselitvenega toka, ki je poselil predvsem gričevje ob srednji Dravi, srednji Muri in zgornji Rabi, je bila redka. Močnejše so alpski Slovani naselili Haloze, južno in zahodno obrobje Dravskega polja med Ptujem in Mariborom ter zahodne Slovenske gorice, medtem ko je bil njihov vzhodni del od črte Ptuj-Radgona naseljen v obdobju mlajših slovenskih kolonizacij.⁵ Najmočnejše slovensko naselbinsko središče je bilo na Lipniškem polju ob Muri južno od Gradca, ki je bilo močno poseljeno že v dobi rimskega gospodstva. Šele pozneje, po propadu Obrov, so iz Alp bolj poselili tudi Panonsko ravnino okoli Blatnega jezera. Karolinška osvojitve naših krajev ob koncu 8. stoletja je pomenila uvedbo razvitega fevdalnega sistema in izgubo politične samostojnosti, ki smo jo Slovenci v Spodnji Panoniji za časa vladavine kneza Koclja za kratek čas spet dosegli. Meja med Karantanijo in Spodnjo Panonijo, ki je segala na vzhodu do Donave, na severozahodu do Rabe in karantanske meje, proti jugu in zahodu pa do Drave s Ptujem,⁶ je šla "po priliki od kolena reke Rabe, približno ob potoku Gnاسبachu ter je med Cmurekom in Radgono prekoračila Muro; skozi Slovenske gorice je šla nekaj časa ob razvodju med Pesnico in Ščavnico, potem ob Ročici ali Drvanji do stoka v Pesnico, med Sv. Lenartom in Sv. Rupertom je prestopila Pesnico in

¹ Prim. Z. Zorko, Koroška, štajerska in panonska narečja ob severni meji. Časopis za zgodovino in narodopisje 2, Maribor, 1993, str. 275.

² Fran Ramovš je štel k slovenskogoriškemu narečju le zahodni del Slovenskih goric, in to od črte Maribor-Šentilj na zahodu do črte Marija Snežna-Sv. Ana na Kremberku-Vurberk ob Dravi na vzhodu. Na Karti slovenskih narečij T. Logarja in J. Riglerja teče južna meja tega narečja v črto od Radencev do Vurberka, vzhodna od Radencev do Gornje Radgone, severna pa od Gornje Radgone ob slovenski državni meji do Šentilja. Tako delitev so narekovali dvoji vzroki. Ramovševa meja kaže na začetek daljšanja akutiranih samoglasnikov, Rigler-Logarjeva pa ločuje dvoglasniški goričanski od prleškega enoglasniškega samoglasniškega sistema.

³ S. Pabič, K. pred-slovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja, Svet med Muro in Dravo, Maribor, Založba Obzorja, 1968, str. 166-172.

⁴ B. Kert, Družbena geografija osredja zahodnih Slovenskih goric, Doktorska disertacija, Maribor, 1973, str. 59.

⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1933, str. 45-46.

⁶ F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana, Matica Slovenska, 1926, str. 67.

pri Sv. Martinu pod vurberškim gradom dosegla Dravo.”⁷ Podobno jo je potegnil M. Murko,⁸ in sicer “od črte Marija Snežna-Sv. Ana na Kremberku-Sv. Trojica-Vurberk ob Dravi.” L. 874 se je v Spodnjo Panonijo ponovno usmeril nemški kolonizacijski val, ki je bil za nekaj časa prekinjen, saj so bili prvi začetki kolonizacije tega področja povezani s padcem obrske države. Ob koncu 9. stoletja so Madžari zasedli Panonijo, v njej zrušili karolinški red ter potisnili vzhodno frankovsko mejo v Alpe. Po l. 975 so se umaknili za črto Radgona-Ptuj-Macelj-Sotla, meja med nemško in ogrsko državo pa se je ustalila šele l. 1199, ko je Friderik Ptujski potisnil Madžare za črto Središče-Ljutomer in priključil Štajerski vzhodne Slovenske gorice in Mursko polje.⁹ V razvoju kolonizacije Slovenskih goric je tako treba razlikovati dve območji: območje, ki leži zahodno od Ptuja in Radgone, je bilo kolonizirano najkasneje do 12. stoletja, območje, ki leži vzhodno od tod, pa v glavnem v 13. stoletju.¹⁰ Kolonizacija vzhodnih Slovenskih goric je bila zaključena z naselitvijo turških ubežnikov na Dravsko in Mursko polje v 16. stoletju.¹¹

Na starost kolonizacije in smer, od koder se je širila, kaže tudi razvoj cerkvene organizacije. Salzburški nadškofiji je bilo od l. 811 dodeljeno osvojeno ozemlje severno od Drave, torej tudi Slovenske gorice, ozemlje južno od Drave pa je pripadlo oglejskemu patriarhu. Ta cerkvena meja je delila slovensko ozemlje do druge polovice 18. stoletja.¹² Na Spodnjem Štajerskem so imeli pri ustanavljanju cerkva glavno vlogo Spanheimci in po njih uvedeni benediktinci v Št. Pavlu v Labotski dolini, nekaj tudi admontski benediktinci.¹³ S spanheimskimi darovnicami so si pridobili obsežna posestva v Slovenskih goricah. Že prvi šentpavelski opat je z grofom Engelbertom II. zamenjal svoja zemljišča v Krški dolini na Koroškem z grofovo dediščino v Ptujski marki.¹⁴ Menjalna listina imenoma našteva kraje, ki jih je dobil opat: Razvanje, Cerknica, Selnica ob Muri, Segovci v Apaški kotlini, Babin potok pri Špilju, Požegova pri Mariboru, Dragučova, Dobrenje pri Sp. Kungoti, Ročica, Vukovski Dol, Boračeva pri Gornji Radgoni, Negova, Plitvica zahodno in Zbigovci južno od Radgone. S temi darili je bilo šentpavelskemu samostanu odkazano širno področje za kolonizacijo in cerkveno organizacijo. Admontski benediktinci so l. 1139 dobili jareninsko posestvo s cerkvijo v jareninski pražupniji. Zemljo v zahodnih Slovenskih goricah pa so si prilaščali tudi številni tuji fevdalci. Močno gospostvo, ki je bilo lastnik največjega ozemlja današnje občine Lenart, je bilo na Hrastovcu. Gosposčina v Zgornjem Cmureku (Trate) je posedovala velike zemljiške komplekse na Apaškem polju, Tratah, Lokavcu in bližnjih okoliških vaseh, svoje podložnike pa je imela tudi v Kremberku. Med najpomembnejše gosposčine med Pesnico in Muro sodi gosposčina v Negovi,¹⁵ katere glavni del dominikalnih zemljišč je ležal v neposredni bližini gradu, drugo jedro pa je bilo na Apaškem polju. Se pred madžar-

⁷ F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, Maribor, Lavantinski šk. ordinariat, 1928, str. 27-28.

⁸ M. Murko, *Izbrano delo*, Ljubljana, Slovenska Matica, 1962, str. 343.

⁹ M. Kos, *K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXVIII, Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1933, str. 146-147.

¹⁰ J. Curk, *Urbanistično gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju*, *Svet med Muro in Dravo*, Maribor, Založba Obzorja, 1968, str. 288.

¹¹ F. Baš, *O karakterologiji prebivalstva v Štajerskem Podravju*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, Založba Obzorja, 1965, str. 164.

¹² B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana, DZS, 1965, str. 415.

¹³ F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, Maribor, Lavantinski šk. ordinariat, 1928, str. 125-134.

¹⁴ Zamenjava se je izvršila med leti 1106-1124.

¹⁵ J. Mlinarič, *Gosposčina Negova na začetku 17. stoletja*, *Ptujski zbornik IV*, Maribor, Založba Obzorja, 1976.

skimi navali je Salzburg postal zemljiški gospod obsežne zemlje ob Muri in Dravi, poznejših gospoščin Ptuja, Ormoža s Središčem, Ljutomera in Lipnice.¹⁶ Tako si je pridobil tudi vzhodne Slovenske gorice, in to od Vurberka do ogrske meje.¹⁷ Čez sedanjo cerkev sv. Ane na Kremberku, ki je postala župnijska l. 1786, je šla meja med jareninsko in radgonsko pražupnijo, cerkev sv. Martina pri Vurberku, ki se prvič omenja l. 1410 in ki je postala župnijska l. 1791, pa je bila na skrajni jugovzhodni meji mariborske pražupnije. Po preureditvi cerkvene uprave pod cesarjem Jožefom II. pa do l. 1859 je bilo celotno ozemlje podrejeno sekovski škofiji, od l. 1859, ko je bil prestavljen sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor, pa je prišlo pod jurisdikcijo lavantinskega oz. mariborskega škofa.¹⁸

Narečno členitev v Slovenskih goricaх so torej pospeševali naslednji zgodovinski dejavniki:

- političnoupravna razdelitev ozemlja (zgodovinska meja med Karantanijo in Spodnjo Panonijo; razdelitev ozemlja med nemško in madžarsko državo v desetem ter konec dvanajstega oz. v začetku trinajstega stoletja);
- cerkvenoupravna razdelitev ozemlja med salzburško in oglejsko interesno področje ter na prafare in fare;
- trije časovno različni kolonizacijski tokovi.

Jezikovna meja med vzhodnim (prekmurskemu enak samoglasniški sestav) in zahodnim (daljšanje akutiranih samoglasnikov) slovenskogoriškim narečjem teče po črti od Zgornje Velke (Marija Snežna) na severu do Sv. Ane na Kremberku, od tod pa se spusti v bližino Sv. Trojice in nato do Dvorjan pred Vurberkom ob Dravi.

1 Glasoslovje v slovenskogoriških govorih

1.1 Naglas in kolikost

Slovenskogoriški govori ne poznajo tonemskega naglaševanja. Vzhodno slovenskogoriško narečje ohranja kolikostno nasprotje med starimi dolgimi cirkumflektiranimi samoglasniki (enako tudi prekmurščina, vzhodno in srednje prleško narečje, vzhodno in srednje haloško narečje),¹⁹ v zahodnem slovenskogoriškem narečju pa so se stari skrajšani in novoakutirani kratki samoglasniki podaljšali, vendar pozneje kot v osrednjih slovenskih narečjih, zato so se dolgi cirkumflektirani samoglasniki razvijali drugače kot akutirani. Podaljšali so se tudi kratki samoglasniki, tako da je danes ohranjeno le kakovostno nasprotje. Izvedena sta bila naslednja skupna slovenska naglasna pomika: premik z dolgega in kratkega cirkumflektiranega zloga proti koncu besede: *zláto* → *zlatô*; *ôko* → *ôko* → *okô* ter umik naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasno dolžino: *dûša* → *dûša*, pa tudi s končnega kratkega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik: *ženà* → *žèna*; *nogà* → *nòga*, kar se je v zahodnem slovenskogoriškem narečju podaljšalo: *žie:na*, *nu:oga*, v vzhodnem pa je ostalo kratko: *žena*, *noga*. Enako še: *maglà* → *màgla*, nato pa *mie:gla* ali *megla*.

¹⁶ F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, Maribor, Lavantinski šk. ordinariat, 1928, str. 31.

¹⁷ A. Klasinc, Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, Ormož skozi stoletja, Maribor, Založba Obzorja, 1973, str. 54.

¹⁸ Cerkev na Slovenskem, Ljubljana, Nadškofijski ordinariat v Ljubljani, 1971, str. 23-25.

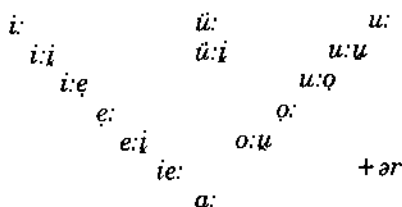
¹⁹ Prim. Z. Zorko, Daljšanje akuta v severovzhodnih slovenskih narečjih, Slavistična revija XL/1, 1993, str. 193-207.

Najmlajši so naglasni umiki tele vrste: (1) s cirkumflektiranega dolgega končnega, zlasti odprtega zloga: č' *re:īva*, d' *re:īva*, ' *lexko*, ' *vūxa*; (2) s kratkega cirkumflektiranega zloga, tudi na predpono ali predlog: ' *a:dvent*, ' *bu:ogat*, ' *poplat*, p' *rinās*, p' *rivas*, ' *šūrki*, ' *u:otpren*, ' *u:otrok*, ' *vi:ski*. V vseh govorih se kaže tudi težnja po posplošitvi naglasa na vse ali večino oblik iste besede.

1.2 Samoglasniški sestav

1.2.1 Samoglasniški sestav govora na Zgornji Velki (Marija Snežna)²⁰

Na Zgornji Velki poznajo 15-fonemski dolgi vokalni sistem, ki ga sestavljajo diftongi in monoftongi:

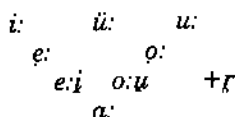
Samoglasniški razvoj

i: ← i, ū: ← ú, u: ← u; i:ī ← i, ū:ī ← ū, u:ū ← u; i:ē ← é, u:ō ← ó, ò, ô, e: ← ê, é, ô, o: ← ô, e:ī ← ê, o:ū ← ô; ie: ← ê, ë, ò, â, è, a: ← â, á, ər ← ě, ě.

Gradivo: čre 'pi:je, 'xi:ša, ko 'ri:ta, 'li:pa, 'pi:šen, š 'ti:ri; klo 'bū:k, 'kū:ra, 'mū:xa, 'vū:na, 'vū:ste; 'pu:xi (im. mn.), 'pu:na (prid.), 'vu:na, c'vi:ilila, 'mi:ī, m'li:īn, 'vi:īdin, 'zi:īma; g'rū:īška, 'lū:īplen, p'lū:īh, 'vū:īš, 'sū:īxo; 'du:ūh (sam.), 'ku:ūčt, 'pu:ūnin, 'ku:ūcēn, 'vu:ūh; b'ri:ēza, 'di:ēlan, 'ji:ēsti, 'mi:esto, se 'di:ēli; 'du:ōga, 'gu:ōba, 'ku:ōča, 'bu:ōžji, 'mu:ōlin, 'nu:ōš, 'u:ōsn; 'du:ōbra, 'xu:ōdo, 'ku:ōpo, 'mu:ōški, 'vu:ōda; je 'se:n, 'pe:č, 'še:st; de 'se:t, g'le:dan, i'mē, 'pe:tek; 'dē:n, 'lē:n, 'vē:s; 'gō:bec, go'lo:p, 'gō:sta, 'zō:p, že'lo:dec; b're:īh, 're:isn, 're:īžen, s'le:ipi, s've:it; me'so:ū, 'no:ūc, si'ro:ūta, 'šo:ūla, 'vo:ūsek; 'die:tela, g'rie:da, pok'lie:kpt, 'tie:ška, 'ziet, 'mie:tla, 'nie:sen, 'pie:lo, 'sie:stra, 'žie:na; 'die:š, 'pie:s, 'tie:š; 'mie:gla, 'pie:kļ, s'tie:ber; k'mie:t, 'mie:lemo, 'sie:dņ, 'žie:nim; f'sie:xne, 'gie:ne, 'lie:xki, 'mie:ša, pre'mie:kne; d'va:, g'ra:t, 'ja:rek, 'ma:čka, o'ta:va, p'ra:x; 'a:pno, g'la:va, ko'va:č, k'ra:l, k'ra:va, t'ra:va; 'darla, 'darve, 'parst, s'mært, 'tardi.

1.2.2 Samoglasniški sestav govora pri Negovi

1.2.2.1 Sistem dolgih naglašanih samoglasnikov sestavljajo diftongi in monoftongi:

²⁰ Velški govor spada k zahodnemu slovenskogoriškemu narečju.

Samoglasniški razvoj

i: ← *i*; ü: ← *û*; u: ← *u*; e: ← *ē, ē, ē, ē*; o: ← pred r in j; e:i ← *ē*; o:u ← *ō, ô, ô*; a: ← *ā*; r ← *r*.

Gradivo: b'ri:va, 'mi:slin, pre'di:vo, 'vi:din, z'di:gnen; 'bū:rkle, f'hū:per, 'lū:k, 'lū:pati, 'tū:di, 'vū:š; 'du:k (sam.), 'ku:čen, 'pu:nin, 'vu:k; je'se:n, 'le:t, 'me:t, o'je:, 'pe:č, sr'ce; de've:t, i'me:, p're:den, s're:čati, 'ze:be; 'de:n, 'le:n, 've:s, s'te:bo; 'ko:r, 'o:rgle, 'po:r, g'no:j, 'lo:j, ta'ko:j; be'se:ida, na're:žeš, o'be:isla, 're:isn, z'me:is; 'bo:uk, 'mo:ust, si'no:u, s'to:u, 'vo:us; d'ro:uk, k'lo:up, 'mo:uš, 'so:usit, 'vo:uskij; do'ma: na'va:dno, o'ra:je, pot'ka:vati, 'za:gamo; 'brf, 'mrzla, 'trdi, 'trs, 'žrt.

1.2.2.2 Sistem kratkih naglašanih samoglasnikov sestavljajo monoftongi:

i	ü	u
e/ē	o	
e		+r
	ā	

Samoglasniški razvoj

i ← *i*; ü ← *û*; u ← *u*; e/ē ← *ē*; o ← *ō, ô, ô*; e ← *ē, è, è, è, ē, ē*; ā ← *ā*; r ← *r*.

Gradivo: brada'vica, f'tičj, pok'ritj, si'sitj, 'žila; 'jünec, 'kürečjak, 'pühlastj, s'kübin, 'süša; 'buxa, 'duga (prid.), 'puna (prid.), 'vuna, 'žuna; b'reškva, ne'vesta, po'letj, po'vedatj, 'sekatj; 'doga, 'goba, 'koča, 'moškj, 'toča; g'lodatj, k'rop, 'nosin, 'noš, so'bota; č'lovik, 'kotel, 'moja, 'orix, 'toplo; 'detela, 'jezik, pok'lekntj, p'restj, s'reča; k'met, 'melen, 'peka, 'seden, 'ženska; 'želo, 'nesen, 'rečen, 'sestra, 'zemla; 'deš, 'pes, 'teš, 'ves; 'gene, 'lexkj, pre'mekne, s'nexa, 'zemen; 'megla, 'peka, s'teber; g'láva, glo'bāja, 'mätj, pe'lätj, 'räsla, sko'pälj.

1.3 Soglasniški sestav

Soglasniški sestav slovenskogoriških govorov, ki se od knjižnega razlikuje le v posameznih razvojih, obsega zvočnike l, r, m, n, j, ž, v (z variantama f in ŷ) ter nezvočnike p, t, k, s, š, b, d, g, z, ž, č, f, c in x.

Praslovanski l, srednji l in l se so izenačili v srednji l. V l je prešel tudi t pred soglasnikom; na koncu besede se -t v naglašnem zlogu v velškem govoru izgovarja kot -u/-o (fk'ra:u, si'si:u; 'me:o, par'je:o), v negovskem kot -ja (lo'vi:ja, 'ze:ja), v nenaglašnem zlogu pa kot -o ('di:elo, 'xu:odo), v negovskem govoru kot -a ('nesa, 'veda). R je kot v knjižnem jeziku. R > r: xek'ta:ra, me'sāra; čre- in žre: č're:išna, žre'be. Disimilaciji: r-r > n-r (z'ma:ntrani) in r-r > j-r (fa:jmošter). Končni -m prehaja v -n: k'ravān (daj. mn.), 'lū:čan, 'pečen, s'si:non; m-n > m-l: 'gūmla; analogični n: b'remen, 'semen. Rinezem: 'me:isn, v velškem govoru tudi 'pa:jank. N > n, na začetku besede in med dvema samoglasnikoma > j: 'ku:ostan, 'lū:ikna, 'ogen, p're:jdna; 'jite:ga (rod. ed.), 'jiva; gos'tū:vaje, m'ra'li:žak, o'ra:je. V je [v]: č'lovek, ne'vesta, t'ra:unik, le pred nezvonečim nezvočnikom in na koncu besede je f: fk'ra:j, f'sa:ki, naf'ti:češ, 'Negofčani; f'xi:ši, f'p'sax; 'brf, mla'ti:tef, po'ta:čof (rod. mn.). V vzglasju besede lahko onemi: 'ča:si, s'ta:nen, 'zemen, nastopa pa tudi kot proteza: 'vo:ugle, 'vūxa, 'vūste; -u < -t ostaja v določenih skupinah. J se pojavlja tudi kot novonastali prehodni glas: 'de:jn, 'na:jšla, 'vū:jzda. P, t, k, b, d, g in x so dobro ohranjeni. Nezvočniki

imajo razvrstitev kot v knjižnem jeziku. V negovskem govoru *pt- > ft-: f'tič, f'tičj*. Primarnadl > l: *'šilo, 'vilce, 'vi:le*. Disimilacija *tl-dl > l: c'vie:li, f'k'rāla, 'jelj*. V soglasniškem sklopu zaradi lažjega izgovora *t* lahko onemi: *'karsni, 'lū:šno, m'la:ci*. Prim. še: *tl-dl > kl-gl (g'le:itva, k'lāčtj, 'ku:čen), dn > gn (g'nar, g'nes), xč > šč (š'čē:rka)*. Z, ž pred nezvenečimi nezvočniki in na koncu besede pred premorom > s, š. *Sk- > šk- (šk'ri:ja); sč > šč (š'či:jsli, š'čin); šč > š ('i:šen, k'le:jše, 'küšar, na'teše)*. Z pred *č > ž (z'maržjeno, ž'jin, ž'jo:u)*; iz po upadu *i > s (s po'tu:oka, s š'tāle)*. *F* se premenjuje z *v*; v starejših in mlajših prevzetih besedah: *'fa:šank, 'fertik, f'lāša, f'riško, š'ku:of, š'tü:nfe*.

2 Oblikoslovje, skladnja in besedišče

V ednini so ohranjeni vsi trije spoli. Žensko obliko imajo nekateri samostalniki s. sp. že v ednini (*g'ne:izda, d'reta, 'vūxa*), moškospolski pa so v mn. in dv. sam. s. sp., ki osnovo podaljšujejo s *-t*.

V vseh slovenskogoriških govorih je v daj. in mest. ed. m. sp. posplošena končnica *-i*. V dvojini in množini končnice v negovskem govoru ne odstopajo od knjižnih, v velškem pa je v daj. mn. *-an*, v mest. mn. in dv. pa *-ax*. Po nepremičnem naglasnem tipu se sklanjajo tudi samostalniki knjižnega končniškega: *'deš 'deža* in mešanega naglasnega tipa: *'le:t 'le:da; le-ta* se dobro drži v negovskem govoru: *'le:is li'sa*; medtem ko je premični naglasni tip povsod dobro ohranjen: *č'lovik člo'veka, u:orex o'ri:exa*. Samostalnikov 2. moške sklanjatve, ki se sklanjajo po prvi moški ali prvi ženski sklanjativi, je malo. Nepregibnih moških samostalnikov ni najti, samostalniki 4. sklanjatve pa se sklanjajo po pridevniški sklanjativi.

Samostalniki 1. ž. sklanjatve se v velškem govoru sklanjajo samo po nepremičnem naglasnem tipu, medtem ko je v negovskem govoru mešani naglasni tip še dobro ohranjen: *g'lāva gla've:, 'vōda vo'de:*. Končnice odstopajo od knjižne norme le v daj. in or. dv., kjer se pojavlja narečna končnica *-oma*. Samostalniki ž. sp. na *-ev* imajo v velškem govoru tudi v im. ed. obliko: *'ci:rkuva, b'ri:ękva, 'bū:kva*, v negovskem pa poleg *b'řekva* in *'rethva* tudi še *'būkef, 'cirkef, mla'ti:tef*. Tudi sam. 2. ž. sklanjatve se v velškem govoru sklanjajo samo po nepremičnem naglasnem tipu, v negovskem pa je mešani naglasni tip še dobro ohranjen: *'mo:uč mo'či:, 'pe:č pe'či:, 're:č ri'či:*. Končnice v daj., mest. in or. mn. ter v daj., mest. in or. dv. so enake končnicam 1. ž. sklanjatve, v negovskem govoru pa knjižnim končnicam. Samostalnikov 3. ž. sklanjatve je malo, 4. sklanjatev pa je enaka ženski pridevniški sklanjativi. Samostalniki s. spola lahko ohranjajo svoj spol in sklanjatev le v ednini, saj se v dvojini in množini femininizirajo ali maskulinizirajo. Pri neštevni je srednji spol ohranjen: *ka'me:jē, m'le:iko, že'lezo*. Premični naglasni tip je ohranjen pri samostalnkih, ki osnovo podaljšujejo s *-t*; podaljševanja osnove s *s-* ni; ti samostalniki prehajajo med žensko-spolske že v ednini. Samostalniki, ki osnovo podaljšujejo z *n-*, svoj spol ohranjajo: *'dobro 'semen, 'tie:ško b'ri:emen*. Množinski samostalniki so prešli med ženske samostalnike (v negovskem govoru svoj spol ohranjajo le v im. in tož.): *'darve, 'je:tre, p'lū:iče, 'pāse*. Med ničto sklonljive samostalnike s. sp. se štejeta *'jestj 'hrana* in *'pi:ti 'pijača*. Tretja sklanjatev posamostaljenih pridevnikov je enaka pridevniški sklanjativi. Osební zaimki se sklanjajo kot v knjižnem jeziku; v mest. ed. in mn. se naglas umakne na predlog pri: *p'rinās, p'rivas*. Vprašalna zaimka *g'do:u/ 'ke:ri* in *'ka:j* opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov. Poljubnostna zaimka sta *'ke:ri 'kdo* in *'ka:j*, nedoločni so *'neke, nek'te:ri* in *'ne:ikini*. Nikalni zaimki so *'ni:še, 'ni:č, no'bie:dn*, celostna staf *'sa:ki inf'sie:*, drugostna pa *d'rū:gj, d'rū:go*.

Pri pridevniku prevladuje določna oblika tudi za nedoločnost. Sklanja se kot v knjižnem jeziku, stopnjuje pa predvsem opisno, le v negovskem govoru pogosteje tudi z obrazili, pri čemer so posebnost podvojeni komparativi: *'ni:žišj, 'vi:šišj*. Pridevniški zaimki ter glavni, s katerimi se štejejo samomnožinski samostalniki, in vrstilni števnik se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi.

Glagol ni doživel velikih sprememb. S knjižnim jezikom se razhaja v predpretekliku, ki se ne uporablja. Deležij na -č, -aje, -e in -ši v obravnavanih govorih ni. Deležnik stanja na -l in deležnik na -ši nista znana, deležnik na -č pa je redek. Spregatev glagola se od knjižne razlikuje le v 1. os. dv.: *'nosin -š -o; -ma -ta -ta; -mo -te -jo*. Enako se spregajo *sn/sen; 'da:n, 'je:in, 've:in*. Glagolom s korenomo na -č se dodaja nedoločniško obrazilo -ti: *'gu:or ob 'le:ičti, 'pečti, 'vrčti*. V velelniku se posplošuje edninska osnova: *'nesi 'nesma; glagoli s korenomo na -k, -g: 'pie:či, 'vrčte; iti: 'i:di, g' re:mo; videti: pog' ledni; najti: po' i:ši*. Pogosta je tvorba ponavljalnih glagolov tipa *'dävlen, ki' pü:ulen, 'le:ičen, s' täplen, 'ši:ulen*. Uporaba prislovov ob glagolu kaže na nemški vpliv.

Prislovi se stopnjujejo opisno, redko z obrazili. Povsod so znane oblike brez deiktčnega -j: *f' čera, g' da; 'negda*. Predlog, veznik, medmet in členek so kot v knjižnem jeziku. Posplošene in stalne so le velelnice za velevanje živalim, za pozdrave ipd.: *'xu:op, 'dū:je, 'je:j; 'bo:uk' daj, 'döber 'de:n, 'döber ve' čē:r, 'lexko 'no:uč, s' rečno, z' bo:ugon*.

V obravnavanih govorih se pojavljajo vse značilnosti ubesedovalnega govorjenja: ponovitve, izpusti, preskakovanje iz ene skladenjske oblike v drugo in slabša povezanost posameznih delov besedila. Glagol je pogosto na koncu stavka, čeprav ni nosilec jedrne vsebine; jedro je lahko na začetku stavka, kjer je pogosto tudi pomožni glagol; naslonka je lahko za glagolom, mesta naslonk v naslonskem nizu pa so lahko tudi zamenjana.

Tvorba priredno, podredno in sorodno zloženih povedi se bistveno ne razlikuje od knjižne tvorbe. Posebnosti: v vzročnem priredju *jevači < drugače*, v načinovnem odvisniku *ka < da*, v prilastkovem odvisniku *kaj < ki*, v krajevem, časovnem, vzročnem in dopustnem odvisniku pa *ki < kjer, ko, ker, da*.

V besedišču so poleg slovenskih kmečkih besed opazni številni germanizmi in kalki; še posebej v izrazju v obrteh, kuhinji, posodi, oblačilih, manj v poimenovanju živali, rastlin in poljedeljstva.

3 Jezikovne interference v Apaški kotlini

Govore v Apaški kotlini, tj. na področju od Gornje Radgone do Cmureka ob severni državni meji z Avstrijo, kjer še živijo ostanki pred stoletji naseljenih Nemcev, slovenska dialektologija uvršča med slovenskogoriško narečje; le-to se govori v obrobni krajih, pri avtohtonih Apačancih²¹ pa prihaja do interferenc med slovenskogoriškim narečjem, slovenskih knjižnim jezikom in nemškim, tj. njihovim maternim jezikom.²²

Apaško kotlino,²³ ki skupaj z Zgornjim Murskim poljem, Radgonsko-Kapelskimi goricami in Ščavniško dolino sestavlja območje občine Gornja Radgona, od Lipniške doline loči Mura, od Murskega polja gorice pri Gornji Radgoni, na jugu pa se nanjo naslanjajo Slovenske gorice. Glavno demografsko središče Apaške kotline so Apače.

²¹ Tu mislim na ostanke prebivalstva, katerega materinščina je nemščina.

²² Ker sem v raziskavi svojo pozornost usmerila na govorno sporočanje, so predmet raziskave govorne interference avtohtonih Apačancev.

²³ V literaturi se Apaška kotlina poimenuje tudi Apaška ravnina in Apaško polje.

Na današnjo jezikovno podobo v Apaški kotlini so v veliki meri vplivali zgodovinski dejavniki, saj je bila stoletja naseljena z Nemci, potomci pred stoletji naseljenih kolonistov;²⁴ samo obrobne vasi (Lešane, Nasova) so bile pretežno slovenske. Apaški Nemci so svoj jezik in narodnost ves čas trdno ohranjali, saj so se v glavnem poročali med seboj, sem pa je močno segala tudi germanizacija čez Lipniško polje. Priseljivanje v Apaško kotlino se je začelo šele v novejši dobi; v nekaj letih pred prvo in do konca druge sv. vojne se je sem priselilo največ ljudi iz Prekmurja.²⁵ Po osvoboditvi je takratna oblast večino apaških Nemcev izselila, namesto njih pa naselila nove prebivalce iz skoraj vseh predelov Slovenije. Največ jih je bilo iz Primorja, z Dolenjskega in iz Bele krajine.²⁶ V Apaško kotlino je večina priseljencev, prevladovali so bivši borci narodnoosvobodilne vojske oz. njeni simpatizerji, ki so jih imenovali kolonisti, prišla v začetku leta 1946, nekaj pa že ob koncu leta 1945. Po podatkih je bilo teh družin 512.²⁷ Po prihodu v Apaško kotlino je vsaka družina dobila 3-5 ha zemlje, hišo, gospodarsko poslopje, živino in orodje za kmetovanje. Ker pa novi naseljenci niso znali kmetovati, so številni zapuščali kotlino, do l. 1960 se je izselilo okrog 40% priseljenih družin,²⁸ namesto njih pa so se začeli priseljevati ljudje iz sosednjega Prekmurja.

Cerkvenoupravno je apaška župnija,²⁹ ki se je razvila iz radgonske prafare, do l. 1787 pripadala salzburškim škofom, nato sekovski škofiji s sedežem v Lipnici in nato v Gradcu, šele l. 1923 pa je bila dodeljena lavantinski škofiji. Marijina cerkev je bila že l. 1445 župna. Od srede 19. st. do l. 1909 so bili župniki Slovenci, ki so po možnosti vnašali slovenščino v cerkvene obrede. Tako je bila do l. 1924 slovenska pridiga v cerkvi le enkrat mesečno, nato pa je tedanji zavedni kaplan Stanko Lah dosegel, da je bila glavna maša ob nedeljah slovenska. Pouk v Apačah, ki je od l. 1804, je bil samo v nemščini. Od l. 1921 dalje, ko so bili v Apačah tudi slovenski učitelji, pa je bil pouk za nemške otroke v nemščini, za slovenske pa v slovenščini; nemški otroci so imeli po eno uro dnevno slovenščino in obratno.

Do osvoboditve so v Apaški kotlini večinoma govorili nemško. Danes se tukaj govori vzhodno slovenskogoriško narečje, prekmursko narečje in deloma tudi druga narečja, ki so jih priseljenci prinesli s seboj. V govoru avtohtonih Apačancev pa se prepletajo elementi slovenskogoriškega narečja, slovenskega knjižnega jezika in nemškega, tj. njihovega materne jezika, in to na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni ter v besedišču.

3.1 Govor v Apačah in Lutvercih

Po Weinreichu³⁰ sta dva ali več jezikov v kontaktu, ko jih izmenično uporablja ista oseba; ta je tudi mesto stika. Do jezikovnega stika in potrebe po razumevanju

²⁴ Prvi močan slovenski in nemški kolonizacijski val se je iz alpskega področja v Panonijo usmeril po zmagi Frankov proti Obrom l. 796; po l. 874, ko je propadla Kocljeva kneževina, se je nemško priseljivanje, ki so ga konec 9. st. delno omejili vdori Madžarov, nadaljevalo. Glej B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 1, II, Ljubljana, DZS, 1964, str. 411, 1965, str. 118.

²⁵ Prekmurci, ki so se priselili do 2. sv. vojne, so posestva kupovali, saj je bila zemlja na tej strani Mure cenejša. Tako se je v Apaško kotlino priselilo 31,7% vseh trajno izseljenih Prekmurcev. Prim. L. Olas, *Migracije Prekmurcev v štajerski del Pomurja*, Geografski vestnik XXXV, 1963, str. 15-33.

²⁶ A. Meilik, *Štajerski del Pomurja*, Geografski vestnik XXXV, 1963, str. 228.

²⁷ Apaška kotlina – obljudljena dežela, Večer LII/66, 1996, str. 10.

²⁸ Glej op. 27.

²⁹ Na ime župnije je vplivalo dejstvo, da so bila tukaj nekdanja posestva benediktinskega samostana sv. Pavla v Labodski dolini. Ime v obliki Appestal razlagajo iz abbatis stallum, tj. opatji dvorec. Prim. M. Ljubša, *Zemljepisni razvoj župnij v praprunjih Ptuj, Velika Nedelja in Radgona*, Časopis za zgodovino in narodopisje XX, 1925, str. 7.

³⁰ U. Weinreich, *Sprachen in Kontakt*, München, Beck, 1977.

ter obvladovanju dveh jezikov lahko prihaja znotraj enega samega jezika (pri enem samem govorniku, ki obvlada več zvrsti, ali med socialnimi skupinami; dvojezičnost se začenja ob stiku različnih jezikov.³¹

Tako lahko pridemo do spoznanja, da je večina govorcev večjezičnih, to pomeni, da obvlada več jezikovnih sistemov, ki lahko pripadajo istemu diasistemu (npr. obvladovanje krajevnega govora A1 in knjižnega jezika A) ali različnim diasistemom (npr. obvladovanje krajevnega govora A1, knjižnega jezika A in knjižnega jezika B).³² Jezik posameznika (idiolekt) se namreč pod vplivom starosti, šolske izobrazbe in okolja (posameznik preide iz prvega jezika /jezik primarne socializacije/ v jezik druge socializacije) nenehno spreminja. Pojav večjezičnosti spremljajo interference.³³ Do interference prihaja na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni ter v leksiki, pogoj zanje pa so razlike v jezikovnih sistemih, ki prihajajo v stik.

Pri avtohtonih Apačancih sem ugotavljala interference³⁴ med slovensko-goriškim narečjem, ki je jezik okolja, v katerem živijo, slovenskim knjižnim jezikom, ki so se ga naučili v šoli, in nemškimi jezikom, ki je njihov primarni jezik.

3.1.1 Interference na glasoslovni ravni

3.1.1.1 Interference iz slovenskega knjižnega jezika v narečje

1. Monoftongizacija diftongov *e:i* in *o:u*: *be:le* (prid.), *mē:la* 'imela', *re:fčina*, *s' re:dna*; *bla' go:*, *célo:*, *hō:s*, *no:č*, *tēs'to:*, *ze' lo:*.

2. Izguba zaokroženosti pri samoglasniku *u*: *xudo*, *juxa*, *klo'buk*, *s'kup*, *tu*, *vun*.

3. Pojav knjižnega (ob narečnem) refleksa za *â, à, ȃ* in prednaglasni *u*: *da:n*, *va:s*; *la:xko*, *ma:ša*; *do:ugo*, *po:un*; *pust'ti:li*, *zgu'bila*.

4. Izguba zaokroženosti pri kratkem *a*: *b'rada*, *ko'lač*, *matj*, *pe'lalj*; *b'rat*, *jas*, *tam*.

5. Ohranjene so skupine *lj*, *nj*, *šč* in *konéni m*: *dalje*, *ljud'je:*; *n'jiva*, *s'vinja*; *nišče*, *z'ra:ščeno*; *dēlam*, *nōsim*, *z b'ratom*.

3.1.1.2 Interference iz nemškega jezika v narečje

Zveneči soglasniki *b*, *d*, *g*, *ž* in *z* izgubijo zven: *op'le:ike*, *pe'se:ide*, *punkar*; *ta:u*, *to'māci*, *tōsti*; *h'rāx*, *h're:mo*; *s'mršene*, *šenske*, *šito*; *sidalj*, *sima*, *s'na:la*.

3.1.2 Interference na oblikoslovno-skladenjski ravni

V slovenski jezik se prenašata zlasti:

– nemški besedni red; glagol je pogosto na koncu povedi, tako kot je to v nemščini: *Dēhlce pa v samos'ta:nu so se o'či:le*. *Un je pa pi:re'ne:ij'do:uba*;

– glagolska rekcija; najpogostejša je napačna vezava s tožilnikom namesto z roditeljskim: *P'rāvo'ka:vo smo'ne:ij'poznalj*. *Mi:re:fčino'ne:ismo'ču:tlj*; napačna vezava z imenovalnikom namesto z dajalnikom: *Jās sen F'ra:ncij'ne:ij*

³¹ B. Pogorelec, K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje. V: Dvojezičnost – individualne in družbene razsežnosti, Ljubljana, 1984, str. 67.

³² Z. Gruden, Prispevek k spoznavanju jezikovne situacije tržaških Slovencev, Jezik in slovnost 3, 1976, str. 72.

³³ Interferenca je vsak odklon od norme enega ali drugega jezikovnega sistema v govoru večjezičnega govornika, ki se pojavlja kot posledica njegove domačnosti z drugim jezikovnim sistemom.

³⁴ Te so pri nekaterih informatorjih bolj, pri drugih pa manj opazne.

‘mogla ‘rečtj, tožilnikom: Sen ‘xi:tro F‘ra:ncij sg‘ra:bla in mestnikom: ... pri gos‘po:yt Š‘ta:jntlj so bi‘li. Je ‘bi:ja ‘nāx v lasa‘rēt.

Nemški vpliv se kaže tudi v rabi osebnega zaimka tam, kjer bi v slovenščini zaradi stilne zaznamovanosti pričakovali ničti osebni zaimke: G‘da smo ‘mi: b‘li is‘se:tjeni ... ‘Mi: ot‘ročj smo b‘li ..., v rabi svojilnega zaimka namesto povratnega svojilnega: ‘Jās sen s‘mojo go‘vornost š‘la, v rabi nedoločnega člena: ... smo ‘melj eno‘tako po‘se:stvo. ... pa ene ‘take po‘gače smo ‘pekļ ter pogosti rabi trpnika: ... mi je ‘rečeno bi‘lo:u. ... je b‘lō: z n‘jim z‘gučano. Opuščata se morfem se pri povratnih glagolih: ‘Jās sen ‘dōsta se‘lila po s‘ve:itj in morfem si: Sen ‘misla ...

Interference iz slovenskega knjižnega jezika v narečje: knjižna končnica -u/(-o) v daj. in mest. ed. m. sp.: f‘kōtlo, h m‘li:no; na po‘tōku, v g‘ra:do, v ‘Lurdu.

3.1.3 Besedne interference

Na ravni besedišča se vpliv nemščine kaže v:

– neposrednem prenosu tuje besede, kjer so zlasti opazne izposojenke: ‘cukr, fa‘milja, koš‘talo, ‘ma:ntrati, ‘puter, ‘šinfatj, ‘talala, ‘žakļ in popačenke: b‘rift rō:gar, ‘je:nar, ‘pe:gla, ‘ra:ufank, š‘rita, nekaj pa je tudi slovničnih besed (členki, vezniki), ki imajo povezovalno ali čustveno vlogo: ... ja, freilich, ‘to:u smo ..., ... ‘nāx pa do‘mo:u, entweder če smo ‘ne:i ...;

– reprodukciji zloženke ali besedne zveze; kalki so močno preplavili govornico: ‘Kak si te‘ti: na ‘tō: p‘rišla? ‘Jās sen ‘ne:i ‘me:ila s t‘ra:x. ... bi ja skr‘bi: ‘melj za ‘mene. ... ‘neman ‘kāj po‘vedati; ‘dol post‘re:ilin, ‘gor‘lepiti, ‘gor‘rāslj, ‘vūn‘kōpala, ‘vūn‘kūxalj. V govoru naletimo tudi na kodno preklapljanje (iz slovenščine v nemščino): ‘Potļ pa so ‘melj ‘ti:sto, ka so z‘birali, Winterhilfswerk, ‘ne:, Winterhilfswerk je ‘tō: b‘lō:, ja. ‘Tō: je ‘on Prozentrechnung na ‘pamet. ‘Mi: smo ‘tiij, die Klasse müssen wir aufräumen, se ‘ve:da, ...

Interference iz slovenskega knjižnega jezika v narečje so redkejšje. Poleg narečnih se uporabljajo tudi slovenski knjižni izrazi: be‘se:dal’ re:ič, ‘da:nes/ g‘nes, govo‘ri:lj/‘gučalj, ‘mō:ka/‘mela, pro‘da:lj/‘dalj, ‘punca/dik‘lina, ‘usnje/‘leder.

Navedenke

Mihaela Bregant, 1995: *Severozahodni goričanski govori*. Mag. delo. 325 str.
Tine Logar, Jakob Rigler, 1990: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: MK.
Fran Ramovš, 1935: *HG VII. Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Mihaela Koletnik

MUNDART VON SLOVENSKER GORICE AN DER NÖRDLICHEN STAATSGRENZE DER REPUBLIK SLOWENIEN

Zusammenfassung

Die Mundart von Slovenske gorice, die wir in die pannonische Dialektgruppe einordnen, ist nicht einheitlich, sie teilt sich in zwei Dialekte, und zwar den östlichen, der das vielfältige

ZAPISI – NOTES

TEŽAVE IN SKRBI MIKLOŠA KÜZMIČA KOT VICEARHIDIAKONOVEGA NAMESTNIKA V LETU 1779

Jožef Smej*

Cesarica Marija Terezija je z ustanovno listino, izdano na Dunaju 17. februarja 1777, položila temelj novi škofiji s sedežem v Sombotelu. V listini je omenjeno, naj se iz győrske škofije izloči celotna Železna županija, v kateri so bili Totšagski distrikt (Slovenska okroglin), Monoštrski in Stražni (Őrség) distrikt, s slovenskimi župnijami današnjega gornjega Prekmurja in Porabja. Vse te župnije morajo biti priključene k na novo ustanovljeni sombotelski škofiji. Iz zagrebške škofije pa naj se izloči Prekmurski distrikt (Districtus Transmuranus), v katerega so poleg drugih spadale župnije Beltinci, Bogojina, Dobrovnik, Lendava in Turnišče, ter naj se prav tako priključijo k na novo ustanovljeni sombotelski škofiji. Svojo odločitev je Marija Terezija sporočila papežu Piju VI., da je s svojo apostolsko oblastjo uredil meje nove sombotelske škofije. To je storil z bulo, ki ima datum 16. junij 1777. V tej listini omenja papež, da je ugodil bogoljubnim željam Marije Terezije, apostolske kraljice, in tako ustanovil ali dobesečno "povzdignil" ("Ecclesia Sabariensis per nos erecta") sombotelsko škofijo.¹

Marija Terezija ima s svojo odločitvijo za novo škofijo velike zasluge za "ogrske Slovence", saj jih je vse povezala v isti škofiji.

Prvi sombotelski škof János Szily je 7. septembra 1777, se pravi kmalu po svoji umestitvi (20. avgusta 1777), imenoval Mikloša Küzmiča, župnika pri Sv. Benediktu v Kančevcih, za vicearhidiakonovega namestnika (substitut). Vicearhidiakon je bil Janoš Hüll, župnik pri Nedeli (Gornji Petrovci). Ta je bil že v letih in bolan (dopolnil je 63 let), zato je škof imenoval M. Küzmiča, 23 let mlajšega od J. Hüll, za vicearhidiakonovega namestnika. S tem je M. Küzmič prevzel skrb za vse župnije v Slovenski okroglini in tudi - vsaj deloma - za župnije v lendavski dekaniji. Katoličani v Prekmurju so bili brez slovenskih knjig za rabo v

* Dr. Jožef Smej, pomožni škof, Šlomškov trg 19, SI - 2000 Maribor.

¹ Prim. G. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története I., Szombathely, 1829 (G. Géfin, Zgodovina sombotelske škofije, I. zvezek). V nadaljevanju: Géfin I. ali Géfin III. (tretji zvezek).

cerkvi, šoli in doma. Zato je M. Kūzmič imel že leta 1776 Szvéte evangeliome prevedene iz latinske vulgate. Preden so izšli v tisku, so si duhovniki sami iz latinske vulgate sproti prevajali nedeljske evangelijske. Če so imeli pred seboj evangelij v hrvaščini, so hrvaške izraze nadomeščali s slovenskimi. Zápise (M. Kūzmič jih imenuje "scripta") so hranili, da so jih lahko uporabljali tudi tuji duhovniki. Različna, včasih težko berljiva pisava je bila dostikrat vzrok spodrseljavev.²

Ena izmed prvih nalog škofa Szilyja je bila kanonična vizitacija župnij. Začel je maja 1778 v Szécsiszigetu, nato je obiskal župnije lendavske dekanije, septembra pa župnije Slovenske okrogline. To kanonično vizitacijo imenujejo kar Szilyjevo (Visitatio Szilyana). Do tistega časa so se duhovniki v Slovenski okroglini morali ravnati po Battyányjevi kanonični vizitaciji iz leta 1756. Ime ima po Jožefu grofu Battyányju, kanoniku v Erztergomu, ki je po naročilu (mandatum) cesarice Marije Terezije in odloku (decretum) győrskega škofa Franca grofa Zichyja vizitiral župnije Slovenske okrogline, ki je takrat spadala h győrski škofiji.

Po tej kanonični vizitaciji so župniki prejeli od naseljencev cele kmetije velik kebel pšenične moke, od naseljencev polovične kmetije polovico kebla, od četrtzemljakov pa četrt iste merice.³

Podobno je določila Szilyjeva kanonična vizitacija za župniji Dolenci 3. septembra 1778 in sv. Benedikt v Kančevcih 4. in 5. septembra 1778: V Dolencih dobiva župnik v duhu nekdanjih vizitacij in odločb (juxta antiquas visitationes, juxta antiquarum sessionum statum) od cele kmetije eno veliko zvrhano merico pšenične moke, od polovične kmetije polovico zvrhane merice itd. Enako dobiva župnik pri Sv. Benediktu v Kančevcih (v našem primeru je to bil M. Kūzmič sam).⁴

Ista kanonična vizitacija župnije Gornji Senik pa je dne 14. septembra 1778 župnikove dohodke določila takole: od naseljencev cele kmetije dobi 2 zvrhani požunski merici pšenične moke, od polovične eno, od četrtinske pa pol merice.⁵

Velik kebel je ustrezal 56.6 litrom, požunska merica ali dobesedno "vedro" pa je bilo manjše. Količina štirih požunskih veder je ustrezala trem velikim keblom ali mernikom.⁶ Razlika se je pokazala tudi v tem, ali je bil mernik zvrhan ali pa "dol z roba stresen" (metreta decussata).

Takšna neenakost je povzročala zmedo. O tem je vpričo škofa Szilya in M. Kūzmiča spregovoril v Monoštru ob kanonični vizitaciji 16. maja 1779 župnik iz Dolencev.

In tako je Szily naložil M. Kūzmiču novo skrb. Duhovniki Slovenske okrogline so morali pod njegovim vodstvom odgovoriti na več vprašanj. Žal se nam je ohranil le okrnjen Szilyjev dopis (osnutek) glede teh vprašanj.

Glede davščin župnikom je moral M. Kūzmič včasih zaslišati tudi upornike, kot nam bo pokazal primer v Gornji Lendavi.

² Prim. J. Smej, Se je Mikloš Kūzmič v svojem prevodu Evangeliomov res naslanjal na Štefana Kūzmiča? v: Slavistična revija 45 (1997), št. 3-4, str. 533.

³ Prim. Kanonična vizitacija čisto slovenske župnije Nedele (Gornji Petrovci) in njenih podružnic z dne 14. septembra 1756, str. 1253. Sombotelški škofijski arhiv.

⁴ Kanonična vizitacija župnije Dolenci 3. septembra 1778, str. 7 in župnije Sv. Benedikta v Kančevcih 4. in 5. septembra 1778, str. 20. Sombotelški škofijski arhiv.

⁵ Kanonična vizitacija župnije Gornji Senik z dne 14. septembra 1778, str. 268. Sombotelški škofijski arhiv.

⁶ Prim. I. Zelko, Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381, SAZU, Razprave VII/5, Ljubljana 1972, str. 390.

Še večje težave je M. Küzmič imel z Martjančani, ker so zabranili umestitev organista-šolnika in osramotili namestnika sodnika svobodnikov.

Ob napadu na puščavnika pri Sv. Benediktu v Kančevcih pa je bil M. Küzmič tudi sam v življenjski nevarnosti. Zanimivo je, da so napadalci imeli klado, mučilno pripravo za uklenitev nog in rok.

Pri Nédeli (Gornji Petrovci) je bilo močno zemljiško gospostvo svobodnikov (*Dominium Nobilium*).⁷ Kmetje svobodnikov so v svoji objestnosti župniku in kaplanu zabranjevali, da bi pokopavali njihove mrliča. To je povzročilo M. Küzmiču nemalo težav in skrbi.

Še ena skrb Mikloša Küzmiča. Ob smrti župnikov je moral poskrbeti za izvršitev oporok. In v tej zvezi še: kako najti primerne dečke in jih poslati v kószeski zavod in gimnazijo, da bi imela Slovenska okrogline dovolj duhovnikov in učiteljev. Konec leta 1779 se mu je posrečilo spraviti svoja nečaka v imenovani zavod.

V leto 1779 sodi tudi pismo M. Küzmiča prisledniku Štefanu Sallérju z dne 20. decembra 1779, v katerem se M. Küzmič zavzema za to, naj kmetom ne bi odvzeli pušk (*sclopi adimendi rusticis*), saj brez njih ne morejo paziti na vino-grade.⁸

Zdi se, da je neke vrste nenaklonjenost do duhovščine že dalj časa tlela med posamezniki v nekaterih župnijah Slovenske okrogline, posebej še od leta 1731, ko so po "karolinški resoluciji" protestanti bili glede vseh duhovniških opravil podložni katoliškim župnikom. V predgovoru že omenjene Battyánijeve kanonične vizitacije je poudarjeno, da se iz časov prejšnjih krivovercev še zmeraj skriva prikrit, a bistroumen odpor do duhovščine, (*occultum aliquot et subtile lateret odiosum in clerum*), in sicer v predelih Stražne krajine, Slovenske okrogline in ob štajerski meji, se pravi v krajih, pretežno naseljenih s krivoverci, in da ta odpor prehaja tudi na katoličane (str. 9).

In v Kazojevi (opat Štefan Kazo) kanonični vizitaciji iz leta 1698 beremo: "Districtus Tóthság... V vsem tem distriktu sta samo dve župniji nekatoličanov, in sicer Breg sv. Benedikta in Breg presvete Trojice (Nédela). In v obeh krajih so ljudje kljubovalni, uporni in verolomni" ("in hoc toto districtu, duas dumtaxat esse Parochias A catholicorum, scilicet Montem Sancti Benedicti et Montem Sanctissimae Trinitatis. Et in utroque loco, homines esse contumaces, Refractarios et perfidos").⁹

Ali se je kaj tistega "odiosum", kljubovalnosti in upornosti posameznikov preneslo tudi v čas M. Küzmiča?

Sicer pa naj nam spregovori osmero pričujočih pisem, ki sem jih prevedel iz latinščine.¹⁰

I. - 1779¹¹

Gospodu Miklošu Küzmiču, vicearhidiakonovemu namestniku (Substituto V. A. Diacono) v Slovenski okroglini.

⁷ Prim. J. Smej, Pisma Mikloša Küzmiča zemljiškemu gospodu, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 52 (1981) št. 2, str. 281-282. V nadaljevanju: Smej, Pisma.

⁸ Prav tam, str. 285-286.

⁹ Visitatio canonica Kazoiana 1698, str. 795. Sombotelški škofijski arhiv.

¹⁰ Za poslane fotokopije izvirnih pisem se zahvaljujem dr. Mári Kiss, arhivarki v Sombotelu.

¹¹ Iz osnutka okrnjenega Szilyjevega pisma lahko določimo samo leto.

Prečastiti gospod župnik,
namestnik gospoda vicearhidiakona!

Ko sem lansko leto meseca septembra od vizitacij v Slovenski okroglini, natančneje iz župnije Gornji Senik,¹² krenil v Monošter, mi je dolenski gospod župnik¹³ v vaši navzočnosti (kot se spominjam) razlagal, da bi se velik predsodek vrnil v pravice njegove župnije, če bi opustili starodavno mero, po domače veliko, in bi jo nadomestili z dvema požunskima dol z roba stresenima merama (duas Posonienses decussatas), da bi župnik moral tako v nasprotju s staro navado jemati župnijske davščine po požunski meri.

Takisto sem ukrenil tudi sam, in sicer po blagohotnih vladarjevih odredbah, po katerih je mera, po domače velika, odpravljena. In ker se lahko tudi v drugih župnijah vnaprej zbojijo podobnih predsodkov, zato vi, prečastiti gospod župnik in vicearhidiakonov namestnik, z vso resnostjo vsem župnikom vaše okrogline sporočite tole: Natančno v roku treh tednov, štetih od dneva prejema tega mojega pisma, naj vsi župniki pisno odgovorijo na tale vprašanja: 1. Po kateri meri so do sedaj prejeli svoje priložnostne dohodke (obventiones suas)? Ali v duhu Battyánijeve vizitacije (juxta Visitationem Battyanianam) po meri, imenovani velika (Mensura Majore)? Ali je bila ta mera zvrhana ali pa dol z roba stresena (eaeque accumulata, vel decussata)? Ali pa so rajši prejeli po požunski meri (Mensura posoniensis)?

(Nadaljevanje tega dopisa - osnutka škofa Szilyja M. Küzmiču manjka - op. J.S.)

II. - 20. Aprila 1779

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Nedavno ste mi milostno zaupali preiskavo glede tožbe, ki jo je prečastiti gospod gornjelendavski župnik¹⁴ sprožil proti svojim vernikom, ki spadajo k podružnični cerkvi sv. Lenarta,¹⁵ in ki vam je bila z vso vdanostjo predložena. In tako sem se 13. dne tega meseca odpravil na kraj sam, da bi izsledil vzrok, zakaj

¹² V Gornjem Seniku je bila vizitacija 14. septembra 1778. Glej op. 5

¹³ Župnik v Dolencih je bil Jurij Požgaj, rojen ok. 1729 v Murski Soboti. Po treh letih bogoslovja v Győru je bil leta 1757 posvečen v duhovnika. Iz semenišča je prišel naravnost v Dolence in tu služboval do svoje smrti 18. julija 1784. V krstni knjigi župnije Dolenci (Zvezek I.) najdemo zapis: "Georg. Posgay, Qui prius parochus expulso licentiatu, hic factus est ad hanc Dolincensem ecclesiam" ("Jurij Požgaj, ki je postal, potem ko so izgnali licenciata, prvi župnik pri tej cerkvi v Dolencih"). Prim. Géfin III, str. 328; Zgodovina župnij soboške dekanije, tipkopis 1956. Dekanjski arhiv M. Soboti.

¹⁴ Župnik v Gornji Lendavi (Grad) je bil Franc Sukić, rojen ok. 1744 v Trdkovi. Bogoslovje je študiral v Győru. V duhovnika je bil posvečen 1774. Po posvečenju je še eno leto prebil v semenišču, nato pa je leta 1775 prišel za župnika v Gornjo Lendavo (Grad). Maja 1796 je prevzel župnijo Nédela, Gornji Petrovci, kjer je deloval do svoje smrti 18. marca 1813. Prim. Géfin III, 411.

¹⁵ O podružnični cerkvi sv. Lenarta v Bodoncih govorijo vse stare vizitacije. Tako že protestantski vizitacijski zapisnik iz leta 1627, nato kanonične vizitacije iz let 1698, 1756, 1778. V slednji je med drugim rečeno: Kdaj naj bi bila ta cerkev zgrajena, ni znano. Je podolgovata, vsa iz lesa, krita s škodlami, posvečena v čast sv. Lenartu. Ima stolp sredi cerkve. Vse je v bednem stanju ("in statu misero"). Patrocinij je na praznik sv. Lenarta, sicer pa je božja služba vsak drugi dan po praznikih, tj. 27. decembra, na velikonočni in binkoštni terek (ti dnevi so bili takrat zapovedani prazniki). Prim. Kanonična vizitacija župnije Gornja Lendava 12. in 13. septembra 1778, str. 237-238. Sombotelški škofjski arhiv.

odklanjajo župnijske davščine (praestationes Parochiales), ki so jih po nedavno opravljeni kanonični vizitaciji dolžni plačevati. Sklicali so upornike. Iz njihovih lastnih izpovedi kakor tudi iz pripoznanja gospoda gornjelendavskega župnika se je jasno izkazalo, da so do sedaj Zankovčani (Zankócz) in Bodončani plačevali od cele kmetije 50 denarjev, od polovične 25 denarjev, od četrtinke pa 12 1/2, in tako so morali plačevati tudi po Battyanijevi kanonični vizitaciji (juxta Canonicam Visitationem Battyanianam):

Po predpisu pravkar omenjene vizitacije bi morali tudi Vadarčani plačevati prav toliko kot Zankovčani in Bodončani, vendar so do sedaj samo trije naseljenci (hospites) polovične kmetije (cele namreč, tako pravijo, sploh ni) plačevali po 25 denarjev; drugi na polovični kakor tudi na četrtinski kmetiji pa so gospodu župniku plačevali le po 5 denarjev. Zares velika zmešnjava in bedna dajatev. Zato je ob zadnji kanonični vizitaciji prišlo do spremembe. Bog sam vas je, presvetli gospod škof, tako se zdi, posebej vodil, da so se odpravile tovrstne zlorabe, zmede in neenakosti ter se je vse spravilo na enako skledo (ad aequum lancem). In sprememba je v tem - kakor ste tudi drugod blagovolili urediti - da so župljani odslej dolžni dajati svojim župnikom od cele kmetije 2 kebla požunske mere, od polovične pa en kebel. Tako ste s tem vključno uredili tudi za prej omenjene vasi, da se župnijska davščina ravna sorazmerno s kmetijami, se pravi od cele kmetije se plača po 1 floren, od polovične 30 krajcarjev, od četrtinske pa 215 krajcarjev, kar je - to lahko vsakdo uvidi - poprečno majhno breme.

Prej omenjeni vaščani priznavajo, da je sprememba pri dajatvah, ki ste jo naredili, sorazmerno blaga, vendar - tako so izjavili - je ne morejo sprejeti, in sicer iz razloga, da je v njihovi podružnični cerkvi redko božja služba. Gospod župnik pa ima vendar tam na predpisane praznike redno božjo službo.

Drugo: 11. dne tega meseca je gospod Peter Kregar, namestnik sodnika svobodnikov, ob sodelovanju Andreja Moneka, nadzornika posestev gospoda grofa Petra Zaparyja (sic), skušal uvesti Nikolaja Rittoperja v službo organista - šolnika v Martjancih.¹⁶ Župljani pa so zagnali nenavaden krik, tako da s trmoglavci ni mogel prav nič doseči. Še več! Imenovanega gospoda sodnika so tako zelo poniževali s sramotenjem, da je zbežal v župnišče in dal kar trikrat poklicati k sebi odličnike izmed župljanov, a nobeden se ni prikazal. Nasprotno, žene in moške, zbrani pri cerkvi, so čakali, kdaj pride tja gospod sodnik. Ta jim je z mnogimi besedami razlagal, a zaman. Zbegan in osupel je moral gledati, kako so kljubovalni uporniki slavili zmago. In tako je moral oditi, ne da bi kaj opravil. Dobri Bog! Iz majhne iskre kakšen požar! Če bi bilo slavno županijstvo takoj od začetka poslalo vsaj enega vojaka, da bi ukrotil upornike, ko je bila teh le peščica, bi bili z majhnim bojem uredili vso zadevo. Ko pa se je z domenkom in zaroto razraslo zlo, bo potrebna močnejša roka, da zatre trdovratneže.

Spodbujeni z zgledom teh upornikov, posebej ko so videli, da se ta slabi zgled tako dolgo obdrži, so tudi nekateri izmed mojih župljanov preteklo nedeljo na trgu pred cerkvijo sv. Benedikta zagnali hrup. Prišel je namreč k meni puščavnik od Sv. Gertrude,¹⁷ ki spada v soboško župnijo, da bi dobil nekaj miloščine. Ponudil se je, da bi obnovil nekaj verzov na pročelju stolpa, potem ko si je že prej pripravil barve. Strinjal sem se z njegovo ponudbo, in sicer toliko bolj, ker je za sveto zatrdil, da bo kmalu odšel od tod. Ko je torej zaužil kosilo in

¹⁶ Prim. J. Smej, Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju, v: Zgodovinski časopis 49 (1995) št. 4, str. 607-611. V nadaljevanju: Smej, Dve pismi

¹⁷ Puščavnik pri Sv. Gertrudi v Veščici je bil Feliks Perger. Poleg cerkve je imel puščavniško kočo (Eremitorium). Prim. J. Smej, Cerkev v Soboti (1071-1971), v: Stopinje 1972, str. 41-45.

skušal napisati omenjeni verz, so nekateri na trgu pri vinskih sodih na vso moč slavili boga vinske trte (ad vasa vinaria in foro Baccho litantes). V prekipevajoči drznosti so tako moški kakor ženske trumoma navalili na puščavnika in ga hoteli ali ukleniti v klado ali dobro premlačenga izpustiti (volentes eum aut in Cypum includere,¹⁸ aut bene dedolatum dimmittere), kakor se še sedaj govori vse naokrog. Z božjo pomočjo pa se jim je izvil iz rok in se s hitrim, a sramotnim begom prerinil od tam v župnišče. Žalujoč, da jim je s tako srečnim pobegom ušel, so se spravili na njegovega tovariša, s katerim je bil prišel semkaj iz Murske Sobote. Obdali so ga kakor nedolžno jagnje, treščili ob tla in ga ranili na glavi, tako da mu je tekla kri. Vmes so mu očitali, zakaj je takega človeka (mislili so na puščavnika) privlekel semkaj.

Če mestna sodna oblast ne bo z javno določeno eksemplarično kaznijo zatrla takšne njihove predrznosti, posebej še ker so vsi kmetje svobodnikov navajeni kar najbolj upirati se, nimam v velikem strahu pričakovati nič drugega, kakor z Mojzesom samo še kamne.

Še malo in kamnati me bodo.¹⁹

Toda zlo nesramne predrznosti se je razlezlo še dalje. Kar po vrsti je prišlo k Nédeli v Gornje Petrovce. Tam v svoji objestnosti nočejo sporočati pogrebov gospodu župniku, hodisi vaščani podružnične cerkve v Križevcih, kakor tudi pri Sv. Ani v Boreči in še celo pri sami župnijski cerkvi. Čeprav se gospod kaplan²⁰ po svojih najboljših močeh trudi, da bi se, gospod škof, uresničila vaša balgohotna odredba, pokopavajo župljani še naprej telesa umrlih brez pogrebnih obredov, in sicer v času, ki si ga sami določijo, ne oziraje se pri tem niti na določen rok 24 ur. Pri vsem tem je boleče še to, da skušajo imeti pogreb prav takrat, ko predvidevajo, da se gospod župnik s svojim kaplanom usede za mizo h kosilu, samo naj gospod kaplan ne bi zvedel in po naključju prišel. Zgodilo pa se je tudi ne tako dolgo, da je gospod kaplan, ki s posebno budnostjo spremlja vse, pustil kosilo kakor nekoč Tobija in z vso naglico tekkel. Toda še pred njegovim prihodom (župnišče je precej oddaljeno) so mrliča kot po navadi sami prinesli na pokopališče. Gospodu kaplanu pa niti pri grobu niso dovolili opraviti običajnih obredov, ampak so se mu z vso silo uprli v obraz in se mu grdo postavili po robu, nenehno prav isto ponavljajoč, da ne hodo nikoli dopustiti, da bi se zveličavna odredba gospoda škofa uresničila, pa čeprav jo po drugih krajih izvajajo. In tako se je moral, ne da bi kaj opravil, z veliko sramoto vrniti. Povrh se mu je tako dogodilo že večkrat. Dodati moram še to: Ko je gospod kaplan trikrat uporabil silo in opravil svoje obrede, so po dolгих prepirih vsi zapustili mrliča in odšli. Tako je bil gospod kaplan primoran privedi človeka, ki je z zvonarjem po vrvi spustil mrliča v grob in ga pokopal. Do tu torej

¹⁸ M. Kuzmič uporablja za klado izraz "in Cypum includere"; latinska heseda "cippus" (kol) ustreza grški besedi "kyphos", tj. vsak ukrivljen les, posebej še lesena priprava, s katero so človeka ukrivili in tako ukripljenemu uklenili roke in noge. S takšno pripravo so mučili hudodelce (prim. Griechisch - deutsches Schulwörterbuch, Wien 1879, str. 457).

¹⁹ Ljudstvo je godrnjalo zoper Mojzesa, Mojzes pa je vpil h Gospodu ter rekel: "Kaj naj storim s tem ljudstvom? Še malo in kamnati me bodo" (2 Mz 17, 4).

²⁰ Župnik pri Nédeli (Gornji Petrovci) je bil Janoš Hüll, rojen 24. maja 1714. Bogoslovje je študiral v Győru. V duhovnika posvečen 1738. Takoj po posvečenju je prišel za župnika k Nédeli, kjer je deloval do svoje smrti 15. februarja 1781. Bil je vicearhidiakon Slovenske okrogline, vendar je to službo od 7. septembra 1777 opravljal M. Kuzmič kot njegov namestnik.

Kaplan pri Nédeli pa je bil Mihael Gaber, rojen 10. aprila 1753 v Dolnjih Slavečih. Bogoslovje je študiral v Győru. V duhovnika posvečen 1777. Po kaplanski službi pri Nédeli (1777-1780) je prišel za župnika v Martjance. Tam je služboval do svoje smrti 13. septembra 1815.

Prim 1. Zelko, Zgodovina sohoške dekanije, Špitalič 1963, tiskopis, str. 21-22; Géfin III., zap. št. 179, 304, 495, tj. str. 65, 105 in 162. O podružničnih cerkvah Povisjanja sv. Križa v Križevcih in Sv. Ane v Boreči govorijo kanonične vizitacije iz let 1698, 1756, 1778.

je že prišla kača - zlo. Prvaka tega upiranja sta Janez in Štefan, oba po prümku Kramarič, iz Gornjih Petrovec, kmeta svobodnikov, ki sta hotela pokazati svoje plemstvo tako, da sta pred nedavnim dala pokopati svoja otroka, in sicer ne po blagohotni in že na splošno vpeljani odredbi njegovega veličanstva, ampak na drugem kraju, kljub ugovarjanju gospoda kaplana./

Presvetli gospod škof! Da bi se to dvojno zlo, namreč pri Nédeli in pri sv. Benediktu, zatrl v kali in da se z odlašanjem ne bi razraslo v slabše, kakor se je to zgodilo v Martjancih, vas prosim na kolenih, da s svojo visoko veljavo stopite v stik z gospodom namestnikom velikega župana, da pošlje komisijo, ki bo raziskala objestno predrznost do gospoda Kregarja, namestnika sodnika svobodnikov. Tudi njega naj hkrati pooblasti gospod namestnik velikega župana, da bo kaznoval upornike, kakor so zaslužili, in sicer javno, pri cerkvi, pri kateri se je izvršilo hudodelstvo. Da bi se to opravilo z večjo močjo in strahovanjem, sta potrebna vsaj dva županijska vojaka. Ko bodo sosednji Martjančani videli to eksemplarično kazen ali vsaj slišali, da se je zgodila, se bodo prestrašili in končno umolknili. Tako ustrahovani se bodo spet oklenili reda in poslušnosti, da se ne bodo več bahavo hvalili, češ gospod sodnik nima oblasti, da bi nas kaznoval.

Presvetli gospod škof, ko vse to razprostriram pred vami, milo proseč za učinkovito zdravilo, se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in visoki milosti ter ostajam v globokem spoštovanju in ponižni vdanosti.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

20. aprila 1779
v Ivanovskem dolu

nevredni in najneznatnejši kaplan,
Mikloš Kuzmič, župnik pri Sv. Benediktu, s.r.

III. - 25. aprila 1779

Gospodu župniku pri Sv. Benediktu

Prečastiti gospod župnik in vicearhidiakonov namestnik!

Pismo vaše prečastitosti z dne 20. tega meseca, naslovljeno name, sem prejel. Posamezne točke v pismu omenjenih pritožb sem sporočil cenjenemu gospodu namestniku velikega župana naše slavne Železne županije. Obljubil je, da bo oskrbel pripravno zdravilo za odpravo nerednosti in ponudil pomoč, ki bo stala ob strani (remedium et assistentiam praebiturum). Vaša prečastitost naj potemtakem od gospoda namestnika velikega župana pričakuje rešitev z odredbo in ureditvijo.

Sicer pa podeljujem očetovski blagoslov in ostajam s trajno naklonjenostjo vaši gori imenovani prečastitosti.

Sombotel, 25. aprila 1779

János Szily
škof

IV. - 29. maja 1779

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Po vašem milostnem posredovanju je 22. dne tega meseca gospod višji sodnik svobodnikov ostro nastopil proti tistim, ki so nedavno na prostoru pred cerkvijo sv. Benedikta povzročili hrup zoper puščavnika. Nekateri izmed njih so bili že po vnaprej izrečeni kazni ustrezno hudodelstvu tepeni, drugi pa so se z begom izmaknili prav ostremu izvrševanju kazni. S tem pa so svoje bedno stanje še povečali, ker nimajo miru ne podnevi ne ponoči. Po posrednikih se sedaj drug za drugim spuščajo (condescunt) k meni, da udarce s palicami odkupijo z denarno globo. S tem denarjem nameravamo postaviti križ na kraju hudodelstva in ga s še pridobljeno vsoto tudi vzdrževati, če se tudi vam, gospod škof, zdi to primerno. V vsej župniji ni namreč nobenega križa, namenjenega javnemu češčenju. Hkrati bi bil ta križ trajen spomin na hudo dejanje, na nepremišljen in drzen napad.

Pri Nédeli do sedaj še ni bilo nobene eksemplarične kazni. Glavni povzročitelj je namreč ušel rokam županijskega vojaka. Ne vem, kdo mu je pri begu pomagal. Ob prihodu omenjenega vojaka pa je vse vaščane prevzel silen strah.

Ob teh zgledih - tako se zdi - so se prestrašili tudi Martjančani. Lažje bi se bili dali ukrotiti, če ne bi bili veliko pričakovali od svojega pokrovitelja, ki si vse do danes prizadeva, da bi se Vrečič vrnil v Martjance za organista - šolnika. Kdo da je ta pokrovitelj, to vam bo 31. dne tega meseca z vso ponižno vdanostjo povedal gospod martjanski župnik.²¹ Blagovolite ga obvezati, naj vam vse, kar mu je znano, razloži od začetka do konca. Jaz sem si namreč pri nekaterih nakopal veliko zamero, ker sem vam sporočil prej omenjena upiranja in strinjanje višjih uslužbencev. Da se ne bi zamera še bolj razmahnila, vas vdano prosim, da se na to moje pismo pred nikomer ne sklicujete, ampak kakor da ste vednost in sporočilo o teh stvareh dobili od drugod.

Sicer se pa priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter ostajam z globokim spoštovanjem in s popolno vdanostjo.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

29. maja 1779,
pod goro Engadi

najneznatnejši in nevredni kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik pri Sv. Benediktu, s. r.

V. - 2. junija 1779

Gospodu župniku pri Sv. Benediktu, Miklošu Küzmiču

Prečastiti gospod župnik in
vicearhidiakonov namestnik!

Iz pisma vaše gori imenovane prečastitosti, naslovljenega name dne 29. maja, sem z uteho spoznal, da so se prebivalci Sv. Benedikta, ki so nedavno povzročili hrup zoper puščavnika, spametovali in spokorili. Nekateri izmed njih so v zgled in zastrašenje drugih pretrpeli tudi telesno kazen. Da bi tiste, ki so iz strahu pred to kaznijo zhežali in se poskrili, kaznovali z denarno globo in s to

²¹ Župnik v Martjancih je bil Matija Cipot, rojen ok. 1730 v Mlajtincih, umrl 28. maja 1780 v Martjancih, omenjeni organist-šolnik pa je bil Jožef Vrečič, rojen ok. 1738 v Vidoncih, župnija Gornja Lendava (Grad). Kot organist-šolnik je služboval na Cankovi in Tišini, v Martjancih pa od leta 1776. Prim. Kanonična vizitacija župnije Martjanci 6. in 7. septembra 1778, str. 56-57 in 62. Sombotelški škofijski arhiv. Prim. tudi: Smej, Dve pismi, str. 609, op. 5 in 14.

vsoto postavili križ Kristusa Gospoda na kraju, na katerem vi, gospod župnik, menite, s tem se tudi sam rad strinjam.

Tudi župljane pri Nédeli, ki niso svojemu župniku sporočali niti smrti niti časa pogreba svojih umrlih, marveč so brez njegove vednosti in privoljenja pokopavali, kadar so hoteli, je pretresel strah ob prihodu županijskega vojaka - to mi zbuja upanje. Upam namreč, da se bodo tako lažje privedli k spolnjevanju svojih dolžnosti. In da bi se to z večjo gotovostjo tudi uresničilo, sem se obrnil na gospoda Jurija Hertelendyja,²² višjega sodnika svobodnikov. S svoje strani tudi vi vplivajte nanj, da bo prvak in vodja trdovratnežev na javnem prostoru tepen s palicami v zastrašitev drugih (ut Primipilus hujusmodi refractariorum ad terrorrem reliquorum publice plectatur).

Kar se tiče zadeve glede martjanskega organista - šolnika, se bom prav tako obrnil na slavno Županijstvo, da strogo nastopi proti tistim, ki so povzročili tisti splošno pohujšanje zbujujoči hrup v cerkvi, ko so organista - šolnika, ki ga je z mojim privoljenjem gospod župnik vpeljal v službo, s silo odvedli s kora. In tako bo imenovani organist - šolnik v svoji službi trdneje in zanesljiveje ustaljen.

Sicer pa podeljujem očetovski blagoslov in ostajam s trajno naklonjenostjo.

Vaši gori imenovani
prečastitosti

Sombotel, 2. junija 1779

János Szily
škof

VI. - 18. junija 1779

Prečastiti in visoko spoštovani
škofijski konzistorij!

Tako oporoko prečastitega gospoda Franca Murayja,²³ bivšega župnika pri Sv. Juriju v Rogaševcih, kakor tudi priložene spise, ki mi jih je pred nedavnim poslal prečastiti škofijski konzistorij, da vse potrebno učinkovito izpeljem, potem ko je bilo vse izvršeno, skupaj s spisi z vso vdanostjo vračam prečastitemu konzistoriju.

V prilogi je tudi 10 florenov za potrditev oporoke, 10 florenov za semenišče onemoglih in še 20 florenov po določbi oporočitelja gospoda Murayja. Vse to je tu dodano in tako tudi izročam prečastitemu konzistoriju.

Po smrti večkrat imenovanega gospoda Murayja je pri volilih, ki naj bi znašala 500 florenov, manjkalo 51 florenov in 30 krajcarjev. Da bi se ta primanjkljaj izpolnil, smo iz mase volil posameznikom sorazmerno odtegnili, kot je jasno razvidno iz priloženih spisov.

Ko vse to izročam prečastitemu konzistoriju v končni pregled in pretres, se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter ostajam v globokem spoštovanju in dolžni vdanosti.

²²Jurij Hertelendy nastopa kot Processualis Supremus Judium Inclyti Comitatus (višji sodnik svobodnikov v Železni županiji) v kanoničnih vizitacijah župnij Kercza, Velemér in Hodoš, z dne od 12. do 14. maja 1779. Vedno je omenjen na prvi strani. Sombotelski škofijski arhiv.

²³Franc Muray se je rodil ok. leta 1699 v Véricah, župnija Števanovci v Porabju. V semenišču ni bil, bogoslovje je končal kot zunanji civilni slušatelj. V duhovnika je bil posvečen ok. 1730. Tri mesece je kaplanoval v Gornji Lendavi, nato pa je prišel za župnika k Sv. Juriju v Rogaševcih, kjer je služboval do svoje smrti 20. septembra 1778. Prim. Géfin III., str. 281.

Prečastitega in visoko
spoštovanega škofijskega
konzistorija

18. junija 1779
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s. r.

VII. - 16. oktobra 1779

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Svojega nečaka, osirotelega po smrti očeta, sem vam pred nedavnim predstavljal. Blagohotno ste ga sprejeli med število sirot. Tega sem zelo vesel. Vam, gospod škof, sem kot zelo milostljivemu zavetniku dolžan nesmrtno zahvalo. Starejši brat omenjenega mojega nečaka sedaj marljivo študira v Kaniži.²⁴ Skrbeti zanj pa mi je zelo težavno, posebej zaradi tega, ker sem vzel pod svoja krila drugega, pred kratkim po božji milosti spreobrnjenega dečka, ki ga pa nikakor ne morem spraviti do tega, da bi od tukaj odšel v kószeško sirotišnico. Zato vas prosim, da bi tudi drugega mojega pravkar omenjenega nečaka, v prihodnje sintaksista, milostno uvrstili med sirote. Tako bom lahko večjo skrb posvetil tistemu drugemu, pred kratkim spreobrnjenemu dečku.

Druge stvar: Včeraj sem od vas, presvetli gospod škof, prejel za Slovensko okrogolino samo 33 tabel. Krajev in zaselkov pa imamo - to se da zlahka prešteti - vseh 113. Dobro se spominjam, da so nam tudi lansko leto zmanjkale imenovane tabele, vendar smo jih takrat prejeli več kakor to pot. Od prizadetih gospodov župnikov je bilo slišati hudo tarnanje, da so si morali poleg drugega obilnega dela sami napravljati razpredelnice (*quod aliis negotiis sufficienter occupati Tabellas ipsimet sihi conficere debuerint*). Zato sem si imenovanih 33 tabel obdržal pri sebi, dokler od vas, gospod škof, ne prejmem še preostalih, za katere ponižno prosim.

Medtem ko to svojo dvojno ponižno prošnjo, tako glede svojih nečakov kakor tudi glede pravkar omenjenih tabel, razgrinjam pred vami, premilostni in blagohotni gospod škof, se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in visoki milosti ter vztrajam v globokem spoštovanju.

Presvetlega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,
16. oktobra 1779

najneznatnejši in nevredni
kaplan, Mikloš Küzmič,
župnik pri Sv. Benediktu, s. r.

²⁴Omenjena Küzmičeva nečaka sta bila Nikolaj in Janez Kuzmič. Nikolaj se je rodil 19. avgusta 1763 v Dolnjih Slavečih očetu Mihaelu in materi Juditi, oba nekatoličana. V kószeški sirotišnici in gimnaziji je bil v letih 1779-1782. Hotel je nadaljevati študije v Györu, a zaradi slabega zdravja tega ni zmožel. Bil pa je inštruktor slovenskih dijakov v Kószezu. Njegov mlajši brat Janez se je rodil 14. avgusta 1766 v Dolnjih Slavečih. V kószeški sirotišnici in gimnaziji je bil v letih 1779-1785. Končal je nižjo in višjo gimnazijo in stopil v vojaški stan. Prim. J. Smej, Skrb Mikloša Kuzmiča za dijake, v: *Zgodovinski časopis* 51 (1997)1, str. 9. op. 18.

VIII. - oktobra 1779²⁵

Gospodu vicearhidiakonovemu
namestniku v Slovenski okroglini,
Miklošu Küzmiču

Prečastiti gospod župnik in
vicearhidiakonov namestnik!

Oba vaša nečaka, tako bodočega sintaksista kakor tudi tistega, ki se mi je pred kratkim predstavil, rade volje sprejemem v kószeški zavod spreobrnjencev (ad Domum Convertitarum Ginsiensium), in sicer zaradi tega, ker sta spreobrnjenca, pa tudi zato, ker vaša prečastitost po pravici zasluži naklonjenost zaradi gorečnosti, s katero krivoverce vodi nazaj v katoliško Cerkev. Ob prvi priložnosti pošljite oba prej omenjena dečka v Sombotel, sami pa si še naprej prizadevajte za vrnitev nekatoličanov (in reducendis Aatholicis operam adhibeat).

Glede tabel za popis duš: poslal sem vam jih manj, in sicer samo zaradi tega, ker jih več nisem prejel od slavnega Splošnega zbora Železne županije (ab Inclyta Universitate Comitatus Castriferrei).²⁶ Kakor hitro jih prejmem več, vam jih takoj pošljem. Poslane tabele pa medtem razdelite župnikom vaše okrogline, da bodo lahko ta čas v tej stvari nekaj naredili.

Kar pa se tiče hudega tarnanja gospodov župnikov, da so si morali sami napravljati tovrstne tabele, tega pa sploh ne smete spraviti v javnost, ker je takšno tarnanje v nasprotju z vladarjevimi odredbami in župnikom ne bo pripravilo nobenega opravičila, ampak bo zbudilo le sum velike nevednosti ali neznanja.

(nadaljevanje pisma manjka - op. J.S.)

Sklep

Iz pričujočih pisem lahko spoznamo, da M. Küzmič v letu 1779 kljub težavam, skrbem in celo smrtni nevarnosti ni živel "inanis", brezuspešno, kot je v svoji skromnosti zapisal malo pred smrtjo: "Vixi mundo quam inanis", kar bi lahko prevedli: "Za svet kulture sem živel tako rekoč brezuspešno" (besede na njegovem nagrobniku). Prav v letu 1779 ni živel brezuspešno. V tem letu je namreč neposredno pripravil za natis svoje tri prve knjige: Krátka summa velikoga katekizmus, Szlovenszki szilabikár in Szvétí evangyliomi.

²⁵ Kateri dan je škof Szily odgovoril na Küzmičevo pismo z dne 16. oktobra 1779, ni mogoče ugotoviti, ker je Szilyjev odgovor (osnutek) prišel do nas okrnjen.

²⁶ Glede Splošnega zbora (Universitas) Železne županije gl. op. 2 na str. 283 v: Smej, Pisma.

PUBLIKACIJE ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Viri št. 1,	Janko Pleterski, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917, Ljubljana 1980	500 SIT
Viri št. 2,	Janko Pleterski, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917, priloge poročilom vladne komisije (izbor), Ljubljana 1982	500 SIT
Viri št. 3,	Slovenski izseljenci (več avtorjev), Ljubljana 1990	500 SIT
Viri št. 4,	Franc Rozman, Korespondenca Albina Prepeluha - Abditusa, Ljubljana 1991	750 SIT
Viri št. 5,	Jože Princič, Maruša Zagradnik, Marjan Zupančič, Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. Svetovni vojni, Ljubljana 1992	1.000 SIT
Viri št. 6,	Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1907-1928), Ljubljana 1993	1.500 SIT
Viri št. 7,	Jera Vodušek Starič, "Dosje" Mačkovšek, Ljubljana 1994	2.000 SIT
Viri št. 8,	Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928-1958), Ljubljana 1995	1.500 SIT
Viri št. 9,	Mateja Jeraj, Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko, Ljubljana 1996	2.800 SIT
Viri št. 10,	Lojz Tršan, Razbitje OF in partije v Ljubljani, Ljubljana 1996	2.800 SIT
Viri št. 11,	Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947, Ljubljana 1997	3.000 SIT
Viri št. 12,	Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju, Ljubljana 1988	3.000 SIT
Viri št. 13,	Juri Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj v času Kraljevine SHS, Ljubljana 1998	v tisku
Arhivsko društvo Slovenije - 40 let, Ljubljana		1.000 SIT
Arhivi	letnik 1 - 14	500 SIT
	letnik 15	1.000 SIT
	letnik 16	1.500 SIT
	letnik 17	2.000 SIT
	letnik 18	2.000 SIT
	letnik 19/1996	2.000 SIT
	letnik 20/1997	2.500 SIT

UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA MED MURO IN RABO V LETIH 1870-1892

Andrej Vovko *

Ljudska knjižna založba Družba sv. Mohorja je nastala v Celovcu na pobudo Antona Martina Slomška z namenom pospeševati narodno prebujanje, izobraževanje in kulturni napredek med Slovenci na podlagi krščanskih načel. Svoje prve knjige je izdala leta 1852 kot Društvo sv. Mohorja, se leta 1860 preoblikovala v cerkveno bratovščino Družbo sv. Mohorja. Do I. svetovne vojne je doživljala silovit razcvet, po njenem koncu pa se je morala umakniti v tedanjo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, najprej na Prevalje in nato v Celje. Ker so fašistične oblasti preprečevale prihajanje mohorskih knjig preko meje, je goriški nadškof Frančišek B. Sedej leta 1924 ustanovil Goriško Mohorjevo družbo. Po koncu vojne je začela delovati in izdajati knjige tudi celovška Družba sv. Mohorja. Družbo sv. Mohorja v Sloveniji pa so leta 1955 v duhu takratne vladajoče ideologije preimenovali v Mohorjevo družbo, ki ni bila več bratovščina, ampak "skupina državljanov." V novejšem času, posebno po osamosvojitvi Slovenije, se stiki in sodelovanje med tremi Družbami sv. Mohorja postopno krepijo. Družba sv. Mohorja je tako enotna ali v troje v preko 140 letih svojega delovanja opravljala in še opravlja svoje dragoceno verskovzgojno, narodnoprebudno, kulturno in izobraževalno delovanje tako v slovenskih matičnih deželah kot tudi med Slovenci v zamejstvu in izseljenstvu.¹

Pravila Družbe sv. Mohorja so v času, ki ga obravnavamo, določala, da je njen namen podpirati "pobožno, lepo obnašanje in ohranjevati katoliško vero med slovenskim ljudstvom, v ta namen se bodo na svetlo dajale in razširjale med Slovenci dobre katoliške bukve". V Družbo lahko vstopi "vsak katoliški kristijan obojega spola, vsakega stanu in vsake starosti". Dolžnosti članov so, da molijo, da bi se ohranjala in razširjala katoliška vera nasploh in še posebej med slovenskim narodom, in da plačajo predpisano članarino, "dobički družbenikov" pa poleg prejema popolnih in delnih odpustkov tudi pravica, da dobi "od vsakih knjig, ki jih izda družba... po jeden iztis za svoje plačilo" in "take spise, ki se mu za slovensko ljudstvo potrebni ali koristni dozdevajo, družbenim odbornikom priročevati, naj se na svetlo spravijo."²

*Dr. Andrej Vovko, znanstveni svetnik, Inštitut za biografiko in bibliografijo, ZRC SAZU, Gosposka 13, SI-1000 Ljubljana.

¹ O Družbi sv. Mohorja glej: 130 let Družbe sv. Mohorja v Celovcu, Zbornik, Družba sv. Mohorja v Celovcu 1983, 200 str. Mohorjeva družba. Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, 7. Zvezek Ljubljana, 1993, str. 205-206.

² Družbe sv. Mohorja postave in vodila pravičnega reda, Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1902, Celovec 1901, str. 133 (Dalje KDM za ...).

Koledarji Družbe sv. Mohorja so v proučevanem obdobju vsako leto prinašali poimenskih seznam članov omenjene Družbe, ki so se po njenih pravilih imenovali "družbeniki" ali "udje". Pravila so poznala dve vrsti članov - dosmrtni in letne. Dosmrtni člani, ki se hočejo "za vse žive dni iznebiti letnega plačila", so proti koncu prejšnjega stoletja plačali enkrat za vselej 15 goldinarjev ali dvakrat po 8 goldinarjev v enem letu, letni v tem času pa po 1 goldinar.³

Družba sv. Mohorja je svoje dragoceno poslanstvo narodnega prebujanja opravljala do leta 1919 tudi v Prekmurju in Porabju v za Slovence zelo neprijaznih razmerah stopnjujočega se madžarizacijskega nasilja. Ogrske oblasti so v mohorskih knjigah, njihovih naročnikih in zlasti v poverjenikih Družbe v zadnjem obdobju monarhije videle enega svojih največjih sovražnikov in so zlasti slednje, duhovnike in laike, predvsem učitelje, neusmiljeno preganjale. O pomenu mohorskih knjig, udov in poverjenikov Družbe v tem obdobju je bilo že nekaj napisano, predvsem po zaslugi prekmurskega duhovnika in zgodovinarja Ivana Škafarja⁴ in teologa Stanislava Zvera,⁵ ki se je v veliki meri naslonil na Škafarjeve ugotovitve in jih do določene mere dopolnil. Oba sta obravnavala tudi vprašanja članov Družbe po posameznih krajih v različnih časovnih obdobjih. Tako sta Ivan Škafar in za njim Stanislav Zver ohdobje širjenja mohorskih knjig med Slovenci preko Mure razdelila v dve značilni obdobji, imenovani po njihovih največjih pospeševalcih do propada Avstro-Ogske. Ohdobje od 1868 do 1892 sta poimenovala Žižek-Borovnjakovo dobo, po duhovnikih in poverjenikih Družbe sv. Mohorja Marku Žižku (1819-1890)⁶ in Jožefu Borovnjaku (1826-1909),⁷ obdobje od 1893 do 1919 pa po duhovniku in voditelju ogrskih Slovencev dr. Francu Ivanocyju (1857-1913).⁸

Širjenje, napredovanju in nazadovanju knjig in udov Družbe sv. Mohorja lahko od leta 1870 dalje lepo sledimo po imenikih, ki so vsako leto objavljeni v Družbinih Koledarjih. Predvsem Škafar je iz podatkov, objavljenih v njih, izluščil nekaj zelo preglednih tabel mohorjanskih "čast. p.n. družnikov in družnic"⁹ v Prekmurju in Porabju po posameznih desetletjih ter po župnijah in treh dekanijah sombatske škofije, v katerih so le-ti živeli: lendavski, soboški in šentgothardski v Porabju.¹⁰ Do leta 1870 je sicer zelo redke prve ude Družbe sv. Mohorja onstran Mure težje slediti. Tako si Škafar in Zver nista enotna o prvem mohorjanu v Prekmurju, pri čemer moramo pač upoštevati, da je objavil Škafar svoje ugotovitve 48 let pred Zverom. Kot prvega prekmurskega mohorjana omenja Škafar beltinskega kaplana Štefana Zemljiča, ki je leta 1868 prvič naročil mohorske knjige

³ KDM za 1893, str. 155

⁴ I. (van) Škafar, Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina, Celje 1937, 31 str. (Dalje I. Škafar, Družba sv. Mohorja . . .).

O Ivanu Škafarju glej članek v 11. zvezku Slovenskega biografskega leksikona, SAZU, Ljubljana, 1971, str. 627-628.

⁵ Stanislav Zver, Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba.

Vilko Novak, (ur.), Ivanocyjev simpozij v Rimu, Slovenska bogoslovna akademija v Rimu, Rim, Ljubljana, 1985, str. 31-46 (Dalje S. Zver, Dr. Franc Ivanocy . . .).

⁶ O Marku Žižku glej: I. Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 14, Slovenski biografski leksikon ga ne omenja.

⁷ O Jožefu Borovnjaku glej članek dr. Janka Šlebingerja v 1. zvezku Slovenskega biografskega leksikona, Ljubljana 1925, str. 54, Enciklopedija Slovenije ga ne omenja.

⁸ Glej Vilko Novak, (ur.), Ivanocyjev simpozij v Rimu, Slovenska bogoslovna akademija v Rimu, Rim, Ljubljana, 1985, 149 str.

⁹ KMD za 1871, str. 33

¹⁰ I. Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 8-11

pri poverjeniku družbe v Veržeju, tamkajšnjem kuratu Antonu Stranjšku.¹¹ Zver kot prvega mohorjana navaja Franca Šbula (1825-1864), ki naj bi prve knjige dobil leta 1853 ali v začetku 1854, ko je bil kaplan pri sv. Juriju (Rogašovci).¹² Kot vir svoje ugotovitve navaja Zver prispevek o Šbulu iz Slovenskega biografskega leksikona, ki pa ga je napisal Ivan Škafar, tako da je ta dejansko popravil samega sebe. Zveru se je očitno prikradla napaka, saj piše Škafar v omenjenem članku v Slovenskem biografskem leksikonu, da je bil Šbul še leta 1854 kaplan v Murski Soboti.¹³ Veržej je posredniško vlogo opravljal nekaj let, potem ga je za nekaj let nadomestila župnija sv. Petra v Radgoni. Med mohorjani te fare naj bi leta 1869 prvič dobil svoj letni "knjižni dar" Jožef Borovnjak, ne drži pa Škafarjeva trditev, da so za leto 1871 med naročniki v radgonski župniji navedeni župniki Jožef Šiftar iz Gornje Lendave (Grad), Štefan Veren iz Sv. Helene (Pertoča) in Vendelin Ratkovič iz Sv. Jurija.¹⁴ Dejansko so skupaj z Jožefom Borovnjakom, župnikom v Cankovi, navedeni v rubriki naročnikov sekovske škofije pod svojimi kraji, in ne med radgonskimi "družniki", in to v seznamu za leto 1870. Tako Škafarju kot Zveru se na več mestih v njunih prispevkih ponavlja napaka, da podatke o udih Družbe sv. Mohorja pomakneta za leto dni naprej. Spregledala sta dejstvo, da so n. pr. v omenjenem Koledarju (takrat še Koledarčku) za leto 1871, ki je izšel konec leta 1870, objavljeni seznam naročnikov za leto 1870, in ne 1871. Tako so s seznamom naročnikov za leto 1872, ki je izšel v Koledarju za leto 1873, udje Družbe v Prekmurju in Porabju prvič združeni v rubriki Somboteljska škofija na Ogrskem. V seznamih udov Družbe v letih 1875-1877 ter od 1883 do 1887 so ti razdeljeni razen po svojih župnijah tudi po dekanijah Dolnja Lendava, Sobota in Sv. Gothard, v letih 1878 do 1882 pa na dekaniji Dolnja Lendava in Sv. Jurij. V dekanijo Dolnja Lendava so vključene fare Beltinci, Sv. Benedikt (Kancovci), Bogojina, Črensovci, Dolnja Lendava in Turnišče, v dekanijo Sobota oziroma Sv. Jurij Cankova, Gornja Lendava (Grad), Sv. Helena (Pertoča), Sv. Jurij (Rogašovci), Martjanci, Sv. Sebeščan (Pečarovci), Sobota (Murska Sobota), Tišina in Sv. Trojica (G. Petrovci), v dekanijo Št. Gothard pa Gornji in Dolnji Senik. Radgona je ostala pomembna zvezna točka družbe sv. Mohorja za naročnike onstran Mure, saj so bili tamkajšnji kaplani po besedah Ivana Škafarja nekakšni "nadpoverjeniki" zanje.¹⁵ Tako so si sledili do leta 1892 Jakob Gomilšak (1876), Anton Muršec (1877-1885), Franc Hecl (1886-89), Fr. Šegula (1890) in Leopold Vozlič (1891-).

Sam sem se prikaza razvoja Družbe sv. Mohorja v Prekmurju in Porabju lotil drugače kot prejšnji raziskovalci. Na podlagi omenjenih letnih seznamov članstva sem pripravil tabele njihovega gibanja po posameznih župnijah in skupno tabelo za vse ude iz Prekmurja in Porabja. Pri tem sem za vsako leto navedel njihovo število, zajel pa sem tudi vse ude Družbe za vse obdobje od leta 1870 pa do 1919 skupaj z njihovimi poklici, kolikor so pač navedeni v seznamih. Zaradi obsežnosti tega pregleda ga objavljam v dveh delih po že uveljavljeni razdelitvi. Tokrat sem se omejil na Žižek-Borovnjakovo, naslednjič pa bom prikazal Ivanocyjevo obdobje. V svojem pregledu članstva po posameznih župnijah sem vsakega "družnika" sledil leto za letom, tiste med njimi, ki so s svojim članstvom prešli iz prvega v drugo obdobje, pa označujem s pomišljajem po mejni ali kaki zgodnejši letnici, ko se prvič ali ponovno pojavi med udi Družbe sv. Mohorja, n. pr. (1874-

¹¹ Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 7.

¹² S. Zver, Dr. Franc Ivanocy, str. 33.

¹³ I. Škafar, Franc Šbul, Slovenski biografski leksikon, 11. zvezek, Ljubljana 1971, str. 591-592.

¹⁴ I. Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 7-8.

¹⁵ Prav tam, str. 8.

1879, 1885-) ali (1892-). Če ob zaključni letnici ni pomišljaja, potem je njihovo članstvo v Družbi sv. Mohorja takrat prenehalo. Udje Družbe se pogosto pojavljajo s spremenjenimi imeni, priimki, v slovenski ali pomadžarjeni obliki pisave in s spremenjenimi poklici. Vse te spremembe sem skušal natančno zabeležiti, seveda pa so možne tudi napake. Tako so lahko kot različni udje navedeni isti ljudje, in seveda tudi obratno, predvsem tisti, ki so zabeleženi samo z začetnicami imen, in članice, če so se medtem poročile in zamenjale priimek. Večkrat se pojavlja v isti župniji več članov s povsem enakimi imeni in priimki, tako da sem bil v dvomu, ali gre za dve različni osebi ali za napake v poročilu.

Beltinci

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1873		1	1
1874		3	3
1875		17	17
1876		20	20
1877		29	29
1878		33	33
1879		36	36
1880		37	37
1881		36	36
1882		32	32
1883		60	60
1884		46	46
1885		40	40
1886		40	40
1887		38	38
1888		37	37
1889		41	41
1890		40	40
1891		59	59
1892		83	83

Farni poverjeniki:

Marko (Marka) Žižek, župnik (1876-1889) (od 1885 2 iztisa), Jožef Baša, posestnik (1890), And. Kociper (1891), Jožef Baša (Bassa) (1892-)

Letni člani:

Marko (Marka) Žižek, župnik (1873-75), Martin Lebar, kmet (1874-79), Jožef Antolin, kmet (1874, 1879-84), Jožef Horvat, kaplan (1875-81), Štefan Peterka, kmet (1875-80), Andraš Bohnec, kmet (1875), Iv. Močec, kmet (1875), Andraš Peterka (1875), Martin Pivar, kmet (1875-80, 1883-84, 1890), Jožef Cveir (Zver), kmet (1875-78), Ivan Škafar, kmet (1875-79, 1892-), Jožef Zorko, kmet (1875-79), Štefan Persa, kmet (1875-78), Jožef Žerdin, kmet (1875), Mat. Lonec, kmet (1875), Magdalena Zorko, kmetica (1875-82, 1890), Andrej Matjašič

(Matjašecz), kmet (1876-78), Janez Persa (Perša), kmet (1876-79, 1883-84), Marko (Marka) Hajduk, kmet (1876, 1883-84), Marko (Marka) Rousz (Rus, Ros, Róvs), kmet (1876-), Marko (Marka) Balažicz (Balažic, Balažič), kmet (1876-80), Miha Moussecz (Mučec, Močec), kmet (1876-81), Ana Rousz, kmetica (1876), Ana Zver, kmetica (1876-80), Barbara Moussecz (Mučec, Močec), kmetica (1876-78), Ivan (Janez) Bakan (Bokan), kmet (1877-), Ivan (Janez) Filo (Fila), kmet (1877-) (1886-2 "iztiska"), Jožef Horvat, kmet (1877-80, 1891), Matjaš Krančič, kmet (1877-80), Jožef Haragos, kmet (1877-78), Miha (Mihal) Perko, kmet (1877-78, 1888-91), Štefan Sreš (Sreč, Srež, Sreič, Srejš, Srejs), kmet (1877-), Matjaš Vinkovič, kmet (1877-92), Andrej (Andraž) Zver (Zvejr), kmet (1877-81, 1883-), Ivan Rejič, kmet (1877-78), Mat. Rousz (1877-78), Matjaš Balažic, kmet (1878-81, 1883, 1885), Štefan Mulec (Močec, Mučec, Mavčec), kmet (1878-83, 1892), Martin Horvat, učitelj (od 1885 kmet) (1878-85, 1890-91), Miha Zver (Zvejr) (1878, 1888, 1892-), Ivan Repič, kmet (1878-80), Marija Cigan, kmetica (1878-79), Barba Sabotin, kmetica (1878), Miha (Mihael) Gelt (Geld), kmet (1878-), Mihael Ferjan (Forjan, kmetica (1878, 1885-), Marija Miholič (Moholič), kmetica (1878-81), Urša Forjan, kmet (1878, 1885-), Miha Balažic (Balažič), kmet (1879-81, 1883-91), Štefan Miholič, kmečki sin (1883 kmet) (1879, 1883) Miha Peterka, kmet (1879-81, 1883-84), Balaš Raduha, kmet (1879-81, 1892), Marija (Minka) Tratnjek, kmetica (1879-82), Jožef Nemec, kmečki sin (1879-81), Franc Turk, kmečki sin (1879-81), Bara Kuzma, kmetica (1879), Štefan Žizek, kmečki sin, kmet (1880-), Barba (Bara) Vučko, kmetica (1880-81, 1885-), Mihael Škafar, kmet (1880-91), Štefan Raduha, kmet (1880-), Mihal Kuhar (Kühar), kmet (1880-84, 1887-88, 1890, 1892-), Štefan Ferjan (Forjan), kmet (1880-84, 1892), Jožef Baša, kmet (1881-91), Jože Slavič, kmet (1881-84), Ivan Zorko, kmet (1881-82), Štefan Gutman (Gujtman), kmet (1881-82, 1885-87), Štefan Zadravec, kmet (1881), Martin Žizek, kmet (1881, 1885-91), Matjaš Glavač, kmet (1881-83) Matjaš Kostan, kmet (1881-82), Martin Sraka, kmet (1881-83), Andraš (Andrej) Ferenčak, kmet (1882-87, 1890, 1892-), Štefan Dominko, kmet (1882-84, 1892-), Balaš Copot, kmet (1882), Jože Kovačič, kmet (1882, 1891-92), Ana Pivar, kmetica (1882), Karol Markovič, kaplan (1883) Štefan Renges (Rengeo), kmet (1883-84), Matjaš Gelt, kmet (1883-84, 1891-92), Miha Matjašec, kmet (1883), Ivan Tkalec, kmet (1883), Štefan Markoja, kmet (1883-84), Ivan Duh, kmet (1883), Ivan Zver, kmet (1883, 1889-91), Jožef Markoja, kmet (1883), Martin Forjan, kmet (1883-84, 1889-92-), Štefan Maroša, kmet (1883-84), Štefan Gelt, kmet (1883-84, 1892-), Štefan Tivadar (Tivadaš), kmet (1883-86), Balaž Vegič, kmet (1883-87), Andraš (Andrej) Marič, kmet (1883-84), Martin Balažic, kmet (1883-86, 1890), Ana Sraka, kmetica (1883-84), Marijanka Časar, kmetica (1883), Ana Vohar, kmetica (1883-84), Geta Bakan, kmetica (1883), Ana Šaruga, kmetica (1883-84), Ana Baša (Bassa), kmetica (1883-), Štefan Plej (Plejh), kmet (1884-85, 1891-92), Janez (Ivan) Apatič, kmet (1884-86), Jožef Copot (Copot, Copout, Copovt), kmet (1884-), Janez Mujdrica, kmet (1884), Štefan Havaš, kmet (1884), Marka (Marko) Tibaot (Tibaut), kmet (1884, 1886-), Jožef Tibast (Tibaoth), kmet (1884-85), Mihael (Mihal) Matko, kmet (1884-91), Peter Škafar, kmet (1884-), Ignac Kozak, kmet (1885-89), Štefan Kostrica (Kostrič, Koštric), kmet (1885-87, 1892-), Štefan Glavač, kmet (1885-91), Matjaš Lešnik (Lešnjek), kmet (1885-), Jože Hajdinjak, kmet (1885, 1892-), Štefan Zorko, kmet (1885-87, 1889-), Ivan Vučko, kmet (1885), Marka Lajoš, kmet (od 1886 učitelj), (1885-86), Tereza Horvat, kmetica (1886-90), Helena Bukovec, kmetica (1886), Marko Zver, kmet (1886-87, 1889-), Matjaš Kavaš, kmet (1886-87), Štefan Košar (1887, 1892-), Kajetan Fuchs (Fuks) (1887-), Katarina (Katalena) Mujdrica (Mudrica) (1887-88, 1892-), Marija Dominko (1887-89), Marko Forjan (1887-), Mihael Kolbl (1888-91), Mihael Herman (1888), Štefan Šaruga (1888-91), Matj. Smodiš (1888-), Jož. Cigan (1889-), Jožef Mavčec (Maučec) (1889-), Jožef Mavčec

(Maučec, Maučec) (1891-), Jožef Časar (1889-), Martin Rebrica (1889-), Št. Črez, (1890), M. Balažic (1890), M. Zver (1890), Mihal Horvat (1890-), Neimenovani (1890-92), A. Balažič (1891), Mart. Bobovec (1891-93), Jož. Bačan (1891-), Gejta Marič (1891-92), Andr. Raduha (1891-), Terez. Golinar (1891-), Štefan Zver (1891-92), Jož. Jerebič (1891), Jož. Sraka (1891-92), Urša (Orša) Smodiš (1891-92), Štef. Baligač (Boligač) (1891-), Ivan Antolin (1891-), Ant. Pučko (1891), Mat. Zorko (1891-92), Ivan. Pučko (1891-), Gejta Smej (Smej) (1891-), Balaž (Blaž) Smodiš (1891-), Štef. Škrget (1892), Andrej Glavač, kmet (1892), Mihal Copot (1892-), Andrej Kociper (1892-), O. Zver (1892), Iv. Rengeo (1892), Marija Balažič (1892), Mihal Balažič (1892), Ivan Vinkavič (1892-), Ivan Forjan (1892-), Štef. Marič (1892), Ant. Mlinarič (1892), Ferd. Novak (1892-), Andr. Zemljč (Zemljč) (1892-), Jan. Baligač (1892), Štef. Kozijan (1892), Štefan Sabotin (1892-), Martin Forjan (1892-), Ištvan Mavčec (1892), Andraž Čizek (1892), Janoš Markoja (1892),

Sv. Benedikt (Kančevci)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1881		2	2
1882		2	2
1883		2	2
1884		2	2
1885		2	2
1886		2	2
1887		-	-
1888		-	-
1889		3	3

Farni poverjeniki:

Letni člani:

France Ivanoci, bogoslovec (1881-82), France Turk, kmečki sin (1881-86), Jože Horvat, kmečki sin (1883-86, 1889), Fr. Pücko (1889), Jože Pücko (1889).

Bogojina

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1875		1	1
1876		6	6
1877		6	6
1878		9	9
1879		12	12
1880		12	12
1881		11	11
1882		-	-
1883		5	5

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1884		5	5
1885		3	3
1886		5	5
1887		4	4
1888		4	4
1889		4	4
1890		8	8
1891		8	8
1892		14	14

Farni poverjeniki:

Štefan Rajsar (Raissar), župnik (1876-81), Anton Toplak, kmet (1884), Fr. Pučko, kmet (1891), Andrej Zsizsek, kmet (1892-).

Letni člani:

Štefan Raissar, župnik (1875), Andrej (Andraš) Bohnec (Bojenec, Bojnec), kmet (1876-81, 1883-), Jožef Bohnec, kmet (1876-81), Janez (Ivan) Benkovič, kmet (1876-81, 1883-85, 1887-), Jožef Kamplin, kmet (1876), Magdalena Ivanič, kmetica (1876, 1878-80), Miklavž Toplak, kmet (1877-78) Ana Varga, kmetica (1877), Franjo Žizek, učitelj (1878), Andrej Glavač, kmet (1878), Franjo Perko, kmet (1878), Ivan Toplak, kmet (1879-80), Jožef Ošlaj, kmet (1879-81, 1883-84), Andraš Györek (Jörek), kmet (1879-81, 1883-84), Anton Toplak, kmet (1879, 1883, 1885-87), Franc (Ferenc) Pučko (Pičko, Pucko), kmet (1879-80, 1890, 1892-), Klara Berdin (Bovden), kmetica (1879-81), Klara Šban, kmetica (1879-81), Ivan Ošlaj, kmet (1880-81), Barbara Puhán, kmetica (1881) Magdalena Varga, kmetica (1881) Ana Toplak (1886, 1892), Ana Benkovič (1886), Katra Trajbarič (1886, 1888-92), Ana Trajbarič (1887), Klara Vugrinec (1888-89, 1891-92), Klara Tratnjek (1890), Ivan Lovrenčič (1890, 1892), Ter. Lovrenčič (1890), Jan. Pučko (Pičko) (1890-), Jurij Toplek (1891-92), Mart. Trajbarič (1891), Jan. Gabor (1891-), Andr. Nemeth (1892), Jož. Jerebič (Jerebic) (1892-), Mart. Kočar (1892), Ant. Gabor (1892), Ant. Vugrinec (1892), Ant. Pičko (Pücko) (1892-).

Cankova

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1870		1	1
1871		2	2
1872		2	2
1873		5	5
1874		4	4
1875		4	4
1876		10	10
1877		10	10
1878		10	10
1897		10	10

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1880		10	10
1881		9	9
1882		10	10
1883		23	23
1884		15	15
1885		15	15
1886		11	11
1887		13	13
1888		18	18
1889		17	17
1890		13	13
1891		16	16
1892		11	11

Farni poverjeniki:

Jožef Borovnjak, župnik (1872-) (od 1891 do 1892 2 "iztisa").

Letni člani:

Jožef Borovnjak, župnik (1870-71), Miha Avgustinovič, učitelj (1871-75), Nikola (Mikloš) Ficko, učitelj (od 1878 nadučitelj) (1873-91), Štefan Donoša, kmet (1873-75), Miha Skledar, kmet (1873-75), Matijaš Štotel (Stotl), kmet (1875-79, 1883-88), Mihal Benkič, kmet (1875-79), Ivan (Janez) Ficko (Fičko), cerkovnik (1883 kmet) (1876-85), Janez Čerpnjak, čevljar (1876-78), Jožef Kranjec (Krancej), kajzar (želar) (od 1882 do 1883 kmet) (1876-83, 1888-), Nikola Dündek, mlinar (1884 kmet) (1876-88), Mihal Benčič (Benčec), kajzar (želar) (1876-82), Marija (Mica) Kočar, kmetica (1876-80), Janez Luk (Lük), kajzar (želar) (1879-), Jožef Hari, kmet (1880-89), Karol Skotnik (Škotnik), kajzar (želar) (od 1882 do 1887 kmet) (1880-83, 85-88, 1890-91), Jožef Kočar, kmet (1882-83, 1886-87), Jože Šijanec, mlinar (1882-83), Anton Števanec (Števanec, Štefanec), učitelj (1883-85), Štefan Takač, učitelj (1883), Miha Kos, kmet (1883), Štefan Klekl, kmet (1883-84), Jožefa Hois (Hojs), kuharica (1883-85), Ana Škabar (Škraban), kmetica (1883-85), Adele Gomboc, kmečka hči (od 1885 kmetica) (1883-), Lojzka (Alojzija) Gutman, kmečka hči (od 1884 kmetica) (1883-85), Karolina Kofjač (Kotjač), kmečka hči (1883, 1885-87), Tonika Ciglar, kmečka hči (1883), Marija Lah, kmečka hči (1883), Marija Benkič, kmečka hči (od 1884 kmetica) (1883-84), Fr. Miholič, župnik (1884), Jan. Kavs, župnik (1884), Jožef Domijan, kmet (1885), Franc Rajzar, mizar (?) (1885), Miha Recek, kmet (1885), Adela Vogrinčič (1886), Matijaš Dvoršak (Dvorščak), čevljar (1886-), Leop. Kežman (Kešman, Kesman), logar (od 1888 oskrbnik) (1886-), Adela Laposi (1887), Janez Kosendar (1887), Franc Ciglar (1887), Franc Vrhovnik, kolar (1888-91), Franc Vugrinčič, kmečki sin (1888-89, 1892), Mih. Cvörnjek, kovač (1888-89), Mar. Gomboc, kajzarjeva (želarjeva) hči (1888), Franc Žilavec, kmet (1888-), Jan. Štotel (Stotl, Štotl), gostilničar (1888-89), Julijana Kerec, kmetica (1888), Fr. Fuks, kmet (1888), Ad. Vugrinčič, krčm. (1888-89), Marko Žižek, župnik v.p. (1889-90), Mar. Čahuk (1889-90), Fr. Škraban (1889), Franc Čontala (1889-90, 1892-), Ivan Kranjec (1889), Jožefa Gutman (Gusman) (1890-), Ter. Fuks (1890-91), Jož. Horvat (1891), M. Gutman (1891), Kat. Kerec (1891), Jan. Čerpnjak (1891), Jož. Geder (1891), Em. Dündek (1892), Marija Bagola (1892-).

Črenšovei

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1873		1	1
1874		-	-
1875		4	4
1876		15	15
1877		20	20
1878		11	11
1879		11	11
1880		10	10
1881		10	10
1882		10	10
1883		16	16
1884		18	18
1885		12	12
1886		25	25
1887		19	19
1888		20	20
1889		16	16
1890		16	16
1891		18	18
1892		30	30

Farni poverjeniki:

Marko Kovačič, župnik (1876-77), Franjo (Franc) Rozman (Rožman), učitelj (od 1883 nadučitelj) (1878-84), Miha Škafar, kmet (1885), Fran Rožman, nadučitelj (1886-90, 1891-).

Letni člani:

Marko Kovačič, župnik (1873, 1875), Ivan Zelko (Želko), kmet (1875-77, 1880-84, 1886-), Štefan Žalig (Zsalig), kmet (1875-77), Andrej Utroša, kmet (1875-77), Matjaš Lonec, kmet (1876-79, 1882-83), Jožef Horvat, kmet (1875-77, 1879), Franc Rosman, učitelj (1876-78), Matjaž Rousz (Ros), kmet (1876, 1888-92), Jožef Halasz, kmet (1876-77), Štefan Žalig, kmet (1876-77), Martin Szarjas, kmet (1876-77), Jožef Vucsko (Vučko), kmet (1876-88), Jožef Plej (Pleh), kmet (1876-78, 1883, 1889-), Martin Plej (Pleh) (1876-82, 1884, 1891), Josip Gabor, kmet (od 1880 trgovec) (1876-83), Ivan Farkas, kmet (1877) Martin Horvat, kmet (od 1880 krojač) (1877-83, 1892-), Matjaš Scobocsan (Sobočan), kmet (1877-78, 1892), Ivan Hozjan (Hozian) (od 1888 kovač), kmet (1877, 1889-92), Štefan Mertik (Mertuk), kmet (1877-78), Juri Kusztecz, kmet (1877-78), Jožef Zver, kmet (1878-79), Magdalena Jakšič, kmetica (1878-79, 1883-84, 1892), Franc Markoja, kmet (1879-81), Miha (Mihal) Škafar, kmet (1879-84, 1886-90, 1892), Franc Kolenko, kmet (1880-86), Ivan (Jan.) Močec (Maučec), kmet (od 1885 trgovec) (1880-81, 1885-86), Marija (Minka) Hozjan (Kozijan, Kocijan, Kozjan), kmetica (1881-88), Marija Neuzar, služkinja (1881), Jožef Dominko, krojač (od 1884 mlinar) (1881-88), Štefan (Ist.) Kocet (Kozet), kmet (1882-91), Jože Kramar, kmet (1883), Jožef Tkalec, mlinar (1885 krojač) (1883-92), Davorin Horvat, krojač (1884), Matjaš

Tkalec, krojač (1884), Matjaš Horvat, kmet (1884, 1886-89, 1892), Peter Ritos (Ritoš), kmet (1884-87), Štefan Markoja, hlapec (od 1885 mlinar) (1884-86), Katar Matjašec, kmetica (1884-90), Mih. Cigan (1886-88), Marko Godina (1886-88), Štefan Padar (1886), Mihael Utroša (Utroša) (1886-92), Jož. Bernjak (1886-88), Martin Žizek (1886-88, 1892-), M. Žizek (1886), M. Kolenko (1886), Mar. Ivko (1886, 1892), Ana Törnär (Tornar) (1887-89), Matjaž Škafar (1889-), Jožef Raj (Raj) (1889-), Ana Kreslin (Kreslan) (1889-), Iv. Szalai, kmet (1890), Ivan Gyura (1890-), Mihal Hovat (Horvath) (1890, 1892), Magda Kozian, kmetica (1890), Fer. Kozian, mlinar (1890), Janoš Kovač (Kovacz) (1891-92), Mat. Hajdinjak (1891-92), Mih. Hozian (1891), J. Fujs (1891), Št. Tompa (1892-), Jan. Grašanović (1892), Štefan Horvat (1892-), Martin Žerdin (1892-), Bara (Barba) Ros (Rojz) (1892-), Marija Nerad (1892-), Štefan Korzet (1892-).

Dolnja Lendava (Lendava)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1890		5	5
1891		6	6
1892		5	5

Farni poverjeniki:

Fr. Gaber, mizar (1890), Jož. Čarič, kaplan (1891).

Letni člani:

Jož. Krenos, km. (1890), Janez Maček, kmet (1890), Marija Turha (Türha), kmetica (1890-92) Št. Donoša, gostilničar (1890, 1892), Janez Donoša (1891), Franc Gaber (1891-92), Janez Krenos (1891-92), Mar. Bagola (1892).

Dolnji Senik

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1873		1	1
1874		1	1
1875		1	1
1876		1	1
1877		-	-

Poverjeniki (farni predstojniki):

Letni člani:

Štefan Zemljič, duhovnik (1873-76).

Gomilice

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1872		1	1

Farni poverjeniki:**Letni člani:**

Janez Kodela, učitelj (1872).

Gornja Lendava (Grad)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupa
1870		1	1
1871		1	1
1872		2	2
1873		3	3
1874		4	4
1875		5	5
1876		3	3
1877		3	3
1878		4	4
1879		4	4
1880		4	4
1881		3	3
1882		3	3
1883		2	2
1884		3	3
1885		7	7
1886		9	9
1887		43	43
1888		6	6
1889		6	6
1890		5	5
1891		4	4
1892		2	2

Farni poverjeniki:

Jožef Šiftar (Štiftar), župnik (1872-82, 1884), Matjaš Grah, kmet (1885) (2 "iztisa"), Jožef Šiftar (1886), Ivan Perša, župni administrator (1887), Št. Zemljič, župnik (1888-91).

Letni člani:

Jožef Šiftar (Štiftar), župnik (1870-71), Blaž Stercin (Štercin), učitelj (od 1886 nadučitelj) (1872-75, 1885-), Jožef Borovnjak, kaplan (1873-76) Ivan Šiftar, kmet (1874-82) Matjaš Grah, kmet (1875, 1877-84, 1886-87), Nikola Baša, kmet (1878-79), Miha Baša, kmet (1880), Jože Šiftar (1883, 1885), Matija Šikš (Zsöks), kmet (1884-85), Jože Zsöks (Söks), kmet (1885, 1887), Miha Žokš (Zsöks), kmet (1885, 1887), Ivan Perša, kaplan (od 1889 župnik) (1886, 1889-90), Matjaš Bunderla (1886-89), Jurij Recek (1886), Štef. Slamar (1886, 1888-), Hel. Lovrenjak (1886), Karol Ctvörnjek (1886, 1888), Iv. Ropoša (1887), Družba preč. Marijinega

Srca (1887), Družba preč. Marije Škapulirske (1887-89), Štef. Horvat (1887), Miha Rajtar (1887), Jurij Kerec (1887), Miha Zsóks (1887), Matjaš Ferdo (1887), Štef. Klement (1887), Matjaš Kerec (1887), Jožef Spilak (1887), Miha Zrim (1887), Ivan Cör (1887), Št. Vlaj (1887), Jož. Flisar (1887), Štef. Matiš (1887), J. Bokan (1887), Ivan Zrim (1887), Juri Bunderla (1887), Ivan Kerec (1887), Julia Bernyak (1887), Jožefa Rajdlinger (1887), Zuza Kerec (1887), Julia Kočar (1887), Franca Pozvej (1887), Matjaš Stojar (1887), Martin Czör (1887), Matjaš Frumen (1887), Štefan Sukič (1887), Jož. Ferdo (1887), Matjaš Kerec (1887), Štef. Ropoša (1887), Družba Jezusovega Srca (1887), Mihajl Ficko (1890), J. Vugrinčič (1891), ? Slamar (1892)

Gornji Senik

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1874		5	5
1875		6	6
1876		6	6
1877		4	4
1878		2	2
1879		-	-
1880		-	-
1881		3	3
1882		3	3
1883		4	4
1884		4	4
1885		2	2
1886		5	5
1887		7	7
1888		5	5
1889		5	5
1890		6	6
1891		6	6
1892		9	9

Farni poverjeniki:

Jožef Ivanoci, kaplan (1874-77), Štefan Zemlics, župnik (1878), Jožef Mukič (Mukics, Mukičš), kmet (1881-84, 1886-).

Letni člani:

Štefan Bunderla, učitelj (1874-76), Jurij Horvat, kmet (1874-76), Mat. Labrič, kovač (1874-76, 1892-), Emerik Labrič, mizar (od 1889 uprav. in poštar.) (1874-77, 1889-91), Štefan Mukič (Mikičš), kmečki sin (1875-77, 1886-92), Karol Fodor, župnik (1877), Jožef Mukics (1878, 1885), Jurij Praunstein (Braunstein), tkalec (1881-84, 1886, 1891-), Karol Krajcar, lončar (1881-84), Matjaš Pinter (Pintar), tkalec (1883-84), Franc Horvat (Horvath), kmet (1885, 1887-), Matjaš Pinter (1886), J. Gečšek (1887), Franc Gečšek (Geesek, Geček) (1887-92), J. Kranjec (1887), Kat. Bajzek (1887-88), Jožef Czuk (Čuk) (1890-), Imre Škaper (1892-), J. Sukič (1892),

Sv. Helena (Pertoča)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1870		1	1
1871		2	2
1872		1	1
1873		1	1
1874		2	2
1875		2	2
1876		2	2
1877		4	4
1878		4	4
1879		6	6
1880		10	10
1881		9	9
1882		9	9
1883		10	10
1884		11	11
1885		8	8
1886		7	7
1887		7	7
1888		6	6
1889		6	6
1890		8	8
1891		-	-
1892		2	2

Farni poverjeniki:

Štefan Veren, župnik (1876-90).

Letni člani:

Štefan Veren, župnik (1870 -75), Jurij Šadel, učitelj (od 1878 nadučitelj) (1871, 1874-87), Ivan Geder, kmet (1877-78), Janez Šadl, kmet (1877-79), Štefan Geder, kmet (1879-84), Janez Čerpnjak (Črpnjak, Coprnjak), kmet (1879-90,1892), Štefan Kolmanko, kmet (1879-80), Matjaš Klemar (Kumar), kmet (od 1883 viničar) (1880-85, 1887-90), Jožef Geder (Gider), kmet (1880-90,1892), Janez Segeri, kmet (1880-81), Štefan Kolmanič, sluga, hlapec, (1880, 1881-83, 1885-86), Jožef Šadl (Šadel) (1881-90), Štefan Smodiš, kmet (1882-86,1888-90), Mihal Nemec, viničar (1883-84), Jož. Kolmanič, kmet (1884), Mihal Gomboc, kmet (1884), Jožef Mihalič (1887), Iv. Mihalič (1890), K. Mujderca (1890).

Sv. Jurij (Rogašovci)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1870		1	1
1871		2	2

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1872		3	3
1873		4	4
1874		7	7
1875		5	5
1876		5	5
1877		5	5
1878		5	5
1879		5	5
1880		5	5
1881		5	5
1882		6	6
1883		7	7
1884		4	4
1885		4	4
1886		3	3
1887		5	5
1888		5	5
1889		5	5
1890		-	-
1891		-	-
1892		-	-

Farni poverjeniki:

Vendelin Ratkovič (Radkovič), župnik (od 1880 dekan) (1872-83), Franc Gaber, mizar (1884, 1886), Št. Donoša, gostilničar (1887), Franc Gaber, cerkovnik (1888).

Letni člani:

Vendelin Ratkovič (Radkovič), župnik (1870-71), Franc Gaber, mizar, cerkovnik (1871-78, 1885, 1887, 1889), Jurij Šadelj (Šadl), učitelj (1872-75), Ivan Kavš, kaplan (1873-74), Mih. Rajsar, mlinar (1874), Fr. Gaber mlinar (1874), Štefan Donoša, gostilničar (1874, 1879, 1888-89), Miha Skledar, kmet (1874-78), Jurij (Georg) Gaber, logar (1875-85, 1887-88), Franjo Gaber, učenec (1879), Ivan Gaber, mizar (1879, 1881-82), Ivan Janič, kovač (1880-82), Štefan Zavec, kovač (1882-83), Štefan Geder, kmet (1883), Ivan Geder, kmet (1883), Marija Turha (Türha), kmetica (1884-89) Jož Kreuc (1887), Iv. (Janez) Krenos (1888-89), Janez (Ivan) Maček (1889).

Martijanci (Martjanci)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1875		1	1
1876		2	2
1877		2	2

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1878		2	2
1879		2	2
1880		6	6
1881		8	8
1882		8	8
1883		8	8
1884		7	7
1885		6	6
1886		5	5
1887		5	5
1888		2	2
1889		3	3
1890		3	3
1891		4	4
1892		4	4

Farni poverjeniki:

Jožef Bagari, župnik (1876-87), Miha Gyorek (1891).

Letni člani:

Jožef Bagari, župnik (1875), Štefan Legen, učitelj (1876-78), Štefan Legen, kmečki sin (od 1884 kmet (1879-81, 1884-87), Miha Jörek (Györek, Jürek), kmečki sin (od 1884 kmet) (1880-90, 1892-), Štefan Čipot (Cipot, Cipoth), kmet (1880-), Susana (Žuža) Lončar, kmetica (1880-84), Ana Horvat, kmetica (1880-85), Janez Kolmanič, čevljar (1881-83), Štefan Dervarič (Drvarič), rentnik (arendaš) (1881-87), Štefan Horvat, kmečki sin (1882-83), Mica (Marija) Kegel (1889-91), Janez Dravec (1891-), Ivan Kovačič (1892-).

Sv. Sebastjan (Pečarovci)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1874		1	1
1875		1	1
1876		-	-
1877		-	-
1878		6	6
1879		4	4
1880		6	6
1881		7	7
1882		5	5
1883		5	5
1884		5	5
1885		4	4
1886		1	1

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1887		1	1
1888		1	1
1889		2	2
1890		3	3
1891		2	2
1892		3	3

Farni poverjeniki:

Jožef Ivanoci, župnik (1878-85, 1888-92).

Letni člani:

Aleksander Jambrikovič, župnik (1874-1875), Jožef Suppi (Supi, Supu), nadučitelj (1881 učitelj) (1878-85), Jožef Mukič, kmečki sin (od 1881 kmet) (1878, 1881-84), Emerik Labrič, mizar (1878-85) Ivan Labrič, mizar (1878), Stefan Mukič, kmečki sin (1878), Štefan Bunderla, učitelj (1881 nadučitelj) (1879-85), Andrej Stimac (Štimac), gostilničar (1880-81), Stefan Luk (Žuk), kmet (1880-81), Jožef Ivanoci, župnik (1886-87), Mih. Horvat (1889-90), Peter Gombosi (Gumboši) (1890-), Mihael Zelko (1892-).

Sobota (Murska Sobota)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1873		1	1
1874		1	1
1875		-	-
1876		2	2
1877		2	2
1878		5	5
1879		6	6
1880		9	9
1881		12	12
1882		14	14
1883		16	16
1884		14	14
1885		17	17
1886		18	18
1887		22	22
1888		17	17
1889		16	16
1890		12	12
1891		15	15
1892		18	18

Farni poverjeniki:

Franjo (Franc) Gašpar (Gaspar), kaplan (od 1881 župnik) (1878-87), Jožef Puhar, učitelj (1888), St. Lukač, kmet (1891).

Letni člani

Jožef Bagari, kaplan (1873-74), Jožef Puhan (Duhan), nadučitelj (od 1884 učitelj) (1876-87), Jožef Zemljč, kmet (1876), Franjo Gašpar, kaplan (1877), Janez Gabor, kmet (1878-83), Matjaš Mataj, kmet (1878-79, 1887-88), Ana Flisar kmetica (1878-89), Štefan Peterka, kmet (1879-87), Katarina (Katalin) Lukač, kmetica (1879-81, 1883-85, 1890-91), Martin Eilec, učitelj (1880-82), Štefan Benčak (Bencak), kmet (1880-), Marija Kuhar (Kuhar), kmetica (1880-82, 1885-86, 1889-), Štefan Lukač, kmet (1881-82, 1887, 1889), Urša (Uršula, Orša) Špolar (Spolar), kmetica (1881-90, 1892-), Treza Špolar, kmetica (1881-82), Jožef Kovačič, kmet (1882-87, 1892-), Ivan (Janez) Ružic (Ruzic, Rūžič, Ružič), kmet (1882, 1884-89), Suzana Vörös, kmetica (1882), Jula (Julijana) Čigut (Čigüt, Čigul, Cigut), kmetica (1882-86, 1889), Franc Ivanoci, kaplan (1883), Nikola (Mikloš) Serec, kmet (1883-88, 1890, 1892), Ana Srejs (Srejš, Srež, Sreš), kmetica (1883-86, 1890-), Marija Vörös, kmetica (1883-84, 1890), Julijana Lovernjak, kmetica (1883), Franca Spolar, kmetica (1883), Jožef Kreft, kmet (1885-86, 1889), Anton Kuhar, kmet (1885-86), Jan (Ivan) Benčak (Bencak) (1886-89), Jožef Debelak (1886-89), Mikl. Pertoči (Pertoci) (1886, 1888), Mih. Žizek (1887-89), Jožef Laposi (1887-88), Anton Kuhar (1887-), Marija Veren (1887-), Anton Kuzma, zidar (1888), Katarina Sukič, kmetica (1888-89, 1891-), Janko Čigüt (1888), Mihajl. Kuhar (1888), Adam Gorza (1889-92), Štef. Temlin, kmet (1890-91), Andrej Marič, kmet (1891-92), Miha Šitek, kmet (1891), Štef. Tudjan, kmet (1891-), Matj. Flisar, kmet (1891-), Ana Trelec, kmetica (1891), Imre Milak (1892), Jožef Rajnar (1892), Jan. Slepec (1892), Ana Prelec, (1892-).

Tišina

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupa)
1871		1	1
1872		2	2
1873		2	2
1874		14	14
1875		17	17
1876		20	20
1877		12	12
1878		8	8
1879		17	17
1880		16	16
1881		17	17
1882		19	19
1883		26	26
1884		22	22
1885		22	22
1886		30	30
1887		22	22
1888		8	8
1889		5	5
1891		12	12
1892		23	23

Farni poverjeniki:

Jože Kodela, kaplan (1872), Franc Gašpar, kaplan (1874-75), Mihal Donža, kmet (1880, 1882-87), Dr. Fr. Ivanoczy, župnik (1891-).

Letni člani:

Jan. Egedeš, kmet, kovač (1871, 1874-1875), Ivan (Janez) Šiftar, kmet (1872, 1883-87), Jožef Bratkovič, kmet, mlinar (1873-74, 1880-84, 1886-87), Andraž Šoštar, kmet (1873-75), Mihal Donoša (Donža), kmet (1874-79, 1881) Jožef Štiblar, kmet (1874-77, 1879-84, 1886), Jožef Kuhar, kolar (1874-75, 1879-80), Juri Kovačič, mlinar (1874-1876, 1879), Andrej (Andraš) Dündek, kmet, čevljar (1874-83, 1886-87), Mat. Berden (1874), Janez Ranko (1874), Štef. Prektor (1874), Barba Žbül (Spull), kmetica (1874-77, 1879), Štefan Karas, mlinar (1874-77), Matjaš Gohar, kmet (1875-77), Matjaš Rogač, kmet (1875, 1879-86), Štefan Gomboc, kmet (1875-76), Treza Mitnjek, kmečka hči (1875-76), Štefan Kovač, kovač (1875-76), Janez Štefanec, čevljar (1875-77), Št. Matič (1875), Mat. Gomboc (1875), Mihal Kūronja (Kuronja), kmet (1876-81), Jožef Fekonja, kmet (1876), Janez Hegedeš, kovač (1876-79), Ivan Šumec, kmečki sin (1876), Julijana (Jula) Uellen, (Uelen, Üllen, Ullen, Ulen), kmetica (1876-88), Suzana Omar, kmetica (1876), Ana Cipot, kmečka hči (1876), Ana Terplan, dekla (1877), Ana Ciglar (Criglar), kmetica (1878-84, 1886), Treza Verban, kmetica (1878-80), Ivan Bertalanič, kmet (1879-81), Matjaš Pajšler, kmet (1879), Št. Kovačič, kmet (1879), Katra Gregorec, kmetica (1879-81), Julijana (Jula) Vogrinčič, kmetica (1879-88), Julijana Pančur, kmetica (1880-81, 1883), Anton Hegedeis, kmet (1880), Lena (Helena) Bodanec (Bodanec), kmetica (1881-85), Tereza Šiftar (Štiftar), kmetica (1881-83, 1885-87), Janez Crigani, kmet (1881), Anton Hegedeš, kmečki sin (od 1883 kmet) (1881-83), Tereza Bežan, kmetica (1881-86, 1892), Janez Hegedeš, kmet (1881-83), Jože Lacar, kmet (1882-84), Nikola Lacar, kmet (1882-84), Matjaš Čipot (Čipot), kmet (1882-86), Jože Pivar (Püvar, Puvar, Pijvar), kmečki sin (od 1885 kmet) (1882-87), Kata (Katka) Uelen (Uellen), kmetica, (1882-84), Jula (Julijana) Serec, kmetica (1882-88), Jožef Žilavec, kmet (1883, 1889), Barbara Lenjko (Lejko, Lehko), kmetica (1883-86), Katka (Katarina) Gomboc, kmetica (1883-86) Jula Kūhar, kmetica (1883), Balaš Stercin, učitelj (1883), Štefan Rogač, kmet (1884-87), Jože Lazar, kmet (1885), Mikloš Lazar, kmet (1885, 1887-91), Miklož (Miklavž) Pavlinjak, kmet (1885-), Ivan Horvat, kmet (1885-86), Alojz Hegedes (Hegedüş), kmet (1885-86), Eva Mitnjek, kmetica (1885-86), Tereza Majcen, kmetica (1885-87), Katarina Sukič (1886), Jožef Domjan, (1886-87), Nikola Horvat (1886), Matjaš Cipot (1886, 1892-), Janez Lehko (Lejko) (1886-88), Matjaš Bertalanič (1886-87), Terez. Havko (1886), Katra Rajbar (1886-87, 1891), Fr. Kotjač (1886), Ana Gider (1886), Štefan Šoštarec (1886), Jan. Ribaš (1887), Jož. Nemeč (1887), Katra Kuhar (1887-88, 1891-), Fr. Pavlinjak (1887), Matj. Štefanec (1887), Ter. Borgia (1888), Mar. Cigut (1888), Rozal. Kuhar (1889-91), Ter. Kuhar (1889-91), Franc Cigut (1890), Ana Prelev (1890), Štefan Sbul (1891), Mat. Lukač (1891), Franc Varga (1891), Nik. Lajaš (1891), Mihal. Števanec (1891-92), Hel. Vrečič (1891-), Josip Nikven (1891), Matj. Gibičar (1892-), Štef. Hull (1892), Ivan Cifer (1892), Štefan Vrban (1892-), Ivan Kūzma (1892), Franc Kuronja (1892), Jan. Rogač (1892-), Matj. Edšüd (Edsüd) (1892-), Ana Varga (1892), Terezija Varga (1892-), Terezija Ullen (1892), Janez Števanec (1892), Fr. Gabor (1892), Štefan Gumilar (1892), Andrej Gider (1892).

Sv. Trojica (Gornji Petrovci)

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1878		1	1
1879		1	1
1880		1	1
1881		1	1
1882		1	1
1883		1	1
1884		1	1
1885		1	1

Farni poverjeniki:**Letni člani:**

Karol Fodor, župnik (1878-85).

Turnišče

Leto	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1872		1	1
1873		-	-
1874		-	-
1875		-	-
1876		5	5
1877		4	4
1878		1	1
1879		2	2
1880		-	-
1882		-	-
1883		3	3
1884		18	18
1885		15	15
1886		18	18
1887		17	17
1888		10	10
1889		4	4
1890		5	5
1891		8	8
1892		7	7

Farni poverjeniki:

Mihal Matjašec, kmet (1884-85), Št. (Istv.) Draškovič (od 1888 Draskovics), kmet (1886-).

Letni člani:

Aleksander Nemet, učitelj (1872) Ivan Horvat, kmet (1876), Franc Horvat, kmet (1876, 1886-91), Jožef Terboča, kmet (1876), Jožef Lutar, kmet (1876-83), Štefan Draškovič, kmet (1876-77, 1879, 1884-85), Jožef Žerdin, kmet (1877), Ana Rousz, kmetica (1877), Štefan Repič, učitelj (1879), Leopold Štefanec, kmet (1883-85), Jožef Küčko, kmet (1883-84), Štefan Draškovič, kmečki sin (1883-85, 1889-90), Jan. (Ivan) Tkalec, kmet (1884-86), Janez (Ivan) Zadravec, kmet (1884-87), Janez (Iv.) Duh, kmet (1884-86), Janez (Ivan) Zver, kmet (1884-86, 1892), Jožef Markoja (Markoga), kmet (1884-87), Štefan Horvat, kmet (1884), Ferenc Horvat, kmet (1884), Štefan Tornar (Törnär, Förnär), kmet (1884, 1886-88), Ferenc Fehor, kmet (1884), Jan. (Ivan) Lutar (Lütär), kmet (1884-86), Štefan Hubar (Haubar), kmet (1885 mlinar) (1884-85), Ana Horvat (Horvath), kmetica (1884-86, 1888, 1890), Jula Horvat, kmetica (1884-85), Ana Šalamon, kmetica (1884), Štefan Zver, kmet (1885-87), Marko Žalig (Žalik, Zsalig), kmet (1885, 1887-88), Marija Matjašec, kmetica (1885-86), Mih. Matjašec (1886), Marko Matjašec (1886), Mart. Zver (1886), Matjaš Zadravec (1886), I. Marosa (1886), Janez Gjerkes (Gorkes, Gorkos) (1886-88), Karol Matjašec (1887), Št. Ražan (1887), Mart. Törnär (Förnär) (1887-88, 1891), Štef. Zadravec (1887), Peter Lebar (1887), Marko Balazic (Balaišic) (1887-88), Barba Horvat (1887), Števan Rucsan (1888), Jan. Püczko (1888), Števan Rezsonga (Rezonja, Rezsonya) (1888-), Janez Luttar (1888), Štefan Tivadar (1889-), Ana Horvat (1891), Andr. Rajš (Raj) (1891-), Fer (Franc) Kolman (1891-), Marko Zver (1891-), Štefan Tratnjek (1892-).

Zunaj Prekmurja in Porabja naletimo še na edinega dosmrtnega člana Družbe sv. Mohorja v sombateljski škofiji v obdobju do leta 1892, dominikanca p. Egidija Glašiča, in to v letih 1873 in 1884 v Sombatelju, v letih 1874-81 in 1883 pa v Vasvarju. Leta 1875 se pojavi v kraju Stinac mohorjan župnik Ivan Kavs, leta 1889 pa štirje mohorjani v Gornjem Kraljevcu, in sicer poverjenik obrtnik Nik. Jambrovič, M. Bihar, I. Ružič in Kaj. Kuhavec.

Že kratek pregled tabel in imen udov Družbe sv. Mohorja v Prekmurju in Porabju nam pokaže, da nosijo primat med njimi v Borovnjak-Žižkovem obdobju mohorjani iz župnije Beltinci, za njimi pa oni iz Cankove, Črensovcev, Tišine, Sobote in Turnišča. Zaradi svojega katoliškega značaja je bila razširjena predvsem v tistih krajih, kjer so prevladovali katoliški prekmurški Slovenci.¹⁶ Čeprav je v letnih poročilih le del mohorjanov označen s poklici, je seveda očitno, da so veliko večino udov Družbe predstavljali kmetje in kmetice. Farni poverjeniki so v obdobju od 1870 do 1892 pretežno tamkajšnji župniki (14), kaplani (3), nekaj kmetje (13), učitelji (3), gostilničar, mizar, cerkovnik in kmečki sin. Mohorjani so bili poleg omenjenih poverjenikov skoraj še vsi drugi slovenski katoliški duhovniki - župniki in kaplani v Prekmurju in Porabju, skupaj jih je bilo 22.¹⁷ Dr. Franc Ivanocy je v Družbo pristopil že kot bogoslovec v fari Sv. Jurija, nato ga zasledimo kot uda Družbe kot kaplana v Soboti in slednjič kot župnika v Tišini. Po seznamih Družbe sv. Mohorja lahko sledimo tudi drugim duhovnikom po poteh njihovega službovanja od fare do fare. Nadvse zaslužni Marko Žižek je bil tako po odhodu iz Beltincev kot upokojeni župnik včlanjen v Družbo v Črensovcih. Podobno je bilo

¹⁶ I. Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 8-11.

¹⁷ I. Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 14

tudi z učitelji, ki so bili v tem obdobju delovanja Družbe še nekoliko manj izpostavljeni madžarizacijskemu pritisku in so bili zato v večji meri včlanjeni v Družbo sv. Mohorja ter, kot omenjeno, v njej celo aktivno delovali kot poverjeniki. Tako je bil n. pr. učitelj Štefan Bunderla najprej včlanjen v Družbo sv. Mohorja v Gornjem Seniku, nato pa v Sv. Sebeščanu, kjer je postal tudi nadučitelj. Ob bolj pozornem spremljanju seznamov odkrijemo, da so spreminjali faro, kjer so bili vključeni v Družbo sv. Mohorja, tudi nekateri udje drugih poklicev. Med "družbeniki" v obravnavanem obdobju zasledimo vsaj 18 učiteljev, 12 mlinarjev, 8 kovačev, 5 krojačev, v seznamih označenih kot sabol, 7 mizarjev, označenih tudi kot stolar ali štolari, 6 kajzarjev, označenih s štajerskim izrazom želar, 5 čevljarjev, 2 cerkovnika, 2 gostilničarja, 2 tkalca, 2 logarja, po enega lončarja, poštarja, rentnika, označenega z izrazom arendaš, učenca, 16 kmečkih sinov in 6 kmečkih ter eno kajzarjevo hčer. Nekateri izmed njih so v letih, ko so bili vpisani v Družbo sv. Mohorja, svoj poklic tudi spremenili in to je skupaj z letom spremembe zabeleženo tudi v zgornjih tabelah. Tako so učitelji napredovali v nadučitelje, kajzarji in kmečki sinovi v kmete, kmečke hčere pa v kmetice, hlapec v mlinarja, kmetje so spremenili poklic v mlinarje, krojače, eden celo v učitelja.

Udje Družbe sv. Mohorja v sombateljski škofiji 1870-1892

Leto	Število far	Dosmrtnih članov	Letnih članov	Skupaj
1870	4		4	4
1871	5		8	8
1872	8		13	13
1873	10		19	19
1874	11		42	42
1875	12		64	64
1876	14		97	97
1877	13		101	101
1878	15		101	101
1879	15		116	116
1880	13		125	125
1881	15		133	133
1882	14		123	122
1883	16		188	188
1884	16		175	175
1885	14		158	158
1886	14		179	179
1887	13		203	203
1888	14		141	141
1889	14		133	133
1890	12		124	124
1891	12		158	158
1892	13		211	211

Za primerjavo, kakšen je bil delež članov Družbe sv. Mohorja v Prekmurju in Porabju glede na vse mohorjane, navedimo podatke za nekatera leta. Tako je imela Družba sv. Mohorja leta 1870 323 dosmrtnih in 15.842 letnih članov, skupaj 16.165 udov, od tega največ v lavantinski škofiji (6.114), ljubljanski (5.294), goriški (1.921), krški škofiji (1.636) in tržaško-koprski (866);¹⁸ leta 1876 479 dosmrtnih, 26.336 letnih, skupaj 26.825 udov, od tega največ v ljubljanski škofiji (9.799), lavantinski škofiji (9.463), goriški škofiji (2.995), krški škofiji (2.687) in tržaško-koprski škofiji (1.283);¹⁹ leta 1882 527 dosmrtnih, 23.947 letnih, skupaj 24.474 udov, od tega v ljubljanski škofiji 9.327, v lavantinski 7.982, goriški 2.798, krški 2.398 in v tržaško-koprski 1.322;²⁰ leta 1887 605 dosmrtnih, 34.405 letnih, skupaj 35.010 udov, od tega v ljubljanski škofiji 13.444, v lavantinski 10.566, goriški 4.849, krški 3.133 ter tržaški 1.875²¹ in leta 1892 837 dosmrtnih, 56.866 letnih, skupaj 57.703 članov, od tega v ljubljanski škofiji 23.077, v lavantinski 19.244, v goriški 6.160, v krški 4708 ter v tržaško-koprski 2.651.²² Vodstvo Družbe sv. Mohorja je v obdobju do leta 1892 prekmurske Slovence večkrat pozvalo k večjemu vključevanju v Družbo. Leta 1869 je ugotavljalo, da je teh Slovencev okoli 80.000, kljub temu pa je med njimi vse tiho, in se spraševalo, ali res med nje ni mogoče spraviti dobrih slovenskih knjig.²³ Leta 1890 pa isto vodstvo že precej razočarano ugotavlja, da število članov družbe v somboteljski škofiji na Ogrskem stalno upada in da očitno ne bo nič z upanjem iz prejšnjega časa, da bi bilo med njimi (in med Beneškimi Slovenci v videmski nadškofiji) "vsaj do 1200 družabnikov". Kot bomo videli v prispevku o članih Družbe Sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893-1919 v naslednji številki Časopisa za zgodovino in narodopisje, se je število udov Družbe sv. Mohorja v naslednji, kot ji pravi Ivan Škafar,²⁴ Ivanocyjevi "zlato dobi" Družbe sv. Mohorja v Prekmurju od 1896 do 1905 najprej nekoliko povečalo, vendar pa samo do nekaj več kot četrtine zgoraj navedenega zaželenega števila.

¹⁸ KDM za 1871, str. 153.

¹⁹ KDM za 1877, str. 146.

²⁰ KDM za 1883, str. 134.

²¹ KDM za 1888, str. 85.

²² KDM za 1893, str. 151.

²³ KDM za 1870, str. 46.

²⁴ I. Škafar, Družba sv. Mohorja, str. 9-10.

PROBLEMI IN DISKUSIJA - PROBLEMS AND DISCUSSION

ZA DOSLEDNEJŠE, BOLJ POGLOBLJENO IN RESNEJŠE PISANJE ZGODOVINE!

Profesor zgodovine in kustos zgodovinar Pokrajinskega muzeja Maribor Sašo Radovanovič (v nadaljevanju R.) je lani objavil knjigo **"Bog se usmili uboge grešne duše. Amen."** *Čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546-1746* (Pomurska založba, Murska Sobota 1997, 157 str.). Naključni bralec bo knjigo vzel v roke z zanimanjem, saj ga bo pritegnil sam naslov, privlačna naslovnica, obljublajoč spremni tekst na ščitnem ovitku in končno ne pretiran obseg. Nato pa sledi razočaranje za razočaranjem, ki doseže višek pri spisku uporabljenih virov in literature.

Že v uvodnem poglavju in dalje med drugim zvemo naslednje (kurzivno pisavo uporabljam za dobesedni izpis teksta):

- ...je tudi cesar Maksimilijan I. (1486(?)-1519), ki je bil sicer prosvetljen(?) vladar, ... (15).

- ... Leta 1629 se je Friderik(?), medtem je postal cesar, ... (21)

- ...Tako je na primer Maribor v 16. in 17. stoletju kar 5-krat skoraj popolnoma pogorel. (res? - kaj naj bi torej po zadnjem požaru od mesta sploh še ostalo? (46)

Ce gre pri gornjih za morda naključne napake, pa tega ne bi mogel reči za nekaj skupin v temelju zgrešenih determinant, ki se ponavljajo čez ves tekst. Te so: nenavadno in napačno izpisana osebna imena in priimki, nepravilna in težko določljiva krajevna toponomastika ter lokacije, napake v strokovnem - tako zgodovinskem kot pravnem izrazoslovju, in slovnični spodrseljaji, ki otežujejo razumljivost zapisanega. Gremo kar po vrsti:

Izpis imen in priimkov: R. ni več neizkušen novinec glede zgodovinopisnih objav, saj se je v dosedanjih raziskavah posvečal tako starejšim matičnim knjigam, vpisnim knjigam slušateljev graške univerze in vizitacijskim protokolom sekovske škofije, največ iz obdobja 17.-18. stoletja. Torej virom, kjer sta poznavanje imen-slovja in pravilen izpis imen ter priimkov prejkone sama po sebi razumljiva. Kljub temu najdemo v knjigi cel kup primerov, ko pisec pravzaprav ne ve, kaj bi z njimi, in se ne more odločiti:

- ali naj bi osebna imena ter plemiške nazive praviloma poslovenil ali ne. Primeri: Leonhard (= Lenart), Balaš, Walaph (= Blaž), Margareta (Marjeta), Wolf (Volk), Elenka (Alenka), Kaspar, Gašpar, Gašperl (Gašper), Johann Georg Franz von Will (čeprav enkrat uporabi Janez Jurij Franc von Vill, kar je še bolj

zgrešeno od originala!), *Lorenz* (Lovrenc), *Wastl*, *Sebastijan* (Boštjan), *Gera*, *Gertrud* (Jera), *Johann Seifrid* (Janez Zajfrid), *Hans*, *Sidonia*, *Karl*, *Paul* in podobno. Najdejo se tudi mešano zapisana imena: *Wolf Lovrenc Lampertič*, *Hans Lenart von Ottenpach*, *Marija Charlotte*, *Kristina Kreszentia*.

- ali naj bi ženske priimke pisal s tedaj običajno žensko pripono -in, ki je pozneje samodejno odpadla, ali brez nje: *Barbara Kramplerin*, *Urša Černekín*, *Barbara Pronoberin*, *Neža Zigolič*, *Zigoličin*, *Zigoličinova*, *Gertruda Kräpin*, *Khrapinova*, *Jerica Schöpf*, *Šefin*, *Mrauflatzinova*-*Mraulatscinova*, *Jera Šerb*, *Serbin*, *Eva Slovenkin*, *Suzana Coglín*, *Gertruda Pilleyin*, *Agata Signorin*, *Moškečina* in podobno.

- kako je s plemiškimi nazivi in sploh priimki: *von Eggenberg*, *von Saurau*, *von Wildenstein*, *von Apostelen* (= plemeniti - pl., če ga avtor pač hoče poudarjati kot plemenitega), *grof "zu Thun" (?)*, *grofica Draškovič v Trakoščanu* (! *Draškovič* - *Trakošćan*), *grofica Herbersteinska* itd. Imena in priimki prisodnikov deželnega krvnega sodnika na straneh 61, 63 in 69 se v izpisih razlikujejo, čeprav gre za iste osebe in padobno.

Krajevna toponomastika in lokacije: *Na gospostvu "Freistein" pri Slovenski Bistrici* (?) (48), *Za mostom pri Sv. Margareti nad "Mutschen" ribnikom* (?) (67), ... *na Vindeški gori* (?) - v Atlasu Slovenije te lokacije ni (69), ... *iz Cvetkovic pri Mariboru* (?) (70 - edini po Atlasu Slovenije znani Cvetkovci so pri Gorišnici na Ptujškem polju), *Admontbichl* (? = *Admontbüchl*) (147), ... *v Khermentu na Madžarskem* (? = mesto *Körmend*) (124), ... *so jo odulekli skozi trg Ljutomer na Zgornji Ljutomer* (? - neverjetno, a ni lažje zapisati na grad?) (136).

Zgodovinsko in pravno izrazoslovje: *posestnica (želarka)* (?) (69), ... *tri pfeninge* (70 - čeprav ima v op. na str. 96 izpisano denarno lestvico s pravilnimi izrazi!), ... *vinograd, ki je prej dajal od 30 do 40 štrtnjakov vina* (80 - naprej pa uporablja štrtine!). Še zanimivejši so primeri pravnega izrazoslovja, povsem napačno vpeti v tekst: ... *Gospostvu Hrastovec je kraljevska (?) visokost dodelila krvno sodstvo, ki je uprizorilo proces in usmrtitev* (66 - čeprav je R. zadeve glede krvnega sodstva skušal razložiti že na str. 32 in 52, kjer pa mu ni jasno, kaj je bilo štajersko deželno sodišče in kaj deželska sodišča: ... *Za zločin čarovništva so bila pri nas pristojna izključno deželna sodišča* (32 - koliko pa jih je bilo?), in podobno.

Piscu so visokozveneči nazivi očitno pri srcu: ... *namesto njegove visoke grofouske milosti, visokega in blagoslovljenega gospoda Erazma Friderika grofa Herbersteinskega, barona v(?) Neupergu in Lankowizu in gospoda v(?) Hrastovcu* (61), saj to dikcijo dobesedno ponovi še v prevodu sodbe (63).

Ceprav govori podnaslov o procesih na slovenskem Štajerskem, jih končujeta procesa iz Gradca/Graz in Admontbüchla, čemur podnaslov seveda ne ustreza. Metodično je R. skušal dodati opisovanju procesov malo več resnosti z lokalno-zgodovinskim uvodom pri Hrastovcu, vendar ga je pri vseh drugih procesnih krajih (Ormož, Radgona, Ptuj, Podlehnik, Ljutomer, Celje, Gradec in Admontbüchel) izpustil. Glede na pravnozgodovinsko plat bi vsebina poglavja *Sodni postopki proti čarovnicam* (31-35) nujno terjala recenzijo tovrstnega izvedenca. In prav to - recenzija - je najočitnejša strokovna pomanjkljivost knjige.

R. marsičesa ne pojasni. Tako tu zaman iščemo vsaj sled analize odzivov ali posrednega sodelovanja ali pa sploh nesodelovanja lokalne katoliške cerkve v čarovniških procesih na slovenskem Štajerskem. Ali je bila tukajšnja cerkev imuna, slepa in gluha nanje? Ali pa je tiho podpirala kontinuirano iskanje "notranjega sovražnika" med ljudstvom še tudi po uspešno izvedeni rekatolizaciji in koncu 30-letne vojne? Nadalje pogrešam analizo ukrepov notranjeavstrijske vlade kot najvišje upravne - ne pa sodne - instance za Notranjo Avstrijo, ki je po

letu 1625 sploh ni več v Gradcu, temveč na Dunaju - v Gradcu ima le zastopstvo in torej ni bila *graška*, in deželnega sodišča. Izredno težke ekonomske in socialne razmere v 17. stoletju, predvsem davčna ter podložniška bremena, napredujoče razslojevanje in samovoljo plemstva omeni R. le v zaključku enega stavka. V letih ali vsaj v tesni povezavi z njimi ne išče globljih vzrokov za nagnjenje ljudi k obtožbam in ovadbam čarovništva oziroma za sproščanje lastnih frustracij in problemov. Povsem zgrešen pa se mi zdi Epilog (153-157), kjer zasledimo celo: *...Ljudje v drugi polovici 18. stoletja niso živeli nič drugače kot njihovi predniki v drugi polovici 16. stoletja, ko so začeli s procesi. Človek, predvsem podložnik v tistih časih je bil skoraj popolnoma prepuščen sam sebi in njegovo predstavo o svetu in življenju okrog njega je oblikovala predvsem cerkev, domači župnik. Večina ljudi takrat je bila izjemno praznoverna in nevedna kot današnji otroci. Če je bilo tako - ocene sicer ne zavračam v celoti, temveč jo označujem kot premalo domišljeno, nepopolno in delno neresno -, je pač avtorjeva napaka glede neosvestitve vloge in položaja lokalne - poudarjam: lokalne cerkve in oblasti na Štajerskem do čarovništva še toliko očitnejša! Zato stoji na zelo majavih nogah misel, da Pričujoča knjiga prva celovito prikazuje čarovniške procese na slovenskem Štajerskem (nepodpisan(!) tekst na zavihku knjige).*

En sam pogled na uporabljene arhivske vire in literaturo pove, da je R. preprosto kombiniral ter prevedel že objavljene razprave in tamkaj citirane vire. Njegovega samostojnega arhivskega dela pa tu ni zaslediti, saj bi sicer nujno moral predelati vsaj obsežne spise deželskih sodišč na slovenskem Štajerskem v omenjenem času, kar pa ni ravno mačji kašelj; tako spet čudno zveni ocena *Njen avtor je uporabil za to obsežno gradivo, ki je v obliki protokolov (katerih?) ohranjeno v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (zavihek).* Tudi z novejšo literaturo in raziskavami o čarovniških procesih na slovenskem Štajerskem R. ni najbolje seznanjen. Ne omenja recimo procesa v Bizeljskem leta 1689, ki ga je objavil M. Kosir (Čarovniški proces proti Jakobu Krašovcu, Kronika 39, 3, 1991, 28-32). Ne pozna prvonagrajene raziskovalne naloge Čarovniški procesi skupine mariborskih srednješolcev iz leta 1989 (avtorji Viktor Vrtnjak ml., Simona Vidmar in Simona Selinšek, mentor prof. Zlata Pastar, Srednja družboslovna šola Maribor, Da pa bi posegel še v okviru projekta Mladi raziskovalci za napredek Maribora). Da pa bi posegel še po prevedeni briljantni Foulcaultovi sintezi Nadzorovanje in kaznovanje, je gotovo prezahtevno razmišljati. Pisec ni izkoristil idealne priložnosti za tehtno študijo o čarovništvu na Štajerskem. Namesto te je nastala knjiga, ki ji je zelo težko opredeliti kakršno koli kvaliteto, primerljivo modernemu originalnemu zgodovinopisju tudi v slovenskih okvirih.

Zgoraj opisane napake pa so mi dale misliti, da Radovanovičeve prejšnje objave ne morejo biti na bistveno višjem kvalitetnem nivoju. In res! R. je začel objavljati leta 1991 v Kroniki, njegove prve, po obsegu kratke objave pa izpričujejo, kako težek davek neizkušenosti ter pomanjkljivega znanja je bremenil in še bremeni pisca.

Ljutomerski dijaki na ruški gimnaziji 1645-1760 (Kronika 39, 1-2, 1991, 15-17): naslov je nepopoln ali bolje neustrezen, saj R. za naštetimi ljutomerskimi dijaki v Rušah lepo našteje tudi ljutomerske študente na graški univerzi v letih 1586-1710, na koncu pa še Ljutomerčane, ki so obiskovali obe šoli. Odločil se je za dobesedni prepis priimkov - celo takih, kjer ni dvoma o slovenskem ali hrvaškem poreklu - in drugih podatkov iz virov, ne da bi to posebej citiral, poudaril s kurzivno pisavo ali kako drugače obrazložil to svoje početje: npr. *Workho, Wukoushegg, Bratusha, Wratuscha, Wratusha, Brumez, Draskouich(? - 1618, Kaspar Draskouich, Hrvat, baron na gradu Trakoščanu pri Ljutomeru...!), Horuat, Kossez, Kossi, Kosse, Osmesz, Schurman* ipd., ali pa obe obliki: *Sorkho*

in *Zorko*, *Staricha* in *Stariha*. Očitno R. tedaj še ni prebral - in tudi pozneje ne - odlične imenoslovne analize Juša Makovca Korenine. Priimki na Murskem polju 1669-1800 (po matičnih knjigah župnije Križevci pri Ljutomeru, Murska Sobota 1984, recenzirala prof. dr. A. Šivic Dular), kjer bi vse te priimke našel pravilno izpisane in obrazložene. Ker prepisuje dobesedno, se med drugim kar trinajstkrat odloči za krajevno oznako *Ljutomer na Štajerskem* (!), za večkratno oznako *meščan* ali *meščan (tržan) Ljutomera na Štajerskem*, enkrat celo za *kmet iz Ljutomera na Štajerskem*.... Članek je brez opomb, pisec je vire in literaturo le naštel na koncu.

V isti številki *Kronike* (18-24) sledi drug njegov prispevek **Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra**, sicer kar dobro zamišljen a predstavitev obilja katastrskih podatkov, ki pa ima pomanjkljivosti: že v prvi od desetih razpredelnic opazimo, da je R. sam pretvarjal tedanje orale in klaftre v hektarje in are, pri tem pa nikjer ni navedel obveznega pretvornega količnika (ha = x oralov, ar = x klafter), tako da je bralcu onemogočeno preverjanje izračunov. Šele v šesti - po vrsti - razpredelnici in v naslednjih zaslutimo, da naj bi bile le-te oštevilčene, čeprav niso. *Furlanska rodbina Codriopio* bo bržkone družina iz kraja Codroipo. Če R. zapiše: *Leta 1850 poroča Hofrichter*..., verjetno misli na neko publikacijo, ki bi jo moral na koncu tudi citirati. Ponavljajo se nenavadno (dobesedno!) izpisana imena in priimki: *Elias, Joseph; Welletz; Johann Bostruschnik, Johann Mauritsch* ipd.; neznane topografske lokacije: *Grnauerberg* (?), *Meitsdorf* (? P. Blaznik locira to srednjeveško ime ob Muri: Hist. topografija slov. Štajerske, 1, 559); pravopisne napake: neustrezna raba velike začetnice (Noršinska občina, Magistrat). Tudi ta prispevek je brez opomb z le naštetimi viri in literaturo.

Še v letu 1991 je R. delno objavil svoje diplomsko delo. **Mesto Maribor v luči matičnih knjig 17. stoletja** (*Kronika* 39, 3, 1991, 32-39) je članek, v katerem se je pisec prvič spopadel z matičnimi knjigami in je gotovo imel srčno željo dokazati, da materijo res obvlada. A glej ga zlomka, že v drugem odstavku preberemo: *Matične knjige so nastale s krščanstvom. Imena krščenih in njihovih botrov so vnašali v cerkvene tabele*. Kot citiran vir je R. tu navedel uvodni stavek dr. E. Umekove *Cerkvene matične knjige* (Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije, Ljubljana 1972 -I, XVII-LXXIII), kjer pa originalna stavka pravita malce drugače: "Začetki matičnih knjig so se pojavili s krščanstvom. Imena krščencev in njihovih botrov so vnašali v cerkvene tabele." Razlika je očitna. (Iznajdljivi R. je ta svoj nedoumljivi prvi stavek pozneje spremenil v: *Začetki matičnih knjig so v času krščanstva*. Ni kaj, res izvirno, glej Muzejski listi 5, Življenje skozi najstarejše matične knjige, Pokrajinski muzej Maribor, 1996 - tekst je sicer skoraj identičen temu članku. R. - avtor zloženke - si je tudi tu privoščil večji spodrsaljaj, saj je za naslovnico določil faksimile naslovnice najstarejše mariborske pokopne (mrliške) knjige ("Liber defunctorum, ... qui hic in Civitate Marpurgensis pie in Domino mortui sunt, inscribuntur"), ki pa jo podpis na ovitku predstavi kot rojstno knjigo. Da bi bila zadrega še hujša, se prav ista napaka ponovi na prvih straneh zloženke) In nadaljuje: ... *Tako so v Piranu vodili rojstne matične knjige že od leta 1458, v Izoli pa najkasneje od 1506*. ... Pač pa so posamezne župnije že prej (pred 1614, op. A.H.) vodile matične knjige, tako na primer župnija v Piranu od 1505. (? - R. se je torej pošteno potil in motil celo pri prepisovanju iz citiranega sestavka Umekove. Dejansko ima najstarejša rojstna matica (prepis iz konca 19. ali začetka 20.st.) mestne župnije v Piranu začetno leto 1458, 1505. pa je začetno leto tamkajšnje najstarejše mrliške knjige, kar se nato razbere iz popisa piranskih matic v Vodniku na str. 407 in 409. No, v Muzejskih listih 5 napake o piranskih knjigah ni).

Sledi popolnoma odvečen - pri tako skopo odmerjenem prostoru - dolg popis 165 krajev, od koder so bili po izvoru nemariborske neveste in ženini, med katerimi najdemo tudi: ...Levenmünd(?), ...Trg Maut, ...Sand, ...Stros, ...Šalek na spodnjem Štajerskem, ...župnija Sv. Jome v Hočah ipd. Še zanimivejši sopoklici, ki so jih tedaj opravljali. V mariborskih matičnih knjigah za 17. stoletje najdemo kar 111 različnih poklicev, vmes tudi: ...berač, ...kmet, ...najemodajalec, ...osebenek, ...podložnik, ...posestnik, ...posojevalec denarja, ...priležnica, ...študent, ... S tem je prvega dela članka konec, ves drugi del pa je posvečen mariborskim mestnim župnikom in ostalim duhovnikom v Mariboru s kratkimi biografskimi podatki. Kot da je to najpomembneje, kar bi se o Mariboru moralo predstaviti iz najstarejših matic v tako kratki objavi! Kaj pa vodilni ljudje mesta - sodniki, svetniki, pisarji (kaj šele pomembnejši trgovci, obrtniki in druga mestna smetana, katere del pa so duhovniki seveda bili), ki jih R. poimensko niti ne omeni, le to zapiše, da jih v maticah prepoznaš po oznaki položaja?

Profesorji iz alovenskih dežel na graški univerzi med leti 1586-1710
(ČZN 63-n.v. 28, 1992-1, 144-152) je objava, ki si po moje kratkoma ne zasluži nikakršne kritične ocene ali vsaj polemike. Dovolj je pogledati, kako R. izpisuje slovenske priimke, recimo znanega zgodovinarja Martina Bavčerja (*Bautscherus* (*Bautzer*), *Bastianschiz* (*Bastiantschizh*), *Floriatschitz*, *Pratinschek*, *Pogatschik*, *Präscheren* in podobno, ali pa izpise latinskih naslovov njihovih knjig. Pravi bisser pa je stavek: *Za Slovence je bila univerza v Gradcu zelo pomembna, saj je bila več kot tristo let najvišji znanstveni zavod za vse slovenske dežele (še posebej*

za Slovensko Štajersko), saj je segal njen vpliv daleč preko Balkana.? Kaj pa Zagreb, Szombathely, Győr, Budimpešta, Bratislava, Praga, Dunaj,?

Kamnica in njeni prebivalci v 17. stoletju v luči matičnih knjig (ČZN 63-n.v. 28, 1992-2, 280-316) je obsežnejša obdelava matic prav tako iz 17. stoletja, kjer R. ubere spet povsem drugačno metodološko(?) pot. Tokrat najprej opiše župnijski obseg in druge generalije kamniške župnije, nato pa predstavi temeljite številčne analize krščenih zakonskih in nezakonskih otrok v kamniški in sosednji mariborski župniji v letih 1650-1700, nato razmerja med krščenimi in umrlimi, pa statistike tega in onega za obe župniji. Kaj je zdaj to? Podatki za mariborsko župnijo iz tamkajšnjih matic, ki jih v objavi leto poprej ni, so sedaj tu pri Kamnici in jih R. lepo vzame za primerjave dveh ekonomske, socialno, demografske in sploh celostno težko primerljivih župnij. Vendar z eno bistveno razliko - sedaj doda številkam iz matic še števila krstov, porok in smrti iz zapisnikov arhidia-konatskih sinod sekovske škofije za obe župniji v obdobju od 1650-1700!? Nera-zumljivo - s tem seveda naslov in sam namen razprave zgubita težo, saj to ni več *Kamnica v luči matičnih knjig*, ampak sta Kamnica in Maribor v luči vsaj dveh arhivsko gledano dokaj različnih virov, kjer nastopajo povsem drugačni številčni podatki, kar pa posledično sproža celo vrsto vprašanj avtorju:

- Kako je s kredibilnostjo vseh predstavljenih števil? Koliko jim dejansko lahko verjamemo? Sam avtor jih jemlje kot dokončne in veljavne, ne da bi pri tem nenehno opozarjal - razen na dveh mestih - na njihovo relativnost in malo-marno pisanje, tako iz matic kot iz zapisnikov. Od kod pa so župniki za sinodalne sestanke jemali te tako nasprotujoče si podatke? Se mu ni zdelo, da bi morda lahko hili podatki v zapisnikih iz nekega neznanega interesa prikrojeni ali po-dobno - zakaj taka malomarnost pri pisanju matic?

- Kako je z razliko med številom tedanjega prebivalstva mesta Maribor in mestne župnije Sv. Janeza Krstnika? Iz njegove objave v 1991. zvemo, da naj bi imelo mesto v 2. polovici in tja do konca 17. stoletja v povprečju okoli 1500 meščanov, tu pa nato dobimo še podatek o tedanjem povprečnem številu župljanov - med 2900 in 3000 (na podlagi zapisnikov)? Zato je moja pripomba o razliki med mestom in župnijo gotovo na mestu. Kamniška župnija naj bi tedaj štela med 2500 in 2600 župljani, razliko med župnijama pa R. - glede na tedanji čas - označuje z *le okoli 400 prebivalcev manj ter z le nekoliko več*.

Številčnim tabelam očitam nepreglednost zaradi prenatrpanosti vseh mogočih in nemogočih podatkov na istem mestu. To dejansko ni več zgodovino-pisno uporabna analiza **samih matičnih knjig**, temveč nasilna primerjava matic in sinodalnih zapisnikov, s čimer je R. do skrajnosti zmanjšal temeljno uporabno vrednost matic kot primarnega historičnega vira za imenoslovno in etnološko-socialno sliko dobe in prostora, ali bolje, matične knjige kot take, kakršne so pač v tistem času pisali, je - seveda brez napovedi v naslovu - ponižal v nemogoče spajanje, vkalupljanje z drugim, nedvomno sekundarnim virom. Nepotrebnih zunanji opisov knjig, navedb krajev in posamičnih neizpovednih vpisov v maticah po posamičnih letih ni vredno komentirati. Bolje zadene že objavljena ocena dveh Radovanovičevih objav o maticah: "Veliko bolj nereflektirane so objave rezultatov obdelave matičnih knjig za mestno župnijo Maribor in podeželsko župnijo Kamnica pri Mariboru Saša Radovanoviča. Avtor analizira predvsem število nezakonskih otrok, število rojstev in rojstva po mesecih, pri čemer so zanimiva njegova opažanja o "začetkih načrtovanja družine" v 17. stoletju. Tudi pri poročnih in mrljskih knjigah navaja predvsem sezonskost ter število porok in smrti." (J. HUDALES, *Od zibeli do groba, Velenje, Ljubljana 1997, 206 str.*). Ugotavljam pa, da se je R. tu zavedel potrebe po kompleksni predstavitvi obravnavanega vira v objavi in iskanju izpovednega bogastva le-tega. A poti do spoznanj še zdaleč niso bile prave.

Isto velja za razpravo **Ljutomer v luči matičnih knjig iz 17. stoletja** (Kronika 41-3, 1993, 131-142), le da nas ta objava v primerjavi s prejšnjo dokončno prepriča, da R. tedaj preprosto ni znal brati zapisov v maticah. Že v prvem stavku se zmoti v letnici prve omembe Ljutomera (namreč 1249 - podatek iz Krajevnega leksikona Slovenije IV, 1980 - ali leta 1992 še ni imel na voljo Blaznikove Topografije?), napake, nerodnosti, nerazumljivosti in podobno pa se nato kar vrste. Zato jih ne nameravam komentirati - same po sebi so dovolj zgovorne: ... -*meščan Werenseeja Miha Wagal ... -29. IX. in 11.X. je krstil kaplan Peter Brumez, iz Zgornjega Ljutomera ... - kmet Jurij Gerduša iz vasi "Sherevinzh" ... -dekla Barbara na gospodstvu Granauenberg ... -Gertruda, vdova po viničarju Štefanu Seleniaku iz Slaniaka, ... -viničar Tomaž Starz pri Kokeriču v Shizenbergu ... - gostać Matija Masniak iz župnije Saltz nad Celjem pri Matiji Galliasujem in podobno. Če primerjamo te delne izpise z originalom, uvidimo, da nikakor ne ustrezajo izvirnim zapisom. Tako je recimo zadnji prej navedeni delni izpis v resnici zapisan: "Matthias Masniak ex Parochia Saltz supra? (nečitljiv znak, ki pa ga je R. z mnogo bujne domišljije bral kot Celje!) iam autem inquilinus apud Mathiam Gallicis Ducit Magdalenam filiam Viti Ivanusiz apud ...portam ...". In dalje: ... - *dekla Marta pri grofici Zerhojanc v gradu* je dejansko: "Michael Petri Ostres quondam legitimus filius ex Zutina Ducit Martham ancillam Illustrissimae Dominae Comitissae Zechiyanae in Castello..." (torej gre nedvomno za grofico Széchy z Grada v Prekmurju, madžarsko tedaj Felsőlendva = Gornja Lendava, po domače slovensko pa kar Grad, kot se kraj imenuje danes).*

Višek tragikomičnosti te objave pa je gotovo zapis: ... *Jurij Rakovec iz Gornjega grada pod gospodvom Branek v "Vilka Serbia"*, ki je dejansko zapisan: "Pangratius Racauetz Georgii Rakauetz legitimus filius in Gorni grad iam apud Dominium a Prank n. villa Scriba ..." R. seveda brez zadrege vnovič ugotavlja, da lahko poleg matičnih knjig pri analizi prebivalstva uporabimo tudi zapisnike arhidiakonatskih sinod arhidiakonata med Dravo in Muro za 17. stoletje, ki so ohranjeni od leta 1645 do 1685. in nam glede na to, da so krstne knjige ohranjene šele od leta 1687 dalje, dopolnjujejo sliko gibanja prebivalstva... Veliki analitik Sašo R. pa je tu v isti sapi le spoznal, da so bili za sinode pripravljeni prilagojeni statistični podatki, kar pa ni nič presenetljivega, kajti nihče ni nikoli preverjal njihove resničnosti... Vendar: ... Ker pa za ljutomersko župnijo nimamo drugih podatkov, bomo pač uporabili te skupaj s podatki iz matičnih knjig. Vprašujem se le, zakaj pri pisanju uporablja množino.

Slovenske župnije v arhidiakonatu med Dravo in Muro 1645 - 1685 (ČZN 65(30), 1994-2, 209-231) je očitno prvi del celostne obdelave zdaj že znanih sinodalnih zapisnikov, a jo je R. razdelil in objavil na dveh mestih. Po uvodnem sinodalnih zapisnikov, a jo je R. razdelil in objavil na dveh mestih. Po uvodnem delu, dobesedno prepisanem iz obširne (resda v opombah citirane) razprave dr. Mlinariča, se z mnogo truda loti številčnih obdelav za vsako župnijo, kar je nedvomno sila uporabna zadeva. Pripomnil bi le, da bi moral R. to vsekakor objaviti še pred svojo prvo objavo o maticah in ne kar po svoje primerjati matic ter zapisnikov povprek. Razprava je sicer glede na porabljen prostor v časopisu prostorsko zelo neustrezno oblikovana (popolnoma odvečen izpis rubrik pod vsako razpredelnico). Spet ni šlo brez napak: ne vem, kaj pomeni - v 17. stoletju! - oznaka za župnijo: *Desternik - Sv. Urban (Trnovska vas - Sv. Bolfenk)*, če vemo, da je župnija v oklepaju ustanovljena natanko leta 1785; kaj naj bi bilo *Sv. Egidij* - *Ilija(?) v Slovenskih goricah*, saj vendar tu nimamo pravoslavnih svetnikov!; nepravilni izpisi imen, priimkov (sploh plemiških!) ter imenj so že običajna stvar itd.

Duhovščina med leti 1645 in 1700 v slovenskih župnijah arhidiakonata med Dravo in Muro (Zbornik soboškega muzeja 4, Murska Sobota

1995, 37-75) je drugi del gornje obdelave. Po uvodnem - ponovno dobesečnem(!) prepisu Mlinariča - je našeta tedanja pripadnost tedanjih slovenskoštajerskih župnij, kjer so Svečina, Jarenina in Lenart zapisane cisterci v Reinu(?) - dejanski lastnik je seveda bil Admont, kar je R. v prejšnji objavi še imel, tu pa se je to že zgubilo. Le malo naprej pa omeni *nekatere župnije inkorporirane samostanu Admont (Jarenina s podružnicami)?* Sledi neznosna lahkotnost dobesečno prepisanih slovenskih, hrvaških ter drugih duhovnikov (priimkov): *Adamitsch, Batminich, Bobeck - Bobegg(Wobegg), Florianschichs, Gallob, Grogorsich, Hoinig, Horuath, Jantschitsh, Junacowitsch, Koball, Kollar, Krall, Kreggar, Martschinko, Muchitsh, Posaucko, Potskhrastrnigg, Sager, Schega, Scholar, Starawasnick, Sunggo* in podobno. Kot da bi imel v rokah katero od pošastnih nacističnih "Bekanntmachung"! Pisec očitno ne pozna niti Začasnega slovarja slovenskih priimkov dr. Tineta Stiplovska (SAZU, Ljubljana 1974) in ne Leksika prezimena SRH (Zagreb, 1976). Morda pa za Saša R. to niso bili Slovenci? In zakaj potem sloveni osebna imena? Nadalje se mu tedanja jareninska podružnica Sv. Ilj vnovič zapiše kot *Sv. Ilija ...*

Nekaj je tu hudo narobe. Piscu svetujem takojšen ohisk hitrega tečaja slovenskih imen in priimkov, nato pa še vsaj pet let intenzivnega branja raznovrstne zgodovinopisne ter predvsem imenoslovne literature.

Andrej Hozjan

Slovenski šolski muzej

Plečnikov trg 1
1000 Ljubljana, Slovenija

Šolska kronika Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Jože Mlinarič: Marenberški dominikanski samostan 1251-1782. Mohorjeva družba Celje 1997, 366 str.

Pisec obravnavanega dela je uveljavljen strokovnjak za zgodovino samostanov pri nas, saj je napisal že štiri monografije o pomembnih slovenskih meniških postojankah (kartuziji Pleterje, cisterci Kostanjevica, kartuzijah Žiže in Jurklošter ter cisterci Stična). Zdaj je izdal še v naslovu omenjeno monografijo, ki ima vse odlike, značilne za dela tega avtorja, in je tudi po obliki podobna prejšnjim.

Samostan dominikank v Marenbergu, kraju, katerega ime je bilo po drugi vojni spremenjeno v Radlje ob Dravi in ki se je tako imenoval od 1302 do povojnega časa in ga domačini še zdaj radi imenujejo po starem, sta ustanovila l. 1251 Sigfrid Marenberški in njegova mati Gizela. Omenjeni ustanovitelj je bil v nemirnem 13. stoletju pomembna politična osebnost v Dravski dolini in na širšem območju, ukvarjal pa se je tudi z visoko politiko, kar je najbrž razlog, da ga je dal Otokar II. Premisl I. 1272 v Pragi umoriti. Sorazmerno kmalu so si dominikanke pridobile tudi ustrezno cerkveno potrditev in postopoma razne privilegije, značilne za te samostane. Marenberg je po starosti tretji dominikanski ženski samostan (za Studenicami, 1237 in Velesovim, 1238) na slovenskem ozemlju, spadal pa je med najpomembnejše cerkvene ustanove v sedanji severovzhodni Sloveniji. V ta samostan so vstopale kandidatke za duhovni poklic iz najuglednejših štajerskih, in koroških plemiških družin, vedno pa tudi nekaj hčera meščanov iz štajerskih, in koroških in kranjskih mest. Z ustanovnim premoženjem, z darovnicami, ki so se začele vrstiti po l. 1300, po 16. stoletju pa so postopoma usihale, ter s premoženjem redovnic ob dokončnem vstopu med redovnice (doto) je marenberški samostan postal ne le duhovna, temveč tudi pomembna gospodarska postojanka in je bil zato v valu Jožefovega razpuščanja samostanov tudi ukinjen med prvimi l. 1782.

Dr. France M. Dolinar v spremni besedi omenja, da je slovensko zgodovinsko pisanje doslej "skorajda v celoti ignoriralo izjemni prispevek redovnic na cerkvenem in verskem, socialnem in gospodarskem, kulturnem in izobraževalnem področju na ozemlju današnje Slovenije". Tako je obravnavana monografija Jožeta Mlinariča prva večja študija o delovanju redovnic na našem ozemlju v slovenskem jeziku.

Delo obsega tri obsežna poglavja Uvod, Samostan od ustanovitve 1251 do ukinitve 1782 in Dejavnost dominikank. Nato sledijo krajša poglavja Arhiv, Biogrami dominikank, Ustanovni listini 1251, Povzetek, Zusammenfassung, Arhivski viri, literatura in kratice, Register, Ilustrativno gradivo, Spremna beseda in Beseda avtorja.

V Uvodu je obdelano Območje Radelj v starejši dobi. Radlje so bile na začetku 12. stoletja središče pokrajine "provincia Radelach", vas Radlje pa se omenja prvič l. 1161. S pozidavo trdnjave z imenom Marenberg v prvi polovici 13. stoletja se je njeno ime preneslo tudi na kraj. Od l. 1302 je ime Radlje označevalo širše območje nad krajem, ki se je raztezalo še vse na današnjo avstrijsko Štajersko. V tem poglavju je seveda prikazana politično-teritorialna pripadnost in lastništvo posameznih plemiških rodov, npr. Trušenjskih, nad kraji tega območja.

Pri podpoglavju Cerkvena uprava je pomembno, da je to območje že od l. 811 spadalo v salzburško metropolijo in po 1228 v lavantinsko škofijo. Dejansko je vsakokratni lavantinski škof opravljal vse cerkvene funkcije v tem samostanu.

V podpoglavju Gospodje Marenberški in Sigfrid Marenberški je obdelan omenjeni plemiški rod, zlasti pa Sigfrid kot ustanovitelj in razmere na radeljskem ozemlju v času ustanovitve samsotana. Glede moči in veljave Sigfrida Marenberškega velja omeniti, da je nameraval ustanoviti moški cistercijanski samostan v Kanalski dolini, kar pa ni uspelo.

V podpoglavju Dominikanski red in njegovi samostani pri nas je okvirno opisan ta ugledni pridigarški red in moški samostani pri nas v Brežah na Koroškem pred l. 1220, na Ptuju l. 1230 in v Novem Kloštru v Savinjski dolini kot ustanova Friderika Celjskega l. 1453. Ženske dominikanske samostane smo že omenili. Ti so kmalu postali tako priljubljeni kot moški samostani. Ženski samostani so hili kraji molitve, meditacije, umskega in fizičnega dela. Dominikanke so dale vrsto odličnih srednjeveških mistikinj, med njimi znamenito Katarino Siensko.

V drugem poglavju je najprej ohdelana Ustanovitev samostana in obdobje do smrti Rikarde, ustanoviteljave žene. Zanimivo je, da ob ustanovitvi samostana niso bili navzoči zastopniki cerkvene gosposke, kar kaže, da je bil samostan prvenstveno zadeva Marenberških. Ker pa začetne donacije konventu niso zadoščale, sta ga Sigfrid do smrti 1272 in njegova žena Rikarda, prav tako do smrti 1304, izdatno podpirala, pozneje pa bolj skromno daljnji sorodniki Marenberških. Duhovno oskrbo so prevzeli dominikanci iz Brež, pozneje so bili samostanski kaplani tudi posvetni duhovniki.

Samostan je v obdobju srednjega veka (14.-15. stoletje) doživel svoj višek. Priorice so v tem času s pomočjo dobrotnikov in dot redovnic ustvarile materialno podlago za obstoj samostana in za večje število redovnic, ki so se želele posvetiti duhovnemu poklicu. Lep razvoj samostana so proti koncu 15. stoletja ovirali turški vpadi tudi v Dravsko dolino in zahteve deželnega kneza po dajatvah za protiturško obrambo.

V novem veku je za samostan glede dohodkov nastala stagnacija. Plemstvo in meščanstvo samostana nista več tako podpirala kot dotlej, kar je povzročila duhovna kriza 15. in 16. stoletja. Kljub zmanjšanju števila redovnic pa se zdi, da marenberški samostan le ni toliko trpel kot drugi konventi, ki so nekateri razpadli. Pozneje se je stanje kar popravilo.

Žalosten konec samostana je bil posledica cesarskega dekreta z dne 12. januarja 1782 o razpustu samostanov nekaterih redovnih skupnosti, med katerimi niso bile našteje dominikanske, ukinili pa so jih kljub temu še v istem letu. Premoženje je prevzela v upravo dvorna komora, kmalu nato pa Uprava državnih posestev (Staatsgüteradministration) v Gradcu, ki ga je upravljala za verski sklad (Religionsfond). Redovnicam je bila odobrena pokojnina 150 fl na leto in so se v veliki večini odločile za laični stan in odhod k sorodnikom. Po opisu v knjigi se zdi, da pri marenberškem samostanu ni bilo takega plenjenja materialnega premoženja in kulturnih ter umetniških predmetov kot v nekaterih drugih razpuščenih samostanih, prototipa sedanje divje privatizacije družbenega premoženja.

Vse drugo poglavje je izredno skrbno dokumentirano. Tudi za drobne zemljiške transakcije so navedeni viri, predvsem seveda iz Štajerskega deželnega arhiva. Manj dokumentov se je ohranilo za poglavje o dejavnosti dominikank. Samostan so namreč večkrat prizadevali požari, ki so uničili tudi samostanski arhiv. Nekaj se je vendar ohranilo in tako nam je pisec iz tega in iz njegovega siceršnjega temeljitega poznavanja samostanskega življenja orisal dejavnost redovnic na področjih prepisovanja, izobraževanja, glasbe, dobrotelnosti, zdravstva, ročnih spretnosti in dušnega pastirstva. Poseben pomen ima najbrž izobraževanje meščanskih deklet, tudi tistih, ki niso nameravale iti v samostan, na vseh področjih, ki so po pojmovanju časa ustrezala za dekleta. Zanimivo je, da je bila samostanska cerkev ves čas odprta za javnost, čeprav je nedaleč župnijska cerkev.

Podrobno je opisana zgodovina samostanskega arhiva, dani so biogrami prioric, ki jih je bilo 38, in redovnic, ki jih je bilo v srednjem veku 75, v novem veku pa 132. Pri teh so večinoma dodani podatki o izvoru, rojstnem datumu, vstopu v samostan in redovnih zaobljubah. Pri pomembnejših je opisana tudi dejavnost v samostanu. Laičnih sester je bilo v novem veku šest.

Ustanovni listini iz l. 1251 v izvirnem jeziku sta dve, prva o ustanovitvi samostana in druga, kjer se Sigfrid Marenberški nad posestjo, ki jo je brez ugovora kogar koli namenil samostanu, odreka vsem pravicam, kar velja tudi za njegove dediče.

Povzetka v slovenskem in nemškem jeziku strnjeno povzemata rezultate prejšnjih poglavij. V nemškem povzetku je tudi sorazmerno več tiskovnih napak, ki jih v ostalem besedilu skoraj ni.

Zelo dragocen je register krajevnih imen, predvsem zato, ker se je samostanska posest raztezala ne samo po Dravski dolini in okolici Maribora, temveč tudi daleč po Koroškem in sedanjem srednjem Štajerskem in je zato poznavanje tamkajšnjih krajev zelo olajšano.

Ta prikaz razumljivo ne more niti približno predstaviti vrednosti in tehtnosti Mlinaričeve knjige za slovensko samostansko zgodovinopisje, pomembna pa je tudi za zgodovino Dravske doline, saj v mnogočem dopolnjuje knjigo dr. Jožeta Koropca Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, Maribor, 1972.

Jože Maček

Einspielerjev simpozij v Rimu. Simpoziji v Rimu - 14. Zbornik sta izdali Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba v Celju, založila Mohorjeva družba v Celju, Celje, 1997, 262 str.

Vsakoletni simpozij, ki ga organizira Slovenska teološka akademija v Rimu, je bil l. 1996 namenjen velikemu koroškemu Slovincu Andreju Einspielerju. Poleg običajne uvodne in sklepne besede msgr. Maksimilijana Jezernika je v Zborniku simpozija 22 daljših ali krajših referatov.

France M. Dolinar je imel uvodni referat Krška škofija in koroški Slovenci (1848-1918) (str. 7-16). V njem zajema sicer zgodovinski razvoj te škofije od

ustanovitve 1072, vendar pa je poudarek na razmerah v 19. stoletju, posebej pri opisih stališč tedanjih škofov do koroških Slovencev.

Borut Košir je referiral o Avstrijski šolski zakonodaji v 19. stoletju (str. 17-33). V njem dokumentirano opisuje postopno izrinjanje Cerkve iz šolstva oz. vsaj iz šolskega nadzora. V sestavku na str. 20 piše o guberniji namesto o guberniju (kot deželni vladi). Gubernije so bile v Rusiji in še kje (ne pa v Avstriji) administrativno-upravne enote. Na to ohlapnost velja opozoriti, da se ne bi širila naprej.

Walter Lukan je imel referat Nekaj značilnosti slovenske politike na Koroškem v Einspielerjevem času (str. 35-45). Strnjeno je obdelal Einspielerjevo štiri desetletja (1848-1888) trajajoče politično delovanje, postavljeno v celoten kontekst izoblikovanja slovenskega naroda, na podlagi modela češkega zgodovinarja Miroslava Hrocha o formiranju malih narodov.

Valentin Inzko in Reginald Vospernik sta opisala Einspielerjevo življenjsko pot (str. 47-58) in Einspielerjev rod (str. 237-241). Prvi zgoščeno obravnava njegovo biografijo od rojstva l. 1813 v Svečah v mežnarski in tkalski družini. Iz te pomembne rodovine je izšlo za njim še pet uglednih duhovnikov. Okvirno je obdelal tudi Einspielerjevo delovanje na raznih področjih. Drugi obravnava dva člana Einspielerjeve rodovine, Lamherta (1840-1906), infuliranega stolnega prošta v Celovcu, apostolskega protonotarja, častnega občana več slovenskih občin itn., ter Gregorja (1853-1927), ki je bil prošt velikovškega kapitlja in je bil po prvi svetovni vojni pregnan s Koroške. L. 1922 je kot begunec dobil župnijo sv. Jurija v Slovenskih goricah.

Vasilij Melik je obdelal Einspielerjevo mesto v slovenski zgodovini (str. 59-66). Da je bil Celovec v večini petdesetih in šestdesetih let središče slovenske kulture, je bila v mnogočem njegova zasluga. V ustavni dobi je imel največjo vlogo kot izdajatelj *Slovenca* (1865-1867). Dotlej je bil Einspieler eden vodilnih vseslovenskih politikov, potem se je začel omejevati na Koroško. Imenovali so ga "očeta koroških Slovencev".

M. Slavko Snoj je referiral o Andreju Einspielerju kot katehetu in ekshortatorju (str. 67-81). Obravnava napeto razmerje med cerkvenimi in državnimi pravicami poseganja na področje vzgoje in izobraževanja v Einspielerjevem času, seveda pa tudi njegovo delo na področju verouka na celovski nižji realki.

Teodor Domej obravnava Andreja Einspielerja in slovensko šolstvo na Koroškem (str. 83-97). Einspieler je kot publicist in politik dosledno zagovarjal načelo naravne pravice do elementarnega pouka v materinščini in se zavzemal za emancipacijo slovenščine v srednjih šolah. Šolstvo je bilo na Koroškem eno od področij, kjer so se Slovenci in Nemci (nemškutarji) najbolj razhajali.

Metod Benedik obravnava Andreja Einspielerja - publicista (str. 99-112). Kot nekak splošni uvod v naslednje štiri referate je pisec obdelal čedalje večji pomen tiska na sploh in katoliškega tiska v Einspielerjevem času.

Branko C. Šuštar je prispeval referat Einspielerjev *Šolski prijatelj* kot pedagoški list (str. 113-120), Bogdan Kolar Einspielerjev politični list *Slovenec* (1865-1867) (str. 121-133), France Orazem Einspielerjev časopis *Slovenski prijatelj* (str. 135-140), Vincenc Rajšp Einspielerjev list *Stimmen aus Innerösterreich* (str. 141-146), ki jih ne moremo podrobneje prikazovati, omeniti pa velja, da si je Einspieler zaradi kritičnega članka iz Slovenjga Plajberka o delovanju deželnega zbora "prislužil" enomesečni zapor, kjer so vse pritožbe do vrhovnega sodišča bile neuspešne in je zaradi zapora moral odložiti mandat v deželnem zboru.

Stane Granda je imel referat Andrej Einspieler in revolucionarno leto 1848/49 (str. 147-161). A. Einspieler se je oblikoval pod vplivom Urbana Jarnika, Antona Martina Slomška in Matije Majarja-Ziljskega. Deloval je predvsem prek časopisja, predvsem ljubljanske Slovenije. Središče njegovega zanimanja je bil položaj

slovenskega jezika. Ker je kmalu spoznal, da zahteva po združenih Sloveniji še ni uresničljiva, se je zavzemal za obuditev Ilirskega kraljestva ali pa vsaj razdelitev Koroške po narodnostni meji.

Avguštin Malle je prispeval referat Einspielerjevo delovanje v koroškem deželnem zboru (str. 163-188). Einspieler je bil štirikrat izvoljen v koroški deželni zbor, s prekinitvami v letih 1863-1888. Goreče se je zavzemal za jezikovno enakopravnost koroških Slovencev. Bil je federalist. Zahteval je narodnostne meje občin, okrajev in volilnih enot. Njegova prizadevanja za spremembo volilnega sistema za deželni zbor niso bila uspešna.

Štefan Pinter je obravnaval Einspielerjevo delovanje na socialnem področju (str. 189-200). Einspieler je kritiziral v njegovem času zelo liberalno politiko in obravnaval z njo povezane socialne probleme (zaton železarske industrije in obrti, krizo v kmetijstvu in davčno reformo). Intenzivno je podpiral konkretno dobrodelno dejavnost.

Janez Juhant je v svojem referatu razmišljal Ali je bil Andrej Einspieler - liberallec? (str. 201-210). Da in ne. Bil je v svojih stališčih do družbe velik realist. Njegov realizem je vključeval priznanje družbenih sprememb, hkrati z njimi pa je terjal tudi spremembe Cerkve in njenega delovanja, ki ga je pogojeval z določeno mero liberalne ali svobodoljubne države.

Marjan Smolik je obravnaval Einspielerja - ustanovitelja Mohorjeve družbe (str. 211-214). Opisano je, kako je Slomšek na velikonočno nedeljo 1851 na znamenitem sprehodu po škofijskem vrtu v Šentandražu navdušil Einspielerja za ustanovitev društva za izdajanje dobrih slovenskih knjig in kako je iz tega društva nastala cerkvena bratovščina Družba sv. Mohorja.

Andrej Vovko je imel referat Einspielerji, CMD in katoliške izobraževalne organizacije (str. 215-224). Za razširjanje Družbe sv. Cirila in Metoda (CMD), ustanovljene 1885, sta se v začetku zavzemala Andrej Einspieler in njegov nečak Gregor. Predstavljeno je njuno delovanje in spor med CMD in Slovenskim šolskim društvom.

Jože Vakounig je prispeval referat Andrej Einspieler in narodno sožitje (str. 225-229). Einspieler si je za vsestransko enakopravnost koroških Slovencev prizadeval s slovensko in nemško besedo. Močno je v javnosti odmeval spor z nemško-nacionalnim časnikarjem dr. Aloisom Husso. Najprej je zagovarjal liberalna politična stališča, pozneje se je ostro spoprijel z nemškim liberalizmom.

Branko Marušič je imel referat Andrej Einspieler in Andrej Marušič (str. 231-235). Duhovnika in publicista A. Einspieler in A. Marušič sta imela precej biografskih podobnosti, le da je prvi deloval na Koroškem, drugi na Goriškem. Poleg skupnih osnovnih značilnosti (obramba vere, narodna zavest in narodno buditeljstvo) je bilo med njima tudi veliko razlik. Einspieler je slovenski politični program zagovarjal bolj radikalno, Marušič pa ni tvegala nesoglasij z avstrijsko oblastjo.

Jože Kopeinig je govoril o temi Duhovnik in narodnost na Koroškem (str. 243-249). Po kratkem pregledu plodnega delovanja katoliške Cerkve in njenih duhovnikov na Koroškem skozi novejšo zgodovino opisuje sedanji položaj in naloge duhovnikov, ko se slovenska narodna skupnost na Koroškem stalno manjša. Duhovnik mora biti po Kopeinigu stalni *pontifex*, graditelj mostov in hkrati oznanjevalec miru, sloge in bratstva med obema narodoma.

Kot je pri referatih na simpozijih skoraj pravilo, se tudi v tem zborniku precejšnjim ponavljanjem in prekrivanjem tematike ni bilo mogoče izogniti.

Janez Cvirn: Trdnjavski trikotnik, Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Založba Obzorja Maribor, 1997, 389 str.

Pri mariborski Založbi Obzorja je izšla knjiga, ki je plod več kot deset let trajajočega raziskovalnega dela izrednega profesorja na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani dr. Janeza Cvirna. Avtor velja med domačimi in vse bolj tudi med tujimi zgodovinarji za odličnega poznavalca slovenske zgodovine 19. stoletja. Še posebej je njegova odlika izjemno dobro poznavanje zgodovine nemštva na Slovenskem v tem obdobju. Plod Cvirnovega raziskovalnega dela so številne razprave na to temo in pred leti je v Zbirki Zgodovinskega časopisa kot samostojna publikacija že izšel tudi njegov magisterij z naslovom Boj za Celje, v katerem je podrobno analiziral politično orientacijo celjskega nemštva med leti 1861 in 1907.

Knjiga, ki jo želimo na tem mestu predstaviti, ima naslov Trdnjavski trikotnik in prikazuje razvoj nemštva in nemškega nacionalizma na spodnjem Štajerskem od druge polovice 19. stoletja do razpada habsburške monarhije. Pravzaprav je to precej razširjeno in dopolnjeno nadaljevanje vsega tistega, kar je Cvirn na to temo že objavljal, vrsta stvari pa je napisana povsem na novo.

Že v strokovni recenziji knjige je dr. Vasilij Melik zapisal, da je bilo za večino slovenskih in nemških del, ki so se dotikala obravnave zgodovine med leti 1848-1914, še posebno nemško-slovenskih nacionalnih bojov, vseskozi značilno to, da so skoraj brez izjeme pristajala na stereotipe, ki so izhajali iz slovenske in nemške publicistike druge polovice 19. stoletja. Še bolj izrazito se je to kazalo pri našem lokalnem zgodovinopisju, ki ga je bilo kar nekako strah, da bi razpravljalo o Nemcih v naših mestih, če pa je že, se je osredotočalo zgolj na prikazovanje nemškega zatiranja Slovencev, načrtno germanizacijo in druge bolj ali manj podobne teme.

Da je treba na preteklost gledati kot na celoto in enakovredno obravnavati vse, ki so živeli pri nas, "od fevdalcev do ubožcev, z vsemi političnimi smermi, z vsemi različnimi težnjami in zdaj večjim zdaj manjšim vplivom na dogajanje" (Melik), se je Cvirn, kot lahko ugotovimo iz njegovega pisanja, dobro zavedal.

Avtor nam v svojem delu skozi deset poglavij precej podrobno prikazuje celosten razvoj v nemškem taboru, vse od začetka ustavne dobe leta 1861 do prve svetovne vojne. Tako je v prvem delu študije prikazal razvoj prebivalcev v spodnještajerskih mestih in trgih, ki so se že v ustavni dobi, tj. v šestdesetih in sedemdesetih letih, začeli nacionalno opredeljevati. Večina nemško opredeljenih se je pridružila ustavoverni stranki, ki se je navduševala za liberalizem in podpirala takratno avstrijsko vladno. Sporov med pristaši ustavoverne stranke in Slovenci v tem obdobju še ni bilo.

Toda razmere so se že čez nekaj let začele hitro spreminjati in liberalni ustavoverci so vse bolj postajali nemška stranka, ta pa se je nato cepila na najrazličnejše skupine, med katerimi so bile skoraj brez izjeme vse izrazito nacionalistične in protislovensko usmerjene. O tem govori drugo poglavje, ki ima naslov Prehajanje v nacionalizem (1879-1887). V njem je avtor zelo podrobno analiziral slabo desetletje trajajoče obdobje v liberalnem ustavovernem taboru. To je namreč čas Taaffejeve vladavine, ki je tudi Slovincem prinesla številne pridobitve, Nemeem pa zaradi tega veliko ogorčenje. Pri slednjih so bili odzivi na uradno politiko občasno tako obskurni, da so pripeljali celo do gibanja, ki bi ga lahko enostavno poimenovali "Proč od Dunaja". Štajerski Nemci so bili namreč

mnenja, da je Dunaj (pre)izrazil kozmopolitanski otok sredi nemštva in se kot tak ne more dovolj dobro zavzemati za nemške nacionalne interese. Še posebej pa so bili nacionalni prenapetosti nezadovoljni z anacionalno politiko Združene leve, ki je, kot sem že prej omenil, delno upoštevala tudi aktivno slovensko politiko oziroma napredujočo slovenizacijo v t.i. slovenskih deželah.

V naslednjem poglavju, ki ima pomenljiv naslov *Na razpotju (1885-87)*, obravnava kratko dobo dveh let. Za sredino osemdesetih let preteklega stoletja je značilna prva kulminacija nemškega nacionalizma v rajnski monarhiji, hkrati pa se je v teh letih v nemškem političnem taboru zgodila že vrsta drugih prelomnih trenutkov, ki so bili plod radikalne nacionalne politike. Prizadevanje, da bi večnacionalna Avstrija postala samo nemška, je naletelo na žolčne odzive tako pri Slovencih kot tudi drugih nenemških narodih v državi. Še bolj pa je avstrijsko politično sceno razburkal in zasenčil prodor nemškega ultranacionalista in radikalnega antisemita Georga von Schönererja. Njegova načelna in nepopustljiva nacional(istič)na politika je bila pravzaprav tista, ki je povzročila razkol v Nemškem klubu.

Temu sledi v četrtem poglavju prikazan razvoj nemške nacionalne politike do padca Taffejeve vlade leta 1893. Ta je bila, vsaj kar se štajerskih Nemcev tiče, tesno povezana z radikalnim celjskim programom, ki je nastal kot posledica ogroženosti pred hitrim in načrtnim slovenskim napredovanjem v Celju in njegovi okolici (npr. jezikovna naredba 1892, časnik *Domovina* 1891, *Občeslovensko obrtno društvo* 1893...).

Posebno poglavje je avtor namenil celjskemu gimnazijskemu vprašanju, ki je sredi devetdesetih let preteklega stoletja dodobra razgibalo avstrijsko notranjo politiko. Izglasovanje postavke v državnem proračunu za slovensko-nemške vzporednice na celjski gimnaziji leta 1895 je privedlo celo do padca Windisch-graetzove vlade. Omenjeni dogodki so bili voda na mlin nemškim nacionalistom, ki so s svojo nacionalno politiko zapadli v še večjo skrajnost. Ta je nekaj let kasneje dosegla vrhunec v boju proti Badenijevim jezikovnim naredbam, Vsenemštvu in gibanju *Los von Rom* (Proč od Rima - prestopi rimokatolištva v protestantizem). Pri slednjem so na pobudo Georga von Schönererja igrali najvidnejšo vlogo prav štajerski Nemci.

Ce so bila zadnja leta 19. stoletja v znamenju radikalnega nemškega nacionalizma in so bili temu primerno podobni odzivi tudi pri nenemških narodih, je za prva leta tega stoletja značilen povratak k realni politiki, tudi štajerskih Nemcev, ali kot je dr. Cvirn v motu k naslovu poglavja zapisal: "Boj na spodnjem Štajerskem ni boj narodnosti, ampak je boj inteligence." Nova vlada ministrskega predsednika Ernsta von Koerberja je po volitvah 1901 z znamenitim investicijskim programom svojo politiko gradila na hitrejšem razvoju avstrijskega gospodarstva in infrastrukture. To je hote ali nehote vplivalo tudi na nemške stranke, predvsem na tiste z radikalnejšimi nacionalnimi programi, ki so morale slediti novim izzivom in zato delno ublažiti svojo nacionalistično politiko.

V osmem poglavju je precej podrobno opisana znamenita volilna reforma (1905-1907), z vsemi značilnimi boji in spopadi v parlamentu in zunaj njega. Reforma je prinesla eno izmed najbolj demokratičnih volilnih geometrij v Evropi v tem obdobju in je tudi Slovencem, če gledamo narod kot celoto, prinesla povsem realno zastopstvo v dunajskem parlamentu. Razlike so se odražale le med posameznimi deželami.

Obenem se je hud boj bojeval tudi na spodnjem Štajerskem. Štajerski Nemci so prišli do spoznanja, da z nemškimi strankami neposredno na volitvah ne bodo mogli pridobiti slovenskih volilcev s podeželja, zato so skovali novo strategijo, ki se je odražala v t.i. štajercijanskem gibanju. V predzadnjem poglavju nam

tako avtor zelo natančno prikazuje in pojasnjuje poskus nemškega tabora na spodnjem Štajerskem, da pod svoje okrilje, s pretvezo poudarjanja štajerske regionalne pripadnosti, pridobi čim več slovenskega življa. Čeprav je Cvirn že z naslovom *Boj za štajersko Podravje* nakazal, na katera področja so se Nemci pretežno osredotočili, ne smemo zanemariti dejstva, da je politika štajercijanstva imela zavidljive uspehe tudi v nekaterih drugih delih spodnje Štajerske, predvsem v gospodarsko pasivnih predelih Pomurja in v severnem Posotelju.

Zadnje poglavje je avtor posvetil boju nemškega tabora zoper jugoslovansko idejo. Boj zoper trializem je eskalacijo doživel z aneksijsko krizo leta 1908 in je trajal praktično vse do razpada habsburške monarhije.

Z začetkom prve svetovne vojne leta 1914, ki je tako v političnem kot tudi vsakdanjem življenju povzročila močno cezuro, Cvirn svojo hogato študijo zaključi.

Vsebina Trdnjavskega trikotnika je oprta na številne arhivske in časopisne vire, na spomine nemških in slovenskih sodobnikov obravnavanega časa in druge zgodovinske razprave. Virov je za obravnavano obdobje dovolj, za nekatere dogodke celo preveč, tako da je avtorju, kot je v predgovoru sam zapisal, v želji po sintetičnem in lapidarnem prikazu razvoja nemške politike na spodnjem Štajerskem prav njihova ohilnost povzročala največ težav, zato je moral velik del bogatega gradiva celo zanemariti.

Avtor je želel s prikazom razvoja nemške politike na spodnjem Štajerskem v drugi polovici 19. stoletja odgovoriti še na dve vprašanji. Na eni strani ga je zanimala splošna dinamika razvoja prevladujoče politične usmeritve spodnještajerskih Nemcev, na drugi strani pa vprašanje, v kolikšni meri so spremembe in razlike v politični usmeritvi Nemcev pri nas koreninile v domači politični situaciji, ki se je radikalno spreminjala s krepitvijo slovenskega nacionalnega položaja, ali pa so bile te spremembe zgolj odsev drugih prizorišč mednarodnih bojev v monarhiji, na primer na Češkem, ki so v pretežni meri obvladovala tudi takratno notranjeavstrijsko politično sceno.

Po svoji zasnovi, vsebini in dokumentaciji Cvirnovo delo prav gotovo predstavlja popolno novost v našem zgodovinopisju. Izredno dragoceni sta tudi prilogi. V prvi je popis in naklada vseh štajerskih časopisov, tako nemških kot slovenskih, ki so izhajali v obravnavanem obdobju, druga pa prinaša dragocene biografije štiridesetih spodnještajerskih nemških politikov.

Posebej velja omeniti še naslovnico knjige, ki jo je vsebinsko zasnovala in grafično oblikovala Damjana Brumec. Ta prikazuje mater Germanijo, ki simbolično, s hrastovo vejico v eni in sahljo v drugi roki (torej v miru in v vojni), hdi nad obravnavanim trdnjavskim trikotnikom. S tem naslovom je avtor simbolno poimenoval ozemlje znotraj trikota Celje - Maribor - Ptuj oz. "prastarih nemških mest", kot so omenjena tri mesta najpogosteje imenovali Nemci. Opozorim naj še na eno prijetno zanimivost, ki jo srečamo v knjigi. Avtor je vsako poglavje opremil z motom, s katerim je želel označiti bistvene lastnosti obravnavanega obdobja. Hkrati je s tem naslovu in vsebini dal prijetno in vsem razumljivo iztočnico.

Knjiga, ki je pred nami, je izjemno berljiva, kljub visoki strokovnosti, zgoščenosti teksta in podatkov, zato jo bodo lahko brali tudi nestrokovnjaki. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da ima Cvirnovo delo takšne kvalitete, da bo moral vsak, ki bo želel dobro oziroma podrobneje spoznati zgodovino Štajerske, knjigo vzeti v roke in jo prebrati. Še posebej je ta apel namenjen študentom zgodovine. Škoda je le, da Cvirnovo delo nima iskalnih pomagal, npr. krajevnega in osehnega kazala ter povzetka tudi v slovenščini (obstaja samo nemški), kar hi knjigi še dodatno dvignilo uporabnost. Površnost, ki se je prikradla uredniku v naslovu, ko je avtorjev priimek povsem nehote preimenoval v Cvirin, pa je veliko bolj kot

avtorju, ki je sicer bil zaradi tega v precejšnji zadregi, preglavice povzročala bibliotekarjem, ko so knjigo za svoje potrebe in potrebe bralcev morali računalniško obdelati oz. katalogizirati.

Branko Goropevšek

Sergej Vrišer: Jožef Holzinger. Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 1997, 120 str.

Novembra lani je izšla jubilejna monografija, posvečena 200-letnici smrti največjega mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja (1735 – 1797). Napisal jo je vodilni poznavalec slovenskega baročnega kiparstva Sergej Vrišer, izdal pa Umetniški kabinet Primož Premzl. Gre za razkošno knjigo velikega formata, opremljeno s 94 barvnimi, od tega 56 celostranskimi fotografijami, ki jih je prispeval slikar-restavrador Bine Kovačič, s povzetkoma v nemščini in angleščini, s seznamoma ugotovljenih in pripisanih umetnikovih del ter njihovih objavljenih slik, z navedbo uporabljene literature, z imenikoma umetnikov in krajev ter s kazalom njene vsebine.

Odliko knjige predstavljata tako njena skrbno domišljena opremljenost (Franc Mesarič) kot vsebina njenega teksta. Avtor, ki se kot suvereni poznavalec teme ne izgublja v nepotrebnih interpretacijah in dolgovernih opisovanjih, jo je razdelil na osem kratkih, a s podatki in ugotovitvami nabitih poglavij. V prvem celovito predstavi mariborsko kiparstvo v 2. polovici 17. in 1. polovici 18. stoletja, v drugem njegovo "zlato" obdobje, ki ga je uvedel vitemberški priseljenec Jožef Straub (+ 1756) in stilno oplajal v Gradcu živeči Tirolec Vid Königer (+ 1792), v tretjem in naslednjih pa se osredotoči na osrednjo osebnost tega obdobja, na Jožefa Holzingerja, domačina, rojenega na Bregu v taborskem predmestju, ki je ostal vse življenje zvest svojemu rodnemu kraju, zaradi česar ga lahko upravičeno štejemo za pravega Mariborčana. Avtor nam ga predstavi kot načrtovalca in izdelovalca oltarjev, prižnic, oratorijev in spovednic, predvsem pa seveda kot kiparja, ki je prehodil razvojno pot od poznega baroka do zgodnjega klasicizma ter s svojo dejavnostjo, ki je segla tudi globoko na Hrvaško, razširil umetnostni pomen Maribora na vse ozemlje srednjega Podravja.

Kot dokaz predvsem Holzingerjeve zasluge, da je bil Maribor v 2. polovici 18. stoletja umetnostno središče severovzhodne Slovenije, velja ugotovitev, da umetnik med mariborskimi kiparji ni imel enakovrednih sodobnikov niti naslednikov, saj se oba mlajša priseljenca Korošec Anton Parz (+ 1831) in Tirolec Jožef Überbacher (+ po 1817) z njim po pomenu in veljavi nista mogla primerjati. Isto velja za mariborske slikarje (Janeza in Matijo Mittermayerja, Franca Peinlicha, Antona Widmanna in Antona Geringerja), ki večinoma niso presegali ravni kvalitetnejšega podobarstva. Izjemoma pa to ne velja za sodobne stavbarje, med katerima sta izstopala Jožef Hoffer (+ 1762) in zlasti Janez Nepomuk Fuchs (+ 1804), šlezjski prišlek, ki je povedel mariborsko gradbeništvo do njegovih najkvalitetnejših arhitektonskih dosežkov. Samo njega je po umetnostni veljavi

mogoče primerjati s Holzingerjem, za oba pa velja, da sta ostala brez enakovrednih naslednikov.

Vzrok za to pa ni ležal samo v kreativnem potencialu mlajših kadrov, ampak predvsem v spremenjeni družbeni klimi in s tem podstati za uspešnejši umetniški razvoj. S prosvetljskim racionalizmom in iz njega izhajajočim jožefinskim reformizmom je baročna sla po reprezentančnosti zamrla. Zmanjšala so se fevdalna in zlasti cerkvena naročila, ki jih meščanske umetnostne ambicije niso zmogle nadomestiti, saj so se zadovoljile s skromnejšimi merili pomeščanjene postbaročne in klasicistične umetnostne tvornosti.

Jože Curk

Celjski zbornik 1997. Ob 100-letnici Narodnega doma. Založila Mestna občina Celje, izdala Osrednja knjižnica Celje, 1997, 188 str.

Pri nekajletnem premoru je spet izšel Celjski zbornik. Namenjen je stoletnici Narodnega doma v Celju, ki je bil proti koncu stoletja za velik del spodnje Štajerske simbol žilavega slovenstva in njegove rastoče politične in gospodarske moči, pa tudi simbol emocionalne povezave Slovencev na tem območju. V Zborniku je objavljeno pet člankov oz. razprav in pet zapisov.

Prispevek Bojana Cvelfarja Z Narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust ... (Nacionalni izgredi v Celju na prelomu stoletja) (str. 7-44) obravnava z zdajšnjega časa precej folklorno, za tedaj pa silno pomembno dogajanje, ko so si Slovenci v Celju poskušali izbojevati osnovne občanske pravice, kar pa so nemškutarji (pravih Nemcev je bilo zelo malo) z vso silo preprečevali. Kot posledica stanja še pred nacionalnim prepovedom so bila vsa spodnještajerska mesta in večina trgov nemškutarska, občinski odbori so bili trdno v nemškutarskih rokah, ki so upravičene zahteve Slovencev vztrajno zavračali. Podrobnosti tega sestavka so podobne, kot so bile že večkrat opisane, le da so tokrat osredinjene na Narodni dom. Tudi pri teh izgredih se je ponovno pokazalo, da je bila celjska občina strogo na nemškutarski strani. Okrajno glavarstvo je hotelo dajati videz nevtralnosti med obema narodnostnima skupinama, v resnici je bilo seveda bolj naklonjeno nemškutarjem, edino pri izgredih, ki so prišli pred sodišče, se zdi, da je pretežno zmagala pravica. Pogum so celjski Slovenci dobivali predvsem od redkih slovenskih izobražencev, zlasti odvetnikov, iz popolnoma slovenske okolice in od obiskov Čehov in Ljubljčanov.

Tatjana Kač je prispevala članek Igralo se je, pelo in plesalo - skratka zabavalo. Kulturne in zabavne prireditve v Narodnem domu do leta 1914 (str. 45-70). V njem opisuje javne prireditve, ki so značilne za manjša provincialna mesta, zlasti pa slovenske gledališke predstave, odprtje Narodnega doma in blagoslovitev sokolske zastave, blagoslovitev zastave Celjskega pevskega društva, obisk čeških študentov v Celju, obisk Akademskega tehničnega društva Triglav iz Gradca v Celju, praznovanje 50-letnice Narodne čitalnice v Celju, koncerte, plese in zabave.

Branko Lesjak je napisal sestavek Med zmago in porazom. Narodni dom med svetovnima vojnama (str. 71-78). Celjski Narodni dom je v tem obdobju seveda izgubil svoj simbolni pomen slovenstva, je pa še bil prostor za večje ugledne in manj ugledne (Orjuna 26. febr. 1925) prireditve. Ni pa imel več središčnega pomena.

Iris Zakošek je prispevala sestavek *Narodni dom v znamenju ljudstva* (str. 79-94). Med okupacijo je bil v Narodnem domu sedež "Steirischer Heimatbund" (Štajerska domovinska zveza), z bombardiranjem je bil porušen severni trakt ob Ljubljanski cesti. Po osvoboditvi so bili v njem številni uradi, stavba, zlasti še dvorišni trakt, je bila v prav turobnem stanju. Spominjam se, kako preplašeni smo hodili v to stavbo po raznih opravkih. Stavba je prvenstveno rabila državni upravi, šele postopoma se je začelo v Narodnem domu uveljavljati tudi kulturno življenje s proslavami, glasbenimi in družabnimi prireditvami in razstavno dejavnostjo (Likovni salon).

Vlasta Stavbar je kot za nekako primerjavo celjskemu Narodnemu domu opisala *Narodni dom v Mariboru* (str. 95-114). Podobno kot v Celju je tudi v Mariboru za navdušenimi pobudniki graditve stal slovenski denarni zavod. Mariborski Narodni dom so začeli graditi 1892, dogradili so ga 1898, slavnostno odprli pa 1899. Postal je "ognjišče" vseh narodno mislečih slojev Maribora in obmestja (1899-1918).

Ljubica Šuligoj objavlja sestavek *Ptujska čitalnica in njen narodni dom* (str. 115-134). Ptujsko čitalnico so ustanovili l. 1863, odprli pa naslednje leto. Ker tedaj na Ptuj še ni bilo očitnih slovensko-nemških nasprotij, se je čitalniško društvo lahko razglasilo kot nepolitično. Dejavnost čitalnice na Ptuj je bila podobna kot v drugih krajih, upoštevajoč specifične ptujske razmere. Po hudih denarnih težavah je čitalniškemu odboru l. 1882 uspelo pridobiti stavbo za Narodni dom. Ptujska čitalnica je bila najpomembnejše slovensko društvo na Ptuj od začetka županovanja J. Orniga do konca 1. svetovne vojne.

Matija Golner je prispeval zapis *Arhitektura Narodnega doma v Celju* (str. 135-144). V njem obravnava urbanistični, arhitekturni vidik in semantiko te stavbe. Stavba Narodnega doma naj bi izžarevala slovenskost, kot je deset let pozneje izžarevala nemškost *Deutsches Haus* (Nemška hiša) nasproti železniške postaje. Ker pa Slovenci dotlej niso mogli graditi monumentalnih stavb, tudi ni bilo ustreznih vzorov. Tako so se odločili za kranjskega deželnega arhitekta Pražana Jana Vladimírja Hraskyja, ki se je proslavil s stavbo Slovenskega narodnega gledališča, današnje Opere v Ljubljani. Semantike ne kaže obravnavati, velja pa ponoviti, kar je zapisal pisec - arhitekt. "Poslopje Narodnega doma je v slovenski zgodovini odigralo veliko vlogo. Za Celje pomeni simbol in izhodišče slovenstva."

Branka Primc objavlja zapis *Prenova zunanjsčine Narodnega doma* (str. 145-158). V njem obravnava gradbeno zgodovino in umetnostnozgodovinski pomen stavbe in rekonstrukcijo zunanjsčine 1976 in 1988. Besedilo ponazarja deset značilnih slik.

Irena Lazar opisuje Arheološke najdbe na območju Narodnega doma (str. 159-172). V Celju arheološke najdbe niso redkost in tako so nekje na območju poznejšega Narodnega doma že v 18. stol. našli kip glave kodrastega mladeniča. Ob izkopu gradbene jame za Narodni dom (44 m dolge in 33 oz. 38 m široke) pa so našli še več ostankov stavb, med drugim tudi dele fresk. Ta sestavek obsega tudi osem ilustrativnih slik.

Znana celjska slavistka Božena Orožen objavlja sestavek *Ciril Kosmač v Celju med obema vojnama in drobec iz preteklosti Narodnega doma* (str. 173-180). V biografiji Cirila Kosmača bivanje v Celju l. 1933 (pri Primorcih Kurinčičevih na Ipavčevi 12) ni omenjeno, prav tako ne njegovo predavanje v Narodnem domu istega leta.

Rolanda Fugger-Germadnik pa je prispevala zapis *Slovo od Narodnega doma*. Dr. Juro Hrašovec in Narodni dom. Predstavljeni sta dve besedili iz zaupščine znanega Celjana dr. Jura Hrašovca (1858-1957), ki je kot odbornik Celjske

posojilnice, graditeljice Narodnega doma, bil navzoč ob odprtju Narodnega doma, 50 let kasneje (1947) pa si je pripravil govor za predajo Narodnega doma državnih oblasti - Okrajnemu ljudskemu odboru Celje. Oholost tedanjih oblastnikov zelo nazorno kaže, da za slovenstvo in Celje tako zaslužnega moža k predaji niti povabili niso. Zelo zanimiv je objavljen Hrašovčev življenjepis.

Menim, da objavljeni zbornik dostojno obeležuje 100-letnico znamenitega celjskega Narodnega doma.

Jože Maček

Ptuj in okolica na razglednicah 1891-1945 Zgodovinsko društvo Ptuj, Mestna občina Ptuj, Ptuj 1997, 158 str.

Zgodovinsko društvo Ptuj je z denarno pomočjo mestne občine jeseni 1997 izdalo zbornik Ptuj in njegova okolica na razglednicah 1891-1945. Gre za knjigo velikega formata s 158 stranmi, 4 strokovnimi teksti in upodobljenimi dvestotih razglednic, s predmetnim in krajevnim kazalom ter s seznamom založnikov, fotografov in tiskarjev reproduciranih razglednic. Medtem ko sta zgodovinski oris obdobja med leti 1880 in 1945 Ivana Lovrenčiča ter umetnostni razgled za isti čas s poudarkom na secesiji Stanke Godnič kratka in predvsem informativnega značaja, sta teksta Franca Goloba in Jakoba Emeršiča, ki predstavljata vsebinsko jedro zbornika, daljša in obravnavata prvi zgodovino in značilnosti razglednic, drugi pa interpretira njihovo topografsko sporočilo v obliki predstavitev krajev in njihovih prebivalcev.

Franco Golob najprej opredeli razglednice in nato na kratko razgrne njihovo zgodovino. Ta se začne leta 1869 v obliki dopisnice, ki je v naslednjih 15 letih dobila postopoma značilnosti razglednice ter se kot taka prvič pojavila na Ptujju leta 1891. Kot konjunktorna noviteta je kmalu našla vrsto lokalnih pa tudi tujih založnikov, samo do leta 1918 38, med njimi 15 domačih, do leta 1945 pa 11 domačih, vendar pa nekaj manj tujih. Največji založnik razglednic med leti 1895 in 1945 je bil tiskar in knjigotržec Viljem Blanke, pomembni so bili pa tudi Jožef Kasimir in Janez Nepomuk Peteršič ter Muzejsko društvo. Nato avtor govori o tiskarskih tehnikah razglednic, ohlikovanju, motiviki, vsebini in namembnosti ter ugotavlja, da so izpovednejše in kvalitetnejše med njimi z leti postale pomemben historični vir za topografske, etnološke, sociološke in zgodovinske raziskave krajev in ljudi, v našem primeru Ptujja in njegovega širšega zaledja.

Jakob Emeršič je v svojem prispevku poskušal obdelati nekatere od strokovnih vidikov, ki jih ponujajo predstavljene razglednice. V glavnem uspešno, vendar pa tudi s precejšnjimi netočnostmi. Te se začnejo že z nepreciznimi povezavami med številkami posnetkov v tekstu in onimi v seznamu reproduciranih razglednic, na kar bom posebej opozoril. Pa si oglejmo nekatere med njimi:

- Renesančnega mestnega stolpa niso po letu 1705 znižali za dve, ampak za eno etažo, v kateri je bila do leta 1684 mestna opazovalnica.
- Stari rotovž na Slovenskem trgu 6 ni viden na razglednici števil. 39, ampak v močni skrajšavi na oni števil. 38, ter nima klasicistične, ampak haročno fasado

iz prve pol. 18. stol., ni pa vidna sosednja hiša s števil. 9, ki jo pa res odlikuje najkvalitetnejša klasicistična fasada Ptuja iz zač. 19. stoletja.

- Proštjska cerkev sv. Jurija nima v sedanji sestavi zasnove iz 9. stoletja (to bi bilo mogoče dokazati le arheološko), ampak iz 11. stoletja.

- Srednjeveško ime Mestnega trga oziroma njegovega zahodnega dela Naideck ne pomeni Novi kot, ampak Ogal zavisti. Pri opisu tega trga vlada velika zmešnjava glede števil in podatkov o posameznih hišah. Najprej je tu hiša s št. 2, nekdanja kavarna Evropa (33, 81), katere zahodni kljukasti del avtor zmotno smatra za Guffantejevo hišo, v katerem je bil najprej lokal V. Leposcha, nato J. Kasimirja in končno F. Machalke (36, 37, 109). Onkraj Murkove ulice sledi Guffantejeva hiša s št. 3 na trgu in 2 v Murkovi ulici, ki jo avtor proglašja za Winklerjevo (stoječo sicer na Murkovi 1 in vidno le na razglednicah števil. 40 in 41). V njej je bila Sadnikova trgovina, po vojni pa lokal podružnice LKB (2, 30, 31, 36, 37, 109). Iz napisanega izhaja, da je avtor Guffantejevo hišo zamenjal za Winklerjevo, zahodni del kavarne Evropa pa za Guffantejevo hišo. Na nasprotni strani trga je stala Poskočilova hiša, ki jo je l. 1906-07 nadomestil sedanji rotovž. Ta ni viden na razglednicah števil. 31 in 32, ampak na onih s števil. 30, 34, 108 in 130. Isto velja za njegovo prednico, ki je ni na razglednicah števil. 33 in 36, saj sta tu upodobljeni kavarna Evropa in Guffantejeva hiša, ampak na onih s števil. 32, 35 in 54, ko je bila v njej trgovina z železnimi izdelki in orožjem Franca Makescha.

- Na razglednici števil. 35 iz leta 1909 seveda ni upodobljen Mestni trg z magistratom in Florjanovim spomenikom (ta je na števil. 34), ampak pogled v Lackovo ulico izpred 1907. Zamenjani sta sliki 32 in 36, slika 36 spada k Mestnemu trgu, saj gre za vodnjak pred kavarno Evropa, slika 34 je zamenjana s sliko 35, obe pa kažeta pogled v Lackovo, in ne Krempljevo ulico. To kažeta sliki s števil. 32 in 33. Da bi Lackova ulica s starim nazivom spominjala na čas kralja Bele IV (1254-1260) in njegovega sina vojvode Štefana, je neosnovano, saj je dobila ime le po smeri tranzitne ceste, ki je skozi Ogrska vrata vodila proti vzhodu.

- Freske v letnem refektoriju minoritskega samostana niso delo brata Ruperta Wallauerja iz leta 1693, ampak graškega slikarja Matije Echterja iz istega časa.

- Palača na bivšem Srbskem trgu, sedaj na Slomškovi ulici ni neoklasicistična, ampak neobaročna stavba iz let 1888/89, zgrajena za potrebe okrajnega glavarstva, ki se je sem preselilo iz Malega gradu na Prešernovi 33.

- Fasada hotela Mitra (pred vojno Osterberger) na Prešernovi 6 seveda ni neoklasicistična, ampak rekonstruirana neobaročna iz leta 1890.

- Domneva o rimskem kamnitem ločnem mostu je nastala v zvezi z ohranjenjo ploščo cesarja Hadriana. Kdor pozna zgodovino mostogradnje pa ve, da zaradi nizkih brežin tak most v Ptuj ni bil mogoč, saj zaradi svoje nizkosti in dolžine ni mogel imeti kamnitih lokov (čeprav so Rimljani pozneje poleg polkrožnih poznali tudi že rahlo ovalaste oboke in loke), ampak kvečjemu opornike, ki so nosili njegovo leseno cestišče. Plošča je bila morda vzdignjena v severno od obeh zidanih mostiščnih glav, ki sta bili zaradi značaja rečnih bregov nujni, saj sta služili skupaj z nasutima dovozoma dostopu na most in tudi dvigu njegovega premostitvenega nivoja. Na slikah mostu s števil. 12 in 13 je vidno, da je bila strojarska hiša P. Piricha nasproti mostišča okoli leta 1910 spremenjena v še obstoječo stanovanjsko dvonadstropnico s pilastrsko opremljeno neobaročno fasado, usnjarna pa se je preselila v novo stavbo ob Dravski ulici. Pri razglednici na števil. 14 ne gre za dramatično naraslo reko, preko katere koraka vojaštvo, ampak za retuširan prikaz njenih valov.

- Na sliki 67 ni prikazan zahodni grajski predromanski stolp, ampak vzhodni zgodnjebaročni Lesliejev stolp iz druge pol. 17. stol., na razglednici števil. 70 pa ne njegov južni stolp, ampak vzhodno grajsko poslopje z začetka 18. stoletja.

- Mali grad na Prešernovi 33 seveda ni iz 11. stoletja, ampak v zasnovi iz 12. in 13.
- Pri osnovni šoli na Bregu je neskladje med podatki in razglednico na št. 91, saj šola, ki je bila zgrajena v letih 1910-12, ni mogla imeti napisa iz leta 1909.
- Župnijska cerkev Device Marije v Vurberku se sicer res omenja že leta 1336, vendar je v sedanji stavbi J. N. Fuchsova stvaritev iz let 1773-76.
- Župnijska cerkev sv. Lovrenca v Juršincih se omenja že l. 1248, a je v sedanji stavbi iz let 1517-40.
- Župnijska cerkev sv. Doroteje v Dornavi se omenja že 1492, v sedanji stavbi pa je iz 2. pol. 16. stoletja.
- Graščina v Muretincih je iz let 1652-60, ko so jo postavili velikonedeljski križniki na mestu starejše borske pristave.
- Sedanja župnijska cerkev na Hajdini je iz leta 1874 in le prezbitერიj prejšnje cerkve, ki sedaj služi kot kapela, je s konca 14. stoletja.
- "Nova" Marijina cerkev v Zaklu pri Podlehniku je iz srede 18. stoletja, Lichteneggi pa niso bili grofje, ampak gospodje.
- Podružnična cerkev sv. Duha na Rodnem vrhu je deloma poznogotska, deloma baročna iz leta 1662.
- Župnijska cerkev sv. Lovrenca na Dravskem polju je v prezbitერიju iz 1. pol. 13. stoletja, v ladji pa iz let 1662-72, in ne iz 15. stoletja.
- Okoli cerkve na Ptujski Gori ne obstaja obrambni trg z obzidjem, ampak tabor z obzidjem, pod katerim je ležala neutrjena trška naselbina. Cerkev ni iz 14. stoletja, ampak iz okoli leta 1400.
- Majšperška podružnica sv. Bolfenka v Jelovcu je iz leta 1649.
- Nova župnijska cerkev v Cirkovcah je iz leta 1906, prejšnja, ki je še na razglednici, pa je bila iz leta 1603.
- Graščina Ravno polje je v južnem delu iz leta 1586, v severnem pa iz leta 1670, kar velja tudi za upodobljeni portal. Podružnična cerkev sv. Kunigunde v hlišnji vasi je iz okoli l. 1520.

Naštete pomanjkljivosti dokazujejo, da avtor ne sledi umetnostnozgodovinski stroki in njenim novim odkritjem. Zato je s svojimi podatki deloma zastarel, deloma netočen, kar tovrstni izdaji jemlje željeno eksaktnost, saj v našem primeru ne gre za poljudno berilo, ampak za informacijski vir, ki bi moral bralcem posredovati o posameznih objektih in krajih najboljše, kar je trenutno na razpolago.

Jože Curk

Marta Verginella: Ekonomija odrešenja in preživetja, odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper 1996, Knjižnica Annales 14, 310 str.

Knjiga Marte Verginella Ekonomija odrešenja in preživetja je tekst zgodovinarke predvsem o odnosu do smrti in življenja, pa tudi o družinskih odnosih, o ženskah, o odnosu do dedovanja prebivalcev Brega, podeželja jugovzhodno od

Trsta, ugotovljenem na podlagi analize oporok, ki so se za to območje ohranile za obdobje od začetka 19. do začetka 20. stoletja.

Analizirala je več kot tisoč oporok in drugo dostopno arhivsko gradivo, ki se nanaša pretežno na agrarno prebivalstvo Doline, Krogelj, Boljunca, Boršta, Zabrežca, Ricmanj, Loga, Prebenega, Mačkovelj, Jezera in nekaterih drugih vasi. Oporoke je analizirala tako kvalitativno kot kvantitativno, slednje ji je seveda omogočilo veliko število ohranjenih oporok. Avtorica sama pravi, da se je odločila za obe vrsti analize po premisleku, ki jo je pripeljal do spoznanja, da sta tako ena kot druga metoda plodni, da pa kvalitativno branje virov, če to dopuščajo, vsekakor dopolni statistiko. Ta pa da odgovore na vprašanja o trendih. Skušala pa se je izogniti skušnjavi, da bi "računalnik prisilila seštevati to, česar se sešteti ne da". Rezultat raziskovanja je po mojem prepričanju najbolj posrečen prav zaradi tega teoretičnega razmisleka. Razmerje med univerzalnim pogledom na smrt, družino, odraščanje, vero, ... ki je lahko predvsem posledica razgledov po literaturi in paradigmah v znanosti na te teme, med konkretnimi, na Breg nanašajočimi se trendi, ki so razvidni iz kvantitativne analize, in osebnim, posameznikovim dojemanjem istih problemov, zaznanih s kvalitativnim branjem virov, je tako primerno, da mu preprosto ni mogoče očitati nobene od pomanjkljivosti, ki so jih kritiki očitali nekaterim od avtorjev, ki so se z dojemanjem smrti ukvarjali že prej.

Zanimiva je odločitev za umestitev preučevanja v agrarno okolje, torej za preučevanje kmečkega prebivalstva tržaškega zaledja. Nižji sloji so tako v raziskavah o smrti kot v zgodovinskih raziskavah redkeje preučevani. Izbor je vsekakor še kako relevanten za nekoga, ki želi dognati odnos ljudi do smrti. Ta se seveda ne nanaša na izključno en sloj, čas, prostor, čeprav je s temi dejavniki opredeljen.

Skozi poglavja se zvrstijo pregled po paradigmah o dojemanju smrti v znanosti, dojemanje smrti v preteklem stoletju, kot se kaže v publicistiki, videnje oporoke skozi prizmo publicistike, konkretne breške oporoke, način njihovega zapisovanja, njihova vsebina, število po obdobjih, spolu, pobožnost in proces desakralizacije, kot ju je mogoče "prebrati" iz oporok, pomen pokopališča in pogreba kot obreda, vpliv oporok na dedovanje in tako njihov vpliv na nadaljnje življenje "žalujočih ostalih" s posebnim ozirom na ženske kot zapisovalke oporok in družinska razmerja v raziskovanem stoletju. Verginella nato smelo uvede dve zanimivi ugotovitvi, ki sta se izkristalizirali:

- da ne more potegniti jasne ločnice med tradicionalnim in modernim svetom, vsaj ne za raziskovano breško območje, ločnice, ki je za nekatera besedila tako značilna. Prehod vidi mehkeje in s precejšno mero sožitja v času prehajanja od tradicionalne kmečke družbe v moderno, ki pa ga je mogoče postaviti na konec 19. stoletja, ko so se tradicionalna razmerja pričela rahljati;
- da, spet vsaj za breško okolje, ne velja "teza o družbeno in gospodarsko submisivnih kmetih v starorežimskem svetu, ki so se s poroko prepuščale na milost in nemilost svojega moža". Velikokrat so avtorice oporok namreč tudi ženske in to tudi v primerih, ko so bili njihovi možje še živi. V nekaterih obdobjih je število žensk, zapisovalk oporok, seglo celo do polovice vseh zapisovalcev (kar je bilo seveda mogoče dognati samo zahvaljujoč kvantitativni analizi). Avtorica ta pojav povezuje s pomembno vlogo žensk, ki jim jo je prineslo krušarstvo, katerega nosilke so bile same, brez moških. Ekonomska učinkovitost je očitno prispevala k zvišanju njihovega statusa v skupnosti nasploh.

S pisanjem te ocene sem kar nekaj časa odlašala, a pripravljenega materiala nisem niti po daljšem času umaknila z roba mize, kjer pri meni take reči čakajo na "obdelavo". Imela sem namreč nekaj pomislekov. Prvi, očiten, je ta, da ocenjujem besedilo zgodovinarke, sama pa to nisem, kar me na nek način napravi nekompetentno za to početje. Po drugi strani pa sem se tudi sama ukvarjala z doje-manjem smrti, moja etnološka izobrazba končno ni tako daleč od zgodovinske tipa pričujoče knjige, predvsem pa - besedilo me je navdušilo s svojo pronicljivostjo, tehtnim razmisleki, izčrpnim pregledom po obstoječih paradigmah, z razmerjem med univerzalnim, konkretnim breškim in osebnim, z berljivostjo, z odločitvijo za zanikanje uveljavljenih paradigem, če konkretni podatki tako kažejo, zato sem želela knjigo predvsem zelo pohvaliti, kar je premagalo prvi pomislek.

Argumente proti drugemu pomisleku je bilo treba iskati dlje. Gre namreč za razmerje med t.i. novo zgodovino in etnologijo. Prvič sem bila o tem razmerju prisiljena razmišljati za časa študija, drugič me je kmalu za tem v to pognal pojav Zgodovine za vse in drugih besedil zgodovinarjev, ki so, to je treba priznati, zelo plodno in vsečno posegala v raziskovanje vsakdanjega življenja in se ukvarjala tudi z nižjimi družbenimi sloji. Avtorji so uvodoma radi poudarjali, da je za popolno poznavanje življenja v preteklosti vendar potrebno vključevati v raziskovanje tudi teme iz vsakdanjega življenja. To je seveda resnična, pozitivna in hvalevredna trditev, ki hi ji lahko očitali edino to, da taka naziranja predstavlja kot čisto novost, pri tem pa zanemarja, da se etnologi že dolgo ukvarjajo prav s tem - s preučevanjem vsakdanjega življenja tako v preteklosti kot v sodobnosti.

Temo mi je hilo vedno neprijetno načenjati, ker bi lahko izzvenela kot očitek, pa to ni. Je pa dejstvo, da sta se stroki s pojavom zgodovine vsakdanjosti, predvsem s pojavom tehtnih empiričnih rezultatov s tega področja, in z etnološko razširitvijo zanimanja na vse družbene sloje (spet z empiričnimi rezultati) neverjetno približali.

Tako bi lahko doje-manje smrti agrarnega prebivalstva v prejšnjem stoletju raziskoval tudi etnolog (sama bi se npr. pod besedilo Marte Verginella z užitkom podpisala), enako velja za raziskovanje stanovanjske kulture, prav tako zgodovinarji verjetno ne bi imeli večjih problemov, če bi se morali poistovetiti z etnološkimi raziskavami prehrane v urbanem okolju, s preučevanjem delavstva, njihove oblačilne kulture, urbanosti v nekdanji Murski Soboti. Pri tem lahko tako zgodovinarji kot etnologi uporabljamo celotno paletto razpoložljivih virov - od arhivskih do ustnih, zgodovinarjem je pri tem sicer potrebno priznati boljšo dejansko usposobljenost za "branje" prvih, etnologom pa za iskanje in interpretacijo drugih, zgodovinarjem pogostejšo poglobljanje v globljo preteklost, etnologom pa uspešnejše povezovanje dognanj s sodobnostjo, zgodovinarjem natančnejše navajanje "vsakdanjih dogodkov", etnologom pa pogostejše povezovanje in primerjanje posameznega z univerzalnim. A niti ena od teh prvin hesedila še ne določi kot zgodovinskega ali etnološkega, čeprav se teme lahko pogosto dobesedno pokrivajo.

A rezultati - to so resnično dobre knjige, ki zadnje čase kar dežujejo z obeh strani in vsaka po svoje prispevajo k predstavi o ljudeh v preteklosti in sodobnosti, "malih", "velikih" in "tistih vmes" - so najboljši razlog za trditev, da ni osnovna izobrazba tista, ki naj odloča o tem, kdo naj se ukvarja s temami iz vsakdanjega življenja, pač pa je to kakovost končnih izdelkov. Ali kot je to formulirala avtorica v nekem drugem kontekstu - vsi pristopi so legitimni in neizključujoči.

Marta Verginella je svoj delež k temu cilju gotovo uspešno primaknila in to ne da bi načenjala zgoraj razpredano vprašanje. Je pa pri tem zagrešila napako manjših dimenzij, ki sem jo sama odkrila samo zato, ker imam navado, da pri podobnih knjigah vedno najprej preletim seznam literature, med drugim zato,

da vidim, ali avtor citira tudi odlično Prvotno besedilo življenja Alenke Puhar - Marta Verginella ga seveda navaja, a z napačnim naslovom in letnico izida - (Prvotno besedilo otroštva; 1983, namesto 1982).

Jerneja Hederih

Mario Strecha: Katoličko hrvatstvo: Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.). Barbat; Zagreb, 1997, 259 str.

19. stoletje je v moderno družbo prineslo nasprotja med liberalizmom in tradicionalizmom, ki ga je med drugim predstavljala tudi katoliška Cerkev. Cerkev se je znašla v popolnoma drugačnem položaju, na katerega so njeni pripadniki različno reagirali. Nekateri so se uprli spremembam v družbi, drugi pa so se poskušali prilagoditi, kot npr. liberalni katoliki.

Ker pa Cerkev na Hrvaškem v drugi polovici 19. stoletja ni bila resno ogrožena, je duhovščina večinoma prevzela strossmayerovsko liberalno katoliško usmeritev. Iz istega razloga se je na Hrvaškem politični katolicizem začel razvijati šele pred koncem 19. stoletja, in sicer je nastal kot reakcija na poskuse novih liberalnih reform madžarske vlade, kot odgovor na industrializacijo, začetke urbanizacije in vedno večje socialne razlike. To je bil čas, ko so se stare nacionalne ideologije zlomile, ko je liberalizem postajal vse močnejši, pojavila se je socialna demokracija, režim bana Khuen-Hedervarya pa je političnim strankam onemogočil rešitev hrvaškega nacionalnega vprašanja.

Prav fenomen nastanka in razvoja političnega katolicizma ter z njim povezanega nacionalnega vprašanja je tema knjige mladega hrvaškega zgodovinarja, mag. Maria Streche. Katoličko hrvatstvo, knjiga, ki je bila konec leta 1997 predstavljena hrvaški in slovenski javnosti, je omejena na dogodke v banski Hrvaški v letih od 1897 do 1904. Zakaj prav to obdobje? Obstajajo različna mnenja, kdaj se je na Hrvaškem politični katolicizem prvič pojavil. Nekateri menijo, da je bil mejnik prvi vsehrvaški katoliški kongres, ki je bil leta 1900 organiziran v Zagrebu, drugi, da začetek gibanja označuje organiziranje katoliške študentske mladine pod vodstvom škofa Antona Mahniča. Obstaja tudi mnenje, da se je prvič pojavil, ko je Mahnič začel izdajati teološko-filozofsko revijo "Hrvatska straža". Mario Strecha pa meni, da se je katoliško organiziranje oziroma politični katolicizem pojavil že pred tem. "Katoliški list", "uradno glasilo zagrebske nadškofije", naj bi že leta 1897 budno spremljal razvoj odnosov med Cerkvijo in Ogrsko. Ker vrhu katoliške Cerkve na Hrvaškem še ni bilo znano, da se ban Khuen zaveda, da cerkveno-politična reforma zaradi položaja v monarhiji na Hrvaškem ne pride v poštev, je "Katoliški list" večkrat opozoril, da bo katoliška Cerkev sprejem takšnih zakonov razumela kot najavo "kulturnega boja". V tem primeru bi seveda Cerkev odgovorila na način, ki bi se ji zdel primeren. Strecha trdi, da je Cerkev prevladala dvome o svojem političnem delovanju, ker pa so bile v tem letu napovedane redne volitve v hrvaški sabor, je "Katoliški list" opozoril, da bo spremljal delo vseh politikov in strank in da ne bo podprl nobene stranke, ki bi Cerkev pustila samo v njeni borbi proti sekularizaciji. Ob tem je poudaril, da bi

bila Cerkev pripravljena ustanoviti tudi svojo lastno stranko. Cerkev se je bila torej, trdi Strecha, pripravljena vključiti v politično življenje. In če je leto 1897 prineslo začetke političnega katolicizma, je leta 1904 hrvaški episkopat odstopil od ustanovitve katoliške stranke, ki jo je poskušal organizirati škof Anton Mahnič. Episkopat je namreč ocenil, da bi takšna stranka razcepila hrvaško narodno gibanje, zaradi nje pa hi se lahko idejno razdelila tudi duhovščina. In z zapleti glede ustanovitve katoliške stranke se "Katoliško hrvatstvo" konča.

Mario Strecha je v to razpravo o delovanju katoliške Cerkve na prehodu iz 19. v 20. stoletje vnesel, za hrvaško zgodovino, dva nova termina: "politični katolicizem", s katerim se je izognil uporabi spornega izraza "klerikalizem", in "katoliško hrvatstvo", izraz, ki ga avtor pripisuje sebi in označuje posebno obeležje ideologije političnega katolicizma v banski Hrvaški, ki je oh svojem nastanku poskušala delovati kot hrvaška nacionalnointegracijska ideologija.

Ta študija o sestavnih delih ideologije hrvaškega političnega katolicizma, o okoliščinah, v katerih se je oblikovala, ter načinah njenega delovanja v družbi je razdeljena na pet delov, ki vsak za sebe opisujejo stopnjo razvoja te ideologije. V prvem delu, "Liheralizam je grijeh", je avtor prikazal problematiko odnosa katoliške Cerkve in moderne meščanske družbe. Ker je menil, da mora biti fenomen političnega katolicizma v hanski Hrvaški postavljen v širši okvir, je Mario Strecha zajel katoliška gibanja ne samo v ogrskem in avstrijskem delu Habsburške monarhije, ampak v celi Evropi. S tem je avtor idejna gibanja na Hrvaškem spoznal kot sestavni del evropskega fenomena, vendar se zaveda, da so ta gibanja na Hrvaškem dobila posebno ohliko, prilagojeno razmeram.

V drugem poglavju, "Sve za vjeru i domovinu", je zajeta zgodovina hrvaškega katolicizma od leta 1848 pa do konca 19. stoletja, osnovni elementi političnega katolicizma v banski Hrvaški ter družbeni pogoji, v katerih se je razvijal. Od liheralnega katolicizma Franje Račkega in Josipa Juraja Strossmayerja, preko sprememb cerkveno-politične zakonodaje madžarske vlade, do Stjepana Korenića, glavnega urednika "Katoliškega lista", katerega Mario Strecha povezuje s prvotno zamisljo o katoliškem gibanju v hanski Hrvaški. Še posebej se je poglobil v razlike med liberalno-katoliško strujo in katoliškim hrvaštvom, v vprašanje povezovanja vzhodnega in zahodnega krščanstva ter v spopad med katoliškim hrvaštvom in modernimi umetniškimi gibanji.

Naslednje poglavje, "Mi smo Hrvati i katolici", je posvečeno prvemu hrvaškemu katoliškemu kongresu, ki je bil organiziran leta 1900 v Zagrebu po vzoru enakih kongresov drugod po Evropi ter v Sloveniji. Na tem zborovanju se je ideologija političnega katolicizma in katoliškega hrvaštva prvič v celoti predstavila hrvaški javnosti. Strecha je v tem delu podrobno predstavil resolucije, o katerih so razpravljali udeleženci kongresa, ter spremljajoče dogodke. Cilj sestanka naj ne bi bil samo v tem, da javnosti predstavi katoliško razlago določenih vprašanj. Kongres je namreč želel, da katoliško mišljenje postane hrvaška družbeno-nacionalna ideologija. Govorimo torej, piše Strecha, o katolicizmu, ki ni več želel biti le osnoven duhovni, ampak tudi odločujoč družbeni dejavnik. V tem smislu je bil kongres prva afirmacija političnega katolicizma.

Tišina, ki je sledila razburjenju v zvezi s kongresom, je bila le zatišje pred nevihto. Pred katoliškim gibanjem je bila še težja preizkušnja - svetojeronimska afera, kateri je posvečeno četrto poglavje "Collegium Hieronymianum pro croatica gente". Ta politično-diplomatski spor sta leta 1901 sprožila hrvaški episkopat in Sveti sedež, ko sta v naziv hrvaškega Zavoda svetega Jeronima v Rimu hotela vnesti hrvaško nacionalno ime. Zanimivo je, da je ta spor dobil mednarodne razsežnosti, saj so se v njega vmešali Italijani, Habsburška monarhija, Črna gora, posredno pa Francija in Rusija. Avstro-ogrška diplomacija, ki je v začetku

podpirala papeževe odločitve, zapisane v breveu "Slavorum gentem", je kasneje popustila. Črna gora je dosegla, da je zavod obdržal staro ilirsko ime, saj je v Vatikanu prebudila iluzijo, da bodo s tem naredili velik korak k združevanju vzhodnega in zahodnega krščanstva. Konec afere je tako predstavljal močan udarec ideji katoliškega hrvaštva.

Zadnje poglavje Strechove knjige pod naslovom "Dioba duhova" govori o pojavu borbenega katoliškega ekskluzivizma, ki ga povezuje s krškim škofom Antonom Mahničem. Ker je "ločitev duhov" znana tudi v slovenski zgodovini in to prav tako v povezavi z Antonom Mahničem, je ta del knjige za slovensko javnost še posebej zanimiv, saj ponuja vpogled v Mahničovo delovanje na hrvaški politični sceni. Svoja prepričanja je Mahnič izražal v časopisu "Hrvatska straža", ki je s svojim katoliškim ekskluzivizmom vplival na spremembo značaja katoliškega hrvaštva in sicer v smislu njegove radikalizacije.

Razvoj političnega katolicizma v politiki banske Hrvaške konec 19. in v prvih letih 20. stoletja je Mario Strecha poglobljeno in tehtno prikazal na osnovi domače in tuje literature ter hrvaškega časopisja. Uspelo mu je doseči zastavljeni cilj, ki ga je obrazložil v uvodu svoje knjige, saj je prikazal sestavne dele ideologije političnega katolicizma, okoliščine, v katerih se je razvijal, in na kakšen način je deloval v družbi. Kljub temu da je omejena na področje banske Hrvaške, bo zanimiva tudi za slovenske bralce in dragocen pripomoček našim zgodovinarjem. Želimo si lahko le, da bo avtor svoja raziskovanja razširil tudi na kasnejša obdobja.

Aleksandra Berberih-Slana

Tamara Griesser-Pečar, Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora. Celovec-Ljubljana-Dunaj, Mohorjeva družba 1997, 338 str.

Knjiga dr. Pečarjeve je smiselno in vsebinsko nadaljevanje njenega Rožmanovega procesa, katerega je v soavtorstvu z dr. Francetom M. Dolinarjem izdala pri založbi Družina v Ljubljani leta 1996. Pečarjeva se ukvarja z novejšo zgodovino Cerkve v Sloveniji, zlasti med 2. svetovno vojno in po njej. Knjiga je pisana na podlagi življenjepisa, ki ga je v zaporih - kakor pove že sam podnaslov - po nalogu oblasti moral pisati duhovnik ljubljanske škofije, od leta 1967 pomožni škof, dr. Stanislav Lenič.

Rezultat Leničevega neprostovoljnega pisanja je bilo pričujoče besedilo, ki je bilo deloma pretipkano s strani njegovih naročnikov. Dr. Pečarjeva poudarja, da se je strogo držala zgodovinskega načela, "da besedilo ostane popolnoma nespremenjeno ..." (str. 33). To je nedvomno splošno sprejeto in pravilno stališče. K bolj ali manj popolni oceni bi spadala primerjava originalnega Leničevega besedila in transkripcije v knjigi Pečarjeve, neke vrste kolacioniranje s strani ocenjevalca. To pa ne zato, ker bi dvomil o dobrih namerah in znanstveni akribiji avtorice, ampak zaradi večje prepričljivosti in verodostojnosti ocenjevanja. Zaradi bizarnih razlogov, to je oddaljenost, posebna procedura za vpogled v spise in še česa, to ni bilo mogoče.

V besedilu oziroma Leničevem življenjepisu, ki predstavlja glavnino teksta te knjige, je sorazmerno zelo malo napak: Na str. 33 bi bilo morda boljše "z Rijeke" kakor "z Reke". Na isti strani bi moralo biti namesto "Boretič" pravilno "Bogetič", prav tako v imenskem kazalu na 331. strani. Na str. 30 je formulacija, da sta škof Jožef Pogačnik in Maksimilijan Držečnik pri Leničevem škofovskem posvečenju "asistirala", napačna; ob glavnem posvečevalcu, apostolskem delegatu Mariu Cagni, sta bila sopsosvečevalca, kar je bistvena razlika.

Kar se tiče Leničevega besedila, že zaradi pietete ne morem dati pripomb, saj je pisal zgolj po spominu. Tega se je zavedala tudi avtorica in je množici imen dodala opombe s kratkimi biografskimi podatki, poklicem, datumom rojstva ter pri že umrlih - katerih je že večina omenjenih v knjigi - tudi z datumom smrti. Seveda bi se tega načela bilo potrebno dosledno držati. Pri mnogih osebah, zlasti laičskih, tega podatka ni. V imenskem kazalu bi prav tako kazalo vse osebe, ki se bodisi v viru (Leničev življenjepis) ali drugod v tekstu, tudi v opombah, pojavljajo samo s priimkom, ne glede na to, ali gre za "velike ali majhne življenjske sopotnike" Stanislava Leniča, za škofo ali jetniške kapoje v zaporih, dopolniti z osebnim imenom. Namesto "Ujčić, Aksamović (prav. Akšamović), Salis (prav. Salis-Seewis), Lach, Burić" bi v op. 75 na str. 306 moralo biti: Josip Ujčić, Anton Akšamović, Franc Salis-Seewis, Josip Lach, Viktor Burić. Tako je brez osebnega imena ostal tudi dolgoletni nuncij v kraljevini Jugoslaviji, poznejši kardinal Pellegrinetti - Hermenegild Pellegrinetti.

Pri opombi o kanoniku Jožefu Mirtu (str. 307) manjka datum smrti (24. dec. 1959), pri rojstnem kraju omenjenega, Rajhenburgu, je vprašaj odveč, boljše bi bilo sedanje krajevno ime, Brestanica. Zaradi averzije povojne oblasti do vsega, kar je zgolj "dišalo" po nemškem, je bilo krajevno ime Rajhenburg spremenjeno. Isto se je zgodilo z Marenbergom, ki je po skoraj tisoč letih obstoja postal Radlje ob Dravi. Averzija do vere in Cerkve je sprožila še "veliko sekularizacijo" krajevnih imen zlasti v Podravju in Slovenskih goricah. Nekateri kraji, predvojna in povojna občinska središča, so bodisi ostala brez atričuta "Sveti" oziroma "Sveta" (Lenart, Lovrenc, Miklavž, Marjeta na Dravskem polju, Rupert nad Laškim ...) bodisi brez svetniškega krajevnega oziroma župnijskega imena: Sv. Trojica v Slov. goricah je postala Gradišče v Slov. goricah, Mala Nedelja je postala Bučkovci, Sv. Ana v Slovenskih goricah je postala Zg. Ščavnica, Sv. Tomaž pri Ormožu je postal Kostanj ... Zanimivo pri tem je, da so spreminjevalci spregledali tista krajevna imena, ki so svetniški atričut in to celo v nemški obliki "Šent" imela kontrahirano s svetniškim imenom: Šentjanž, Šentilj, Šentjur, Šenčur, Šempeter ...

Pri tej knjigi nikakor ne gre za pravi življenjepis ali biografijo. Leničeve izjave o znanih ljudeh, zlasti politikih, njegovih sodelavcih ter o njegovih nadrejenih je treba vzeti z določeno rezervo, ker je Lenič pisal v zaporu, tako rekoč pod prisilo, saj mu je Udba dobesedno dihala za vrat! Vest in poštenje sta mu branila, da hi kogarkoli s svojim pričevanjem, tudi nehote, spravil v nesrečo ali mu kakorkoli škodoval. Hudo ga je bolelo, da je s svojim pričanjem obremenil Cirila Dimnika in Marijo Kermc, in je to brezuspešno skušal popraviti (str. 126-130). Njegove izjave so bile plod dolgih nečloveških zasliševanj in skonstruiranega procesa, ko sta sodišče in tožilstvo, ki sta delovala preveč z roko v roki, takoj pograbila vsaki dokaz, ki bi mogel bremeniti osumljene, ki so bili že tako vnaprej obsojeni.

Pri Leničevem pričevanju izstopa poglavje o škofu Gregoriju Rožmanu (str. 137-177). Ugotovitev dr. Pečarjeve, da je takratna oblast poskušala "vrbovati" Leniča, da bi postal sodelavec Udbe in neke vrste kronska priča proti škofu Rožmanu in Cerkvi, a je v Leničevem primeru "ugriznila v granit", drži (str. 20). "Robijaš" Stanislav Lenič je kot bivši tajnik brez dvoma povedal veliko manj,

kakor so preiskovalci pričakovali in od njega zahtevali, brez dvoma je povedal manj, kakor je vedel! Povedal je stvari, ki so bile bolj ali manj znane, o neodločnosti ali omahljivosti škofa Rožmana, ko je bil pred pomembnimi, celo usodnimi odločitvami, o slabi izbiri svojih sodelavcev, zlasti iz laičnih vrst, ki pa so imeli prevelik, še več, usoden vpliv na škofa. Ker Lenič ni izpolnil zahteve svojih preiskovalcev, je sledila kazen dveh let in dveh mesecev samice, prevedeno v vsakdanji jezik neskončno dolgih 790 dni!

Pri opremi knjige, zlasti naslovnice, se zdi, da izdajatelj ni imel najbolj srečne roke. Motijo zlasti tiste štiri rdeče črte, za katere ni dovolj jasno, kaj pomenijo ali naj bi simbolizirale: vile, na katere so skušali nabosti škofa Leniča, ograjo ali kletko, kar naj bi pomenilo njegove ječe. Če naj bi bil ta drugi pomen, bi se to dalo narediti bolj razumljivo in tudi bolj domiselno. (Prim.: Oxfordova enciklopedija zgodovine 1, DZS Ljubljana 1993, str. 170).

Trdimo lahko, da je knjiga dr. Pečarjeve pomemben prispevek k novejši zgodovini, zlasti poveljnega obdobja, o katerem je bilo skoraj pol stoletja pri nas pisano izključno z vidika vladajoče strani oziroma stranke. Vsekakor pa je bila in je še vsebina knjige dr. Pečarjeve, da uporabim njen termin, dobesedno "bri-zantna" (str. 15 - beseda pride od franc. glagola briser - razbiti, razstreliti, porušiti). To se je očitovalo pri mariborski predstavitvi, pri kateri je izostalo va-bilo avtorici knjige, kar je, že zopet, sicer nerad, uporabim tujko, bilo zares bi-zarno.

Anton Ožinger

Janez J. Švajncar: Uniforme, Muzej novejše zgodovine, Celje, 1997, 188 str.

Z uniformologijo se na Slovenskem ukvarjamo šele nekaj desetletij. V njeno predzgodovino sodi le nekaj razprav, v glavnem pa kratke formulacije o uniformah v sestavkih, ki jim sicer niso v celoti namenjeni. Pri tem imamo v mislih vojaške in civilne uniforme: k prvim lahko prištejemo skope opise avstro-ogrskih uniform in nekaj razprav o partizanski obleki, o civilnih uniformah pa najdemo podatke v glasilih različnih organizacij, npr. gasilstva, sokolov, orlov, skavtov in drugih. Poseben sklop predstavljajo uredbe, predpisi in pravila o uniformiranju oziroma adjustiranju vojaštva, policije, železnice, pošte, uradništva in spet različnih društev, kar pa štejejo za poglobitve vire pri preučevanju uniform.

Razvoj vojaških uniform lahko osvetlimo z nekaj zornih kotov. Največkrat uvrščajo uniforme v celostno podobo o vojaštvu, kjer jih omenjajo hkrati z obo-rožitvijo. V taki povezavi so uniforme prikazane tudi v večini vojnih muzejev. Vojaško oblačilo pa je bilo v vseh časih odvisno tudi od zakonitosti mode in ga torej lahko obravnavamo tudi z gledišča oblačilne kulture in kulturne zgodovine. Med muzeji je sorazmerno malo takih, ki bi hkrati prikazovali vojaška in civilna oblačila. Na Slovenskem deluje v tej smeri edino mariborski Pokrajinski muzej, ki premore ta čas najboljše zbirke modnih oblačil in uniform.

Prav v mariborskem muzeju se vzporedno z zbiranjem razvija tudi preučevanje oblačil: poleg publikacij in razprav o modi sta kot uvod v načrtno uniformologijo izšla tudi prva okvirna pregleda o vojaških (1987) in civilnih uniformah (1991) na ozemlju Slovenije.

Do danes so našo vednost o uniformah dopolnile še druge predstavitve: v muzejstvu je omeniti zbirke v brežiškem muzeju in zasebnem vojaškem muzeju v Lokvi pri Divači, med publikacijami pa predvsem knjigi o vojaški in vojni zgodovini Slovencev in o Teritorialni obrambi Slovenije, današnji Slovenski vojski. Pisec knjige *Uniforme*, o kateri naj teče beseda, Janez J. Švajncar, ki je tudi avtor omenjenih knjig o slovenski vojaški zgodovini in slovenski vojski, je v uvodu zapisal, da je nastopil "čas temeljitejših predstavitev določenih obdobj in podrobnosti". S tem je mislil v prvi vrsti na objavo virov, tj. vojaških uradnih listov in drugih oblačilnih predpisov, ki govorijo o uniformah. Prav tako se mu je zdelo smiselno, da zaokroži v pregled uniforme, ki so jih nosili Slovenci od zloma avstro-ogrske monarhije do različic v samostojni državi. Čas izdajanju publikacij o vojaški zgodovini pri nas ni kdo ve kako naklonjen. Avtor knjige pa je našel ustrezno rešitev: povezal se je s celjskim Muzejem novejšje zgodovine, pripravil razstavo uniform iz lastne kolekcije in z izposojenim gradivom, izid knjige pa je domiselno uresničil s tem, da je izšla kot katalog k razstavi.

Celjski razstavi so dali naslov "Oj ta vojaški boben", katalogu pa zaradi širše namembnosti le "Uniforme". Po mojem je naslov preveč splošen in bi moral vsaj s podnaslovom pojasniti, za katere uniforme gre. Za obširnim uvodom, v katerem nam avtor predstavi dosedanje dosežke na področju zbiranja in študija uniform, je kratko poglavje, namenjeno razvojnim mejnikom in najosnovnejšim značilnostim avstrijskega oziroma avstro-ogrskega uniformiranja. Poglavje je smiselno že zaradi naslednjega, tj. prvega sklopa slovenskih uniform v letih 1918/19, ko so bile zvečine še v rabi avstrijske uniforme. Arhivski viri o teh uniformah so več kot pičli in dobršen del podatkov smo preučevalci utrdili z zbiranjem slikovnega gradiva in nekaj malega tudi z izpovedmi še živečih prič. Piscu knjige gre zasluga, da je zbral precej dragocene fotodokumentacije in nekaj oblačilnih reliktoev, določeneje označ činov, saj se sicer iz prevratnih dni ni ohranila niti ena slovenska uniforma. Tudi mariborski Pokrajinski muzej hrani le nekaj izvirnih predmetov, med njimi kapo in sabljo generala Maistra, ostalo pa so rekonstrukcije. Prvo obširnejše poglavje je namenjeno uniformam vojske kraljevine Jugoslavije. Najprej so podani kratki uvodni podatki o tej vojski, nato pa sledijo predpisi oziroma uredbe, ki se začenjajo s srbskimi določili iz leta 1911 in nadaljujejo s prvimi predpisi vojske SHS in zaključujejo z letom 1941. Jedro jugoslovanske kopenske vojske se je vse do zloma države z manjšimi spremembami oblačilo po starosrbskem vzorcu, torej precej konservativno. Iz nadaljnjih uredb razberemo, kako so uniformirali mornarico, gardo, letalstvo, planince in druge enote, spoznavamo, kolikšno pozornost je stara država posvečala paradnim krojem oficirjev in kako malo je skrbela za posodabljanje obleke preprostega vojaka.

Naslednje poglavje obravnava drugo svetovno vojno. Opisano je uniformiranje slovenskega partizanstva od prvih samostojnejših slovenskih posebnosti do poenotenja z drugimi formacijami na ozemlju Jugoslavije po odredbah vrhovnega štaba. Pisec opozarja tudi na specifični slovenski oblačilni videz, ki je koreninil v navadah našega podeželskega življa. Krajše poglavje je odmerjeno slovenskim četnikom, ki so se sprva borili proti okupatorju, pozneje pa so se s partizani razšli. V sklop druge svetovne vojne bi najbrž sodil tudi nekoliko obširnejši opis uniform jugoslovanskih enot v emigraciji, prav tako tudi slovenskega domobranstva. Očitno pa je avtor želel predstaviti le slovensko-jugoslovansko kontinuiteto na domačih tleh, ne pa tudi formacij, ki so se porajale zunaj države ali pa v navezavi z okupatorjem in pod njegovo prisilo.

Najobsežnejši je zbir oblačilnih predpisov nekdanje Jugoslovanske armade oziroma JLA. Gre za obdobje skoraj petih desetletij in čas, ki je s spopolnjevanjem vojaških potreb porajal vrsto dotlej neznanih oblačil. A tudi vsakdanja uniforma

se je od kroja, ki se je v mnogočem naslanjal na partizansko nošo, oddaljeno pa tudi na špansko republikansko armado, spreminjala: najprej se je zgledovala pri sovjetskih vzorcih (titovka, epolete), nato pa se je usmerjala k sodobnejšim zamislim z odprtim suknjičem, kravato, vetrovko in podobnim novostim. Kljub modernizaciji so nekatere nadrobnosti pri kopenskih enotah pričale, da je še živa tradicija stare Srbije, ne nazadnje tudi v tem, da je JLA v oblačenju zmeraj lovila korak za mo-dernejšimi armadami in da je bil kreatorjem uniform, podobno kot v prvi Jugo-slavi, modni vojaški "chic", tj. spreminjanje uniform po okusu časa, precej tuj.

Knjiga izzveneva s prikazom uniform Teritorialne obrambe in Slovenske vojske. Avtor knjige je imel kot bivši častnik Slovenske vojske pri novih uniformah odločilno besedo: marsikatero pomanjkljivost iz preteklosti so odpravili, vpeljali sodobno bojno opremo, to in ono pa je ostalo na papirju ali pa bo v teku časa doživljalo spremembe.

Jezik uredb ni kratkočasno branje, saj, denimo, naštevanje gumbov na suknjiču in razmakov med našitki utegne zanimati le ozkega strokovnjaka. Da bi bila knjiga berljiva tudi za laika, je njen avtor med besedilo uredb vpletel tudi lastne komentarje. Tekst osvetljujejo številne fotografije in risbe. Knjigo pa bi bralcu nedvomno prav približale šele nazorne barvne skice, tudi primerjave z vojskami drugih držav bi omogočile presodnejše vrednotenje domačega razvoja. Kot rečeno, pa je pisec predvsem želel objaviti težko dostopne vire o uniformah in iz njih sestaviti kronologijo slovenskega uniformiranja. S tem je nadaljnjim uniformološkim, sociološkim, kulturnozgodovinskim in še katerim preučevanjem ponudil dovolj široko osnovo, s katere bo mogoče določene dopolniti različne segmente ali pa strnjena poglavja iz slovenske zgodovine.

Sergej Vrišer

Mojca Račič Simončič: Slovenska etnološka bibliografija 1986-1990, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1997, Knjižnica Glasnika slovenskega etnološkega društva 25, 317 str.

Obstajajo nekatera temeljna dela, ki stroki, če jih izdela, nekoliko dvignejo ugled, jo predstavljajo, povedo nekaj o njej predstavnikom drugih strok in laikom, z njimi se stroka lahko postavi, ker predstavljajo sestavni del njene osebne izkaznice. Med taka dela je mogoče prištevati enciklopedije, slovarje, leksikone, morda še tezavre in atlase, vsekakor pa bibliografije.

Bibliografija določene stroke ima torej po eni strani velik reprezentativen pomen zanjo, po drugi strani pa tisti, ki izdela bibliografijo, ponudi temeljni pripomoček za delo stanovskim kolegom.

Za obdobje med 1986-1990 je to storila Mojca Račič Simončič, bibliotekarka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Pred njo so se z podobnim početjem ukvarjali že mnogi, saj je tradicija sestavljanja etnoloških bibliografij relativno bogata.

Ker se utegne primeriti, da tokrat opisovana knjiga ne bo prišla pod prste vsem, ki jih morda etnološke bibliografije zanimajo iz praktičnih razlogov, te

vrstice pa bodo prebrali, bom storila, česar običajno v sklopu ocenjevanja knjig ne počnem - povzela bom pregled dosedanjih etnoloških bibliografij, ki ga Simončičeva podaja v uvodu.

Matija Murko je leto pred znamenitimi Nauki za Slovence objavil prvo slovensko etnološko bibliografijo za leto 1894 v *Zeitschrift für österreichischen Volkskunde* 1/1895 pod naslovom Literatur der österreichischen Volkskunde - poglavje Slowenen, za leto 1895 pa v številki 3/1897 iste publikacije, tokrat z natančnim naslovom Die slowenische Volkskunde im Jahre 1895. Še vedno v isti reviji, številka 10/1904, je bil sestavljalec etnološke bibliografije za leta 1898-1904 Janko Šlebinger, ki je sestavil natančno naslovljeno Bibliografijo slovenskega narodopisja za obdobje 1898-1904. Deloma je isto gradivo objavil v revijah *Vestnik slovanske filologie a starožitnosti* 2/1902 in *Slavjanovedenie v godu* 1901, 1903. Za leta 1915-1918 je isti avtor tekoče objavljial bibliografijo v *Carnioli* 6/1915, 8/1917, 9/1919, skupaj z bibliografijo za zgodovino, zemljepis, umetnost, slovstveno zgodovino, jezikoslovje in prirodoznanstvo. V tridesetih letih je izseke iz etnološke bibliografije prispeval tudi Časopis za zgodovino in narodopisje v obliki objav (tokrat bibliografa) Franja Baša. Za leta 1929-1931 pod naslovom Slovenska naro dopisna bibliografija v številki 25/1930 - 27/1932, za leto 1932 pa v številki 29/1934, tokrat razširjeno še na bibliografijo za zgodovino.

Sestavljanja retrospektivne bibliografije za leta 1945-1950 se je lotil Vilko Novak in jo objavil v *Slovenskem etnografu* 3-4/1951. Marija (takrat še) Jagodic je objavila v *Slovenskem etnografu* 6-7/1954 bibliografijo za leto 1951, najdaljše strnjeno obdobje pa je za leta 1968-1978 bibliografsko obdelal v *Glasniku slovenskega etnografskega (kasneje etnološkega) društva* 10/1969-19/1979 Janez Bogataj. Tokratno prizadevanje Mojce Račič Simončič po daljšem zastoju pokriva obdobje 1986-1990, v pripravi pa sta še bibliografiji za leta 1979-1985 - ta bo retrospektivno pokrila zdaj nastalo praznino, in nadaljevanje sedanje za čas 1991-1994.

Bibliografija je razdeljena v osnovi po klasični etnološki delitvi na materialno, socialno in duhovno kulturo, ki so ji dodane v razdelku obča etnologija še enote bibliografija, terminologija, muzeologija, zgodovina etnologije, etnomuzikologija, etnolingvistika in folkloristika. Gre za podobno sistematiko, kot jo je v etnološko bibliografijo leta 1976 uvedel Janez Bogataj, ki je spričo novih empiričnih dosežkov v stroki pač rablo razširjena. Pri tem je zelo razveseljujoče, da so posamezna gesla sistematike prevedena še v nemščino, angleščino in francoščino, kar nam bo, vsaj tistim, ki se ukvarjamo z geslenjem etnologije v knjižnicah, prišlo gotovo prav. Poleg tega so gesla sistematike sama po sebi pregled sodobne etnološke terminologije, ki jo sicer še bolj natančno ponuja tudi Predlog za geselnik slovarja etnologije Slovencev, pa še ena ponovitev v publikaciji, ki bo nemara dosegla širši krog uporabnikov, nikakor ne bo odveč!

Osnovna ureditev bibliografije je torej vsebinska, kar je z vidika uporabe vsekakor najbolj smiselno, uporabnik pa si lahko pomaga še z imenskim kazalom avtorjev, kar pravzaprav zadostuje.

Zanimivo je avtoričino argumentiranje kriterijev za uvrstitev oz. neuvrstitev prispevka v etnološko bibliografijo. Kriterije je razdelila v tri skupine - avtorstvo, vir objave in predmet zapisa - torej etnološka vsebina. Kriterije avtorstva izpolnjuje, kdor je etnolog, strokovnjak, zaposlen v etnološki ustanovi, tisti, ki se poklicno ukvarja z etnologijo, in izjemoma študent etnologije. Svoje pisanje bo našel navedeno le, ko gre za znanstveni ali strokovni prispevek, pri poljudnih pa bo morda brskal zaman. Kriterij vira je zelo preprost - v bibliografijo "spusti" vse, kar je bilo objavljeno v etnoloških revijah in zbornikih. Več težav je imela sestavljalka očitno pri načrtovanju natančne meje pri kriteriju predmeta, torej vsebine. Načeloma uvršča v bibliografijo vse, kar ima opraviti z dogajanjem na

področju slovenske etnološke vede, a jo pri tem najbolj zanimajo poročila in ocene. Večino vsebinsko ustreznih člankov in monografij itak napišejo etnologi ali drugi iz kriterija 1 ali pa so bili objavljeni v etnološki periodiki - kriterij 2. Za razliko od nekaterih predhodnih bibliografij pa avtorica izpušča prispevke, ki se predmeta etnologije sicer dotikajo, a ne ustrezajo kriterijem 1, 2 ali 3, ker "se predmet etnologije v zadnjem času tako širi, da je nesmiselno in tudi nemogoče zajemati v bibliografijo vse prispevke, ki bi jih lahko uporabili le kot vir pri strokovnem delu" (str. XXV, XXVI). Če se z drugo trditvijo, da bi bilo to nemogoče, ali raje - zelo težko, lahko strinjam, menim, da je prva trditev preveč smela. Ne, nesmiselno to nikakor ne bi bilo, saj je bibliografija pravzaprav namenjena prav iskanju virov za strokovno delo. Je pa vprašanje, ali taka širitev ne bi zbiranja časovno tako razvlekla, da bi bili rezultati na razpolago nesorazmerno kasneje. Tak obseg bi gotovo zahteval delovni prispevek večjega števila bibliografov.

Vsekakor gre za izdajo, ki sem je osebno zelo vesela, ki je v mojem primeru dejansko že služila svojemu namenu in ki bi jo, če bi bilo to v moji moči, postavila na polico vsakega etnologa, študenta etnologije, knjižničarja, ki se ukvarja z geslenjem etnologije, na knjižnične police sploh, zlasti pa bi jo (beri: jo bom) ponudila v roke vsem, ki iščejo literaturo s področij, ki jih raziskujemo etnologi.

Jerneja Hederih

Janko Anton in Henkel Nikolaus: Nemški viteški liriki s slovenskih tal. Žovnečki, Gornjegrajski, Ostrovrški. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 1997, 72 str.

Konec lanskega leta je izšla pomembna knjiga o kulturni zgodovini viteštva štajerskega in sosedskega področja.

Dr. Anton Janko, profesor za nemško književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani, nas je že leta 1988, na simpoziju "Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi", opozoril na viteške lirike visokega srednjega veka s slovenskega ozemlja, vendar takrat še brez prevodov posameznih pesmi. Prevode smo dočakali v Naših razgledih v letih 1990 in 1992, sedaj pa nas je ta izdaja razveselila s celovito predstavitev tematične.

Avtorji knjige so pravzaprav trije. Anton Janko je napisal obširen uvod z umestitvijo teme v čas in prostor; v osrednjem delu knjige predstavi in umesti posamezne pesnike. Delo vsebuje nemško in slovensko oznako pesmi in tudi izvirnik ter verzni prevod, na koncu pa še prikaz besednega zaklada pesnikov.

Nikolaus Henkel, profesor za nemško srednjeveško književnost v Hamburgu, je prispeval prikaz minnesaga in Velikega heidelberškega rokopisa. Njegov prispevek je v knjigi, žal, predstavljen samo v nemščini. Opazen delež je prispeval tudi slovenist, polonist in prevajalec Tone Pretnar, saj je pripravil prevod pesmi v verzni obliki. Pri vseh treh pesnikih je dodana tudi barvna reprodukcija upodobitve avtorjev - viteзов iz rokopisa.

Viteška lirika v nemškem jeziku v obdobju od sredine 12. do 13. stoletja, imenovani minnesang, je peta v srednji visoki nemščini. V minnesangu, ki je

nemška veja bolj znane trubadurske lirike, je nemška viteška lirika dosegla svoj vrh.

Najpomembnejši in najlepše iluminirani rokopis nemške viteške lirike je Veliki heidelherški rokopis (*Die große Heidelberger Liederhandschrift*), znan tudi po züriškem patriciju Manesseju, ki je rokopis naročil in plačal, pod imenom *Manessische Liederhandschrift*. V tem rokopisu so zajeti vsi trije viteški liriki z našega ozemlja: Der von Suonegge, Der von Obernburg in Der von Scharpfenberg. V osrednjem delu naše publikacije so pesniki predstavljeni samo s svojimi rodovnimi imeni, ne pa z osebnimi, zato so avtorstva posameznim domnevno pripisana. Tekst je tu predstavljen dvojezično: uvod in vsebina posamezne pesmi v moderni nemščini in slovenščini, pesem sama pa v izvirniku in v Pretnarjevem prevodu.

Der von Suonegge - Žovneški. Pesnik izhaja iz rodu Žovneških z gradu Žovnek hlizu Braslovč, ki so predniki rodhine celjskih grofov. Imena pesnika ne vemo, raziskovalci avtorstvo pripisujejo Konradu I. (izpričan 1220-1241). Ohranjene so tri njegove pesmi, ki sodijo v bohe minne, to je v krog visoke ljubezni. Predstavljajo neuslišano ljubezen viteza do plemiške dame, ki je po rangi višja kot njen oboževalec, ki pa sponam ljubezni ne more uteči:

Ljubezen moja sladka, ti me siliš,
da moram Nji, ljubezni vredni, peti ...

Upodohitev na miniaturi predstavi viteza na lovu, grb levo zgoraj ni vezan na rodbino.

Der von Obernburg - Gornjegrajski. Najbrž gre za ministeriala samostana v Gornjem Gradu. V rokopisu je ohranjenih kar sedem pesmi, ki tudi spadajo v okvir visoke ljubezni, vendar pri njem, kot izjema v minnesangu, izzvenijo v upanje:

... Se bo dvoboj končal tako,
da me ljubezen vradosti?

Oba pesnika, Žovneški in Gornjegrajski, sta pomembna in opazna pesnika, ki se skoraj enakovredno uvrščata med sočasne nemške pesnike.

Der von Scharpfenberg - Ostrovški. Ostrovharji z gradu Svibno pri Radečah na Dolenjskem so bili v tem času mogočna rodbina. Avtorstvo pripisujejo Henriku II. (izpričanem 1250-1276) ali njegovemu bratu Leopoldu (izpričanem med leti 1252-1279). Bolj verjetno je avtor Leopold. Tu je pesnik popolnoma drugačen. Sledil je pesniku Neidhartu von Reuentalu, ki je predstavnik minnesangu nasprotne struje. V svoje pesmi je uvedel "vaško" tematiko, kjer se bijeta dvorska iluzija in vsakdanjost. Naš pesnik ni izjemen kot pesnik, je bolj stihotvorec, pomemben je bolj zato, ker dokazuje pristnost obeh pesniških smeri na našem ozemlju. V ohranjenih dveh pesmih so glavne akterke kmečka dekleta, ki se ne branijo ljubezni, domnevno z vitezom:

Ples je druga zibelka,
nje ne bom se čuvala,
naj zgodi se, kakor že, ljubemu dovolim vse,
če zna potruditi se,
srečne užil bo urice ...

Tudi pri njem grb na miniaturi ni identičen zgodovinskemu grbu.

Knjigi je dodan tudi zajeten seznam literature, ki je urejen po tematskih sklopih.

Dotaknil hi se še slovenjenja plemiških družin. Pri imenu Der von Obernburg je avtor dopisal: ... je pesnik, ki je deloval na slovenskem Štajerskem in ga v slovenščini pač smemo poimenovati Gornjegrajski (str. 16). Očitno ni pogosta uporaba slovenjenja tega plemiškega imena, je pa seveda popolnoma v duhu našega jezika. Problem se pojavi v analogiji pri prevodu Der von Scharpfenberg -

Ostrovški. Običajno rodbino navajajo kot Ostrovrharje, prevajanje pa se nanaša tudi na sedanje ime gradu in kraja Svibno, zato pogosto tudi Svibenski. Pojavljajo se še druge oblike, kot npr. Svibnovski, vendar nimajo osnove ne v krajevni rabi ne v tradiciji. Tudi tukajšnje poimenovanje Ostrovški se veže samo na dobeseden prevod imena gradu, vendar nima vzporednic v strokovni rabi. Pojavlja se torej samo kot posameznik - Ostrovrhar ali rodbinsko ime Ostrovrharji. Avtor je pri prvi predstavitvi na seminarju "Obdobje srednjega veka" ta problem čutil in ga izpostavil kot dvojnico Ostrovrharji/Ostrovški, v knjigi se je odločil za Ostrovrške, kar je najbrž slabša varianta. V tem primeru bi bilo torej smiselno uporabiti prevod Ostrovrhar ali ustaljeno Svibenski.

Publikacija prinaša pa še nekaj novega. Dosedanji raziskovalci kulture na našem ozemlju so upoštevali samo dejavnost v slovenskem jeziku. Ne zgodovinarji ne literarni zgodovinarji pa niso upoštevali celotnega kulturnega delovanja na našem področju. Ta knjiga lepo in vzorno nadgrajuje dosedanje miselnost in samo upamo lahko, da bo zasejala obilen sad.

Drago Samec

Slovesnosti ob 120. obletnici rojstva dr. Matije Slaviča

V soboto in nedeljo 27. in 28. septembra 1997 so bile v Križevcih pri Ljutomeru slovesnosti v spomin na življenje in delo domačina, duhovnika, znanstvenika in diplomata dr. Matije Slaviča.

Občina Ljutomer, krajevna skupnost in župnija Križevci so pred cerkvijo postavile spomenik, ki so ga odkrili minister za znanost in tehnologijo dr. Lojze Marinček, rektorja ljubljanske in mariborske univerze, blagoslovil pa je doprtni kip mariborski pomožni škof dr. Jože Smej. Slovesnosti sta se udeležila tudi predsednik države Milan Kučan in minister za ekonomske odnose in razvoj, domačin dr. Marjan Senjur.

Na pobudo fundacije dr. Antona Trstenjaka in Rektorske konference je Pravnozgodovinski institut Pravne fakultete Univerze v Mariboru koordiniral in vodil znanstvene razgovore in posvetovanja o delu in življenju tega velikega Slovenca. Ker ni bilo dovolj časa, da bi pripravili znanstveni simpozij, smo sklenili pripraviti štiri znanstvene razprave, ki smo jih objavili v posebnem zborniku referatov z naslovom **MATIJA SLAVIČ 1877-1958**.

Na slavnostni akademiji 27. septembra 1997 v osnovni šoli Križevci, kjer so domačini pripravili prisrčen kulturni program, smo podali kratke povzetke referatov, ki naj bi osvetlili Slavičevo delo in zasluge na narodnostnem, znanstvenem in vzgojnem področju.

Prikazati je bilo potrebno Slavičeve zasluge za priključitev Prekmurja, ki je bilo zaradi zgodovinskih, gospodarskih in političnih razmer sorazmerno slabo pripravljeno za združitev z ostalo Slovenijo, torej njegove zasluge na področju diplomacije. (Stanko Ojnik)

Slavič je bil po izobrazbi in notranjem nagnjenju predvsem biblicist. Njegov prevod svetega pisma po izvirniku pomeni mejnik v tradiciji prevajanja svetega pisma na Slovenskem. (France Rozman)

Za osebne spomine in povezavo Slaviča s Prekmurjem smo poiskali najboljšega poznavalca in gorečega občudovalca. (Vilko Novak)

Odmeve Slavičevega dela za osvoboditev Prekmurcev v zbornikih in knjigah je blesteče prikazal Jože Smej, ki je v svoji razpravi zapisal: "Če bi kdo toliko storil za Madžarsko, kot je storil Slavič za Prekmurje, bi mu bili na Madžarskem že davno postavili spomenik in po njem imenovali ulice."

Iz priložnostnega nagovora predsednika države Milana Kučana je bilo razvidno, da je s Slavičevim delom dobro seznanjen.

Ob blagoslovitvi spomenika, 28. septembra 1997, je rektor ljubljanske univerze dr. Kralj prikazal pomembno delo, ki ga je opravil Slavič kot dvakratni rektor Univerze v Ljubljani.

Ob tej priložnosti sta govorila tudi rektor mariborske univerze dr. Toplak in minister za znanost dr. Marinček, ki je slavnostni govor takole zaključil: "S postavitvijo spomenika in znanstvenimi razgovori poravnavamo svoj dolg do tega velikega narodnjaka, toda to je le manjši del. Utrjevanje slovenske identitete, poznavanje narodne zgodovine in državljanska vzgoja naše mladine pa terjajo, da pride vse to v šolske programe, da se zgodovinarji seznanijo s Slavičevimi deli in nepristransko osvetlijo vsaj najbolj prelomna obdobja v življenju našega naroda."

Stanko Ojnik

DVE DOMOVINI TWO HOMELANDS

Razprava o izseljenstvu *Migration Studies*

Edina slovenska znanstvena revija za področje izseljenstva. Revija je interdisciplinarna, dvojezična (v slovenskem in angleškem jeziku), ima mednarodni uredniški odbor, avtorji študij so raziskovalci izseljenske/priseljenske problematike iz Slovenije in tujine. Izhaja enkrat letno od leta 1990, povprečni obseg številke je 300 strani. Številka 9/1998 izide decembra letos.

Naslov uredništva:

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel.: (061) 125-60-68, Fax: (016) 125-52-53
E-mail: izi@zrc-sazu.si

SIMPOZIJ - SYMPOSIA

Mednarodni simpozij - Ptujsko mestno pravo iz leta 1376

Od 17. do 18. oktobra 1996 je na Ptuju potekal mednarodni simpozij o ptujskem mestnem pravu iz 14. stoletja. Pravnozgodovinski inštitut Pravne fakultete Univerze v Mariboru, Inštitut za avstrijsko pravnozgodovino Pravne fakultete Univerze Karla in Franca v Gradcu in Zgodovinski arhiv Ptuj so ob projektu faksimilne izdaje Statuta iz leta 1376, ki v zadnjih letih spada med glavne aktivnosti Zgodovinskega arhiva na Ptuju, pripravili mednarodni simpozij o tem izjemnem, evropsko primerljivem pravnem spomeniku.

V dveh dneh se je na Ptuju zvrstilo sedemnajst predavateljev s področja zgodovine in pravne zgodovine. Da gre v resnici za izjemen spomenik, potrjuje že samo dejstvo, da so se simpozija udeležili ugledni strokovnjaki s področij prava in zgodovine in to predvsem iz krajev, ki imajo iz istega obdobja primerljiv pravni dokument ali so njihovi predhodniki celo sodelovali pri nastajanju statuta o pomembnosti samega dokumenta, priča dejstvo, da v Evropi ni diplomiranega pravnika, ki ne bi v času svojega študija vsaj enkrat slišal za ta pravni dokument.

S statutom se je v zadnjih desetletjih intenzivno ukvarjal in hkrati pripravljaval novi prevod s kritično izdajo žal že pokojni akademik dr. Sergij Vilfan. Med samimi pripravami na mednarodni simpozij ga je prehitela večna spremljevalka. Njegovo delo je nadaljeval njegov naslednik dr. Vladimir Simič, ki je tudi uvedel delo simpozija s kritično predstavitvijo in umestitvijo statuta v čas in prostor njegovega nastajanja in zapisa. Samo odkritje in ukvarjanje s statutom pa je povezano z delom dr. Janka Babnika in s prizadevanji pravnikov njegove generacije - odkriti prvine slovenske pravotvornosti. Dr. Babnik ga je kot mlad koncipient po naključju odkril v knjižnici v Wolfenbüttlu in ga pokazal dr. Bischoffu. Kot odličen pravnik in zgodovinar je dr. Bischoff statut ocenil kot "najlepši in najbolj zaokroženi pravni spomenik v jugovzhodnem predelu Alp"¹.

Predavanja oziroma referate lahko razdelimo na več delov, pri čemer prevladujeta zgodovinski in pravni vidik.

¹ F. Bischoff, *Das Pettauer Stadtrecht von Jahre 1376, Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akademi d. Wis., razred 113, 1886, XI., Dunaj 1887, str. 695-744.*

Zgodovinski vidik referatov sega od najožjega urbanega okolja, ki ga je z njemu lastno natančnostjo v svojem referatu obdelal Jože Curk. S svojim referatom je nakazoval tisto, kar so kasneje referenti s področja prava in pravne zgodovine razvijali na podlagi statuta. Da urbano okolje niso samo zidovi in njihova rast, je dokazovalo predavanje akademika dr. Jožeta Mlinariča. S svojim referatom se je osredotočil na duhovno gibalno mestnega življenja, ki je bilo v rokah treh dejavnikov, in to ptujske župnije sv. Jurija in dveh redovnih družin - dominikancev in manjših bratov, ki sta pomenili prav v času nastajanja statuta nov zagon v verskem življenju Ptuja. Le-ta pa ni ostal brez vpliva na oblikovalce statuta. Dr. Dieter A. Binder s Teološke fakultete iz Gradca je k tej podobi dodal še pomemben vidik duhovnega življenja, ki so ga v okolico Ptuja prinesli redovniki križniškega reda.

Visoki srednji vek pa ne pozna samo nastajanja urbane, verske in pravne razsežnosti življenja, znotraj tega pozna tudi široko kulturno razsežnost, saj je bil "Ptuj v 14. stoletju pomembno in bogato mesto z vodilno umetnostno vlogo",² kakor je v svojem referatu opozarjala Marjeta Ciglencečki, o čemer pričajo številna kiparska in slikarska dela prav iz tega obdobja. Pri tem izstopajo tri, in sicer oprema minoritske in župnijske cerkve ter obnova dominikanskega samostana. Mag. Darja Koter je v svojem referatu predstavila srednjeveškega glasbenika in njegovo orodje in s tem opozorila na značilno kulturno razsežnost.

Da meščanu visokega srednjega veka nista bili tuji politika in z njo povezana zgodovina, ki sega vse do danes, sta v svojih referatih zaokrožila akademik dr. Vasilij Melik s predstavitvijo ptujskih državnih in deželnih poslancev ter Kristina Šamperl-Purg, ki je v svojem referatu razmišljala o pristojnostih mestnega sodnika in župana v mestnih statutih od prvega do zadnjega statuta in o aktualizaciji srednjeveških insignij srednjeveškega sodnika za novodobnega župana mesta.

Za umestitev mesta v širši prostor med reki Dravo in Savo od nastajanja statuta do Marije Terezije je s svojim referatom poskrbel dr. Jože Koropec in s tem že napovedal nadaljevanje raziskovalnega dela.

Pravnozgodovinski del simpozija so s svojimi referati predstavili:

- Z analizo posameznih ohranjenih testamentov je dr. Dušan Kos posebej osvetlil določbe statuta, ki govorijo o meščanskih zapuščinah na Ptuj iz obdobja nastajanja in zapisa statuta.
- Dr. Stanko Ojnik, ki je v svojem referatu predstavil odslikavo interesov salzburške nadškofije, deželnega kneza in ptujskih gospodov v statutu iz leta 1376.
- Dr. Hans Paarhammer, ki je v svojem referatu kritično ovrednotil odnose med salzburško nadškofijo in Ptujem v času nastajanja statuta in preizkušanja politične moči med ohema stranema.
- Akademik dr. Hugo Schwendenwein, je kot strokovnjak na področju kanonskega prava referiral o svojih raziskavah na cerkvenem področju v zvezi s srednjeveškim Ptujem in mestnimi pravicami ter vplivanjem kanonskega prava na posamezna določila statuta.
- Dr. Gernot Kocher, je v svojem predavanju slikovito predstavil primerjalno podobo srednjeveškega ptujskega statuta s statuti srednjeveških evropskih mest in mestnemu pravnemu življenju v srednjeveškem Ptuj dokazal njegovo vseevropsko dimenzijo.

²Prim. Marjeta Ciglencečki, Likovna ustvarjalnost na Ptuj v 14. stoletju, v: Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru - mestni statut 1378, Zbornik simpozija, Ptuj 1996.

- Z referatom o vplivih rimskega prava na nastajanje statuta je dr. Janez Krajnc, ugotavljal, da so v pravu kakor tudi v ostalih življenjskih okoliščinah obstajale in še obstajajo optimalne rešitve. Gotovo so pri nastajanju statuta te odigrale svojo vlogo in s tem pričajo o univerzalnosti za posamezna področja pravnega urejanja.
- Kazenskoopravne in civilnopravne določbe mestnega statuta v rokah mestnega sodnika, kot tistega, "ki ve in pozna pravice mesta", v različnih okoliščinah mestnega življenja, predvsem pa v odnosu do mestne sejemске dejavnosti, mestnega sodišča in sodišča za židovsko skupnost v mestu, je v svojem referatu predstavil mag. Borut Holcman. V položaju ozkega, obzidanega prostora so le-te izrednega pomena v uveljavljanju meščanskega gospodarskega, verskega in kulturnega življenja.

S primerjavo statutov iz leta 1376 in 1513 je Marija Hernja Masten, primerjala prejeti pravni status mesta, ki ga mestu daje statut iz leta 1376 in ga dopolnjuje reformirani in dopolnjeni mestni statut iz leta 1513, ter napovedala nadaljevanje znanstvenega in raziskovalnega dela na področju zgodovine in pravne zgodovine v tem delu Evrope.

Simpozij o statutu iz leta 1376 je pokazal na kar nekaj razsežnosti nastajanja pravne kulture na našem prostoru, predvsem pa je odprl nova vprašanja v zvezi z nastajanjem pravne terminologije in nove izzive raziskovalcem, ki bodo morali odgovoriti na vprašanja v zvezi z okoliščinami, ki so privedle do nastanka tako dragocenega spomenika.

Borut Holcman

Mednarodni simpozij - Ptujsko mestno pravo iz leta 1513

Od 5. do 7. novembra 1997 je na Ptuj potekal mednarodni simpozij o ptujskem mestnem pravu iz začetka 16. stoletja. Pravnozgodovinski inštitut Pravne fakultete Univerze v Mariboru, Zgodovinski arhiv na Ptuj in Inštitut za avstrijsko pravno zgodovino (Institut für Österreichische Rechtsgeschichte) Pravne fakultete Univerze Karla in Franca v Gradcu so ob projektu izdaje faksimila statuta iz leta 1376 in projektu predstavitve nastajanja pravne kulture na območju srednje Evrope pripravili mednarodni simpozij na temo: Mestno pravo 1513.

V dveh dneh se je na Ptuj zvrstilo šestnajst predavateljev, mednarodno uveljavljenih strokovnjakov s področja zgodovinopisja in pravne zgodovine. Primerjalna pravnozgodovinska izhodišča - so poleg zgodovinskih okoliščin nastanka drugega pravnega spomenika - dajejo glede na nastanek statuta iz leta 1513 še trdnjše dokaze za pripadnost k družini srednjeevropskega mestnega prava.

Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo 1513 je mogoče oceniti kot nadaljevanje simpozija na temo Ptujsko mestno pravo 1376, ki je bil v času od 17. do 18. oktobra 1996 na Ptuj. To pa zato, ker je statut iz leta 1513, točno 137 let po potrditvi prvega statuta (1376), samo sprememba in izboljšava nerabnega

v statutu iz leta 1376,¹ "gre torej za potrditev nekaterih določil iz prejšnjega statuta in za "uzakonitev" že obstoječih pravnih običajev. V veljavi pa so v skladu z Lenartovimi² besedami ostali tudi tisti pravni običaji, ki sicer niso prišli v besedilo tega statuta, ki pa njegovim določilom niso nasprotovali."³ Bežna primerjava med statutom pa kaže, da je statut iz leta 1513 le nova tvorba, saj se je obseg besedila v drugem povečal in to zaradi precizacije znotraj posameznih določil kot tudi posameznih pravnih kompleksov, ki so povsem novi. Novost predstavljajo predvsem določila o pogojih podelitve duhovnih ustanov v mestu, določila o šoli, učitelju in mestnem špitalu, proceduralna določila izvolitve mestnega sodnika in članov mestnega sveta, določila o lastnostih članov mestnega sveta, določila o razdelitvi mesta na mestne četrti, določila o mestni varnosti, zlasti pred požarom, določila o trgovanju in pogojih trgovanja. Poleg teh so v statutu našla svoje mesto tudi stara določila o sodstvu in dedovanju. Po mnenju prof. Mlinariča, ki je pripravil transkript statuta in tekst za kritično izdajo, ki bo izšel hkrati z zbornikom razprav, "... nam statut iz leta 1513 glede na večji obseg in na preciznost v svojih določilih daje v primeri z onim iz leta 1376 vsekakor globlji vpogled v ekonomske in družbene odnose tistega časa v Ptuj."⁴

Referate, predstavljene na simpoziju, je mogoče razdeliti na dve veliki skupini - na zgodovinsko in pravnozgodovinsko skupino. Zgodovinska skupina referatov obsega referate s področja odnosov deželne ustanove-mesto oziroma mesto-deželne ustanove, gospodarskih tokov tedanjega časa, cerkvenih razmer in umetnostnozgodovinskih in kulturnih odsevoj prizadevanj meščanov. Pravnozgodovinski del pa si je zadal za nalogo osvetliti ozadja nastajanja pravne kulture kot odgovor na družbeno-ekonomske odnose na začetku novega veka.

Na podlagi arhivskega gradiva deželnih ustanov in korespondence mesta z njimi je dr. Andrej Hozjan predstavil v referatu *Ptuj in deželna oblast, prispevek o odnosih med mestno in deželno upravo v 16. stoletju* vse tiste dejavnike, ki so vplivali na oblikovanje gospodarskih in družbenih razmer na Ptuj v 16. stoletju. Izpostavil je predvsem dva dejavnika: bližino vojne krajine in gospodarske vezi na trgovski poti Madžarska-Italija, ki je potekala preko Ptuja. Posledice gospodarskih problemov, predvsem razmerja znotraj mesta in probleme, ki so se pojavljali v odnosu do dežele, mestnega gospoda in med meščani samimi, je predstavila v svojem referatu *Gospodarstvo Ptuja v 16. stoletju* Marija Hernja Masten.

Akademik dr. Jože Mlinarič je na podlagi zapisnikov protireformacijske komisije, ki je bila na Ptuj dvakrat, v referatu *Cerkvene razmere v času reformacije*

¹ Preambula statuta iz leta 1513 "... vnnd hat sein fürstlich gnad derselben geprechen, zurruttung vnnd abfal reformation durch gut ordnung gethan, auch die irrungen, so sich daselbs vnnder sonnders personen gehalten haben, souil muglich gewesen ist, erledigt vnnd bingelegt, mas vnnd ordnung gehen vnd hinder sein verlassen, damit dieselben von Pettaw hinfuran got dem allmechtigen zu lob sich in guter ainigkeit dest fridlicher behalten, ir leybsnarung besuchen vnnd yr selbs vnd gemainer statt aufnehmen betrachten mugen. Vnnd sein das die ordnung, statut vnnd gewonhait der statt Pettaw, so von alter her in geprawch gewesen sein, die sein fürstlich gnad mit ettwas massigung derselben, souil dar inn vnschicklichs gefunden ist, reformiert, gepessert vnnd zugelassen hatt, wie hernachuelgt."

² Lenart iz Hodiš na Koroškem, salzbürski nadškof (1495-1519).

³ Prim. Jože Mlinarič, Ptujski statut iz leta 1513, v: 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuja, Ptuj 1979, str. 13

⁴ Prim. Jože Mlinarič, Ptujski statut iz leta 1513, v: 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuja, Ptuj 1979, str. 14

in protireformacije na Ptuj predstavlja duhovne tokove na prelomu vekov - konca poznega srednjega in začetku novega veka. Posebej so prišle do izraza sankcije in posledice protestantskega krščanskega duha in poleg gospodarskih tudi verske povezave in možnosti, ki jih je omogočala trgovska povezava Madžarska-Italija preko Ptuja. Koliko je mesto bogato, se pravi trgovina in gospodarska moč meščanov, toliko je tudi moč kulture in duha mesta in meščanov. Na to stran mestnega življenja so opozorili kar trije referenti, in sicer mag. Darja Koter z referatom *Glasbeni tiski in rokopisi 15. in 16. stoletja, ohranjeni na Ptuj* in Marjeta Ciglencečki z referatom *Likovna ustvarjalnost na Ptuj v prvi polovici 16. stoletja*, kjer poleg mecenov izstopa lik mestnega župnika Redkerspurgerja, ter osvetlitev *Urbane podobe Ptuja v 16. stoletju*, s katero je Jože Curk zaključil prikaz duhovne in kulturne veličine mesta in njenih skrbnikov, ki se kaže v uporabljenih ornamentih gradbene kulture mesta.

Pravno kulturo na začetku novega veka zaznamuje predvsem recepcija rimskega prava in vplivi pravnih šol, ki poleg "domače" pravne tradicije pomenijo osnovo oblikovanja družbenih razmerij. Koliko so tradicija rimskega prava in njene prvine prisotne v statutu iz leta 1513, je v svojem referatu *Vpliv rimskega prava na določbe mestnega prava* predstavil dr. Janez Krajnc. V referatu *Ptujsko mestno pravo v odnosu do srednjeevropskih pravnih virov (Das Pettau Stadtrecht im Mitteleuropäischen Rechtsquellenverband)* pa je dr. Gernot Kocher predstavil pravne prvine in tradicije srednjeevropskega prava, ki so prisotne v statutu.⁵ Sliko pravnih prvin je dopolnil akademik dr. Hugo Schwendenwein s svojim predavanjem *Odnos cerkvene in svetne oblasti (Neuansätze im Verhältnis von Kirche und Weltlicher Autorität in der Zeit der Pettau Stadtrechtserneuerung)*, s katerim je pokazal na prvine kanonskega prava v statutu iz leta 1513.

Predavanje dr. Johanneses Paarhammerja z naslovom *Kodifikator Ptujskega statuta 1513, Lenart iz Hodiš (Der Verfasser des Stadtrechts, Leonhard von Keutschach)* je s predstavitev osebe nadškofa kodifikatorja in človeškega elementa v odnosu do nastajanja statuta napovedalo drugi tematski del referatov, ki so se ukvarjali s posameznimi določili statuta.

Razsežnosti sodne veje oblasti v določbah statuta in vpliv srednjeevropske tradicije in rimskega prava je s svojim referatom *Ptujski statut 1513 in sodstvo* predstavil dr. Stanko Ojnik.

Razcvet mesta Ptuj na prelomu vekov je brez dvoma omogočila trgovina in trgovska pot Madžarska-Trst in obratno. Ptuj je kot postaja na tej poti odigral pomembno vlogo. Za zaščito svojih pravic so poskrbeli kodifikatorji statuta in vnesli vanj veliko določb gospodarske narave, ki jih je v svojem referatu *Gospodarsko pravo v ptujskem statutu iz leta 1513* predstavil dr. Vladimir Simič.

Določila, ki obravnavajo upravo in sodstvo, sta obdelala dva referenta. Referat Hansa Georga Hermanna *Zgodnje oblikovanje mestne uprave v luči srednjeevropskih pravnih tradicij (Frühzeitliche Stadtverwaltung vor dem Hintergrund des Pettau Rechts von 1513)* prikazuje tradicije srednjeevropskega razumevanja upravnih pooblastil mestne uprave, pri kateri v danem primeru izstopa oseba kodifikatorja obravnavanega statuta iz leta 1513, Lenarta iz Hodiš. Koliko so te tradicije prisotne v samih določbah statuta in koliko so te odraz specifičnih

⁵ Avtor je predvsem razpravljal o Institutum Ferdinandi I. ali Zeigerju iz leta 1528, o Pudlerjevem predlogu iz leta 1573, Strein-Linsmayerjevem predlogu iz leta 1595 in kompilaciji štirih doktorjev iz leta 1654, ki so predvsem zasebna dela, vendar s subsidiarno veljavnostjo v judikaturi za Avstrijo ob Adiži in Štajersko, za Štajersko pa še posebej delo graškega pravika Nikolausa de Beckmanna, *Idea iuris statutarie et consuetudinariae Stiriaci et Austriaci cum Romano collati*, Graecii 1688.

družbeno-ekonomskih okoliščin v samem mestu, pa je v svojem referatu *Mestna uprava v določbah ptujskega statuta 1513* predstavil mag. Borut Holcman.

Za določnejše predstave o tradicijah srednjeevropske sodne prakse, prisotne v določbah statuta, pa sta poskrbela dr. Elke Hammer s svojim razmišljanjem o *Mestu žene v Ptujem statutu (Die Stellung der Frau im Pettau Stadrecht)* in dr. Markus Steppan z razmišljanjem o kazenskopравnih določbah statuta (*das Strafrecht im Mitteleuropäischen Umfeld*). Avtorji so poleg predstavitve določb predstavili bogato pravno kulturo, ki je na tem območju sovplivala na pravni razvoj posameznih pravnih institutov.

Simpozij o ptujem statutu je opravičil svoje delo že z dejstvom, ki ga je na samem začetku omenil dr. Gernot Kocher, da vse delo z zanimanjem spremljajo strokovnjaki pravne znanosti, ki oba statuta poznajo in se zavedajo bogastva obeh tako s plati tradicionalnih pravnih prvin, recipiranega prava kakor tudi kot bogatega vira pravne terminologije.

Borut Holcman

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) že več kot pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobij zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobij, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tako na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih institucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar okoli petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je presegla 2000 izvodov.

Oh štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. **VZbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že osemnajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, Ljubljana**; e-pošta: **zgodovinski.casopis@uni-lj.si**; tel.: **061-1769-210**. Naročništvo za osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejetje ZČ (štirje zvezki v letu 1997 veljajo za zaposlene 3600 SIT, za upokoјence 2700 SIT ter za dijake in študente vsega 1800 SIT), ohvečenost o dejavnostih Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več števk revije uprava nudi možnost brezobrestnega ohročnega odplačevanja.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

(69.) letnik, 1998, zvezek 1

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Darko Friš · Izdajata Univerza v Mariboru
in Zgodovinsko društvo v Mariboru
Lektor Boris Svetel · Prevodi · Cristiane Kordić (nemščina) · dr. Sergej Flere (angleščina)
Računalniški prelom Ivanka Pučko, s.p., Maribor · Nastanila Grafika Bezjak, Maribor, 1998
Naklada 600 izvodov

ISBN 86-80693-36-7

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-613/95 z dne 1. 2. 1996 se za
Časopis za zgodovino in narodopisje plačuje pet odstotni davek od prometa proizvodov.